

Borvendég Zsuzsanna

Újságírók és külkereskedők a Kádár-rendszer hírszerzésében

Egyetemi doktori (PhD) értekezés

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskola
Gazdaság-, Régió- és Politikatörténeti Műhely

Témavezető: Dr. M. Kiss Sándor PhD, egyetemi tanár

A doktori iskola vezetője: Dr. Fröhlich Ida DSc.

Műhelyvezető: Dr. Berényi István DSc.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Kutatási Osztály, Budapest

2016

Tartalom

BEVEZETÉS	4
ÚJSÁGÍRÓK ÉS TITKOSSZOLGÁLATOK	12
A Nemzetközi Újságíró Szervezet és a KGB.....	12
NÚSZ-támaszpontok Magyarországon	17
Tereprendezés.....	17
Kincstárnok a „prágai télben”	21
Press rezidentúra.....	23
A Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ alapítása	28
Hotel Interpress.....	29
Terjeszkedés Nyugat felé	32
Előrenyomulás a Duna mentén	32
FIJET	38
„Capri szelleme”	41
Cél: a harmadik világ	43
Magyar hírszerzők a fekete kontinensen	43
Kémek iskolája.....	47
Egy beszerzés története	51
A NÚSZ gazdasági érdekeltségei Magyarországon.....	54
„Kereskedő” és „Karrierista”	54
„És dalolja a jövőnek himnuszát”	57
A fedővállalat ügynökei	61
Torpedók a filmiparban?	66
Erre csörög a dió, arra meg a... profit.....	70
Újságírólobbi	73
Lezáratlan akták	77
(Át)változó világ	80
Átmentett vállalatok.....	80
Világ haladó újságírói egyesüljete!	82
KÜLKERESKEDŐK ÉS TITKOSSZOLGÁLATOK.....	87
Metalimpex, a katonai felderítés bázisszerve.....	87

Szocialista tőkések.....	87
A külkereskedelem új utakon	89
A Metalimpex nyugatnémet kapcsolatainak gyökerei	93
Titkos elköteleződések	98
Cégek és ideológiák	103
Valutakitermelés.....	108
Titkos jutalékok rendszere	108
Titkosszolgálati vállalat alapítások és offshore cégek	120
A fantomcég fiktív tanulmányai	134
Fix áras korrupció	137
Autóbeszerzések.....	142
A bukás.....	144
Udvariatlan beléptetés.....	144
Szigalizáció.....	148
A felelősségre vonás.....	154
Vég nélkül.....	156
Tőkeerős (belügyi) ügynökségek	158
Lemaradva.....	158
A Griff titkai	161
Az első tőzsdecápa	173
ZÁRSZÓ	186
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	191
FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK	195
ÖSSZEGZÉS.....	209
SUMMARY	210

BEVEZETÉS

A Szovjetunió létrejöttével egy korábban ismeretlen, mind társadalmi, mind gazdasági értelemben tökéletesen új berendezkedés követelt helyet magának a világpolitikai térképeken, és nem elégedett meg a hamarosan szinte földrésznyivé gyarapodott birodalom feletti uralommal. A bolsevizmus világhatalmi törekvéseinek következtében – leszámítva a második világháború éveiben kialakuló ideiglenes szövetségi rendszert – az első pillanattól kezdve szembefordult a kapitalista államokkal, ellenségnek tekintette azokat. A világ kétpólusúvá vált. Ebben a rendszerben kiemelt feladat jutott a titkosszolgálatoknak; a hírszerzők és kémelhárítók sokkal fontosabb szerepet játszottak a huszadik században, mint előtte bármikor. A frissen létrejött kommunista ország már a húszas években elérte, hogy emberei a legmagasabb állami szinten beépültek egyes ellenséges nyugati államok közigazgatásába, sőt a legfelsőbb kormányzati körökig is elértek, de rendkívül fontosnak tartották a civil szféra valamint az értelmiség befolyásolását, meghódítását is.¹ A civil társadalom megnyerésére fordított titkosszolgálati erőfeszítés a modern kor történelmének sajátos hozadéka, hiszen a kialakuló polgári demokráciák magukkal hozták a mind teljesebb körű általános választójog kodifikálását, vagyis a tömegek meggyőzésének művészete a politikai siker záloga lett. Nyilvánvalóan mindkét fél élt – és a jelenlegi titkosszolgálatok is élnek – a civil szféra különböző egyesületei, szervezetei megnyerésének módszerével, az azokon keresztül történő manipulációval, de az első sikerek ezen a téren a Szovjetunió hatalmát erősítették. Annak a Szovjetuniónak a hatalmát, amely a demokratikus elveket csak jogszabályi szinten ismerte el, a gyakorlatban azonban – a nép érdekeinek hangoztatása mellett – diktatúrát épített ki. Az effajta titkosszolgálati befolyásgyakorlás tehát a tömegeknek kiszolgáltatott nyugati országokat fenyegette leginkább, Moszkva immunis maradt, mivel a Szovjetunióban az egyeduralkodó párt megakadályozta a társadalom önszerveződését. A szovjet ügynökök, főként az 1920-as évek végétől kezdődően, tudatosan épültek be a nyugati civil szervezetekbe, és a szovjet kommunisták anyagilag is támogatták ezeket a szerveződések. Az elsődleges célpontok nem a baloldali mozgalmak (pl. szakszervezetek) voltak, hiszen az ő támogatásuk többnyire biztosított volt, hanem a legkülönbözőbb politikamentes egyesülések, illetve a politikai színtér ellenkező oldalán helyet foglaló, akár antikommunista nézeteket valló szervezetek. Így kaptak kitüntetett figyelmet többek között a nőegyletek, az ifjúsági

¹ Andrew–Mitrohin 2000.; Kotek 2005.; Schmidt 2005.; Koch 2014.

mozgalmak, és a hírszerzés szempontjából kiemelkedően fontos csoportnak tekinthető újságíró-szervezetek is.

A keleti blokk országainak titkosszolgálatai a szovjet titkosszolgálatok felügyelete alatt álltak. A szovjet tanácsadók minden részleg működését ellenőrizték, de a legösszehangoltabb munkára a hírszerzés területén volt szükség. A „nagy testvér” leosztotta a feladatokat a blokk országai között,² és Magyarország korántsem elhanyagolható jelentőségű szerepet kapott a nemzetközi kémjátszmákban: legalább a hetvenes évektől kezdve a tudományos-technikai hírszerzés és a külkereskedelmi vállalatok segítségével folytatott gazdasági információgyűjtés és „valutakitermelés” éppúgy a repertoárunkhoz tartozott, mint a sajtórezidentúrákon keresztül folyó befolyásolási politika. Ez a megállapítás a történeti szakirodalomban egészen újszerű, ugyanis a korszak kutatói által elfogadott általános vélemény eddig az volt, hogy a magyarországi hírszerzés tökéletesen alkalmatlan volt komoly feladatok ellátására, a szovjet, a keletnémet és a román társszervek mellett labdába sem rúghattak, a keleti blokk titkosszolgálati együttműködésében jelentős szerepet nem kaptak. Ennek a feltételezésnek természetesen volt alapja. Az 1945 és 1956 közötti időszak államvédelmi szervezetének fennmaradt hírszerzési anyagai szabadon kutathatóak már, számos publikáció született erről a témáról, amelyekből tudjuk, hogy a Rákosi-rendszer államvédelmi állományának rendkívül alacsony intellektuális színvonala erősen behatárolta a szerv hírszerzési képességeit: sokszor nyelvtudás nélküli, néhány elemivel rendelkező tiszteket küldtek külföldi állomáshelyekre.³ Ez az erősen determináló feltételrendszer minden bizonnyal érvényes az ötvenes évek végéig tartó időszakra, azonban az államvédelmi személyi garnitúra 1962 után fokozatosan kicserélődött, a hetvenes–nyolcvanas évekre képzett szakemberek kerültek a csoportfőnökség állományába, és az általam feltárt dokumentumok alapvetően új megvilágításba helyezik az eddig elfogadottnak tartott képet. A Belügyminisztérium III/I. (Hírszerzés) Csoportfőnökségének iratanyagát az utódszerv egyelőre szelektáltan adta át a levéltár részére, ezért is mondhatjuk el, hogy az 1962 utáni magyar hírszerzés története még csaknem teljesen feltáratlan terület. Tanulmányok ugyan születtek a témában, – ezek is elsősorban szervezettörténeti megközelítésben – de átfogó történeti munkával, amelyből megérthetnénk, hogy a gyakorlatban miképpen működött a szervezet, pontosan milyen feladatokkal voltak megbízva az egyes osztályok, és legfőképpen

² A szovjet hírszerzéssel való együttműködésről: Krauhulcsán 2009.; Baráth 2010.; Baráth 2011.; Okváth 2011.; Palasik 2013.; Tóth 2013.

³ Jó példa erre Czirok András esete, akit 1953 tavaszán helyezett a Farkas Vladimir vezette hírszerzés bécsi állomáshelyére. A német nyelvet egyáltalán nem beszélte, de még a helyi közlekedési szabályokra sem okították ki, így megérkezése után azonnal felhívta magára az osztrák rendőrök figyelmét közlekedési szabálysértésével. Palasik 2014.

hogyan kapcsolódott egymáshoz a magyar belügyi és katonai hírszerzés, milyen formális és informális rendszerben működött együtt más országok – elsősorban a Szovjetunió – hírszerzésével a magyar kémközpont, még adós a történetírás.

Az eddigi tudományos feldolgozások a magyarországi belügyi hírszerzés két speciális területére fókuszáltak – feltehetően azért, mert elsősorban az ezzel foglalkozó anyagokat minősítették vissza az illetékesek. Az egyik a nyugati magyar emigráció bomlasztása volt, amely feladat a hatvanas évektől kezdve egyre árnyaltabbá vált. Ekkortól az lett az elsődleges célja a magyar kormánynak, hogy jó viszonyt alakítson ki a legtöbb vezető nyugati emigránssal, és rajtuk keresztül elősegítsék Magyarország diplomáciai közeledését az adott országhoz. Szintén vannak ismereteink a Vatikán ellen folytatott hírszerzésről, amely területet a szovjetek jelölték ki a számunkra. A legújabb feltárt összefüggések azonban arra engednek következtetni, hogy más jellegű munkára is megbízást kaptak, és ezekben is sikeresen szerepeltek a magyar titkosszolgálati szervek.

A szovjet érdekszférán belüli titkosszolgálati munkamegosztás – a helsinki folyamatnak köszönhetően – a hetvenes évek közepe után módosult.⁴ Ebben a változásban nagy szerepe volt a Kalmár Melinda által tudományos-technikai forradalomnak nevezett fejlődésnek, amely az ötvenes évek közepétől már arra ösztönözte Moszkvát, hogy minél szélesebb körű kapcsolatokat építsen ki a nyugati országokkal, és semlegesítse azokat a Szovjetunióval szemben.⁵ Ezek a kapcsolatok eleinte a külkereskedelemre koncentráltak, de mindeközben természetesen nagy hangsúlyt fektettek az új technológiák megszerzésére, hiszen azok nélkül a keleti blokk versenyképessége egyre korlátozottabb lett volna. A COCOM-lista⁶ szigorítása miatt kézenfekvőnek látszott, hogy az amúgy többnyire jelentéktelen hírszerzési feladatokat ellátó magyarok számára új területet jelöljenek ki: ez lett a tudományos-technikai hírszerzés, vagyis a tiltott technológiák, licencek megszerzése. A Stasi a technológiai információk ellopásában kimagasló érdemeket szerzett már az ötvenes évektől kezdve,⁷ ez a terület – a KGB mellett – elsősorban az övék volt, de úgy tűnik, a hetvenes–nyolcvanas években a magyar hírszerzők is szerepet játszottak benne. Részvételük sikerrel kecsegtetett, mert az 1956-os forradalom után a Magyarországról érkezett értelmiség előtt hamarabb tárultak a kapuk Nyugaton, mint a többi régióbeli ország esetében. Az okok

⁴ Ez a megállapítás Kenedi Jánostól származik, aki a pártállam titkosszolgálati iratanyagait felülvizsgáló bizottság elnökeként olyan dokumentumokba is betekintést nyerhetett, amelyek a történész számára még elérhetetlenek. Kenedi 2015, 102.

⁵ Kalmár 2014.

⁶ A COCOM-lista a keleti blokk országait sújtó kereskedelmi embargó alá eső műszaki termékek listája volt, amelyet egy 1947-es nemzetközi szerződés által felállított bizottság, a Coordinating Committee for Multilateral Export Controls állított össze. A témáról lásd: Førland 2009; Libbey 2010.

⁷ Macrakis 2013.

között megtalálhatjuk azt is, hogy a magyarok heroikus küzdelme a diktatúra ellen tiszteletet parancsolt, és minden bizomnyal keveredett ebbe a tiszteletbe némi lelkiismeret-furdalás is, amiért a kezdeti lelkesedés után a szabad világ tétlenül nézte a szovjet intervenciót és az azt követő megtorlást. Mindezekon felül a kádári „gulyáskommunizmusról” tudatoson terjesztett megtévesztő információk szalonképesebbé tették Magyarországot a keleti blokk többi országához képest, és kánonba iktatták a „puha diktatúra” fogalmát, amely szókapcsolat önmagában véve is hazug, hiszen egy diktatúra akkor is diktatúra marad, ha eszközrendszere sokkal kifinomultabb, mint a sztálinista időké volt. A Magyarországról kialakított kedvező nyugati véleményeket az is erősítette, hogy a térség két másik meghatározó állama, Románia és Lengyelország – Őze Sándor megállapítását átvéve – elveszítette az Amerikai Egyesült Államok korábbi fokozott szimpátiáját a nyolcvanas évekre, így a tengerentúli nagyhatalom – elsősorban gazdasági – érdeklődése hazánk felé fordult.⁸ A magyar vezetésből hiányzott ugyanis a románok túlzó nacionalizmusa, valójában mindenféle nemzeti megnyilvánulást ördögtől valónak tartottak. A lengyelek esetében ráadásul az erős nemzettudatot mély katolicizmus is árnyalta, amelynek köszönhetően szintén erősebb volt az ország önérdekérvényesítési képessége, mint a kádári Magyarországnak. Mindezen körülmények együttes fennállásának köszönhetően – kiegészítve azzal az egyáltalán nem elhanyagolható ténnyel, hogy jelentős lélekszámú értelmiségi emigráció segíthette a Magyarországról érkezett hírszerzők munkáját szerte a világban – a „testvéri országok” közül a magyar műszaki és humán értelmiség számára nyílt talán a legnagyobb lehetőség a beépülésre és az információszerzésre a nyugati országokban. A magyarországi titkosszolgálatok ilyen irányú tevékenysége azonban messzemenően feltáratlan, hiszen a tudományos-technikai hírszerzés, valamint a hozzá szorosan kötődő külkereskedelmi titkosszolgálati tevékenység iratanyagai ma még nem kutathatóak, csak elenyésző hányaduk hozzáférhető.⁹ A témában szintén erősen érintett katonai felderítés munkájáról pedig még ennél is sematikusabb tudásunk van, hiszen az általuk keletkeztetett dokumentumok visszaminősítése még egyáltalán nem került napirendre.

Hírszerzési szempontból a külkereskedők jelentősége vetekedett az újságírókéval. Mindkét foglalkozás képviselőire célcsoportként tekintettek a különböző titkosszolgálatok nyugaton és keleten egyaránt, hiszen könnyen és feltűnés nélkül tudtak a különböző országok

⁸ Őze 2012, 9.

⁹ A két terület szoros kapcsolatát támasztja alá az a szervezeti besorolás is, amely szerint a Belügyminisztérium (BM) III/I-5. (tudományos-műszaki hírszerzés) Osztályt 1981-ben összevonták a III/I-14. (gazdasági-gazdaságpolitikai hírszerzés) Osztállyal, amely a külkereskedelmi vonalat felügyelte, irányította. Tóth 2013, 434. A szoros munkakapcsolatot megerősítették a BM III/I-5. (Műszaki-tudományos és gazdasági információszerző) Osztályán dolgozó egykori nyílt állományú – és anonimitást kérő – tisztek.

között mozogni, többnyire képzett, nyelveket beszélő emberek voltak, akik munkájuknak köszönhetően titkosszolgálati szempontból fontos kapcsolatokat alakíthattak ki. Megnyerésükért versengtek is a belügyi és a katonai hírszerzés tisztjei.¹⁰ A békés egymás mellett élés elméletének egyre szélesebb körű elfogadása a hetvenes évektől kezdődően hozzásegítette a titkosszolgálat újságíró-hálózatát a nyugati értelmiségi szervezetekbe való beépüléshez. A segítségükkel folytatott befolyásolási politika volt a másik jelentős terület, amelyben a magyar titkosszolgálat eredményeket tudott felmutatni.

Jelen dolgozat a hírszerzés két alapvető civil bázisának, az újságíróknak és a külkereskedőknek a felhasználását igyekszik bemutatni, a Kádár-rendszer időszakára fókuszálva. Biztosak lehetünk abban, hogy a tárgyalásra kerülő történetekben nemcsak a szovjet érdekszféra, de az Egyesült Államok és szövetségeseinek titkosszolgálati is szerepet vállaltak, és hasonló technikákkal élhettek a szovjet blokk államaival szemben. A nyugati demokráciák hírszerzési anyagai azonban még titkosítva vannak, így ezek ismeretének a hiányában az összefüggések bemutatása a keleti blokk céljainak és lépéseinek láttatására korlátozódik csupán.

Az értekezés első részében a Magyar Újságírók Országos Szövetségének (MÚOSZ) szerepvállalását mutatom be a keleti blokk titkosszolgálatának játszmáiban. A magyar újságírók az 1956-os forradalom után csak MÚOSZ tagként kaphattak szakmájukban munkát, a szövetségi tagsággal viszont együtt járt az automatikus felvétel a Nemzetközi Újságíró Szervezetbe (NÚSZ) is, amely a KGB egyik civil fedőszervezeteként működött Prágában. Milyen körülmények között, milyen feladatok megoldására hívták életre ezt a szervezetet a második világháború után? Milyen szerepe volt az intézményen belül a magyar tagszervezetnek? A kérdésekre adott válaszok a szovjet blokk együttműködésének egy olyan oldalára világítanak rá, amelyet magyar szempontból, magyar források feltárásával még korábban nem vizsgáltak, így a téma felvetés és a megközelítés is merőben újszerű. A Kádár-kori újságírás történetéről több kiváló tanulmány, monográfia is született, elsősorban Takács Róbert kutatásainak köszönhetően, azonban ennek titkosszolgálati összefüggéseit még senki nem vizsgálta mélyrehatóan. Az okokat elsősorban a hiányos levéltári forrásokban kell keresnünk, hiszen a sajtóvilág felügyeletét ellátó állambiztonsági osztály, a Press rezidentúra iratanyagát 1990. elején megsemmisítették, a részleg személyi állománya és tevékenysége csak erősen töredékes anyagokból rekonstruálható, a jelenleg kutatható iratanyag nem ad lehetőséget arra, hogy teljes képet kapjunk a médiát ellenőrzése alatt tartó hálózat

¹⁰ Ez az információ az előzően említett hírszerző tiszték szóbeli visszaemlékezéséből származik.

működéséről. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött anyagok azonban, kiegészítve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) és a MÚOSZ irattárának dokumentumaival, lehetőséget teremtenek számunkra, hogy apró mozaikkockákból összerakjuk a nemzetközi mechanizmus egy szeletét, amelyben a magyar újságírók kiemelt jelentőségű szerepet játszottak.

Az értekezés második részében a külkereskedelmi vállalatok fedésével működő sötét hírszerzés,¹¹ még sötétebb következményeivel foglalkozom. A külkereskedők a hírszerzés kötelékében egyrészt a különböző licencek megszerzésében játszottak fontos szerepet, másrészt tevékenységük a szerv pénzügyeit tekintve komoly gazdasági tényező is volt. A tudományos–technikai hírszerzés, és a vasfüggönyön túli országokkal való kereskedés ugyanis jelentős illegális pénzmozgásokkal járt együtt, hiszen a tiltott technológiák beszerzése, vagy egy-egy külkereskedelmi üzlet megkötése korrupcióhoz és más fekete gazdasági manőverekhez is szorosan köthető volt. De komoly összegek jelentek meg a titkosszolgálati szervnél a megszerzett technológiák piacra dobásából, illetve adott esetben a licenc megszerzését megrendelő vállalattól is.¹² Ezek az illegális pénzek egyrészt a szovjet szolgálatok által megrendelt „valutakitermelés” részei voltak, másrészt magánszámlákon landoltak.

„Valutakitermelésre” a kezdetektől szüksége volt a szovjet titkosszolgálatoknak, hiszen hiába volt hatalmas költségvetése, képtelenség lett volna kigazdálkodni a világalraelmi törekvésekhez szükséges pénzügyi fedezetet, ráadásul a fent már részletezett titkosszolgálati műveletekhez – beépülés a civil szférába, politikamentes szervezetek illetve a nyugat-európai kommunista pártok támogatása stb. – olyan pénzforrásokra volt szükségük, amelyek nem voltak köthetőek a szervhez, de sokszor még a Szovjetunióhoz sem. Ugyanez érvényes volt a magyarok által ellátott feladatok végrehajtására, vagyis a magyar szervek számára is elengedhetetlen volt olyan pénzforrások biztosítása, amelyek fedésben tartották az állambiztonságot vagy a katonai felderítést. Ezek a források illegálisak voltak, szerződésekkel és bizonylatokkal nem lehetett nyomon követni őket, ezáltal viszonylag egyszerű volt egy részét offshore számlákra és cégekbe menekíteni. Ezeknek a számláknak és vállalatoknak a legnagyobb előnye – azonkívül, hogy adóparadicsomokban működő pénzintézetekről és ott bejegyzett cégekről van szó –, hogy tulajdonosaik anonimitást élveznek. Éppen ezért nem is lehetett ezen pénzek gazdáinak a nyomára bukkanni azóta sem, pedig feltételezhetően

¹¹ A sötét hírszerzés során a hírszerző valamilyen civil fedéssel (külkereskedő, diplomata, újságíró stb.) kerül kapcsolatba az ellenséges ország képviselőjével, és szerez tőle információkat.

¹² A nyolcvanas években harminc millió forintos éves bevételt könyvelhetett el a belügyi hírszerzés, amelyet a megrendelőként szereplő állami vállalatok fizettek a megszerzett technológiákért. Soós 2014, 23.

szerepet kapott ez a láthatatlan vagyon a privatizációk idején is.¹³ Egy 2012-ben publikált brit felmérés szerint Magyarországról a nyolcvanas évek elejétől kezdődően 2010-ig összesen 242 milliárd dollár áramlott ki offshore számlákra,¹⁴ amely a kutatás időpontjakor, vagyis 2010-ben a meglévő teljes magyar államadósság 2,8-szorosát jelentette.¹⁵ Ennek a megdöbbentő tőkeáramlásnak egy – feltehetően nem elhanyagolható – része még a pártállam idején hagyta el az országot, titkosszolgálati segítséggel. Az általam feltárt dokumentumok arról tanúskodnak, hogy ez az illegális tőkeáramlás korántsem a nyolcvanas években kezdődött, hanem legalább a hatvanas évek elején, és kiemelt szerepet játszottak benne a különböző külkereskedelmi vállalatok, és a háttérükben tevékenykedő titkosszolgálatok. Mivel az adott műveletek nemcsak titkosak, de sok esetben törvénytelenek is voltak, írásos dokumentálásukra kevésbé került sor, így rekonstruálásuk rendkívül nehéz. Egészen speciális források segítségével kaphatunk közvetett információkat erről a területről, amely szorosan kötődik a különböző titkosszolgálatok közötti rivalizációhoz is, ugyanis a Belügyminisztérium III/II. (Kémelhárítás) Csoportfőnökségének feladatköréhez hozzátartozott a gazdasági bűncselekmények felderítése, így előszeretettel nyomoztak a katonai titkosszolgálat törvénytelen ügyletei után. Ennek köszönhetően rendelkezésünkre áll egy viszonylag korlátozott forrásanyag, amely azonban betekintést enged egy eddig tökéletesen ismeretlen területre: a katonai felderítés gazdasági visszaélésekkel tarkított munkájára. A nyomozati iratok kiegészítéseként felhasználtam különböző cégadatbázisokat is, mintegy elegyítve a történészek levéltári kutatáson alapuló módszerét az oknyomozó újságírói technikával. Az így előkerült személyek, vállalatok kapcsolati rendszeréből kiindulva újabb szálakat tudtam felvenni, amelyek újabb állambiztonsági iratok feltárását segítették.

¹³ Még hozzávetőleges becslés sem készült arról, hogy a Kádár-rendszer idején mekkora vagyon távozott az országból illegális csatornákon keresztül, abban mégis egyetértünk a szemtanúk, hogy az úgynevezett spontán privatizáció erkölcsileg erősen aggályos gyakorlatában nagy szerepet kaptak ezek a pénzek. Tömpe István, aki az Állami Vagyonügynökség első igazgatója volt és 1989-ben kormánybiztosként felelt a privatizáció menetéért így vall erről: „A társaságalapítás legfőbb hajtóereje kezdetben az adóoptimalizáció volt, mivel a társaságokba bevont külső tőkét az állam masszív adókedvezménnyel jutalmazta. Alighanem több adókedvezmény ment ki, mint ahány dollár jött be. Elég volt a Nyugatra titokban kivitt pénz egy részét visszahozni, elég volt külföldi leányvállalatokat itthon tőkésként bemutatni.” Tömpe 2015, 333. Keményebben fogalmaz Kenedi János, aki egyenesen azt állítja, hogy ezek az illegális pénzek meghatározóak voltak a mai gazdasági és politikai elit megszületésénél, vagyis a mai Magyarország gazdasági életébe betagozódott a Kádár-rendszer idején illegálisan kimentett vagyon: „A szovjet blokk munkamegosztásából adódóan Magyarország pénzt mosott, és az országon keresztül transzferálták a lopott jószág használatáért járó ellentételeket, majd azokat mindenféle nyugati bankokban helyezték el, és ezekkel a pénzekkel soha nem számoltak el. A VSZ [Varsói Szerződés] és a KGST [Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa] pénze be van tagolódva a magyar gazdaságba.” Hazafi 2008.

¹⁴ Henry 2012. A kutatás számszerűsített összegzését a Tax Justice Network a következő táblázatban foglalta össze: *Capital Flight from Developing Countries: the Top 20 Losers*.

¹⁵ Magyarország államadóssága 2010-ben 78,4 milliárd euró volt, amely korabeli árfolyamon kb. 87,5 milliárd USD-nek felel meg. KSH¹

A témában végzett kutatásaim eredményeit már több részletben publikáltam, így az értekezés alapvetően két – egy már megjelent és egy éppen megjelenés alatt álló – önálló kötet tematikájára támaszkodik. A Nemzetközi Újságíró Szervezet és a Magyar Újságírók Országos Szövetségének kapcsolatát taglaló fejezetet az *Újságírásnak álcázva*, a külkereskedők titkosszolgálati szerepével foglalkozó részt pedig *A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei* című munkám alapján készítettem el.

ÚJSÁGÍRÓK ÉS TITKOSSZOLGÁLATOK

A Nemzetközi Újságíró Szervezet és a KGB

1946-ban Koppenhágában létrehozták a Nemzetközi Újságíró Szervezetet,¹⁶ amelyhez a szovjet megszállási övezet országainak újságírói mellett a legtöbb nyugat-európai újságíró-szövetség is csatlakozott, többek között az 1926 óta működő, nagy tekintélynek örvendő International Federation of Journalists (IFJ).¹⁷ Kezdetben a szervezet székhelye Londonban volt, azonban már 1947 során átköltöztették a vezetést Prágába. A szovjet hatalmi politika kiemelt figyelmet fordított a rengeteg tagot számláló nemzetközi szervezetre, hiszen számos ellenséges, illetve még politikailag labilis országba behatolási csatornát biztosított, ezért nagy erőket összpontosított arra, hogy a vezetőségi tagok a bolsevik hatalom elkötelezett hívei legyenek. A törekvést siker koronázta.

Már az alakuló ülésen több incidens is történt, mivel a Vörös Hadsereg által megszállt övezetből érkezett újságírók és az onnan emigrált, szabad világban élő zurnaliszták között éles hangú vita bontakozott ki a sajtószabadság kérdéséről. A polémia végül az egyik szovjet küldött, Alexej Szurkov, a sztálini Oroszország írószövetségének elnöke zárta le:

„A franciák tervezete csak a sajtószabadságról beszél, de nem szól az újságírók felelősségéről. Azonban mindnyájan tudjuk, hogy néhány újságíró a népakarat ellen használta a sajtószabadságot. Így a sajtószabadság a népek közötti kapcsolatok megmérgezésének szabadságává vált. Nincs még egy ország, amelyről annyi hazugságot terjesztenének, mint Oroszországról. Nekünk csak egy követelésünk és kívánságunk van: igazat írjanak a hazánkban lévő állapotokról. Nálunk a sajtószabadságot az alkotmány garantálja. Az újságírók a nép között élnek, a háborús években osztoztak szenvedéseikben. Véleményünk

¹⁶ A Nemzetközi Újságíró Szervezet angol neve International Organization of Journalists (IOJ) volt. Az értekezésben a magyar elnevezés rövidítését fogom használni – vagyis NÚSZ-ként jelenik meg –, mivel a korabeli hazai dokumentumok is így használták. A könnyebb követhetőség érdekében a konkurens újságíró-szövetség, az International Federation of Journalists (IFJ) említésénél azonban az angol név rövidítését tüntetem fel, mivel az IFJ magyar nevének (Nemzetközi Újságíró Szövetség) rövidítése azonos lenne az IOJ magyar rövidítésével.

¹⁷ A NÚSZ megalakulásáról és első két évtizedéről: Nordenstreng–Kubka 1988. Mindkét szerző évekig volt a Nemzetközi Újságíró Szervezet vezető tisztségviselője – Nordenstreng 1976–1990-ig az elnöke, Kubka pedig 1966–1988-ig a főtitkára – így visszaemlékezésük meglehetősen elfogult, ráadásul a bársonyos forradalom után mindkettőjükről tudni vélte a csehszlovák sajtó, hogy a pártállam titkosszolgálatának, az StB-nek dolgoztak. Kubka a magyar társszerv ismeretei szerint is a csehszlovák állambiztonság ezredese volt. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1975. július 1. 336. Nordenstreng jelenleg a tamperei egyetem kommunikációs tanszékének professzor emeritusa.

szerint meg kell alkotnunk az újságírók etikai kódexét, hogy a nép megbízhatson abban, amit az újságok írnak, így a nép barátjaként fog tekinteni az újságírókra.”¹⁸

A szovjet értelmezés a sajtószabadság mibenlétéről eléggé sajátos volt. A sajtószabadság az alkotmányban megfogalmazott üres szólam maradt csupán, hiszen az újságíró felelősségének hangsúlyozása biztosíték volt arra, hogy véletlenül se merjenek a központilag meghatározott doktrínákkal ellenkező álláspontot megfogalmazni. A nyugati demokratikus országok küldötteinek nyilvánvalóan sérthette a fülét minden ehhez hasonló felszólalás, a szervezet mégis fennállt ebben a formájában egészen 1950-ig.

1947-ben a Nemzetközi Újságíró Szervezet második kongresszusát Prágában tartották meg, ahol az ideiglenes vezetőség helyett megválasztották az elnökség tagjait, valamint döntöttek a szervezet végleges székhelyéről. A találkozón ugyan még viszonylagos egyetértésben születtek meg a döntések, de a hidegháborúba forduló viszonyok közepette szinte rögtön az ülés után megkezdődött az ellenkező politikai pólusok közötti harc. Az Egyesült Államok azzal vádolta meg a szovjeteket, hogy erőteljes befolyást gyakorolnak a NÚSZ tisztségviselőire, ami feltehetőleg igaz is volt. Végül 1950-ben – amikor a szervezet elnöksége döntött arról, hogy megvonják a jugoszlávok tagságát – a demokratikus nyugati államok újságíróinak többsége kilépett a szervezetből. Így tett az IFJ is, amely 1952-ben szervezte újjá magát, és a nyolcvanas évek végéig a NÚSZ ellenfele maradt.¹⁹ Ettől kezdve a Nemzetközi Újságíró Szervezetben a szovjet irányítás akadálytalanná vált.

A szervezet új elnöke Jean-Maurice Hermann lett, aki a Francia Újságírók Szakszervezetének vezető tisztségviselőjeként szoros kapcsolatban állt a franciaországi kommunista mozgalommal. Főtitkárává a cseh nemzetiségű Jaroslav Knoblochot választották, aki a Béke Világtanács tagjaként szintén elkötelezett híve volt a kommunista internacionalizmusnak. Alelnökei József Kowalczyk, a Lengyel Újságírók Szövetségének alelnöke és Kaisu Rydberg, a finn kommunista párt tagja és a finnországi kommunista újságírók szervezetének vezetője lettek.²⁰

A kilépések ellenére a Nemzetközi Újságíró Szervezet 1955-re mindegy hatvan ezer tagot tudhatott maga mögött, összesen ötvenegy országból, amelyek közül tizennégyben

¹⁸ Nordenstreng–Kubka 1988, 14.

¹⁹ A két szervezet között mindennek ellenére volt kapcsolat, és ebben a magyarok jelentős szerepet játszottak. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége a hatvanas évektől kezdődően, mint később látni fogjuk, sikeresen közvetített a NÚSZ és a IFJ között. Nordenstreng és Kubka az idézett könyvükben azzal a kritikával illetik a IFJ-t, hogy a szervezet politikailag kívánt maradni, ezért nem tudott a NÚSZ komolyabban közeledni a rivális intézményhez. A megfogalmazott kritika ellenére, az IFJ 1956 novemberében kiállt a sajtószabadságot követelő magyar újságírók mellett, elítélve a szovjet agressziót. Ebben az esetben NÚSZ tisztségviselőinek nem tetszett a IFJ politikai állásfoglalása.

²⁰ *Facts about international communist front organisations* 1957.

működött a szövetségnek tagszervezete. Természetesen Magyarország is ez utóbbi államok sorába tartozott Albánia, Bulgária, Kína, Csehszlovákia, Finnország, Franciaország, a Német Demokratikus Köztársaság, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, Mongólia, Lengyelország, Románia, a Szovjetunió és a szocialista Vietnam társaságában. Fő feladatuk a szovjet propaganda terjesztése, a Nyugat közvéleményének befolyásolása és a feltörekvő harmadik világ újságíróinak, közszereplőinek, kádereinek ideológiai továbbképzése volt, akik közül többeket kiképeztek a szovjet titkosszolgálattal való együttműködésre is. A szervezet súlyát mutatja, hogy a nyolcvanas évek végére tagsága elérte 120 országban a mintegy 250 ezres létszámot.²¹

A bársonyos forradalom után politikai bombaként robbant a hír Prágában, hogy számos olyan nemzetközi szervezet központjának ad otthont a város, amely a kommunista időszak alatt a szovjet titkosszolgálat fedőszerveként működött, és a demokratikus fordulat után sem vonult ki az országból. Jiří Pehe cseh politológus szerint legalább tucatnyi intézményt neveztek meg, amelyek közül az egyik legjelentősebb a Nemzetközi Újságíró Szervezet volt.²² Egy, a csehszlovák állambiztonság, az StB által írt 1989-es jelentés úgy fogalmaz, hogy a NÚSZ, speciális szolgálata miatt, Moszkva frontszervezetének számított, és közvetlenül a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának Nemzetközi Osztálya alá tartozott.²³ 1990 novemberében döntött a csehszlovák kormány arról, hogy kiutasítja országából a szovjet titkosszolgálathoz köthető szervezeteket, azonban a döntésüket kénytelenek voltak alig fél évvel később visszavonni, ugyanis lehetetlen volt bíróság előtt bizonyítani: a száműzött intézmények valóban sértik illetve sértették a csehszlovák állam érdekeit. A NÚSZ hivatalnokai pedig fogadalmat tettek arra, hogy demokratikus módon működnek a továbbiakban, és tiszteletben tartják az ország törvényeit.²⁴ Úgy gondolták – és ezzel nem voltak egyedül az egykori keleti blokk államaiban –, hogy egy kis imázsváltással tökéletesen asszimilálódnak az új viszonyok közé, és háborítatlanul folytathatják tevékenységüket. A pereskedés évekig húzódott, végül csak 1995-ben került sor arra, hogy a NÚSZ hivatalosan is távozzon Csehországból. Befogadó országot nem találtak, így kénytelen-kelletlen a szervezet bezárta kapuit.

²¹ Pelle 2005.

²² Pehe 1990.

²³ Archiv Bezpečnostních Složek, Praha (Állambiztonsági Levéltár, Prága) OB II. Správa, MV r. e. 2501. Kiértékelés a Nemzetközi Újságíró Szervezetről, 1989. december 22. Köszönöm Milan Bártának, hogy a dokumentumot a rendelkezésemre bocsátotta, valamint Baucsek Csabának, hogy az irat magyarra fordításánál a segítségemre volt!

²⁴ Pehe 1990.

A botrány kirobbanása után a csehszlovák kormánynyilatkozatok és sajtóértesülések határozottan állították, hogy a NÚSZ terroristakiképző-központot működtetett az országban, tagjai között nyüzsögtek a KGB-nek dolgozó hírszerzők, és ezzel egy időben óriási gazdasági visszaélésekre is fény derült.²⁵ A különböző fedőcégek létrehozásával termelt vagyon egy részét embargós technológiák beszerzésére fordították, de jutott belőle a nyugati kommunista pártok támogatására is. A kérdéses összeg pedig minden képzeletet felülmúlt. Jiří Pehe adatai szerint a szállodaláncok üzemeltetésétől a szoftverkereskedelemig széles körű tevékenységet folytattak, amelynek profitja 1989-ben meghaladta a 200 millió koronát.²⁶ Ezenkívül a hetvenes évektől a csehszlovák állam évi több millió koronával támogatta a szervezet működését, valamint jelentős külkereskedelmi tevékenységet folytattak, természetesen vám- és adóterhek megfizetése nélkül.²⁷ A gazdasági visszaélések miatt 1990-ben nyomozást indítottak a szervezet ellen, amely során sikkasztás és hűtlen kezelés miatt letartóztatták a NÚSZ igazgatóját, ifjabb Miloš Jakeš is, Csehszlovákia Kommunista Pártja egykori vezetőjének a fiát. Jakeš fizetése a NÚSZ igazgatójaként havi 23 ezer korona, vagyis az akkori átlagkereset hatszorosa volt.²⁸

A NÚSZ Irodájának 1987. márciusi moszkvai ülésének jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a tagdíjak rendkívül csekély bevételi forrást jelentettek a szervezet számára, mert a több mint százhusz tagország szervezetei közül összesen hat fizetett hozzájárulást, a többitől elvárni sem lehetett ezt, hiszen a harmadik világ országaiban élő újságírók szűkös anyagi lehetőségekkel bírtak.²⁹ Vajon honnan származott akkor a hálózat működtetéséhez szükséges pénz? Hivatalosan a NÚSZ tagdíjfizetésekből, az 1953-ban alapított Nemzetközi Szolidaritási Alap és az 1966-tól létező Nemzetközi Szolidaritáslottó támogatásából működött, de mint már említettem, jelentős összegeket kapott a csehszlovák államtól, a Szovjetuniótól és a különböző, területen kívüliséget, vagyis jelentős gazdasági előnyöket élvező vállalatok nyereségéből is. A már említett, StB által írt jelentés szerint a nyolcvanas évek végén a NÚSZ harmincnégy nyugat-európai – elsősorban nyugatnémet, angliai és osztrák – vállalattal állt szoros kapcsolatban, feltehetően tulajdonosként, és frankfurti valamint kölni pénzintézeteknél vezették számláikat. A csehszlovák állambiztonság által ismert bankszámlákon három millió USA dollárt tartottak nyilván 1989-ben. A valódi pénzforrást tehát a vállalatok jelentették, amelynek központja a prágai Videopress volt, amely 1987-ben 250 ezer dollár nyereséget

²⁵ Pelle 2005.

²⁶ Pehe 1990. 1989-es árfolyamon ez az összeg megközelítőleg 630 700 000 forintot ért.

²⁷ Pelle 2005.

²⁸ Magyar Távirati Iroda (MTI) hírarchívum. Letartóztatták Jakeš fiát. 1990. október 18.

²⁹ MÚOSZ Levéltár. A NÚSZ Irodájának moszkvai ülése, 1987. március 20.

termelt. A Nemzetközi Újságíró Szervezetnek Magyarországon is volt gazdasági érdekeltsége, az Interpress Budapest, amely 1986-ban 2,5 millió koronát és 60 ezer dollárt fizetett be a KGB fedőszervezetének.³⁰ Mindezzel együtt a szervezet büdzsáját kevesen látták át. A NÚSZ szovjet titkára, V. L. Artyemov 1987. június 3-án Budapestre látogatott, ahol megbeszélést folytatott Vajda Péter főtítkárhelyetttel – aki államvédelmi tisztból lett újságíró,³¹ majd a második Gyúrsány-kormány alatt a Nemzetbiztonsági Hivatal szóvivőjeként jelent meg a nyilvánosság előtt –, Pálffy Józseffel, a MÚOSZ elnökével, Veres Jánossal, Áldott Zoltánnal a MÚOSZ Nemzetközi Osztályának vezetőjével, Megyeri Károllyal, a MÚOSZ főtítkárával és Stark Györggyel, az Interpress korábbi igazgatójával.³² A beszélgetés jegyzőkönyve rögzíti, hogy a szervezet könyvelésével komoly problémák voltak, egyszerűen nem jelentek meg benne jelentős összegek, és nem tudták megoldani a valutaátutalásokat sem, ezért kézben vitték ki az országból a különböző célokra fordítandó pénzeket. Az informális beszélgetés során olyan elképesztő számok hangzottak el, hogy a prágai kiadó éves forgalma 300 millió korona,³³ és a foglalkoztatottak száma mintegy 17 ezer fő! Ez utóbbi számot „bizalmas sűgásnak” nevezték, feltehetően a prágai központtal kapcsolatban álló és nekik dolgozó személyekről, alkalmazottakról lehetett szó, akik a világ számos pontján a NÚSZ érdekeit képviselték. A bevételek valós nagyságát nem lehetett nyilvánosságra hozni, egyrészt azért, mert akkor fel kellett volna tüntetni a forrásokat is, amelyek jórészt törvényen kívüli üzletekből származtak, másrészt el kellett volna nyilvánosan számolni a tagság felé, hogy mire fordították azokat. A befolyó összegek tehát illegálisak voltak, a legális bevételek viszont nem fedezték a szervezet működési költségeit sem. Ez újabb problémát okozott, legalábbis Kurt Vogel, az NDK Újságíró Szövetségének titkára szerint, aki megosztotta aggályait Megyeri Károllyal: „A NÚSZ-nak nincs lehetősége arra, hogy – ilyen rákérdezés esetén – őszinte választ adjon pénzügyeiről. Ha ugyanis ezt teszi, nyilvánvalóvá válik, hogy a nemzetközi szervezetet a szocialista országok, vagy ha úgy tetszik, Moszkva tartja fenn és pénzeli.”³⁴

³⁰ Uo. 1989-es árfolyamon a Magyarországról érkező összeg nagyjából 11,5 millió forintnak felelt meg.

³¹ Vajda Péter 1951-ben vonult be tényleges katonai szolgálatra az ÁVH Belső Karhatalomhoz. Rövidesen a politikai osztályra került, majd a *Hazáért*, később a *Határőr* című lapok szerkesztőségében dolgozott, amelyek a Határőrség Politikai Csoportfőnöksége alá tartoztak. 1958-ban kérte áthelyezését a Magyar Rádió Televíziós Főosztályára, amelyet felettesei támogattak, így átkerült a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály Hírszerző Osztályának (BM II/3.) Tájékoztató és Értékelő Alosztályára. ÁBTL 2.8.1. 5972 Vajda Péter személyi anyaga. Javaslat, 1958. március 12. 5.

³² MÚOSZ Levéltár. V. L. Artyemov NÚSZ-titkár látogatása a MÚOSZ-ban, 1987. június 5.

³³ 1989-es árfolyamon ez közel 1 milliárd forint.

³⁴ MÚOSZ Levéltár. Emlékeztető Kurt Vogel budapesti látogatásáról, 1987. május 26.

NÚSZ-támaszpontok Magyarországon

Tereprendezés

A MÚOSZ már a kezdetektől részt vett a NÚSZ munkájában, alapítóként jelen volt Koppenhágában, és a tagság azon részéhez tartozott, amely szervezeti szinten kötődött a szövetséghez, vagyis a magyar újságírók nem egyénileg, hanem a MÚOSZ-on keresztül képviseltették magukat a szervezetben. A magyar újságírók és a NÚSZ kapcsolatáról az 1956 előtti időszakból kevés információnk van, bár a Magyar Filmhíradó 1948. decemberében tudósított arról, hogy a még eredeti felállásában működő szervezet végrehajtó bizottsága látogatást tett a Magyarországon menedéket találó görög partizánok gyermekeinél.³⁵ A kapcsolat tehát minden bizonnyal élő volt korábban is, azonban a magyar újságíró-szövetség jelentősége 1957-től kezdődően emelkedett látványosan a nemzetközi szervezetben. A forradalmat követő hetekben a NÚSZ jelentős anyagi támogatást juttatott el a MÚOSZ számára azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy ezzel is segítse a „konszolidációt”, vagyis a Kádárhoz hű újságíró bázis megerősítését, akikre támaszkodva a legitimációs problémákkal küzdő kormányzat megerősítheti a hatalmát:

„Egyébként mind Krjucskovval,³⁶ mind a baráti országok követségeinek sajtóattaséival az első napoktól kezdve, függetlenül a választott szervek tevékenységétől, rendszeresen tartottuk a baráti kapcsolatot és tájékoztattuk őket a nálunk lezajló eseményekről. Ez is közrejátszott abban, hogy a Prágában székelő Nemzetközi Újságíró Szervezet még novemberben jelentős anyagi segílyt küldött a szövetség számára, határozottan azzal az óhajjal, hogy az erősítse azokat a magyar újságírókat, akik segítik a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányt a viszonyok konszolidálásában.”³⁷

³⁵ A Nemzetközi Újságíró Szövetség tagjai a magyarországi görög gyermekeknél. *Magyar Filmhíradó* 38. 1948. december.

³⁶ Vlagyimir Krjucskov (1924–2007) 1988 és 1991 között a KGB elnöke volt. Magyarországot jól ismerte, hiszen 1954 és 1959 között követségi titkárként dolgozott Budapesten. Szerepe volt Kádár hatlomra juttatásában és az új kormány helyzetének megszilárdításában is, de személyesen részt vállalt a főtitkár megbuktatásában is, hiszen 1988 tavaszán a vele folytatott bizalmas beszélgetés után egyezett bele Kádár, hogy a pártértekezleten bejelentse visszavonulását. Huszár 2003, 307.

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-150387/6. 64.

Vadász Ferenc³⁸ vallomásából egyértelműen kiderül, hogy a KGB fedőszervezeteként működő NÚSZ gondot fordított arra, hogy Magyarországon helyre álljon a „rend”, tisztában voltak azzal, hogy – Kádár után szabadon fogalmazva – a fegyverek után egyből a sajtó jön. Éppen ezért az egyik sarkalatos kérdés volt az új kormány hatalmának megszilárdításában a megbízhatatlan újságírók eltávolítása a szerkesztőségekből. A „pacifikálást” Siklósi Norbert hajtotta végre.

Siklósi Norbert 1924-ben született, és 1945-től tagja volt a Kommunista Pártnak. Az eredetileg bődíszműves szakmával rendelkező fiatalember 1950-től a *Szabad Nép* munkatársa lett, majd 1954-től a *Szabolcs-Szatmár Megyei Néplap* főszerkesztőjeként és a Magyar Rádió nyíregyházi stúdiójának vezetőjeként dolgozott.³⁹ 1956 elején a Minisztertanács Titkárságának Sajtócsoportjában találjuk, az ő ötlete volt a Magyar Fotó Állami Vállalat összevonása a Magyar Távirati Irodával, ezáltal megteremtve Magyarország központi képügynökségét.⁴⁰ Igazi szerepet akkor kapott, amikor Kádár János – büntetésül az írók és újságírók szerepéért a forradalomban – megszüntette a MÚOSZ és az Írószövetség önállóságát, és kormánybiztost nevezett ki az élükre. A kormánybiztos Siklósi Norbert lett, aki nagy szerepet játszott abban, hogy a társadalom konszolidációnak nevezett megzabolázása az újságírók körében is megtörténjen.

„Az ellenforradalom szellemi előkészítésében – direkt vagy közvetett módon – része volt a magyar sajtónak is. Az újságírók között elterjedt a nacionalizmus, a revizionizmus – és különösen 1956. október 23. után az ellenforradalmi események zavart okoztak a fejekben. Az újságírók körében az ideológiai zűrzavar november 4. után is erősen érezte hatását. Ezért szükségessé vált az újságírók politikai és közéleti tevékenységének felülvizsgálása.”⁴¹

1957 augusztusában megkezdték az újságírók átvilágítását, a MÚOSZ teljes tagságát revízió alá vonták. A felülvizsgálatok során nagyjából nyolcszáz tag kihullott, csak a politikailag megbízhatónak tűnő személyek maradhattak a szövetségen belül.⁴² Ezzel a publicistatársadalom a párt egyik legfőbb szövetségesévé vált, hiszen újságíróként csak azok tudtak elhelyezkedni, akik tagjai voltak a MÚOSZ-nak. Hasonló eredménnyel járt az

³⁸ Vadász Ferenc (1916–2009) újságíró, 1945 és 1948 között az MDP majd az MKP kecskeméti szervezetének különböző tisztségeiben dolgozott. 1949–1950-ben a *Szabad Nép* munkatársa volt, majd 1950-ben kinevezték a MÚOSZ főtítkárának, 1957-ig töltötte be ezt a pozíciót. 1957 és 1959 között az *Esti Hírlap* főszerkesztő-helyettese, majd 1984-ig, nyugdíjba vonulásáig, a *Népszabadság* rovatvezetője volt.

³⁹ Horváth 2013, 62.

⁴⁰ Pirityi 1996, 133.

⁴¹ Siklósi Norbert jelentése a MÚOSZ újjászervező bizottságának munkájáról, 1958. május 6. Cseh–Kalmár–Pór 1999, 309.

⁴² Takács 2012, 280.

újságíróképzés megszüntetése is. Miután a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány feloszlatta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Újságíró Tanszékét, az oktatási tevékenységet a MÚOSZ vette át, de tanfolyamaira csak azok jelentkezhettek, akiket már valamelyik lap szerkesztőségében újságíróként alkalmaztak. A szerkesztőségi állások elnyerésénél azonban a szakmai kritériumokhoz hozzátartozott a képzettség igazolása is, így az utánpótlás területén gyakorlatilag patthelyzet alakult ki. A retorziók hamar meghozták a kívánt eredményt. A megfélemlített és erősen szelektált újságíró-társadalom már 1958 nyarára alkalmas lett arra, hogy az állam közvetlen felügyeletét megszüntessék, és önállósodni engedjék a MÚOSZ-t. A vezetőség kinevezésekor azonban még nem működött a szervezet autonómiája: egy jelölő bizottság helyezte az elnöki székbe az egykori köztársasági elnököt, Szakasits Árpádot, aki később a Magyarok Világszövetségének elnöki posztját is betöltötte. A korábbi kormánybiztos sem távozott a MÚOSZ közeléből, Siklósi Norbert egészen 1973-ig a szövetség főtitkáráként funkcionált.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy honnan származott Siklósi támogatottsága? Ki vagy kik álltak mögötte, akiknek köszönhette gyors előmenetelét? Biztosat nem tudhatunk, de az a történetek ismeretében teljesen egyértelmű, hogy Siklósi már kormánybiztosként, 1957-ben a NÚSZ érdekeinek szem előtt tartásával végezte feladatát. Visszaemlékezések szerint Siklósi személyes jó kapcsolatot ápolt Andropov⁴³ nagykövettel, a későbbi KGB vezérrel majd SZKP főtitkárral, aki mellett – annak budapesti megbízatása során – segítőként, tolmácsként tevékenykedett. Ez a fajta összeköttetés mindenképpen magyarázatot adhat arra, miképpen került a korábban kevésbé ismert újságíró a MÚOSZ élére, és feltételezi a későbbi titkosszolgálati kötődését is.

Azalatt a másfél évtized alatt, amíg Siklósi az újságíró-szövetség vezető tisztségviselője volt, kialakult és megszilárdult a sajtóirányításnak és befolyásolásnak a kádári időszakra jellemző képe, de legfőképpen kiépült a NÚSZ magyarországi intézmény- és szervezetrendszer. Ennek nyitányaként Siklósi megerősítette a MÚOSZ önállóságát a kormányzati bürokráciával szemben. A szövetség függetlenedésének fontos lépése volt, hogy 1964. január elsejétől kivették a Minisztertanács költségvetési fejezetéből, és a továbbiakban mint önálló társadalmi szerv gazdálkodott a vagyonával.⁴⁴ 1964. március 18-án Siklósi Norbert egy javaslatot készített a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának

⁴³ Jurij Vlagyimirovics Andropov (1914–1984) 1954-ben került Budapestre szovjet nagykövetként. Jelentős szerepe volt annak a döntésnek a meghozatalában, amely alapján 1956. november 4-én a szovjet csapatok megszállták a magyar fővárost. 1957-ben visszatért Moszkvába, ahol az SZKP KB, majd 1973-tól az SZKP PB tagjaként dolgozott. 1967-ben kinevezték a KGB parancsnokának, majd 1982-ben ő követte Brezsnyevet a főtitkári székben.

⁴⁴ Kováts 1996.

(MSZMP KB) Agitációs és Propaganda Osztálya (APO) számára⁴⁵ – amely a sajtóvilág pártirányítását megtestesítő szervezet volt, és mint ilyen gyakorlatilag a MÚOSZ ellenőrző szerve –, miképpen működjön együtt a MÚOSZ és az APO a továbbiakban.⁴⁶ A javaslat egyfajta alku volt a két intézmény között, amely feloldotta az újságíró-szövetség egyoldalú függését a KB osztályával szemben. Az APO felügyelete a szövetség fölött továbbra is biztosítva volt ugyan, és ennek felelőse Siklósi maradt a továbbiakban is, de azért cserébe, hogy a főtítkár rendszeres időközönként beszámolót készített a szövetség munkájáról a párt számára, kérte, hogy részt vehessen minden olyan tájékoztatón, amelyre a fővárosi napilapok szerkesztői hivatalosak voltak, valamint az országos agitprop (agitációs-propaganda osztály) értekezleteken és a különböző társadalmi szervek vezetőinek tanácskozásain is. Mindezen felül igényt tartott rá, hogy a MÚOSZ kizárólagos joga legyen az újságírók munkaközvetítése, káderügyekben konzultációs joggal bírjon, és a továbbiakban egyedül a MÚOSZ vezessen az újságírókról központosított nyilvántartást. Siklósi javaslatainak jóváhagyása után ezek a jogosítványok bizonyos függetlenedést engedtek a MÚOSZ számára a párt- és államirányítástól, mindeközben kiterjesztették a főtítkár hozzáférési lehetőségét olyan információkhoz, amelyekhez korábban nem volt jogosultsága. Ezeken túl személyi ügyekben gyakorlatilag kizárólagos döntési helyzetbe került, ráadásul az APO ellenőrzése a MÚOSZ felett kiszámítható lett, hiszen a MÚOSZ mindenkori főtítkárának lett feladata a beszámolók elkészítése, valamint a két szerv közötti kapcsolattartás. Ha ezekhez a tényekhez hozzáadjuk a NÚSZ és azon keresztül a KGB jelenlétét, és kapcsolatát a főtítkárral, feltételezhetjük, hogy Siklósi hatalmának növekedése nemcsak személyi ambíció volt, hanem a vele kapcsolatot tartó titkosszolgálatok elvárása is.

1962-től a magyar tagszervezet tekintélye a NÚSZ-on belül meredek emelkedésbe kezdett, és 1966-ban a csúcra ért. 1962-ben Budapesten tartotta ötödik kongresszusát a nemzetközi szervezet, amelyen döntés született arról, hogy Budapest ad otthont a KGB-s fedőszerv iskolájának, a Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központnak,⁴⁷ 1966-ban pedig a MÚOSZ mindenkori főtítkárákat a NÚSZ alelnökévé és kincstárnokává választották.⁴⁸ Ezzel Siklósi Norbert nemcsak Magyarországon, de nemzetközi téren is komoly befolyásra tett szert: a szovjet titkosszolgálatok által irányított globális médiamanipuláció egyik legfőbb urává vált. A kincstárnoki státusszal a MÚOSZ mindenkori főtítkára belépett a NÚSZ által

⁴⁵ Az APO szerepéről: Takács 2012, 88–99.; Takács 2009.

⁴⁶ Siklósi Norbertnek, a MÚOSZ főtítkárának javaslata az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya és a MÚOSZ együttműködésének rendjére, 1964. március 18. Cseh–Krahulcsán–Müller–Pór 2004, 317–318.

⁴⁷ Nordenstreng–Kubka 1988, 80.

⁴⁸ Kováts 1996.

folytatott gazdasági visszaélések és a szervezet átláthatatlan pénzügyeinek tudói és irányítói közé, és ezt a pozíciót a rendszerváltoztatásig meg is őrizte a magyar szövetség.

Kincstárnok a „prágai télben”

Miután Siklósi 1966-ban elnyerte a NÚSZ igen jelentős tisztségeit, karrierje – és ezzel együtt hatalma – meredeken ívelt felfelé. Takács Róbert kutatásaiból ismert, hogy miután a Varsói Szerződés tagállamai bevonultak Csehszlovákiába, a prágai tavasznak nevezett reformkísérletek folytatásának megakadályozására, Siklósi Norbert fontos szerepet játszott a csehszlovák sajtó megregulálásában.⁴⁹

Siklósi gyakori vendég volt Prágában, és útjai során nem kizárólag a magyar érdekeket képviselte. A NÚSZ tisztségviselőjeként nyilván voltak olyan feladatai, amelyekről nem tájékoztatta a magyar felettségeket. Erre utal az is, hogy 1968 márciusában a magyar sajtóirányító szervek állítólag az újságokból értesültek arról, hogy Siklósi Prágában töltötte a szabadságát, ahol találkozott a csehszlovák Kulturális és Tájékoztatási Minisztérium Tájékoztatási Főosztályának vezetőjével, Jozef Vohnouttal.⁵⁰ A találkozón Vohnout kifejtette, hogy a csehszlovák sajtóirányítás a magyar példát tartja követendőnek, vagyis a tájékoztatáson alapuló öncenzúra gyakorlatát szeretnék megvalósítani. Az augusztusi katonai beavatkozás azonban kerékbe törte a prágai reformokat, a Varsói Szerződés tagállamainak agressziója egyértelmű üzenet volt Moszkvából a cseh sajtó számára is: a beavatkozást megelőző fél évben a csehszlovák újságok viszonylagos szabadsága, a rendszer kritikájának óvatos, ámde egyértelmű megfogalmazása elfogadhatatlan a szovjet vezetés számára. Siklósi is ezt az üzenetet erősítette meg, amikor a magyar sajtóirányítás képviselői közül elsőként utazott Prágába a megszállás után.⁵¹ Vohnout, aki az újonnan megszervezett Sajtó és Tájékoztatási Hivatal elnökeként fogadta Siklósit, még mindig a magyar rendszert tekintette példának, de Siklósi józanságra intette.

A MÚOSZ főtitkára már egyszer részt vett a médiavilág „pacifikálásában” Magyarországon, egy nagyon hasonló történelmi esemény után, így komoly tapasztalatokkal rendelkezett. Felhívta Vohnout figyelmét arra, hogy nem az 1968-as magyar viszonyok jelentik a kiinduló pontot számukra, hanem az 1957-esek. Ha már sikerült az ellenzéki hangokat elhallgattatniuk, a csehszlovák újságíró-társadalmat „megtisztítaniuk”, vagy

⁴⁹ Takács 2008.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

legalább megfélemlíteniük annyira, hogy a rendszer feltétlen kiszolgálói legyenek, majd újra tekinthetik példának a jelenlegi magyar helyzetet. Néhány évtizeddel később, a bársonyos forradalom időszakában és azt követően a NÚSZ-t komoly támadás érte, amiért nem állt ki a csehszlovák újságírók mellett a megszállást követően. Láthatjuk, hogy nem pusztán hallgatott a szervezet, hanem éppen az ellenkezőjét tette annak, amit egy szólásszabadság mellett elkötelezett érdekvédelmi szervnek tennie kellett volna. 1969 májusában, éppen abban az időben, amikor megkezdődtek Csehszlovákiában az újságírók elleni retorziók, a NÚSZ Végrehajtó Bizottsága Balatonszéplakon tartotta rendes ülészakát. Egy ügynökjelentésből tudhatjuk, hogy az ülészak az előre megírt beszédek felolvasásából állt, kényesen ügyeltek arra a szervezők, hogy véletlenül se kerüljön sor vitára a megjelentek között. Az Ausztriából érkezett újságírók tiltakoztak az ellen, hogy Siklósi „tűzzel-vassal kikényszerítette”, hogy felszólalásukban ne érintsék a csehszlovák helyzetet.⁵² Maga az ülészak érdemi munkát keveset hozott, viszont annál több mulatozást, balatoni fürdőzést és reprezentatív fényűzést, amely a résztvevők számára is visszatetszést keltett.

A prágai bevonulással kapcsolatban még egy fontos epizódot meg kell említeni, amelynek háttérében szintén a NÚSZ-t kell keresni. 1968 augusztusában a magyar hírszerzés ügynököket telepített Prágába, hogy segítsék az ottani magyar külképviseletet az információszerzésben.⁵³ Önmagában ez a tény kevésbé figyelemfelkeltő, hiszen az adott – kritikusan mondható – politikai helyzetben érthető, hogy a szomszédos ország kormányzatának első kézből van szüksége az információkra. Meglepőbb viszont – legalábbis első olvasatra –, hogy a hírszerzés sajtófelügyelettel foglalkozó rezidentúrájának tisztjére, Szolnok Péterre esett a választás, azonban a férfi kapcsolatrendszere érthetővé teszi a döntést. Szolnok Péter⁵⁴ kalandos szakmai előélettel rendelkezett, több külföldi rezidentúra vezetése, sőt megszervezése után 1967-től szigorúan titkos (szt.) tisztként dolgozott a MÚOSZ székházában. Egészen pontosan az ekkor létrehozott Press rezidentúra vezetésével volt megbízva. A Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökségének egy hazai kihelyezett egysége volt a Press rezidentúra, amelynek feladata a sajtó nemzetközi kapcsolatainak megfigyelése

⁵² ÁBTL 3.2.3. Mt-772/5. Jelentés a NÚSZ balatonszéplaki VB ülészakáról, 1969. május 21. 75.

⁵³ Unger 2007.

⁵⁴ Szolnok Péter 1928-ban született, 1947-ben lépett az ÁVO állományába, először a levéllenőrzésen, majd a Központi Elhárító Osztályon dolgozott. 1950-ben az amerikai elhárító alosztály vezetését bízták rá. 1953-ban egy évre a Szovjetunióba került tanulni, képzése után több külföldi állomáshelyre is vezényelték. 1955-ben a londoni rezidentúra vezetésével bízták meg, ahol 1960-ig teljesített szolgálatot. 1964-ben kapott megbízást arra, hogy szervezze meg Rio de Janerióban a hírszerző rezidentúrát, ahonnan 1966-ban érkezett vissza. Ezután került a MÚOSZ-ba szigorúan titkos állományba. Később is kapcsolatban maradt Siklóssal, médiabirodalmának egyik főszerkesztőjeként találjuk a rendszerváltás előtt, de erről még később szó esik.

volt.⁵⁵ Szolnok saját bevallása szerint is azért kapta a prágai megbízatást, mert „kb. két éve intenzív munkakapcsolatban álltam a Prágában székelő Nemzetközi Újságíró Szervezettel, annak minden funkcionáriusát személyesen ismertem.”⁵⁶ Jelen kutatás szempontjából kiemelten lényeges ez a mondat, hiszen azt bizonyítja, hogy a magyar állambiztonság sajtófelügyelettel megbízott részlege szoros kapcsolatban állt a NÚSZ-szal. Szolnok kijelentése – miszerint: „Mi voltunk az első civilek a bevonulás után.”⁵⁷ – és a tény, hogy hamarosan Siklósi is Prágába érkezett, azt támasztja alá, hogy a NÚSZ, illetve rajtuk keresztül a szovjet titkosszolgálat utasításait teljesítették a megszállt ország fővárosában. Így érthetővé válik Szolnok diplomáciai botrányt okozó tevékenysége is, ugyanis magyarországi felettese utasítása és engedélye nélkül próbálta meg beszervezni a magyar követségre menekült Oldřich Švestka főszerkesztőt és Rudolf Barákot, Csehszlovákia korábbi belügyminiszterét. A botrányba fulladt „egyéni” akció után Szolnokot figyelmeztetésben részesítették, de 1971 szeptemberéig mégis ő látta el a Press rezidentúra vezetését.

Press rezidentúra

A Nemzetközi Újságíró Szervezet magyarországi tevékenységének feltárásakor kihagyhatatlan a Press rezidentúra működésének, szerepének vizsgálata. Mint oly sok esetben a kutatás során, ennél a témánál is rendkívül hiányos iratanyaggal szembesülünk, és a Kenedi János által vezetett szakértői bizottság jelentése szerint nem véletlenül. 1990 első felében megsemmisítették a Press rezidentúra iratanyagának nagy részét, ha nem az egészet.⁵⁸ Az ÁBTL-ben őrzött szervezeti anyagokban csak utalás szintjén találkozhatunk a hírszerzés sajtófelügyelettel megbízott részlegével, így működésének csak kontúrjai rekonstruálhatóak.

A belügyminiszter 1968-ban adott utasítást arra, hogy a hírszerzés létesítsen kvalifikált belföldi hálózatot információszerzés céljából azoknál az intézményeknél, amelyek kapitalista országokkal tartanak kapcsolatot.⁵⁹ Ezek közé a nevesített intézmények közé tartozott a MÚOSZ, az MTI, a Rádió és más sajtóügynökségek. A rendelkezésből nem derül ki, hogy ezeknél a szervezeteknél külön-külön kellett-e létrehozni a kihelyezett egységeket, vagy egy közös rezidentúra látta-e el a média felügyeletét. A parancs kiadásának időpontja sem biztos, hogy pontosan fedi a rezidentúra megszervezésének kezdetét, hiszen Szolnok Péter személyi

⁵⁵ Tóth 2013, 424.

⁵⁶ Szolnok Péter jelentése prágai tartózkodásáról, 1968. december 1. Unger 2007.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Sipos–Ungváry 2008, 224.

⁵⁹ ÁBTL 1.11.4. 10-21/17/1968. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017. számú parancsa, 1968. július 26.

anyagából az derül ki, hogy már 1967-től szolgált a MÚOSZ-nál szigorúan titkos állományban. Persze a két időpont nem feltétlenül takar ellentmondást, hiszen a titkosszolgálat jelen volt a MÚOSZ-nál korábban is, legfeljebb nem rezidentúras szervezeti keretben. 1987-ből rendelkezünk még egy szervezeti jelentéssel, amely a hírszerzés egyes osztályainál, rezidentúráinál és hírszerző pontjainál dolgozó szigorúan titkos állomány létszámáról ad felvilágosítást.⁶⁰ Ez az irat a Press rezidentúra alá sorolja be a MÚOSZ-t, az MTI-t, a Magyar Rádiót, a Magyar Televíziót és a Tájékoztatási Hivatalt, összesen tíz szigorúan titkos tiszti státuszt említve. Arra a kérdésre egyelőre nem lehet határozott választ adni, hogy a rezidentúra a III/I. Csoportfőnökségen belül önálló egység volt-e, vagy esetleg valamelyik számozott osztály alá szervezték-e be. Ez utóbbira utal, hogy a III/III. Csoportfőnökség a III/I-11. Osztály (harmadik országos és hazai bázison folyó hírszerzés) vezetőjétől, Berényi Istvántól kérte ki a Press egyik titkos kapcsolatát egy konkrét feladat elvégzése miatt.⁶¹ Később látni fogjuk, hogy ez az osztály foglalkozott a harmadik világba irányuló hírszerzéssel, és ezáltal tevékenységének jelentős részében a NÚSZ által terjesztett propaganda érvényesülését segítette, vagyis szorosan együttműködött a Nemzetközi Újságíró Szervezettel és a MÚOSZ-szal. Mindez együtt arra utal, hogy a hatvanas–hetvenes évek fordulóján a Press szervezeten belül kötődött a III/I-11. Osztályhoz. Az 1970-es évek végéről is találtam egy elszórt információt, ahol a Presst a III/I-B Önálló Alosztályként említik.⁶²

A fedett állambiztonsági állomány elhelyezkedése a MÚOSZ-on belül ismeretlen, de feltehetően elsősorban a nemzetközi ügyekkel foglalkozó személyek körében keresendő. Létezett például egy Budapress nevű részleg, amely a külföldi vendégek programját szervezte magyarországi tartózkodásuk idején. A részleg vezetője egy időben Borbély Endre volt,⁶³ aki – mint később látni fogjuk – a NÚSZ prágai központjában is alkalmazásban állt, és több fekete-afrikai útja során egyengette a szovjet befolyásolási politika érvényesülését a térségben. Borbély bennfentes volt, jól ismerte a MÚOSZ és a NÚSZ által végzett titkos tevékenységet, és kapcsolatban állt a polgári hírszerzéssel is. A Budapress közvetlenül a MÚOSZ Nemzetközi Osztályához tartozott, amelynek mindenkori vezetőjéről elmondható, hogy a hírszerzés szigorúan titkos állományban dolgozó tisztje volt. Alkalmazottai több nyelvet beszéltek, külföldiek látogatása során munkájuk pótolhatatlan volt, találkozóikról a

⁶⁰ ÁBTL 1.11.4. 67-16-438/1987. Javaslat a BM III/I. Csoportfőnökség hazai szt. bázisának fejlesztésére, státuszainak elvi elosztására és irányítási rendszerének kialakítására, 1987. május 13.

⁶¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-916/2. Berényi István r. alezredes elvtársnak, a BM III/I-11. Osztály vezetőjének, 1971. május 10. 67.

⁶² ÁBTL 3.2.1. Bt-1773/2. Javaslat „Nyerges” fedőnevű titkos munkatárs ügyében, 1979. január 2.

⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-35905. Jelentés, 1972. február 21. 56.

Press rezidentúra felé jelentéseket készítettek. Egy-egy véletlenszerűen fennmaradt jelentésük pedig bepillantást nyújt a MÚOSZ nemzetközi ügyleteibe is.

Oláh Éva Magdolna a Budapesti alkalmazottja volt, és „Fekete Edit” néven a Press rezidentúrának jelentett Siklósi több tárgyalásáról is. Tolmácsként jelen volt 1969 tavaszán azon a megbeszélésen, ahol Siklósi a NÚSZ főtítkáráként kötött megállapodást egy olasz kereskedővel.⁶⁴ Santi Serafino az olasz kommunista párt tagja volt, és kereskedelmi cégével kizárólag kelet-európai országokkal állt üzleti kapcsolatban. A tárgyaláson jelen volt Roszol János⁶⁵ is, a NÚSZ prágai propagandaosztályának vezetője. Ugyanakkor nemcsak a magyar felek voltak a Nemzetközi Újságíró Szervezethez közel álló szereplők, hanem maga Santi is kötődött a szovjet titkosszolgálat által irányított szövetséghez. Támogatója ugyanis Dante Cruicchi⁶⁶ olasz újságíró volt, aki maga is tisztséget viselt a NÚSZ-ban. Siklósi felajánlotta Santi Serafinónak, hogy segíti export-import tevékenységét Magyarországon, sőt támogatni fogja, hogy a különböző olasz cégek rajta keresztül tudjanak kereskedni hazánkkal, cserébe Santi a bevétel harmadát a NÚSZ számlájára fizeti. Az ügynök magyarázatképpen azt is hozzáfűzte jelentéséhez, hogy erre azért van szükség, mert a NÚSZ szeretne terjeszkedni, kirendeltségeket felállítani a harmadik világ országaiban – elsősorban Dél-Amerikában és Fekete-Afrikában – ehhez azonban dollárra kell szert tennie. A szerződés nem csak a NÚSZ számára hozott bevételt, ugyanis – szintén az ügynök jelentése szerint – Santi Serafino az olasz kommunista pártot is támogatta pénzzel, az általa képviselt cég feltehetően az olasz baloldali párt egyik kereskedelmi vállalkozása volt. (Az ilyen jellegű pártámogatásokról a dolgozat második részében még bővebben is lesz szó.)

A Press rezidentúra a média minden területét felügyelte, de különösen abban tartotta fent a beleszólás jogát, hogy kiket küldjenek ki külföldi tudósítónak. Adott esetben, ha a szerv számára nem volt megfelelő jelölt a kérdéses szerkesztőségben, akár azonnali státuszt is biztosított az újság a hírszerzés által javasolt újságírónak. Ez történt 1970-ben is, amikor az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága határozatot hozott arról, hogy szélesíteni fogja

⁶⁴ ÁBTL 3.1.2. M-30072. Jelentés, 1969. június 2. 60.

⁶⁵ Roszol János 1983-ban alezredeként a Belügyminisztérium Nemzetközi Osztályának vezetője volt. ÁBTL 3.1.5. O-19594. 54.

⁶⁶ Dante Cruicchi (1921–2011) baloldali újságíró, politikus, 1975–1985 között Marzabotto, a náci tömegmészárlásról elhíresült város polgármestere volt, s ötven évvel a második világháború lezárása után is a fasiszmus rémképével ijesztgetett. (1993-ban, az MDF-kormány idején, Magyarországra írt levelében így fogalmazott: „Marzabotto, amely más mártírvárosokkal együtt kénytelen volt elszennvedni a védelem nélküli ember élethez való jogának profán semmibe vevését, az egész világ közösségéhez fordul egy azonnali és határozott válasz elérése érdekében a neonáci és neofasiszta reváns ellen, amely felé a revizionisták utat nyitottak, ezek az állítólagos új történészek, akik újraértelmezik a múltat, sőt addig is elmennek, hogy tagadják a haláltáborok evidenciáját.” A levelet idézi: *Gyulai Hírlap*, 1993. október 29. 2.

az MTI tudósítóinak körét, így még abban az évben fel kellett állítani egy tokiói és egy afrikai irodát.⁶⁷

Barcs Sándor, az MTI vezérigazgatója, aki több mint harminc évig, 1947-től 1980-ig töltötte be ezt a pozíciót, a Press rezidentúrához fordult javaslatért.

„Kifejtette a korábban már többször hangoztatott álláspontját, hogy amennyiben bárhonnán (akár laptól, akár szervünk belső apparátusából) megfelelő adottságokkal rendelkező személyt tudunk javaslatba hozni, úgy azt hajlandó relatíve magas fizetéssel azonnal az MTI státuszába venni (anyagi kereteket az Agit. Prop. Bizottság biztosított) és rövid betanítás után megjelölt posztokra kihelyezni őket.”⁶⁸

A Press rezidentúra olyan intézményekkel is együttműködött, amelyek nem kötődtek szorosan a médiához, hiszen a beszervezett újságírók külföldre utaztatásához idegenforgalmi vállalatokra is szüksége volt. Ezek közül a legfontosabb a rezidentúra számára az Országos Idegenforgalmi Tanács (OIT) volt, amely rendszeresen részt vett a nemzetközi sajtórendezvények szervezésében is. Az OIT 1968. január 1-jén kezdte meg munkáját a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1034/1967. számú határozata alapján.⁶⁹ A tanács az Országos Idegenforgalmi Hivatal (OIH) utódjaként jött létre, fő feladatai az idegenforgalom fejlesztése, az idegenforgalmi propaganda terjesztése, az idegenforgalommal kapcsolatos népgazdasági ágazatok összehangolása volt. Az intézmény a belügyi szempontból nem a hírszerzés, hanem a III/II. Csoportfőnökség, vagyis a kémelhárítás érdekeltségébe tartozott természetesen, de a Press rezidentúra mégis kapcsolatot tartott a frissen felállított tanáccsal régi ügynökén, Budai Andrásón keresztül.

Budai belülről ismerte a politikai rendőrség működését, így jól használható ügynököknek bizonyult. 1946-ban jelentkezett az államvédelemnél, ahol 1957-ig teljesített szolgálatot.⁷⁰ Fegyelmi úton távolították el ekkor a szervtől: szolgálati lakásokkal való visszaélés miatt vizsgálatot indítottak ellene. Az általa igényelt két lakás ugyanis – az egyiket közeli ismerősének engedte át – berendezve került a birtokába, az ott található értékes tárgyakat pedig pénzzé tette.⁷¹ A jelentés 15–20 ezer forintra becsülte a magántulajdonaként kezelt

⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8-336/1. Jelentés, 1970. január 12. 59.

⁶⁸ Uo. 60. Ehhez a jelentéshez képest kissé más jellegű beszámolókat olvashatunk különböző visszaemlékezésekben: „Felkerestem Barcs Sándort, az MTI vezérigazgatóját. Elmondtam neki, hogy négy nyelven beszélek, gondolom, hasznomat tudja venni. Azonnal kijelentette, hogy rögtön felvesz az MTI-be. Hozzáfűzte: éppen egy kairói tudósítói állás megszervezésén gondolkodnak. Jó lenne, ha vállalnám ezt a munkát. Vállaltam. S néhány heti előkészület után családommal együtt már útban is voltunk Kairó felé.” Polgár 2008, 13.

⁶⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-916/2. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1034/1967. számú határozata, 1967. október 19. 59.

⁷⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-916/1. Összefoglaló, 1957. november 29. 26.

⁷¹ Uo. 27.

tárgyak értékét, feltehetően jó módú polgárok lakásainak berendezési tárgyairól volt szó. Ugyan elbocsátották a szerv kötelékéből, de „szaktudását” sajnálták elherdálni, így olyan munkahelyre irányították, ahol továbbra is hasznát tudták venni. Az IBUSZ-hoz került, ahol az idegenvezetők főnöke lett rezidensi minőségben, vagyis ő volt a beszervezett idegenvezetők irányítója.⁷² 1969-ig dolgozott az utazási irodának, időközben több külföldi kihelyezést is elnyert, majd átkerült a Magyar Rádió és Televízió Vállalathoz (MRTV), és ezáltal a Press rezidentúrához.⁷³ Az MRTV-nél a Nemzetközi Kapcsolatok Igazgatóságának vezetőjeként dolgozott, így széles körű kapcsolatokat ápolt nyugati országok újságíróival, rádiós és tévés szakembereivel, ezért a hírszerzés joggal számíthatott arra, hogy a nagypolitikát érintő kérdésekben is információkat tud gyűjteni.⁷⁴ 1971-ben átszervezések kezdődtek az MRTV-nél, aminek következtében Budai távozott a vállalattól.⁷⁵ Alacsonyabb beosztásba került volna, ami nyilván nem érintette kellemesen, ezért – annak ellenére, hogy új munkakörében rendszeresen járhatott volna külföldre – kérte a hírszerzést, helyezték át új helyre, ahol a cég operatív érdekeit hatékonyabban tudja szolgálni.⁷⁶ Így került 1971-ben az Országos Idegenforgalmi Tanácshoz, ahonnan továbbra is informálta a Press tisztjeit, és segítette a sajtófelügyelők munkáját. 1974-ben például Szurdi István, az OIT elnöke elrendelte, hogy az intézmény hozzon létre nemzeti képviselőket egyes tőkés országok nagyvárosaiban – elsősorban Párizsban, Stockholmban, Tokióban és New Yorkban –, amely képviselők az IBUSZ és a Malév irodáiban működnek. Erről a döntésről egyből értesítette Budai a Presst, hiszen operatív szempontból remek lehetőségnek tartotta a létrejövő új státuszokat, ráadásul az anyagi terheket az OIT viselte, vagyis a hírszerzés számára pénzügyi szempontból is előnyös megoldásnak tűnt.⁷⁷

Mivel a rezidentúra anyagait megsemmisítették, még nem került elő olyan irat, amely az OIT képviselőinek a hírszerzés felé küldött jelentéseit tartalmazná. Szerencsére azonban láthatjuk, hogy az állambiztonság sajtóellenőrző részlegén kívül más egységek, intézmények is keletkeztettek iratokat, így a múlt feltárását csak késleltetni lehet, megakadályozni nem. Remélhetőleg más irategységek feltárása közben további információkat sikerül gyűjteni a Press rezidentúrával kapcsolatban, és a nem is távoli jövőben tisztább képet kaphatunk arról, milyen szervezeti felépítésben és személyi összetételben befolyásolta, irányította a titkosszolgálat a magyar tömegtájékoztatót a Kádár-rendszer idején. A teljes képet jelentősen

⁷² ÁBTL 3.2.1. Bt-916/1. Jelentés, 1958. február 24.

⁷³ ÁBTL 3.2.1. Bt-916/2. Javaslat, 1970. június 17. 38.

⁷⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-916/1. Hírigény, 1970. július 10. 47.

⁷⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-916/2. Jelentés, 1972. június 25. 70.

⁷⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-916/2. Feljegyzés Rajnai Sándor vezérőrnagy elvtársnak, 1971. június 24. 72.

⁷⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-347/1. Jelentés OIT képviselők felállításáról, 1974. szeptember 4. 88.

fogja árnyalni a katonai hírszerzés, a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökség (MNVK-2.) iratainak kutathatóvá tétele, hiszen ennek a szervnek az osztályai között is létezett sajtófelügyeletet ellátó részleg, ráadásul az értekezés későbbi fejezeteiben látni fogjuk, hogy a Nemzetközi Újságíró Szervezet által végzett propagandatevékenységben sokkal fontosabb szerepet kaptak, mint a polgári titkosszolgálatok.

A Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ alapítása

Az 1960-as évektől kezdve a Nemzetközi Újságíró Szervezet figyelme egyre inkább a harmadik világ felé fordult. A gyarmattartó országok ellen vívott függetlenségi harcokat a Szovjetunió antiimperialista forradalmakként definiálta, és igyekezett minél több segítséget nyújtani a szabadságukért küzdő afrikai népeknek. A brezsnyevi külpolitika célja természetesen az volt, hogy az újonnan létrejött nemzeti kormányok a hidegháborús csatatéren a megfelelő oldalon foglaljanak helyet, vagyis a kommunista blokkot erősítsék, és akadályozzák az amerikai érdekek érvényesülését a térségben.

1961. május 19–22. között a NÚSZ szervezésében megrendezték az első Pánafrikai Újságíró Konferenciát Bamakóban, Mali fővárosában.⁷⁸ A nyugati sajtó tudni vélte, hogy Moszkva több millió rubellel támogatta a rendezvényt, amellyel a célja egyértelműen az volt, hogy a dekolonizáció útján járó országok tömegmédiájának megszületésénél bábáskodjon, és azokban érdemi befolyást szerezzen.

A konferencián megalapították a Pánafrikai Újságírók Szakszervezetét, és különféle támogatásokat szavaztak meg, amellyel lehetővé vált a részt vevő afrikai országok sajtótermékeinek kiadása, és létrehoztak egy afrikai hírügynökséget is, a legmodernebb technikai berendezések biztosítása mellett. Az egyik legsürgetőbb kérdés mégis az újságíróképzés megszervezése volt, de nem azért, hogy a közeljövőben megszülető újságok szakmai színvonala kifogástalan legyen, hanem azért, hogy a lapoknál dolgozó írástudók megfelelő ideológiai tréning után kellőképpen tudják manipulálni hazájuk közvéleményét. Ebben a feladatban Magyarország úttörőszerepet vállalt.

1962 nyarán Siklósi Norbert hivatalos látogatáson vett részt Prágában, ahol a csehszlovák sajtóvilág számos prominens tagjával találkozott.⁷⁹ Feltehetőleg ezen a diplomáciai utazáson került sor arra is, hogy megtárgyalják a NÚSZ hamarosan összeülő

⁷⁸ Nordenstreng–Kubka 1988, 75–78.

⁷⁹ Takács 2008.

ötödik kongresszusának gyakorlati teendőit, ugyanis augusztus 6–12. között Budapest adott otthont az eseménynek, és ezzel párhuzamosan megrendezték a második Interpress Fotó Kiállítást is, szintén Budapesten.⁸⁰ Ez utóbbi rendezvény 1960-ban indult újjára, és a NÚSZ által alapított vállalat, az Interpress szervezte nemzetközi rendezvény volt. A kiállítás eredményeként alapították meg a NÚSZ fotórészlegét.

Az ötödik kongresszus kiemelt témái között szerepelt az újságírók üldöztetése. Sajnálattal vették tudomásul, hogy a világ számos pontján nagy számban szenvednek börtönökben és koncentrációs táborokban az imperialista és kolonialista hatalmak elnyomásának következtében a sajtószabadság mellett elkötelezett kollégáik, és beszéltek minderről abban az országban, ahol még tömegesen ültek börtönökben az alig néhány éve véresen levert és megtorolt forradalom szabadságharcosai. Többek között a neves újságíró: Obersovszky Gyula.

A forradalom utáni megtorlások lecsengésével bekövetkező időszak – amelyet konszolidációként szokás emlegetni – kifejezetten előnyös volt a NÚSZ számára terveinek végrehajtásához. Az 1956 novemberét követő restauráció kemény kézzel hallgattatta el, majd szelektálta ki a sajtómunkásokat, lehetővé téve, hogy a párthű főszerkesztőkre és a feladatukkal tökéletesen tisztában lévő újságírókra bizzák az öncenzúra feladatát. Mint már említettem, megszüntették az egyetemi újságíróképzést, így a szakmai praktikákat csak a MÚOSZ tanfolyamain lehetett elsajátítani, vagyis mind a szakma képviselői, mind az oktatás szerkezete tökéletesen alkalmasak voltak arra, hogy Budapesten nyissák meg a harmadik világ ideológiai gyarmatosításához elengedhetetlen káderképző iskolát. A kongresszus meghozta a döntést, és egy évvel később, 1963 szeptemberében megkezdődött az oktatás a Nemzetközi Újságíró Szervezet iskolájában, a Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központban, amely a fekete-afrikai értelmiség politikai képzése mellett lehetőséget szolgáltatott arra is, hogy kiszemelje, beszervezze és kiképezze a KGB harmadik világbeli ügynökeit.

Hotel Interpress

A budapesti iskola megalakításával párhuzamosan döntés született arról is, hogy Balatonszéplakon felépítik a NÚSZ nemzetközi üdülójét, amely a MÚOSZ kezelésében állt,

⁸⁰ Nordenstreng–Kubka 1988, 80.

és – a MÚOSZ hivatalos internetes oldala szerint – a MÚOSZ vagyont gyarapította.⁸¹ A Hotel 1965-ben nyitotta meg kapuit a pihenni vágyó újságírók előtt.⁸² A nemzetközi újságíró-találkozóknak helyszínt biztosító intézmény a NÚSZ és a MÚOSZ együttműködésének eredményeként született meg. Elsődleges feladata az volt, hogy egy jól biztosítható, ezáltal a külföldi vendégek kontrollját garantáló, és a nemzetközi diplomáciának megfelelő színvonalú, reprezentációra alkalmas helyet hozzanak létre.⁸³ Talán az sem véletlen, hogy erre a célra egy üdülőt és nem valami egyéb funkcióval rendelkező létesítményt épített a NÚSZ, hiszen a huszadik század közepére a turizmus a gazdaság egyik leginkább feltörekvő ágazatává vált – legalábbis a nyugati világban –, amelynek segítségével a lehető legkönnyebben lehetett ellenséges területre hírszerzőket eljuttatni, idegenforgalmi kirendeltségek fedésével rezidentúrákat alapítani és akár jövedelmező vállalkozásokat indítani. A szervezetnek nem a Balaton-parti létesítmény volt az egyetlen üdülője. Már 1960-ban megkezdte működését a várnai Nemzetközi Újságíró Szálló, amely „a haladó újságírók barátságának és szolidaritásának tűzhelyévé vált.”⁸⁴ A Hotel Interpress a bolgár tengerparton található üdülő mintájára létesült, a szolgáltatások és szórakozási lehetőségek egészen hasonlatosak lehettek, a természeti adottságok különbözősége ellenére is. A két szállodának nem a profittermelés volt az elsődleges feladata, hanem a NÚSZ politikai célkitűzéseinek elősegítése, ezért jóval áron alul értékesítették a férőhelyeket, rengeteg ingyenes programot biztosítottak a vendégeknek, így az üzemeltetési költségek messze meghaladták a bevételeket. A MÚOSZ évi több millió forinttal támogatta a szálló működését, azonban ez az összeg ahhoz már kevés volt, hogy korszerűsítéseket, felújításokat hajtsanak végre, ehhez már a NÚSZ támogatására lett volna szükség.⁸⁵ A Nemzetközi Újságíró Szervezet azonban csak erkölcsi támogatást nyújtott az üdülő számára, a MÚOSZ kénytelen volt kigazdálkodni az állami dotációból a szükséges költségeket. A nyolcvanas évek közepére a helyzet szinte már tarthatatlan volt, ezért Megyeri Károly a MÚOSZ főtíkára kérte a NÚSZ segítségét a szálló pénzügyi gondjainak megoldásához, és felhívta a tagországok figyelmét, hogy időben fizessék ki a

⁸¹ Kovács 1996.

⁸² MÚOSZ Levéltár. Dr. Lutz József igazgató jelentése az Interpress Nemzetközi Újságíró Üdülő munkájáról a Nemzetközi Újságíró Szervezet 1977. január 10–13-i budapesti tanácskozása részére, 1977. január 10.

⁸³ Tatár Imre visszaemlékezése némiképp leegyszerűsíti az üdülő létrehozásának történetét: „Valamikor a hatvanas évek eleje-közepé táján egy MÚOSZ-varázsló pálcájával rámutatott Balatonszéplak-felsőnek egy, a tótól elcsent kopárszürke telkére: itt újságíró üdülő épüljön. S lett.” Tatár 2006.

⁸⁴ MÚOSZ Levéltár. Tájékoztató a várnai Nemzetközi Újságíró Szálló helyzetéről, problémáiról és kilátásairól, 1977. január 5.

⁸⁵ MÚOSZ Levéltár. Dr. Lutz József igazgató jelentése az Interpress Nemzetközi Újságíró Üdülő munkájáról a Nemzetközi Újságíró Szervezet 1977. január 10–13-i budapesti tanácskozása részére, 1977. január 10.

lefoglalt szobákat.⁸⁶ A felszólalásból kiderül, a vendégnapok 77%-át külföldiek vették igénybe, mégis a magyar szövetség dotálta az üdüleket.

Az üdülő magyar személyzete – és természetesen a MÚOSZ által delegált vendéglátók – jelentéseket készítettek az állambiztonság számára a külföldi újságírókról, és gondoskodtak arról, hogy a vendégek csak engedélyezett helyekre jussanak el, és csak azt lássák az országból, amit a párt láttatni kívánt belőle. Ezek a jelentések kiindulópontul szolgálnak a Hotel Interpress mindennapjainak feltárására, annak ellenére, hogy a Press rezidentúra anyagainak megsemmisítésekor nyilván ezeknek a jelentéseknek a többsége is nyomtalanul eltűnt.

Az üdülő igazgatói posztját Lutz József töltötte be, aki a kémelhárítás információja szerint a „BM állományában teljesített szolgálatot”.⁸⁷ Az étterem vezetésével Kató Árpádot, a MÚOSZ munkatársát bízták meg,⁸⁸ aki – mint később látni fogjuk – a NÚSZ magyarországi leányvállalatában is jelentős pozíciót kapott. Az üdülő propagandistája Salfai István, a siófoki Idegenforgalmi Hivatal korábbi munkatársa volt, akinek ténykedését kevésbé tartotta a hírszerzés elfogadhatónak, többek között azért, mert a politikai munkát fölösleges fontoskodásnak tartotta az üdülni vágyó vendégekkel szemben.⁸⁹ Négy nyelven beszélt, így csaknem pótolhatatlan volt a különböző külföldi delegátusok fogadásakor, azonban a szervezők számára gyakran okozott kellemetlen pillanatok. Előfordult, hogy a szokásos turnusonkénti sajtótájékoztató alkalmával egy húron pendült egy nyugatnémet újságíróval, aki megjegyezte, hogy teljesen felesleges kérdeznie, úgymint le tudná írni előre a válaszokat. Salfainak tetszett az ötlet, és a MÚOSZ munkatársainak megrökönyödésére, megkérte a német férfit, hogy borítékolja a kikerített „elvtárs” válaszait. Hangulata annyira magával ragadta, hogy a rendezvény során saját maga figyelmeztette a sajtótájékoztatót adó illetékest, hogy mellébeszél, nem a konkrét kérdésekre válaszol.⁹⁰

Az üdülő első vendégei jelzik, hogy a NÚSZ, és rajta keresztül a MÚOSZ, milyen szervezetekkel való kapcsolatok ápolását tekintette elsőrendűnek. 1967 júniusában egyhetes pihenésre hívták Robert Weber von Webenaut (és feleségét), aki az Újságírók Duna Klubjának vezetője volt, és több osztrák újságírónak is biztosítottak szállást. Sőt már ezen a nyáron megtartották az idegenforgalmi újságírók és publicisták nemzetközi szervezetének, a Fédération Internationale des Journalistes et Écrivains du Tourisme-nek (FIJET) első

⁸⁶ MÚOSZ Levéltár. Megyeri Károly felszólalása a Nemzetközi Újságíró Szervezet titkárságának kibővített ülésén, 1985. január 12.

⁸⁷ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés Dénes Sándorral folytatott beszélgetésről, 1975. július 1. 339.

⁸⁸ ÁBTL 3.1.2. M-35348. Jelentés a MÚOSZ nemzetközi üdülőjéről, 1967. május 15. 4.

⁸⁹ ÁBTL 3.1.2. M-30072. Salfai István ügye, 1968. július 18. 17.

⁹⁰ ÁBTL 3.1.2. M-30072. Salfai István, 1968. szeptember 15. 36.

magyarországi kongresszusát.⁹¹ Egy évvel korábban pedig, 1966-ban megszervezték az európai újságírók első találkozóját is, amely a nyugati államok újságírói felé való nyitás első lépésének volt tekinthető.

A hetvenes évek folyamán a Hotel Interpress több NÚSZ által szervezett nemzetközi eseménynek volt a színtere, azonban a nyolcvanas évekre egyre inkább a pihenés és a szórakozás vette át a főszerepet, vagyis a politikai szándék – amelynek érvényesülésére az üdülőt létrehozták – elsikkadt. A vendégek elsősorban a testvéri országok újságírói közül kerültek ki, nem valósult meg tehát az a szándék sem, hogy a harmadik világ publicistáit üdültessék a magyar tenger partján.

Terjeszkedés Nyugat felé

Előrenyomulás a Duna mentén

A NÚSZ alapvető feladata a hidegháborús históriában a bolsevik ideológia terjesztése volt, ezért kiemelten fontos jelentőséget kapott a különböző nemzetek újságíró-szövetségeivel kiépítendő kapcsolat. Ebből Magyarország is kivette a részét, felhasználva a balatonszéplaki üdülő nyújtotta lehetőségeket, ugyanis a hatvanas-hetvenes években előszeretettel csalogatták ide a nyugati lapok újságíróit.

Elsődleges célpontnak természetesen a szomszédos nyugati ország, Ausztria számított. A MÚOSZ a hatvanas évek közepétől igyekezett nyugati szomszédunk újságíróival szorosabb együttműködést kialakítani, de a feladat nem volt könnyű. Ausztriában nem létezett olyan jellegű újságíró-szövetség, mint nálunk a MÚOSZ, amely az ország összes zurnalisztáját tömörítette volna magába, így az sem volt egyértelmű, hogy milyen szervezettel kellene a kapcsolatot elmélyíteni. Két nagy intézményt próbáltak megkönyékezni: a Concordia Sajtóklubot és az osztrák újságíró-szakszervezetet, amelynek vezetője Günther Nanning, egy baloldali érzelmű újságíró, a *Neues Forum* főszerkesztője volt. Mindkét szervezet nyitott volt a párbeszédre, és hajlandó volt elfogadni egy budapesti és egy balatonszéplaki meghívást.⁹²

A tárgyalásokat Siklósi Norbert irányította, és közvetítette az információkat a pártszerv, vagyis az APO felé, amely jóváhagyta a MÚOSZ lépéseit. A megbeszélések azért

⁹¹ ÁBTL 3.1.2. M-35348. Jelentés, 1967. szeptember 27. 6.

⁹² MÚOSZ Levéltár. Feljegyzés az MSZMP KB APO részére a bécsi nagykövetségünk javaslatáról, 1966. december 29.

akadoztak, mert a Nanning vezette szervezet az IFJ tagja volt, amely megtiltotta, hogy tagjai hivatalos kapcsolatba lépjenek a NÚSZ tagszervezeteivel, így az osztrákok csak a két állam újságírói közötti tapasztalat- és véleménycsere feltételeit biztosító kommunikációra voltak nyitottak.⁹³ Természetesen a hírszerzés is segítette a főtítkárnak munkáját. Haynal Kornél volt a diplomáciai összekötő a magyar és az osztrák újságírók között, aki ekkor a bécsi magyar konzulátus sajtótanácsosaként dolgozott. Haynal 1950-től az Államvédelmi Hatóság állományában volt, akkor még Hayn Kornél néven.⁹⁴ 1945. május elsején lépett be a Magyar Kommunista Pártba, amely először a *Szabad Magyarországhoz* helyezte, majd hamarosan a Magyar Központi Híradóhoz⁹⁵ került. Az MTI kiválásával Haynal a távirati iroda tudósítója lett, Prágában, Berlinben is több évet töltött, ahol „Nyisztor”, illetve „Nyerges” fedőnéven fogadta és teljesítette a BM utasításait.⁹⁶ A hatvanas évek elején a Magyar Rádió és Televízió elnökhelyettese volt, ezt követően 1966–1971 között látta el az osztrák fővárosban a sajtóattaséi feladatot. A MÚOSZ részéről szintén egy belügyes tiszt, a szigorúan titkos állományban dolgozó Éles Tibor foglalkozott az osztrák kapcsolatok ápolásával, és természetesen minden más nemzetközi ügyel is, hiszen a Nemzetközi Osztály vezetőjeként fontos szerepet játszott a NÚSZ globalizációs törekvéseiben.⁹⁷

1966–1967 fordulóján az osztrák újságírók felé való nyitás biztató képet mutatott, ráadásul az együttműködési puhatolozásokkal párhuzamosan létrehoztak egy új szervezetet, az Újságírók Duna Klubját, amely csehszlovák és magyar kezdeményezésre született, és amelynek fővédnöki tisztjét természetesen a NÚSZ látta el. Az intézmény Bécsben működött, vagyis az Ausztriába való behatolás egyik lehetséges szervezete volt. Vezetésével a már említett osztrák újságírót, Robert Weber von Webenaut bízták meg. Vezetőségében több magyar újságíró is részt vett, például a Press rezidentúrának „Urbán” fedőnéven jelentő Lóránt László Endre, aki MTI-s kihelyezése idején a klub alelnöke, majd később titkára is

⁹³ MÚOSZ Levéltár. Günther Nanning levele Siklósi Norbertnek, 1968. január 25.

⁹⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1773/2. Szolgálati jelentés, 1950. március 1. 11.

⁹⁵ A Magyar Központi Híradó Rt. 1945. június 1-jén alakult meg, feladata rádióállomások létesítése és üzemeltetése, valamint a televízió meghonosítása volt. A részvénytársaság keretein belül működött 1950-ig a Magyar Távirati Iroda is.

⁹⁶ Ügynöki anyagait, jelentéseit az ÁBTL ma öt dossziében őrzi. ÁBTL 3.2.1. Bt-1773/2.; ÁBTL 3.2.3. Mt-536/2–5. „Ügy érzem, hogy politikai meggyőződésemmek, világnézetemnek és a párt iránti kötelességemnek teszek eleget azzal, hogy felveszem a kapcsolatot az ÁVH-val, s minden olyan dologról, amely akár a legcsekélyebb mértékben is gyanút keltő, minden olyan dologról, cselekményről, amely akármilyen kis mértékben is, akár látszólag is népköztársaságunk rendje ellen irányul, jelentést teszek.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1773/2. Kötelezvény, 1950. június 22. 15.

⁹⁷ Éles Tibor 1954-től teljesített szolgálatot a BM állományában. 1964 és 1968 között a III/III. Csoportfőnökség szigorúan titkos tisztjeként látta el a MÚOSZ Nemzetközi Főosztályának vezetését. 1968-tól először a III/II. Csoportfőnökség főoperatív beosztottja volt, majd 1969-ben a Szakszervezetek Országos Tanácsának kikérése alapján leszerelték. ÁBTL 2.8.1. 238. dr. Éles Tibor személyi anyaga.

volt.⁹⁸ A szervezet a Duna menti országok újságíróinak együttműködését volt hivatott szolgálni, így csatlakozott Románia, Jugoszlávia és Bulgária is. A Duna Klub szerepe nem pusztán a szakmai együttműködésre koncentrált, a magyar újságíró-szövetség különböző gyakorlati problémái megoldására is igénybe vette az osztrák kollégákat, például megkérte őket, hogy Magyarországon beszerezhetetlen autóalkatrészeket vásároljanak meg Nyugaton, és juttassanak el Budapestre.⁹⁹ Hogy az autóalkatrészek pontosan milyen célból érkeztek hazánkba, arról nem szólnak a jelentések, de feltételezhetően a MÚOSZ és a NÚSZ hazai vállalatainak tulajdonában lévő gépkocsipark karbantartásához kellettek, amelyekhez a szocialista ipar termékei nem voltak kompatibilisek. A Duna Klub egyéb szívességei már egyértelműen köthetőek az általunk vizsgált Nemzetközi Újságíró Szervezet működéséhez. Többek között az volt a feladatuk, hogy a NÚSZ által kiadott *Interpressgrafik*, és a NÚSZ-hoz közel álló – és később még részletesen ismertetésre kerülő – FIJET lapja, a *Vue Touristique* számára hirdetőket szerezzen Nyugaton.¹⁰⁰

Az osztrák publicisták felé való kapcsolatépítés 1968-ban megbicsaklott. A dokumentumok tanúsága szerint a prágai tavasz eltiprása után a Nemzetközi Újságíró Szervezetnek fontos szerep jutott abban, hogy a csehszlovák sajtót megregulázzák – Siklói Norbert szerepvállalásáról már korábban volt szó. A nyugati sajtó szolidaritást vállalt az elhallgattatott cseh és szlovák kollégákkal, így Nanning is éles hangú levélben tiltakozott Siklósinnál a keleti blokk országai által indított támadás ellen, amellyel a válaszképtelen csehszlovák sajtót pocskondiázták.¹⁰¹ Nanning levelében tanúságot tett arról, hogy tájékozott a kommunista ideológia tanításait illetően, és hivatkozott az újságírói etika követelményeire, amelyeknek kodifikálásért a szervezet alapításakor még a NÚSZ képviselői is kiálltak. Siklói demagóg érveléssel és egyszerű hazugságokkal válaszolt a levélre, amelynek a központi gondolata az volt, hogy Nanning nem olvas az adott nyelveken, így nem lehet közvetlen tapasztalata a kritizált sajtók írásait illetően.¹⁰² A levélváltás után megszakadt az osztrák szakszervezettel folytatott párbeszéd.

Nem élte túl a csehszlovákiai intervenciót a Duna Klub működése sem. 1968 novemberében Prágában még összejövetelt tartottak, amelyen nemcsak a klub tagsága, hanem

⁹⁸ Lóránt László Endre beszerzési anyagai és ügynökjelentései hat kötetben találhatóak az ÁBTL-ben. ÁBTL 3.2.1. Bt-1082; ÁBTL 3.2.3. Mt-772/1–5.

⁹⁹ ÁBTL 3.1.2. M-35905. Feljegyzés nyugati utazásról, 1969. szeptember 22. 4.

¹⁰⁰ Uo. 5.

¹⁰¹ MÚOSZ Levéltár. Günther Nanning levele Siklói Norberthez, 1968. október 14.

¹⁰² MÚOSZ Levéltár. Siklói Norbert levele Günther Nanninghez, d. n. „Ennek kapcsán nem is az általánosítást nehezményezem – bár van egy magyar közmondás: aki általánosít, nem mondhat elfogadhatót mindenkinek.” – hivatkozott Siklói egy sajtó maga által kreált „közmondásra”.

a NÚSZ legfelsőbb vezetése is jelen volt, így Jiří Kubka főtitkár és Pavel Jerofejev titkár is.¹⁰³ Parázs vita alakult ki a csehszlovák kérdést illetően, ugyanis a Csehszlovák Újságíró Szövetség képviselőiben megjelent újságírók jogtalannak és indokolatlannak nevezték a megszállást, szemben a szovjet, magyar és bolgár küldöttekkel. Jugoszlávia és Románia képviselői nem foglaltak állást a kérdésben, az osztrákok azonban határozottan elítélték az agressziót. A nézeteltérések a klub működésének megszűnéséhez vezettek, amelyet feltehetően csak elősegítettek a csehszlovák újságírók ellen nem sokkal később megindított retorziók. Az együttműködés kialakításának elsődleges célja, hogy osztrák újságírókat hozzanak a NÚSZ közelébe, a prágai tavasz leverésének következtében kudarcba fulladt.

Néhány éves pihentetés után újra napirendre került a kérdés. A helsinki alapokmány aláírása után a két világrend között megkezdődött enyhülés kedvező politikai környezetet teremtett az újbóli tárgyalásokra. A MÚOSZ is igyekezett nemzetközi kapcsolatait kiszélesíteni, az osztrák és német társszervekkel való együttműködés kiemelt jelentőséget kapott. Alig néhány héttel a záróokmány aláírása után, 1975. augusztus 28-án Oláh János, a NÚSZ budapesti iskolájának igazgatója arról tájékoztatta a Külügyminisztériumot, hogy a MÚOSZ számára az „NSZK és Ausztria újságíró-szövetségeivel kapcsolatos munka kiemelt feladatok között szerepel.”¹⁰⁴

1976-tól a bécsi magyar sajtóattasé Baló Péter, a BM „Bajko” fedőnevű titkos munkatársa volt, kiváló kapcsolatokkal az osztrák újságíró-szövetségek felé, így jelentős segítséget tudott nyújtani a tárgyalások során.¹⁰⁵ A külüggyel folytatott előzetes egyeztetés után 1976 márciusában indult a MÚOSZ küldöttsége Ausztriába, hogy újból felvegye a kapcsolatot a Günther Nennung vezetett szakszervezettel és a Concordia Klubbal, amelynek főtitkára, Alfred Schneider fogadta a küldötteket. Az ellentétek elsimulása rendkívül látványos volt. A MÚOSZ küldöttei által szélsőbaloldali gondolkodásúnak nevezett Nennung nyitott volt a tárgyalásokra, sőt maga vetette fel, hogy szerepet vállalna egy Duna menti szövetség létrehozásában is. A gondolat már a helsinki záróokmány aláírása előtt megszületett Nennung fejében, egy pozsonyi megbeszélés során vetette fel először ennek lehetőségét.¹⁰⁶ Ekkor már Bruno Kreisky¹⁰⁷ kancellár vezette a semleges Ausztriát, aki Ausztria Szocialista Pártja (SPÖ) színeiben a békés egymás mellett élés elvét hirdetve fordult a keleti blokk

¹⁰³ MÚOSZ Levéltár. Lóránt László Endre jelentése a Duna Klub 1968. novemberi prágai összejöveteléről, 1968. december 9.

¹⁰⁴ MÚOSZ Levéltár. Oláh János levele Nagy László főosztályvezetőnek, 1975. augusztus 28.

¹⁰⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-2404/1. Javaslat, 1983. június 23. 73.

¹⁰⁶ MÚOSZ Levéltár. Beszámoló az Osztrák Újságírók Szakszervezetével folytatott tárgyalásról, 1975. július 10.

¹⁰⁷ Bruno Kreisky (1911–1990) osztrák szociáldemokrata politikus. 1959–1966 között Ausztria külügyminisztere, 1967-től Ausztria Szocialista Pártjának elnöke és 1970–1983 között Ausztria szövetségi kancellárja volt.

országai felé. Ennek köszönhetően felélénkültek Magyarország történelmi gyökerekkel rendelkező külkereskedelmi kapcsolatai is a szomszédos országgal, ennek titkosszolgálati vonatkozásairól a következő részben lesz szó.

A NÚSZ számára mindenképpen kedvező volt Kreisky hatalomra jutása, olyan társutas körök felé nyitott így az osztrák nagypolitika, amelyeknek érvényesülése segítette a NÚSZ gazdasági hátterét is. Példaként lehet említeni Josef von Ferenczyt, aki pénzügyi kapcsolatban állt a NÚSZ vállalataival is. A Duna Klubbal kapcsolatban is fellelhető olyan dokumentum, amelyből arra lehet következtetni, hogy Kreisky, ha áttételesen is, de segítette a NÚSZ terjeszkedését Ausztriában. Sebestyén György¹⁰⁸ emigráns magyar író – Oláh János, a NÚSZ-iskola igazgatója szerint – Kreisky személyes barátja volt; a kancellár a Sebestyén által szerkesztett folyóiratban is publikált. A bécsi újságíró még 1974 októberében felkereste Bokor Lászlót, a bécsi Magyar Sajtóiroda akkori vezetőjét, a hírszerzés „Zsolt” fedőnevű titkos kapcsolatát,¹⁰⁹ hogy felajánlja lapját, az 1973-ban alapított *Pannóniát* – a Duna Klub újjászervezése esetén – a klub lapjának.¹¹⁰ Nem pusztán az anyaországgal való kapcsolat elmélyítése volt Sebestyén szándéka, ugyanis azt is hozzátette, könnyen el lehet érni, hogy a megalakuló klub a NÚSZ-hoz tartozzon, azzal együttműködő és annak irányvonalát követő szervezet legyen.¹¹¹

Sebestyén György kapcsolata a magyarországi hivatalos szervekkel korábban kezdődött, ugyanis 1959-től a bécsi *Magyar Híradó* című hetilapot szerkesztette, és a magyar állambiztonság igyekezett személyén keresztül befolyást gyakorolni a lapra. Sebestyén maga ajánlkozott arra, hogy – ellenszolgáltatás fejében – az újságban a Magyar Népköztársaság érdekeinek megfelelő írásokat fog megjelentetni.¹¹² A pénzt azon a módon juttatta el a hírszerzés a hetilapnak, ahogy nem sokkal korábban a *Látóhatár* szerkesztőit is segítették:¹¹³ a világ különböző pontjairól magyar emigránsok nevében küldtek kisebb összegeket a szerkesztőség számára egyszerű postai borítékokban.¹¹⁴ Az együttműködés mégsem volt felhőtlen, hiszen a *Magyar Híradó*ban megjelent cikkek nem találtak minden esetben a magyar kormány elvárásaival, így 1962 után a kapcsolat megszakadt. 1974-ben jelentkezett

¹⁰⁸ Sebestyén György (1930–1990) író, szerkesztő, műfordító. A kommunista elkötelezettségű újságíró 1952-től a *Magyar Nemzet* kulturális rovatának vezetője volt. A forradalom után emigrált, Bécsben telepedett le, és egyre inkább német nyelven írt. 1973-tól szerkesztette a *Pannónia* című lapot. Az osztrák PEN Club vezető tisztségviselője, 1988-tól elnöke volt.

¹⁰⁹ ÁBTL 3.2.4. K-173/3. Összefoglaló jelentés, 1975. június 2. 73.

¹¹⁰ MÚOSZ Levéltár. Oláh János feljegyzése Király András főtitkár részére, 1974. október 12.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Szőnyi 2012, 320–321.

¹¹³ Borvendég 2013.

¹¹⁴ ÁBTL 3.2.4. K-173/2. Fényképmelléletek.

újra Sebestyén az állambiztonságnál, ezúttal azonban már sokkal céltudatosabban: a Nemzetközi Újságíró Szervezet érdekeinek képviselőjeként. Ügyével a BM III/I. Csoportfőnökség 7. Osztálya foglalkozott, amely az NSZK és Ausztria területén élő emigráns magyar csoportok bomlasztását végezte. A hírszerzés nevében egy fiatal operatív tiszt, Dalmady György tartotta a kapcsolatot a bécsi szerkesztővel, akinek vélhetően ekkor kezdődött gyümölcsöző együttműködése Siklósi Norberttel és a mögötte álló szervezettel, amely kapcsolat a rendszerváltoztatás idejére súlyos gazdasági visszaélések elkövetésében csúcspontot ért el – erről még később részletesen is szó lesz.

Sebestyén ajánlatát a belügyi hírszerzés fontolóra vette, hiszen elsődleges feladatuk a nyugati magyar emigrációba való beépülés, befolyásolás és bomlasztás volt, ennek pedig legegyszerűbb módja, ha emigráns lapok kiadóit és szerkesztőit vásárolják meg. A *Pannóniával* foglalkozó dokumentumok arra utalnak, hogy Sebestyén számára nem a magyar állambiztonság szerepelt első helyen a lehetséges partnerek keresésekor. Bokor László sajtóattasé szerint befolyásosabb támogatókkal próbálkozott korábban, amelyben maga Bokor is segítségére volt, valamint támogatta elképzelését a MÚOSZ Nemzetközi Osztálya nevében Oláh János, a NÚSZ-iskola igazgatója.¹¹⁵ Bokor szerint magas rangú osztrák politikusok – maga a külügyminiszter és az oktatásügyi miniszter – is közbenjártak Sebestyén érdekében a bécsi csehszlovák nagykövethetnél. A próbálkozás azonban eredménytelen maradt, a NÚSZ vezetése nem volt hajlandó Prágában tárgyalásokba bocsátkozni Sebestyénnel. Ez annál is érdekesebb, mert a magyarországi NÚSZ-vállalatokkal Sebestyén már kapcsolatban volt, közös filmet is készítettek (erről még később lesz szó). A NÚSZ elutasító viselkedésére nem találtam megnyugtató magyarázatot, lehet, hogy pusztán azért nem bíztak meg Sebestyénben, mert – az MNVK-2. szóhasználatával élve – kétkulacsosnak tartották.¹¹⁶ Az elutasítást követően a *Pannónia* szerkesztője az állambiztonság felé fordult, azonban felhasználását a szovjet tanácsadók nem javasolták, így a lap megvásárlása elmaradt.¹¹⁷

A Duna Klub felélesztése más vonalon azonban napirenden volt. 1975-ben Nanning szorgalmazta, hogy bajor tagokkal szélesítsék a résztvevők palettáját. A NÚSZ számára örömdetes volt a kezdeményezés, messzemenően támogatta a szervezést: „Érdekelve vagyunk az úgynevezett Dunamenti Klub tevékenységének felújításában, természetesen új

¹¹⁵ ÁBTL 3.2.4. K-173/3. „Zsolt” fedőnevű ügynök összefoglaló jelentése, 1975. június 2. 75.

¹¹⁶ ÁBTL 3.2.4. K-173/3. Jelentés, 1975. április 26. 56.

¹¹⁷ ÁBTL 3.2.4. K-173/3. K. Orlov feljegyzése, 1975. július 25. 212.

jelleggel, »megtöltéssel«, amely tartalmazna konkrét szakmai, politikai akciókat, amelyeket a klub értekezletei részére a tematikai tervekben kéne rögzíteni.»¹¹⁸

Végül 1976 folyamán szervezték meg az Újságírók I. Nemzetközi Duna-konferenciáját, amelyen határoztak a szervezet munkabizottságának felállításáról. A munkabizottság üléseinek a MÚOSZ lett a házigazdája. 1977. április 21–23. között ülésezett először a bizottság Budapesten, amelynek tagjai között a Szovjetunió is képviseltette magát, bár az ország földrajzi elhelyezkedése mindezt nem indokolta. A szovjet küldött programjában szerepelt a budapesti Interpress Vállalat meglátogatása is, azé az Interpressé, amely a NÚSZ gazdasági vállalkozása volt.¹¹⁹

FIJET

A FIJET (Idegenforgalmi Írók és Újságírók Nemzetközi Szövetsége) 1954-ben jött létre Párizsban, elsősorban francia és belga alapító tagokkal, de Olaszország és Görögország is képviseltette magát a megszülető szervezetben.¹²⁰ Egyik alapítója és első elnöke Georges Dopagne belga újságíró volt. A FIJET első pillanattól kezdve szoros kapcsolatokat ápolt a NÚSZ-szal. A szocialista országok közül elsőnek Csehszlovákia lett tagja a szervezetnek, és minden bizonnyal a NÚSZ támogatta az idegenforgalmi újságírók szövetségének létrehozását. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy 1957-ben, alig néhány hónappal a MÚOSZ megregulázása után, Siklósi Norbert kormánybiztossága idején a Magyar Újságírók Országos Szövetségén belül a FIJET kezdeményezésére létrehozták az Idegenforgalmi Szakosztályt.¹²¹ Ki utazhatott akkoriban Magyarországról külföldre? Még a belföldi turizmus is gyerekcipőben járt, nyugati országokba pedig reménytelen volt eljutnia egy átlag állampolgárnak, de még a vasfüggönyön innen sem volt egyszerű a mozgás. A sajtó elnémítása és az újságírók felülvizsgálata idején vajon miért az Idegenforgalmi Szakosztály létrehozásával foglalkozott a MÚOSZ? László Gyula cikkéből kiderül, hogy a hazai újságírók delegációja többször is részt vett Prágában turisztikai konferenciákon, amelyeket a FIJET szervezett, és az Idegenforgalmi Szakosztály létrehozása után már Magyarország is jogot formálhatott arra, hogy a nemzetközi szövetség teljes jogú tagja lehessen, másodikként a

¹¹⁸ MÚOSZ Levéltár. Jiří Kubka levele Király András, a MÚOSZ főtítkára részére, 1977. április 20.

¹¹⁹ MÚOSZ Levéltár. Duna-konferencia Összekötő Bizottság programja, 1977. április 21–23.

¹²⁰ A FIJET hatvanadik születésnapját 2014 szeptemberében éppen Budapesten ünnepelte egy többnapos kongresszus keretében.

¹²¹ László 2007.

keleti blokkból. A szakosztály vezetőjének Vécsey Györgyöt választották, és az eleinte néhány fős csoport a hatvanas évek közepére a MÚOSZ legaktívabb szakosztályainak egyikévé vált, 200 fős taglétszámmal.¹²² Ilyen előzmények után tartották meg a FIJET első magyarországi kongresszusát 1967-ben Balatonszéplakon, a frissen elkészült NÚSZ-üdülőben, ahol Vécseyt megválasztották a szervezet elnökének.

1969. április 19–20. között a MÚOSZ épületében tartották a FIJET vezetőségi ülését, ahol jelentős döntések születtek a két szervezet közötti együttműködést érintően.¹²³ Siklósi és Dopagne megállapodott abban, hogy létrehozzák a nemzetközi szervezet könyvtárát Nemzetközi Dokumentációs Központ néven Brüsszelben, amelynek rendezésével Miklódy Zoltánt bízták meg, aki később a szervezet főtitkári posztját is ellátta egy darabig, valamint megállapodtak a szervezet magazinjának, a *Vue Touristique* című lapnak a kiadásáról, amely mind a mai napig a FIJET kiadványaként kerül az utazók kezébe. Az újság jelentős szerepet kap még történetünkben, ugyanis 1971-ben Magyarországon jegyezték be a belga tulajdonú lap kiadóját, *Vue Touristique Idegenforgalmi Propaganda és Kiadóvállalat* néven, igazgatójává pedig Siklósi Norbertet nevezték ki.¹²⁴ A közkeletű nevén csak IPV-ként ismert vállalat Práczi István, egykori katonai hírszerző tiszt visszaemlékezése szerint óriási fizetéseket osztott már a hetvenes években is az ott dolgozó, magas beosztású káderek rokonainak,¹²⁵ miközben szorosán együttműködött a budapesti NÚSZ-vállalattal, az Interpress-szel. Mindkét cég külföldi tulajdonban volt, területen kívüliséget élvezett, amelynek következtében jelentős adó- és vámkedvezményeket kapott a magyar államtól. Az IPV rengeteg közkeletű újságot adott ki a nyolcvanas években,¹²⁶ valamint fontos szerepet játszott a magyarországi turizmus fejlesztésében, az első magyar borlovagrend és a Hungaroring megszületésében is.

A Nemzetközi Dokumentációs Központ 1971. május 7-én tartotta meg alakuló ülését. Feladata az volt, hogy tudományos és kutató tevékenységet végezzen a nemzetközi idegenforgalom területén, gyűjtenie és őriznie kellett minden olyan dokumentumot,

¹²² Uo.

¹²³ ÁBTL 3.1.2. M-30072. FIJET Bureau, 1969. április 29. 49.

¹²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XXIX-I-40 1. d. Képviselési lap, a Cégbíróság 707/1971 sz. bejegyzése, 1971. november 30.

¹²⁵ Práczi 2014, 296.

¹²⁶ A *Vue Touristique* mellett az IPV több nemzetközi szervezet lapját is megjelentette. Ilyen például a Nemzetközi Sportújságírók lapja, az *International Sport*, ezen kívül különböző Nyugat-Európában terjesztett sportmagazinok, mint az *International Basketball*, a *World Gymnastics* vagy a *Swimming and Water Polo*. Magyarországon ők jelentették meg többek között az *Orvosi Magazint*, a *Turizmust*, a *Szabó Családot*, a *Piacszolgálatot*, a *Sünit*, az *Autóséletet*, a vadászok számára kiadott *Nimród*ot, a *Magyar Konyhát*, az OIH és az OIT különböző kiadványait: az *Utazási Magazint* és az *Idegenforgalom* című lapokat. Később látni fogjuk, hogy a Magyarok Világszövetségének lapja, a *Magyar Hírek* is fontos szerepet játszott a vállalat életében.

kiadványt, statisztikát stb., amely az idegenforgalommal kapcsolatban különböző országokban megjelent. Az alakuló ülésen megválasztották a központ ügyvezető tanácsát is, amelynek elnöke Siklósi Norbert lett.¹²⁷

A FIJET működésének első két évtizedében kevésbé felelt meg a NÚSZ által támasztott politikai elvárásoknak, vagyis annak, hogy tagjain keresztül befolyást gyakorolhassanak a nyugati országok közvéleményére a tömegtájékoztatáson keresztül. A hetvenes évek közepén nagyjából harminc, főleg európai ország turisztikai újságíróinak szervezetét tömörítette magába a szövetség, amelyek – a kelet-európai tagok nagy bánatára – tartották magukat az alapszabályban kikötött politikamentességhez.¹²⁸ Az alapításkor megfogalmazott fő célkitűzés ugyanis az volt, hogy „a turisztikai újságírók járuljanak hozzá a béke, a népek közötti általános együttműködés, a kölcsönös megbecsülés és megértés szellemének létrehozásához.” Annak ellenére, hogy a NÚSZ segítette elő a szervezet létrehozását, amíg a nyugati országok bírtak túlsúllyal a tagság körében, nehéz volt a szövetséget politikai állásfoglalásra bírni. 1974-ben azonban Lisszabonban tartották meg a FIJET soros kongresszusát, ahol már a szocialista országok súlyának következtében nyíltan deklaráltak politikai véleményt, még hozzá – a bolsevik fogalomhasználat értelmében – haladóan. A helsinki ajánlások csak fokozták a turisztikai újságírók munkájának politika felé mozdulását, hiszen az idegenforgalom fellendülése a „világbéke” zálogává vált, legalábbis a magyar szakosztály véleménye szerint. A FIJET magyar tagozata a legaktívabb szekció volt a nemzetközi szövetségen belül, és az IPV gyakorlatilag a FIJET legtöbb rendezvényének szervezője és lebonyolítója volt. Vécsey György 1973-ig látta el a szövetség vezetését, elnökségének hat éve a FIJET felfutásának és politika felé fordulásának időszaka volt. Távozása után Vécsey a *Vue Touristique* főszerkesztője lett,¹²⁹ s így a FIJET arculatának meghatározásában továbbra is fontos szerepet játszhatott. 1977-ben Varsóban gyűltek össze a FIJET szocialista tagországainak képviselői, abból a célból, hogy stratégiát dolgozzanak ki a NÚSZ érdekeinek erősebb érvényesítésére a FIJET-n belül. Vécsey leszögezte: „Lehetetlen a nagy polgári többséget lecsatlakoztatni a baloldalra, amellet nem is hasznos, mert ha sikerülne, sokan elhagynák a FIJET-t, megszűnne azon belül ismert munkánk, illetve annak lehetősége, nem lenne tere a szocialista propagandának.”¹³⁰ Ebben a kérdésben feltehetően végül a magyar szekciónak a véleménye lett a meghatározó, szemben a szovjetekével, akik a

¹²⁷ MÚOSZ Levéltár. Kapalyag Imre összeállítása a Georges Dopagne Nemzetközi Dokumentációs Központ első tudományos szimpóziumáról, 1975. június 18.

¹²⁸ MÚOSZ Levéltár. A FIJET jelenlegi helyzete, d. n.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ MÚOSZ Levéltár. Vécsey György összefoglalója a varsói ülésről, 1977. április 2.

FIJET végrehajtó bizottságának moszkvai látogatása során így fogalmaztak: „Az élet előbb-utóbb önöket is rákényszeríti arra, hogy belépjenek a NÚSZ-ba, mi türelmesek vagyunk, megvárjuk.”¹³¹ A belépés nem történt meg, így a turisztikai újságírás felhasználásával és a magyar újságírók aktív közreműködésével tovább folytatódhatott a szocialista propaganda terjesztése a nyugati országokban.

A MÚOSZ Idegenforgalmi Szakosztálya a hetvenes évek elején még egy fontos nemzetközi szervezethez csatlakozott, amelyről az állambiztonság tudni vélte, hogy a NÚSZ keretén belül működik.¹³² Ez volt a Gasztronómiai, Borászati és Turisztikai Újságírók Nemzetközi Szövetsége, a FIPREGA (Fédération International de la Presse Gastronomique). A FIPREGA 1972 augusztusában ülésezett Budapesten, ahol a MÚOSZ turisztikai szakosztálya teljes jogú tagja lett a nemzetközi szervezetnek, ezzel a szakosztály gyakorlatilag megduplázta létszámát; a gasztronómiai részleg élére Gyapay Dénes került.¹³³ Az esemény fő szervezői a vendéglátó MÚOSZ mellett, a Vue Touristique és az Országos Idegenforgalmi Tanács volt.¹³⁴ Ugyancsak hasonló befolyásoló szerepet szántak a Filmkritikusok Nemzetközi Szövetségével (FIPRESCI), a Nemzetközi Sportújságíró Szövetséggel (AIPS) és az autós újságírókkal kialakított kapcsolatoknak is. Az IPV e két utóbbi szövetséghez fűződő együttműködést igyekezett elmélyíteni filmek, kiállítások, versenyek rendezésével, különböző kiadványok megjelentetésével.

„Capri szelleme”

A fent említett nemzetközi újságíró-szövetségek politikai célokra való felhasználását alátámasztja a Kenedi János vezette szakértői bizottság jelentése is. A bevezetőben Kenedi János megállapította, hogy a katonai hírszerzés, vagyis az MNVK-2. Csoportfőnökség sajtórezidentúrája 1974 és 1986 között hetven és kilencven fő közötti létszámban foglalkoztatott ismert újságírókat, akiknek központja Brüsszelben és Milánóban volt, Budapesten pedig a FIJET nevű szervezet turisztikai újságírói közé vegyültek.¹³⁵ Nevüket rendszeresen olvasni lehetett a *Vue Touristique* című magazinban. Bár a jelentés általánosságban fogalmaz, megerősíti azokat a következtetéseket, amelyeket az általam

¹³¹ MÚOSZ Levéltár. Feljegyzés a FIJET VB moszkvai üléséről, 1977. február 4.

¹³² ÁBTL 3.1.2. M-35905. Jelentés, 1972. augusztus 1. 73.

¹³³ László 2007.

¹³⁴ ÁBTL 3.1.2. M-35905. Feljegyzés, 1972. július 19. 74.

¹³⁵ Kenedi 2015, 103.

vizsgált dokumentumokból vontam le. A szovjet befolyásolási politika fontos bázisai voltak a látszólag független, de valójában a Szovjetunió által támogatott újságíró-szervezetek, amelynek egyik központja Brüsszelben volt. A FIJET-vel való együttműködéssel és az IPV létrehozásával kialakult a Brüsszel–Budapest-tengely, és a vállalat alkalmazottainak áttekintése – mint azt látni fogjuk később – valóban megerősíti az MNVK-2. jelenlétét. Az olasz kapcsolat pedig az Olasz Újságíró Szövetséggel ápolt több évtizedes kitüntetett barátság eredménye volt, amelynek köszönhetően megszületett – Helsinki szellemének mintájára – „Capri szelleme”.

1950 után az újságírás nemzetközi színterén is kialakult a kétpólusú világ. A demokratikus nyugati államok kilépése a Nemzetközi Újságíró Szervezetből hosszú időre ellehetetlenítette a Kelet–Nyugat közötti együttműködést, és mint láthattuk, ennek az elzárkózásnak a fellazítására jött létre – szovjet támogatással – több újságíró-internacionálé is. A NÚSZ és az 1952-ben újjáalakult IFJ közötti együttműködés azonban sokáig lehetetlennek látszott. A hetvenes évekig a brüsszeli székhelyű IFJ minden egyes kongresszusán üdvözlő levelet kapott a NÚSZ-tól, amelyben a népek közötti béke és barátság jegyében felkérték őket az együttműködésre.¹³⁶ Az IFJ nem válaszolt a levelekre, sőt hozott egy határozatot, amelynek értelmében keleti szervezetekkel a tagok csak az IFJ engedélyével létesíthettek kapcsolatot, azonban az ilyen engedélyeket jellemzően nem adták meg, ezért volt nehézkes például Günther Neningel együttműködésre lépnie a MÚOSZ-nak. Önállóan nem sikerült a NÚSZ-nak párbeszédet kezdeményeznie a nyugati riválissal, tehát közvetítőt kerestek. Az Olasz Újságírók Szövetsége¹³⁷ lett a híd Kelet és Nyugat között. Az olasz szövetség tökéletes összekötőnek bizonyult, mivel nem volt tagja egyik szervezetnek sem, ráadásul politikai hovatartozástól függetlenül magába tömörítette az ország összes publicistáját, vagyis a keresztény-konzervatív jobboldaltól a baloldal kommunista ágáig minden irányzat képviseltette magát – a szélsőjobb kivételével. A MÚOSZ-ra hárult a feladat, hogy szoros kapcsolatot alakítson ki az olaszokkal, ezáltal munkálkodjon a két nemzetközi szövetség közelítésén.¹³⁸ Az első puhatolózások után 1966-ban Balatonszéplakon rendezték meg az első európai találkozót, amellyel a MÚOSZ elindította azt a folyamatot, amelynek elsődleges célja az volt, hogy összehozzák Európa két nagy újságíró-szövetségét. Ezzel a MÚOSZ átadta az olasz kollégáknak a szervezés további feladatát, ám a háttérből végig kulcsfeladatot láttak el a találkozók lebonyolításában. 1967-ben Lignanóban, az első nemzetközi kongresszuson a

¹³⁶ MÚOSZ Levéltár. Günther Nening: *Két internacionáléból egy?* Kézirat.

¹³⁷ Federazione Nazionale Stampa Italiana (FNSI).

¹³⁸ MÚOSZ Levéltár. Jelentés a Capri szigetén tartott második Európai Újságíró Találkozóról. d. n.

szocialista országok nagyobb számban képviseltették magukat, ráadásul az IFJ – szemben a NÚSZ-szal – nem jelent meg.¹³⁹ Összességében a kongresszus mégis sikeresnek volt mondható, hiszen elindított egy olyan folyamatot, amely megelőzve a helsinki záróokmányt, kimondta az újságírók elkötelezettségét a béke, a biztonság és az együttműködés mellett. Bár a csehszlovák intervenció és az azt követő – újságírókat ért – retorziók megakasztották a közeledést, a folyamat nem állt le. A MÚOSZ tökéletesen látta el feladatát, aktív szerepvállalásának köszönhetően a szocialista blokk egyre nagyobb befolyást gyakorolt az olasz szövetségre, és az általuk támogatott nemzetközi együttműködésre. 1972 júliusában tartották meg a második lignanói találkozót, ahol Siklósi Norbert sikeresen képviselte a NÚSZ érdekeit. Annak ellenére, hogy az olaszok kifogásolták a csehszlovák újságírók ellen zajló pereket, Siklósi ügyesen hártotta el a vádakát, diplomatikusan felvezetve, hogy ez csehszlovák belügy, és a Csehszlovák Újságíró Szövetség kompetenciájába tartozik a probléma kezelése,¹⁴⁰ pedig mint tudjuk, neki tanácsadóként személyesen is nagy szerepe volt a prágai kollégák ellen indított retorziók végrehajtásában. A hártás oly jól sikerült, hogy az olasz szövetség elfogadta a NÚSZ meghívását, és 1972 szeptemberében hivatalos látogatást tettek Prágában. Az együttműködés a célegyenesbe ért. 1973-ban Capri szigetén – olasz szervezéssel, de jelentős magyar segítséggel – megrendezték az európai újságírók találkozóját, amelynek egyértelmű célja az volt, hogy a NÚSZ végre felvegye a kapcsolatot az IFJ-vel.

A kétévente összehívott rendezvényen egyre kiegyensúlyozottabb arányú volt a két világrend országainak részvétele, mígnem 1977-ben, a harmadik capri találkozón megjelent mindkét nagy nemzetközi szervezet elnöke és főtitkára is, ezzel hivatalosan is a legmagasabb szintre lépett a NÚSZ és az IFJ közötti kapcsolat. Ráadásul minden évben informális találkozást szervezett a NÚSZ Franciaországban, ahol elsősorban a capri találkozók nyugati képviselői jelentek meg azzal a céllal, hogy egyeztessenek a következő konferencia témáiról. A NÚSZ tehát a hetvenes évek második felére magyar segítséggel elérte, hogy bekapcsolódjon a nyugati demokráciák szervezeteinek munkájába.

Cél: a harmadik világ

Magyar hírszerzők a fekete kontinensen

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ MÚOSZ Levéltár. Siklósi Norbert jelentése az európai újságírók II. lignanói találkozásjáról. d. n.

A szovjet blokk tagországainak titkosszolgálati együttműködésére nyilvánvaló példa Magyarországnak a harmadik világban, elsősorban az afrikai kontinensen megnyilvánuló hírszerző tevékenysége, hiszen közvetlen gazdasági és politikai érdekek nem motiválhatták hazánkat, hogy megjelenjen a térségben. Főleg ideológiai támogatást nyújtottunk az ottani baloldal felé hajló értelmiségnek, de pénzzel is hozzájárultunk a különböző felszabadítási harcokhoz. Az Afrikában végrehajtott titkosszolgálati és más kormányzati akciók történetének feltárása nem ennek a dolgozatnak a témája, azonban egy rövid áttekintés erejéig mégis érdemes felvillantani azon összefüggéseit, amelyek a NÚSZ magyarországi tevékenységének kutatása közben felszínre kerültek. Látszólag a NÚSZ-szal kapcsolatban nem álló kormányzati szervek tevékenységéről lesz szó a következő néhány oldalon, de az iratok többségét a Press rezidentúra keletkeztette, ráadásul a személyes kapcsolatrendszerek is arra engednek következtetni, hogy a különböző szervek feladatainak koordinálásában a NÚSZ is részt vett.

1966-ban a Pénzügyminisztérium készített egy jelentést arról, milyen formában vesszük ki a részünket a fejlődő világnak nyújtott segítségből.¹⁴¹ A Magyar Nemzeti Bank által nyújtott hitelek kamata – szemben a kereskedelmi hiteleknél szokásos 6% helyett – mindössze 2,5%-ot tett ki. Az alacsony kamatláb alkalmazása már önmagában is jelentős könnyítés, de ezen kívül a törlesztés tekintetében is kaptak az érintett államok kedvezményeket. Jelesül például azt, hogy nem is kellett devizában visszafizetniük a részükre átengedett pénzt, hanem lehetőséget biztosítottunk arra, hogy saját árucikkeik szállításával rendezzék tartozásaikat. Ha véletlenül mégis konvertibilis valutában érkezett egy törlesztőrészlet, a magyar állam ezt arra fordította, hogy az adós országból érkező áruk importját finanszírozza vele. És mindennek tetejébe a fejlődő országokba szállított különböző berendezések alkatrészeinek többségét nyugati országokból szereztük be tetemes összegekért.

A pénzügyi segítségnyújtás azonban Magyarország vonatkozásában elenyésző lehetett ahhoz képest, amit a brezsnyevi politika juttatott a harmadik világba. Mi sokkal inkább a politikai befolyásolás más módozataival működtünk közre a szovjetek által meghatározott közös külpolitikai irányvonal megvalósításában. 1970 szeptemberében felállították a Belügyminisztériumban a III/I-11. Osztályt, amely a harmadik országos és hazai bázison folyó hírszerzés koordinálásának feladatát látta el.¹⁴² Az osztály alapvetően kis létszámmal működhetett, ráadásul lehetetlenség lett volna minden egyes országba belügyi rezidentúrát

¹⁴¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. Felkészülés a Világkereskedelmi konferencia 2. ülészakára, 1966. június 24.

¹⁴² Tóth 2013, 425. Erről az osztályról már volt szó a Press rezidentúra szervezeti elhelyezkedésének tárgyalásakor.

telepíteni, így a hírszerzés kénytelen volt más minisztériumokat, illetve szervezeteket felhasználni munkája során. Az egyik legfontosabb szerv a Külügyminisztérium (KÜM) volt, amelynek 1974-ben hat afrikai országban működött képvisellete, ezek még tizenkét más országba is akkreditálva voltak.¹⁴³ Ez a szám a diplomáciai kapcsolatok ápolásához is kevés volt, lehetetlen lett volna hírszerző feladatokban számítani a külképviseletekre. A KÜM illetékes hazai bázisát azonban potenciális titkos munkatársaknak tekintették. A VIII. területi osztály foglalkozott az afrikai országokkal, amelynek munkatársai segítették a különböző hazai szervezeteket, vállalatokat, illetve az állami szerveket afrikai munkájukban.

A Külkereskedelmi Minisztériumon (KKM) belül nem volt önálló afrikai részleg, sőt Budapesten egyetlen fekete-afrikai országnak sem volt kereskedelmi kirendeltsége, így a térségben a KKM nem tudott közvetlen hírszerzési csatornát biztosítani.¹⁴⁴

Hírszerzés szempontjából a legjelentősebb behatolási lehetőséget az afrikai országokba a Nemzetközi Műszaki-Tudományos Együtműködési Iroda (TESCO) jelentette. Közvetlen felügyeletét a Külkereskedelmi Minisztérium látta el, 1967-ben Szalai Béla miniszterhelyettest bízták meg ezzel a feladattal.¹⁴⁵ A TESCO története önálló kutatás témája kell, hogy legyen, hiszen nemcsak a fejlődő országokkal, de a tőkés nyugattal is kiterjedt kapcsolatokat ápol, és mivel ez a vállalat intézte a nemzetközi munkaközvetítést, a belügy és a katonai hírszerzés biztos fedéssel tudott a TESCO-n keresztül ügynököket telepíteni külföldre. Pontos adatok a kiküldetések számának nagyságáról nem állnak rendelkezésemre, de azt tudom, hogy 1967-ben csak a harmadik világba küldött szakemberek által ott eltöltött napok száma 68 800 volt.¹⁴⁶ 1973 szeptemberében Fekete-Afrikában 92 magyar szakember dolgozott, a legtöbb közülük Nigériában, de Tanzánia, Ghána, Etiópia, Uganda, Zambia, Niger, Szenegál és Guinea is fogadott magyar munkásokat.¹⁴⁷ Ez a szám csak a polgári alkalmazottakat takarja, a különböző titkosszolgálatok által telepített ügynökökről nem rendelkezem adatokkal, az eddig elemzett statisztikák ugyanis csak a kiküldetések költségeit foglalják magukba, amelyben a fedett állomány ellátása nem szerepel. Pontos adatokkal tehát nem rendelkezem a hírszerzés által a térségbe telepített ügynökökről, de a TESCO-nál dolgozó hivatalos állományú állambiztonsági tisztek közül két embert kiemelek név szerint, akik a NÚSZ magyarországi tevékenysége szempontjából is fontos szerepet játszottak.

¹⁴³ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. Jelentés a fekete-afrikai országok irányába folytatott hírszerző munka hazai bázisáról, 1974. április 19. 153.

¹⁴⁴ Uo. 157.

¹⁴⁵ MNL OL XXIX-G-21-b 15. d. A Tárcaközi Műszaki Segítségnyújtási Bizottság 1967. december 11-én megtartott 11. ülésének jegyzőkönyve.

¹⁴⁶ MNL OL XXIX-G-21-b 15. d. A TESCO Nemzetközi Műszaki-Tudományos Együtműködési Iroda jelentése a fejlődő országokba kiküldött szakértőkről és a hazánkban fogadott ösztöndíjasokról, 1967. november 30.

¹⁴⁷ Uo. 159. Elsősorban műszaki, mezőgazdasági és egészségügyi szakemberekről volt szó.

Derzsi Sándor a III/I-11. Osztály egyik alosztályvezetője volt, szigorúan titkos állományban.¹⁴⁸ Fedőmunkahelye 1971-től a TESCO volt, ahol a Fogadási és Kiküldetési Főosztály vezetőjeként és kereskedelmi igazgatóként dolgozott. Elsődleges feladata az volt, hogy megszervezze az állambiztonság ügynökeinek és ügynökjelöltjeinek hazai bázison való tanulmányozását, vagyis biztosítsa azt, hogy a harmadik világban kiszemelt tényleges vagy potenciális ügynököket megfelelő legendával Magyarországra utaztassa.¹⁴⁹ A tippszemélyek és a már beszervezett ügynökök idelátogatásának megszervezése a fejlődő országokból azonban nem elsősorban a TESCO profiljába tartozott, hiszen rajtuk keresztül inkább a magyarok kerültek ki az érintett országba és nem fordítva. A hazánkba érkező színes bőrű fiatalok leginkább tanulási szándékkal érkeztek, vagyis a különböző felsőoktatási intézmények és különösen a NÚSZ által fenntartott újságíró-iskola fogadta őket. Ez utóbbi intézmény állambiztonsági szempontból a Press rezidentúrához tartozott, azonban az iskolával kapcsolatos tippkutató dokumentumokon szinte kivétel nélkül megtalálható a kézzel írott széljegyzet, hogy „lássa Derzsi elvtárs!” Vagyis az iskolával tényleges kapcsolatban nem álló operatív tisztet, aki beosztásánál fogva a fejlődő országokkal foglalkozott, bevonták az iskola fedésével lebonyolított tippkutatásba. Ugyanez a tiszt a hetvenes évek elejétől egészen nyugdíjazásáig, 1983 őszéig, a TESCO vezető tisztségviselője, 1981. szeptember 3-tól a libériai vállalati képviselő vezetője volt.¹⁵⁰ Szolgálati helyeinek változása jó példa arra, hogyan fonódott össze személyes kapcsolati rendszereken keresztül a különböző állambiztonsági és polgári intézmények tevékenysége.

Szintén fontos összekötő szerepet töltött be Mátraházi Elemér, aki 1950-ben került az ÁVH-hoz.¹⁵¹ Különböző nyílt állományú beosztások után, 1965-től dolgozott fedésben a TESCO-nál.¹⁵² Itt osztályvezető-helyettesként kezdett a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályán, majd osztályvezető, míg végül 1969-ben főosztályvezető lett.¹⁵³ A TESCO-nál betöltött főosztály-vezetői beosztását kihasználva – mint ezt majd később látni fogjuk – nagy segítséget nyújtott az Interpress Vállalat gazdasági ügyeiben.

A felsorolt lehetőségeken kívül volt néhány állami, többnyire kulturális és közgazdasági intézet, amelyeknek szintén akadtak fekete-afrikai kapcsolatai. Ilyen volt a Kulturális Kapcsolatok Intézete, a Világgazdasági Intézet, a Konjunktúra- és Piackutató Intézet, valamint a Hazafias Népfrent Szolidaritási Bizottsága. Mindegyik alkalmas volt arra,

¹⁴⁸ ÁBTL 2.8.2.1. 430. Derzsi Sándor személyi anyaga. Javaslat, 1982. február nap nélkül, 50.

¹⁴⁹ ÁBTL 2.8.2.1. 430. Derzsi Sándor minősítéséhez kiegészítő összefoglaló, 1979. október 31. 48.

¹⁵⁰ ÁBTL 2.8.2.1. 430. Javaslat, 1982. február, nap nélkül, 50.

¹⁵¹ ÁBTL 2.8.1. 7615. Mátraházi Elemér személyi anyaga. Önéletrajz, 1960. május 2. 9.

¹⁵² ÁBTL 2.8.1. 7615. Minősítés, 1974. augusztus 17. 28.

¹⁵³ ÁBTL 2.8.1. 7615. Minősítés, 1969. október 20. 25.

hogy hírszerzési csatornaként használja a belügy, de a témánk szempontjából a kulturális kapcsolatokat tekinthetjük kiemelten fontosnak. Legfőképpen azért, mert – mint láthattuk – az alkalmas ügynökjelöltek kiválasztása a helyi kapcsolatok hiányában meglehetősen nehézkes volt. Más megközelítést kellett hát keresni: ha a hírszerzők nem mehettek oda, az ügynökjelölteket kellett idehozni. Erre pedig a legegyszerűbb megoldásnak a fejlődő világbeli egyetemisták magyarországi képzése látszott.¹⁵⁴ A Művelődésügyi Minisztérium ösztöndíjakkal csábította ide a célországok fiataljait, akik a Nemzetközi Előkészítő Intézetben¹⁵⁵ kezdték meg tanulmányaikat. Itt elsősorban a magyar nyelvvel, a marxista ideológiával és a szocialista Magyarország hírszerzésének operatív tisztjeivel ismerkedhettek meg a hallgatók. Ujvári Gábor kutatásai alapján tudjuk, hogy a hetvenes évektől kezdve rohamosan emelkedett a külföldi államokkal kötött kétoldalú oktatási, kulturális és tudományos megállapodások száma. A nyolcvanas évek elejére 75 országgal volt ilyen szerződésünk, amelyből 43 ország a fejlődő világot képviselte.¹⁵⁶ 1968-ban csak az ösztöndíjasok fogadására 16,7 millió forintot irányoztak elő Magyarországon.¹⁵⁷

Az oktatás ürügye alatt folyó tippkutatás¹⁵⁸ legfontosabb helyszíne – a Nemzetközi Előkészítő Intézet mellett – természetesen a NÚSZ felügyelete alatt működő Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ volt. Közvetlen irányítását a MÚOSZ és az ott működő kihelyezett hírszerzési rezidentúra, a Press végezte.

Kémekek iskolája

¹⁵⁴ A hazai képzés fontosságát etnológiai megfigyelésekkel is alátámasztották: „Ugyanis a négerék évszázados elnyomásuk, elmaradottságuk és egyéb tényezők hatására olyan alaptulajdonságokkal vannak felruházva (korrupcióra való hajlam, lustaság, pontatlanság, törzsi ellentétek mély gyökerei, alapvető szemléleti kérdésekben való eltérés a fehér embertől stb.), amelyek nem teszik alkalmassá az ügynökökkel szemben támasztott követelmények ellátására. Ezeket a magatartásbeli tényezőket ellensúlyozná 5-6 éves szocialista országban való tartózkodás, az ügynök rendszeres nevelése, vezetése.” A korrupcióra való hajlam azonban időnként kedvező tulajdonságként is meghatározható volt: „Azok a vezető pozícióban lévő négerék (KÜM, KKM, HM), akik bennünket érdeklő kérdések birtokában vannak, nagyjából hajlandók arra, hogy pénz ellenszolgáltatásául a titkokat rendelkezésünkre bocsájtják.” ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. Jelentés, 1971. június 9. 105.

¹⁵⁵ A Nemzetközi Előkészítő Intézet a Magyarországon tanulni kívánó külföldi diákok magyar nyelvi tanítását szolgálta, illetve az Európán kívülről érkező tanulók esetében egyfajta szocializációs, kulturális továbbképzést is nyújtott. 1967-ig az Eötvös Loránd Tudományegyetem keretén belül működött, majd ezt követően önálló, kétéves képzést nyújtó, diplomát nem adó felsőoktatási intézményként végezte oktatói tevékenységét.

¹⁵⁶ Ujvári 2006.

¹⁵⁷ MNL OL XXIX-G-21-b 15. d. A fejlődő országoknak nyújtandó műszaki-tudományos együttműködés 1968. évi előirányzata, 1967. november 30.

¹⁵⁸ A tippkutatás a titkosszolgálatok ügynöki hálózatépítésének első fázisa, amikor célirányosan, meghatározott feladat teljesítésére keresnek alkalmas személyeket.

A *Nemzetőr* egyik száma a hetvenes évek közepén arról írt cikket, hogy Budapesten egy olyan iskola működik, ahol kémeket képeznek a szovjet titkosszolgálat számára.¹⁵⁹ A cikk írója nem járt messze a valóságtól. A Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ alapításának egyértelmű célja az volt, hogy a NÚSZ szervezésében tippszemélyeket kutassanak fel a magyar és – minden bizonnyal – a szovjet hírszerzés számára.

Az iskola 1963 szeptemberében indult. Irányítását egy háromfős bizottság látta el, elnöke a MÚOSZ főtitkára, egyik tagja az intézmény igazgatója volt, a másik tagot pedig a NÚSZ delegálta. Az intézet igazgatóját a NÚSZ főtitkára nevezte ki.¹⁶⁰ A működés és az oktatás pénzügyi hátterét a NÚSZ biztosította, épülete a MÚOSZ tulajdonában volt, a munkatársakat a NÚSZ alkalmazta. Első igazgatója Oláh János – akinek neve már a Duna Klub tárgyalásakor előkerült –, a NÚSZ által delegált bizottsági tag pedig Pavel Jerofejev, a NÚSZ titkára volt. Jerofejev személyéről egyelőre kevés információt sikerült összegyűjteni, de az iskolával kapcsolatban meglévő jelentések és levelezések elejtett mondataiból kiderül, hogy Jerofejev gyakori utakat tett Moszkvába, és nemcsak az iskola, de a MÚOSZ székházában működő Press rezidentúra ügyeire is rálátása volt.

Az első nemzetközi tanfolyam 1964 januárjától májusáig tartott. 1971 januárjáig összesen tíz, három és hat hónap közötti időtartamot felölelő képzést szervezett Budapesten a NÚSZ. A végzett hallgatókkal rendszeresen igyekeztek ápolni a kapcsolatot, például úgy, hogy körlevél formájában felkérték az egykori diákokat, a Magyar Sajtótudományi Társaság számára írjanak egy tájékoztatást jelenlegi munkahelyükről, beosztásukról, és küldjenek egy-két cikket az iskola évkönyvébe.¹⁶¹ Az adatok nyilván annak a felmérésére kellettek, ki helyezkedett el olyan beosztásban, ahol az állambiztonság fel tudja használni ügynöki feladatok elvégzésére. A tájékozódás után kiértékeltek a válaszokat, és elkészítették azon személyeknek a listáját, akiknek együttműködésére potenciálisan számíthattak, és érdemes is volt időt és pénzt áldozni a megközelítésükre.

Borbély Endre újságíró 1970. április elején egy ilyen kimutatásnak a birtokában indult egy hónapos afrikai körútjára, azzal a megbízatással, hogy felújítsa a NÚSZ régi kapcsolatait.¹⁶² Borbély „Perjési” fedőnéven jelentett a hírszerzésnek, de feladatait közvetlenül Prágából kapta, ahol a Nemzetközi Újságíró Szervezet központjában is betöltött

¹⁵⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. Jelentés, 1974. április 19. 160.

¹⁶⁰ MÚOSZ Levéltár. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Budapesti Nemzetközi Újságíróképző Intézetének alapszabályzata, 1987. január 7.

¹⁶¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. A Nemzetközi Újságíró Oktatási Központ volt hallgatói, 1970. március 13. 37.

¹⁶² ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. Jelentés Borbély Endre afrikai körutazásáról, 1970. május 17. 61.

valamilyen tisztséget.¹⁶³ Az út legfontosabb feladata az volt, hogy Nigériában előkészítse egy kihelyezett tanfolyam megrendezésének feltételeit, amelyet a Nigériai Újságírók Szövetsége kért a NÚSZ-tól.¹⁶⁴ A Press rezidentúra – kihasználva a NÚSZ által finanszírozott utat – maga is megfogalmazta operatív érdekeit. Nigérián és Guineán kívül – amely célországokat a nemzetközi szervezet határozta meg – Tanzániát is úti célként jelölte meg a rezidentúra, ahol Borbélynak két vezető beosztásba került egykori diákkal kellett kapcsolatba lépnie, valamint feladatul kapta, hogy Tanzánia legnagyobb városában, Dar es-Salaamban tárgyaljon különböző afrikai felszabadítási szervezetek képviselőivel. Felvetették egy tanzániai kihelyezett tanfolyam megszervezésének a lehetőségét is. Az út költségeinek ezt a részét Siklósi ajánlata alapján a MÚOSZ fizette.¹⁶⁵ Tanzániával a hatvanas évek végére sikeres gazdasági kapcsolatokat épített ki a magyar állam, miután 1966-ban a TESCO-val aláírtak egy műszaki-tudományos együttműködési megállapodást, és már a következő évben magyar szakemberek segítségével létrehozta egy szójabab ültetvényt az országban,¹⁶⁶ így érthető, hogy az ígéretesnek mutatkozó együttműködést a hírszerzés tovább szeretne mélyíteni.

Az út eredményes volt. 1970 októberére egy négyhetes szeminárium megtartásában egyeztek meg Lagosban.¹⁶⁷ A helyi szervezést a Nigériai Újságíró Szövetség vállalta, a NÚSZ 1000 dollárt biztosított a különböző költségekre, a program összeállítása és minden egyéb teendő a budapesti iskolát terhelte. A NÚSZ hozzájárulása nem volt elegendő a szemináriummal kapcsolatos összes kiadásra, így a tanárok költségeit a küldő ország fizette. Négy tanár utazását tervezték, egy a Szovjetunióból, egy az NDK-ból és kettő Magyarországról érkezett. A két magyar résztvevő kiválasztásánál elsődleges szempont volt az is, hogy ne csak a Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ tanárai közül kerüljenek ki, de alkalmasak legyenek arra is, hogy a Press rezidentúra, vagyis a hírszerzés operatív feladatait is el tudják látni. Ezen megfontolás alapján a Press Kalmár Györgyöt,¹⁶⁸ a *Népszabadság* főmunkatársát és Bochkor Jenőt,¹⁶⁹ az MTI újságíróját javasolta a feladatra,

¹⁶³ Funkcióját nem ismerjük pontosan, csak annyit tudunk, hogy az említett körutazás után hazatért Prágából, és munkáját más vette át. ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. A KÜM Sajtóosztályának átirata a nigériai újságíró-szemináriumról, 1971. április 22. 77.

¹⁶⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. „Perjési” titkos megbízott afrikai utazása, 1970. március 16. 38.

¹⁶⁵ Uo. 48.

¹⁶⁶ MNL OL XXIX-G-21-b 15. d. A Tárcaközi Műszaki Segítségnyújtási Bizottság 1967. december 11-én megtartott 11. ülésének jegyzőkönyve.

¹⁶⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. Újságíró szeminárium Nigériában, 1970. június 4. 80.

¹⁶⁸ Kalmár György (1926–2002) 1948-tól a Magyar Rádió munkatársa, majd 1957–1976 között a *Népszabadság* újságírója volt. 1976-tól az *Uj Tükör* főszerkesztő-helyetteseként és a Magyar Televízió főmunkatársaként dolgozott. Több könyvet is írt a harmadik világbeli tapasztalatairól.

¹⁶⁹ Bochkor Jenő (1932–1988) újságíró, az MTI munkatársa volt, bonni, majd berlini tudósítóként is dolgozott. Hosszú ideig tanított a NÚSZ továbbképző iskolájában. Bochkor Jenő a III/II. Csoportfőnökség információs

mint „régii operatív kapcsolatokat”.¹⁷⁰ A két újságíró utazásának és kint tartózkodásának teljes költségét a MÚOSZ vállalta magára. A hírszerzés két profi munkatársat is biztosított a kiszemelt újságírók mellé: Orosz és Bakos – ez utóbbi fedőnév Szolnok Pétert takarta – elvtársak, a Press tisztjei kísérték a delegátust.

Nigérián kívül Borbély más afrikai országokat is felkeresett. Járt Sierra Leonében, ahol korábban semmiféle kapcsolattal nem rendelkezett a NÚSZ. Borbély néhány napos ott-tartózkodása alatt több napilap szerkesztőségébe is ellátogatott, hosszas beszélgetést folytatott a helyi kormánylap főszerkesztőjével, valamint az ország tájékoztatásügyi minisztere is fogadta. Ehhez persze volt egy kis segítsége Kuznyecov elvtárs személyében, aki a TASZSZ hírügynökség kihelyezett tudósítója volt.¹⁷¹ A tájékoztatási miniszter biztosította a NÚSZ küldöttjét, hogy országa szívesen együttműködik a Nemzetközi Újságíró Szervezettel, nem tűrnek meg saját újságíróik között nyugatbarát gondolkodású zszurnalisztát, és országuk is küldene résztvevőt a nigériai szemináriumra.

A következő állomás Mali volt, ahol a küldött közvetlenül az államfő személyi titkárának tudta átadni a NÚSZ levelét,¹⁷² majd Guinea következett. Guineával szoros kapcsolata volt a szervezetnek, Jean Baptiste Dee guineai újságíró a NÚSZ egyik alelnöki pozícióját is betöltötte egy ideig, és állandó kapcsolatot tartott a NÚSZ iskolájával, rendszeresen tippeket adva olyan személyekről, akiket érdemes meghívni a tanfolyamokra.¹⁷³ Borbély felkereste Fodé Beretét is, aki a guineai állampárt hivatalos lapjának volt a főszerkesztője, Magyarországon is járt, és folyamatos kapcsolatot tartott az iskolával.¹⁷⁴

A magyarok által támogatott tanzániai látogatás zárta az afrikai hivatalos utat, amely szintén hosszabb távra megalapozta a NÚSZ, illetve annak budapesti iskolája és a tanzániai újságírók közötti folyamatos párbeszédet. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy 1972-ben, amikor a tanzániai kormány kilátásba helyezte, hogy megvonja az egyik helyi újságíróképző intézetnek a fenntartási jogát egy nyugatnémet egyházi szervezettől, Siklósi ígéretet tett arra, hogy átveszik az intézmény támogatását.¹⁷⁵ A tanzániai kormánnyal kialakított kapcsolatok hamarosan diplomáciai szintre emelkedtek. A NÚSZ kérésére 1979-ben a MÚOSZ vendégül látta az afrikai ország tájékoztatási miniszterét, aki látogatást tett a

szerint 1971-ben a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökségével, vagyis a katonai hírszerzéssel volt kapcsolatban. ÁBTL 3.1.5. O-16195/2. Jelentés „Soltész” fn. személyről, 1971. december 24. 33.

¹⁷⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. Újságíró szeminárium Nigériában, 1970. június 4. 81.

¹⁷¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. Jelentés Borbély Endre afrikai körutazásáról, 1970. május 17. 66.

¹⁷² Uo. 68.

¹⁷³ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. Jean B. Dee ügye, 1969. március 11. 53.

¹⁷⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. Fodé Berete, a *Horoya* című guineai lap főszerkesztőjével folytatott beszélgetés, 1969. szeptember 19. 55–58.

¹⁷⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. Ludovik Ngatara tanzán [sic!] újságíró ügyében, 1972. január 20. 147.

balatonszéplaki üdülőben, a Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központban és az Interpress Vállalatnál is, ahol Stark György igazgató fogadta a vendéget. A KÜM részéről Bányász Rezső,¹⁷⁶ a Sajtóféosztály akkori vezetője szervezte a miniszter fogadását.¹⁷⁷

Bár ez a fejezet csak egy pillanatkép az iskola működéséről a hatvanas, hetvenes évekből, de működési mechanizmusa és céljai jól nyomon követhetőek ennyiből is. A Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ egészen a rendszerváltoztatásig működött Budapesten, utolsó igazgatója, Rybka Géza, az állambiztonság hírszerzésének rezidense volt.¹⁷⁸ Az intézmény ekkor 120 fővel dolgozott, a tanári kar mindössze 24 főt számlált, a többiek a „technikai” személyzet tagjai voltak.¹⁷⁹

A szovjetek által irányított harmadik világbeli befolyásolási politika eredményei és következményei nem e dolgozat témája, mindössze arra igyekeztem rávilágítani, hogy Magyarország aktív szerepet vállalt ebben, és az iskola működésével kapcsolatos költségeken keresztül, valamint egyéb pénzügyi segélyekkel nemcsak gyakorlati, de anyagi ráfordításokkal is közreműködtünk a szovjet nagyhatalmi törekvésekben. A későbbi időszakban több más fejlődő ország újságíróit is kiképeztük a szakma rejtelseire, sorra került India, Pakisztán, Irán, egyes arab és afrikai államok, így például Irak, Libanon, Szíria és Kenya is.

Egy beszerzés története

Az Újságíró Továbbképző Központ hallgatói között potenciális ügynökjelöltek után kutatott a hírszerzés. Elsősorban a III/I-11. Osztály és a Press rezidentúra volt érintett a feladatban, de a BM III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség 4. Osztálya is támogatást nyújtott, hiszen a kiszemelt újságíró viselkedését figyelemmel kellett kísérni, különös tekintettel arra, hogy tartott-e kapcsolatot külföldi diplomatákkal, a nagykövetségek pedig a kémelhárítás

¹⁷⁶ Bányász Rezső (1931–2012) újságíró, politikus, diplomata. 1950 és 1961 között a *Vas Megye*, a *Szabad Ifjúság* és a *Népszava* újságírója, rovatvezetője volt, közben az MSZMP KB Agitációs- és Propaganda Osztály politikai munkatársaként is dolgozott. 1961-től 1981-ig többször is betöltötte a Külügyminisztérium Sajtóféosztályának vezetői posztját. 1981-ben londoni nagykövetté, 1984-ben a Tájékoztatási Hivatal elnökévé nevezték ki. 1986-tól kormányzóvivő, 1988-tól 1990-ig ottawai nagykövet volt.

¹⁷⁷ MÚOSZ Levéltár. Levél Dr. Bányász Rezső elvtársnak, 1979. május 29.

¹⁷⁸ Rybka Géza a BM III/I. (Hírszerzés) rezidenseként 1973-ban a Saigonba küldött Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság tagja volt, hírszerző munkáját sajtós diplomatafedéssel végezte. ÁBTL 3.2.6. 8-065/1. Vietnami rezidentúra szervezési dosszié. Tervezett saigoni diplomáciai misszió, d. n. 20.

¹⁷⁹ Pelle, 2005.

hatáskörébe tartoztak.¹⁸⁰ A rendezendő tanfolyamokra többnyire olyan személyeket hívtak meg, akiket eleve alkalmasnak találtak az együttműködésre, vagyis az adott országba kihelyezett hírszerző tiszt már előre felmérte az illető munkahelyének és beosztásának lehetőségeit, tájékozódott politikai nézeteiről, és egyes esetekben a személyes kapcsolatot is felvette vele. Az 1974 januárjában kezdődő tanfolyam esetében is ezzel a módszerrel gyűjtötték össze a hallgatókat.

Tizennégy meghívott érkezett Budapestre, főleg fiatal, még a pályájuk elején lévő újságíró kezdte meg ekkor féléves tanulmányát az iskolában, afrikai, valamint közel- és távolkeleti országok képviselőjében. Iskolai végzettségük és munkahelyük alapján mindegyikük esélyes volt arra, hogy a magyar hírszerzés számára hasznos információkat adhasson, de a legtöbbet az egyik közel-keleti jelölttől várták.¹⁸¹ 1973 őszén „Felméri”, az érintett fővárosba telepített hírszerző tiszt jelentette, hogy meghirdettek két helyet a következő év januárjában induló NÚSZ-tanfolyamra, és a helyi újságírók hivatalos szervezetétől várják a jelöltjeik nevét.¹⁸² Valójában a budapesti iskola már jóval korábban kiszemelte azt az újságírót, akit kitüntetett figyelemmel vártak a tanfolyamra. „Hendry” a helyi hírügynökség külföldi szekciójának szerkesztője volt, ezért joggal számított arra a BM, hogy hozzáfér az ügynökség belső használatra kiadott, bizalmas tájékoztatóihoz, a kormány direktíváihoz és a szerkesztőség más arab országokról beszerzett információihoz.¹⁸³ „Hendry” kapcsolata a magyar szervekkel nem ekkor kezdődött. Már 1972-ben részt szeretett volna venni a budapesti képzésen, azonban a magyar hírszerzés már akkor megfigyelés alatt tartotta, alkalmas jelöltként tekintett rá, így saját meghívottjaként akarta őt a továbbképzésen látni.¹⁸⁴ A fiatalember kérését 1972-ben elutasították, amit az újságíró zokon vett. Ez a pszichológiai fogás azt a célt szolgálta, hogy „Hendry” a diplomatafedésben lévő magyar hírszerzők lekötöztetésének érezze magát, amiért két évvel később elintézték neki, hogy személyre szóló meghívót kapott a szemináriumra. A két esemény közötti időt pedig arra használták fel, hogy megnyerjék a jelölt bizalmát. „Felméri” igyekezett baráti viszonyt kialakítani „Hendryvel”, majd a budapesti központ egyik operatív tisztjét, Váczi Lászlót küldték futárútra az arab országba, hogy ismeretséget kössön „Hendryvel”, ezzel igyekeztek megkönnyíteni a későbbi

¹⁸⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Javaslat a NÚSZ iskola 1974-es tanfolyamának operatív hasznosítására, 1974. január 23. 71.

¹⁸¹ Az érintett újságíró védelmében csak fedőnéven fogom említeni személyét, és a küldő országot sem jelölöm meg pontosan, hiszen nem tudhatom, hogy hazájában számíthatna-e bármilyen retorzióra, ha kiderülne története.

¹⁸² ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Felméri jelenti, 1973. október 26. 50.

¹⁸³ ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Javaslat és operatív terv „Hendry” fn. célszemély hazai feldolgozására, 1974. március 4. 66.

¹⁸⁴ Uo. 67.

budapesti kapcsolatfelvételt.¹⁸⁵ „Felméri” egy csomagot küldött „Hendryvel” Váczi számára. Remek lehetőség volt kipróbálni, hogy a fiatalember jelentkezik-e önként Váczinál, és miután megtette, Váczinak is volt egy feltűnés nélküli látogatása az iskolában, hogy köszönetét újra kifejezhesse.¹⁸⁶ Ezzel a barátinak tervezett kapcsolat alapjait lerakták. „Hendry” természetesen nem úgy ismerte meg Váczit, mint belügyes tisztet, bemutatkozásakor a Külügyminisztérium Értékelő és Elemző Osztálya vezetőjének adta ki magát, aki a kormány számára gyűjt speciális információkat.¹⁸⁷ A következő hetek a tapintatos ismerkedésről szóltak, az operatív tiszt a vendéglátó szerepében tetszelgett a külföldi újságíró előtt, míg végül március elején látta elérkezettnek az időt arra, hogy megkérje „Hendryt”, válaszoljon néhány, az arab világgal kapcsolatos kérdésére.¹⁸⁸ A készséges válasz jó előjelnek ígérkezett, így május elején felkérték „Hendryt” arra, hogy hazatérése után segítse a magyar szervezetet az imperializmus elleni harcban.¹⁸⁹ A formális beszervezésre, vagyis az együttműködés írásbeli deklarálására azonban nem került sor, mert a fiatalember nem volt hajlandó aláírni semmilyen szerződést.¹⁹⁰ Váczi ezért taktikát változtatott, és mintegy annak bizonyosságául, hogy tökéletesen megbíznak az újságíró adott szavában, megelégedett a szóbeli ígérettel, sőt átadta „Hendrynek” a dokumentumot, hogy saját kezével téphesse azt szét.¹⁹¹

„Hendry” június 12–30. között kapta meg az ügynöki kiképzését, majd hamarosan elhagyta Magyarországot.¹⁹² A kinti kapcsolattartás azonban nem egészen úgy alakult, ahogy a szerv szerette volna. Derzsi Sándor hiába bombázta „Felmérit” a kérdéseivel, a hírszerző még október végén sem jutott el odáig, hogy felvegye „Hendryvel” a kapcsolatot.¹⁹³ Végül novemberben mégis sikerült találkozni, és számon kérni „Hendryn” az ígértét, de a férfi azzal tért ki a felelősségre vonás alól, hogy hazájában halállal sújtják azokat, akik külföldi hírszerző szervvel állnak kapcsolatban, és fél attól, kiderül a magyarokkal kötött megállapodása.¹⁹⁴

Hamarosan azonban ismét rendszeressé váltak a találkozások, minden bizonnyal annak köszönhetően, hogy „Hendry” úgy döntött, a következő év nyarat Magyarországon tölti, és ehhez nem ártott egy kis támogatás. Visszatérésének vágya nem a szocialista rendszer iránti

¹⁸⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Felméri jelenti, 1974. január 27. 57.

¹⁸⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Összefoglaló jelentés „Hendry” fn. célszemély feldolgozásáról, 1974. április 17. 92.

¹⁸⁷ Uo.

¹⁸⁸ Uo. 94.

¹⁸⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Jelentés „Hendry” fn. ügynökjelölttel történt találkozásról, 1974. május 20. 112.

¹⁹⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Jelentés „Hendry” fn. ügynökjelölt beszervezéséről, 1974. június 17. 125.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Jelentés „Hendry” fn. ügynök kiképzéséről és a központtal történő összeköttetésének megszervezéséről, 1974. július 9. 140.

¹⁹³ ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Feljegyzés, 1974. október 26. 150.

¹⁹⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Feljegyzés, 1974. november 14. 152.

lojalitásának volt köszönhető, hanem egy csinos magyar nőnek, akivel ismeretséget kötött a tanfolyam ideje alatt. Bejelentette utazásának szándékát, és ígéretet tett „Felmérinek”, hogy megérkezése után jelentkezik Váczinál. Az indulás időpontját azonban három héttel későbbre ígérte, és már majdnem a tervezett látogatás végén járt, amikor a hírszerzés rájött, hogy „Hendry” Magyarországon tartózkodik.¹⁹⁵ Nem sikerült az újságírónak elkerülnie az operatív szervvel a találkozást, azonban ha már így alakult, kihasználta a helyzetet. Az operatív feladatok megbeszélése, a további együttműködés irányainak kijelölése időt igényelt, így a hírszerzés felkérte a MÚOSZ-t, hogy hívja meg „Hendryt” a szeptember első felében megrendezendő kurzusára, ezáltal biztosíthatják az újságíró további itt-tartózkodását.¹⁹⁶ A fiatalember ellenkezés nélkül elfogadta a lehetőséget, hiszen a felajánlásban az is benne volt, hogy a további nyaralás teljes költségét a MÚOSZ fizeti. Sőt hazautazása előtt még némi költőpénzt is kért Váczitól, mert a sajátja már teljesen elfogyott, és hazája hagyományai nem engedik meg, hogy ilyen hosszú nyaralás után ajándék nélkül érkezzen vissza otthonába. Így a hírszerzés 1600 forint költségkiegészítést adott „Hendrynek”, és – érzékenysége tekintettel – nyugta kiállításától is eltekintettek.¹⁹⁷

A NÚSZ tanfolyam egykori hallgatója és a magyar hírszerző szervek között kialakított kapcsolat története itt le is zárható. „Hendry” kapcsolata magyar barátnőjével megszakadt, így magyarországi nyaralásra nem vágyott többé. Biszku György rendőr főhadnagy 1981. július 23-án úgy határozott, hogy szünetelteti „Hendry” felhasználását addig, amíg az ügynök újra olyan pozícióba kerül, amely érdekes lehet a magyar szerv számára.¹⁹⁸ „Hendry” egyetlen jelentését sem sikerült fellelnem a vele kapcsolatos dokumentumok között.

A NÚSZ gazdasági érdekeltségei Magyarországon

„Kereskedő” és „Karrierista”

1976. október 21-én a Belügyminisztérium III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség 10-c Alosztálya¹⁹⁹ megnyitotta az „Üzlettársak” fedőnevű csoportdossziét, amelybe Halász Ferenc, célszemélyi fedőnevén „Kereskedő”, és a BM által „Karrierista” néven emlegetett Beke

¹⁹⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Összefoglaló jelentés, 1975. szeptember 28. 177.

¹⁹⁶ Uo.

¹⁹⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Javaslat, 1975. szeptember 11. 172.

¹⁹⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-1444. Feljegyzés, 1981. július 23. 205.

¹⁹⁹ A BM III/II-10. Osztály az idegenforgalom felhasználásával elkövetett ellenséges tevékenység felderítésével foglalkozott. Okváth 2014, 293.

József ellen folytatott nyomozás anyagait fűzték egybe.²⁰⁰ Mindkettejük ellen éppen két éve folyt már ekkor a nyomozás, és a gazdasági bűncselekmények felderítése során egyre több, a belügy számára is megmagyarázhatatlan eseménnyel találkoztak a kémelhárítók, amely indokolta, hogy a bonyolult kapcsolati rendszereken és ismeretlen támogatói körökön keresztül szoros együttműködésben dolgozó két férfit közös megfigyelés alá vonják. Beke József az Interpress Nyomda és Lapkiadó Vállalat Nemzetközi Osztályának vezetője volt ekkor, Halász Ferenc pedig egy bécsi üzletember, aki több állami vállalattal is kapcsolatban állt, de üzletkötéseit mindig nagy befolyású személyek egyengették, a legszorosabb szálakkal pedig az Interpress Vállalathoz kötődött.

A nyomozati iratok rendkívüli bizonytalanságot mutatnak az Interpress mibenlétével kapcsolatban. A polgári kémelhárítás előtt egyértelműnek tűnt, hogy valamelyik titkosszolgálat áll a vállalat mögött, de biztosat nem tudtak. Feltételezésük szerint Bekééket az MNVK-2. támogatta,²⁰¹ de hiába kértek felvilágosítást a társszervtől, a katonai hírszerzés csupán egy Halász Ferencről szóló környezettanulmányt küldött a belügynek azzal a megjegyzéssel, hogy mindössze ennyi anyaguk van a kérdéses személyekről.²⁰² A környezettanulmány 1960-ból származott, amely azt bizonyította, hogy katonai vonalon már közel másfél évtizede foglalkozott az MNVK-2. Halász Ferencsel. Valójában a BM is tisztában volt azzal, hogy a katonai hírszerzés mélyebben érintett lehet a témában, hiszen még a két férfi ellen indított nyomozás előtt született egy jelentés, amelyet utólag csatoltak az ügynök. 1973. április 24-én a III/II. Csoportfőnökség 4-a Alosztályán dolgozó százados, Varga Mátyás azt hozta felettesei tudtára, hogy betekintett Halász Ferenc anyagaiba az MNVK-2. Csoportfőnökség nyilvántartásában, amikor több, hazánkba beutazó külföldi állampolgárral együtt priorálta, vagyis ellenőrizte őt.²⁰³ Az ott látott dokumentumok egészen a hetvenes évekig követték Halász tevékenységét, vagyis nyilvánvaló, hogy nem pusztán egy 1960-ból származó környezettanulmánnyal rendelkeztek.

Halász egy kárpátaljai magyar családban született 1912-ben. 1945 után rövid ideig élt Budapesten, de feltehetően magyar állampolgársággal nem rendelkezett, bár a fennmaradt dokumentumok ezen a ponton ellentmondanak egymásnak. 1947-ben Ausztriába emigrált, az ötvenes években több kereskedelmi cég alapításában is részt vett, amelyek néhány éves működés után csődbe mentek, sőt eljárást is indítottak ellenük gazdasági visszaélések miatt,

²⁰⁰ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Határozat, 1976. október 21. 9.

²⁰¹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1975. január 15. 301.

²⁰² ÁBTL 3.1.5. O-17423. A Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökségének átíratva Havasi László r. ezredes elvtárs, a BM III. Főcsoportfőnökségének helyettes vezetője részére, 1974. október 8. 41.

²⁰³ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1973. április 24. 50–53.

amelynek során társainak egy részét jogerősen szabadságvesztésre ítélték.²⁰⁴ A belügy tudomása szerint Halász mindig idejében kilépett a cégekből, így sikerült priusz nélkül maradnia, és 1968-ban létrehozta saját export-import vállalkozását, a Kazimex Kereskedelmi Vállalatot bécsi székhellyel és 3,5 millió schilling alaptőkével.²⁰⁵ A katonai hírszerzés információi szerint Halász széles körű észak-olaszországi kapcsolatokkal rendelkezett, és 1960-ban kezdett magyarországi üzletekbe. Azóta sikerült kialakítania idehaza is kapcsolatrendszerét, amely elsősorban a MÚOSZ-hoz és az Interpresshez köthető, legfőbb támogatója pedig Siklói Norbert volt. Halásznak a nyomozás idején, vagyis a hetvenes évek közepén már két felnőtt gyermeke volt, és a tanulmány témája szempontjából valószínűleg nem elhanyagolható az a körülmény, hogy fia frissen végzett közgazdászként a bankszakmában helyezkedett el, és fiatal kora ellenére a nyugati pénzügyi világban jelentős elismertséggel rendelkezett.²⁰⁶ Mindemellett az osztrák hadsereg vezérkari főnökségén teljesített szolgálatot tartalékos állományban, vagyis nemcsak a bankszakmában érvényesíthette apja érdekeit, hanem akár katonai körökben is rendelkezhetett ismeretséggel. Mindez akkor válik igazán lényegessé, ha hozzátesszük, hogy korábban hosszabb időt töltött Moszkvában ösztöndíjasként, és a nyomozás idején éppen egy nagy párizsi bank alkalmazottjaként arra várt, hogy megkezdhesse kiküldetését egy fekete-afrikai államban.²⁰⁷

A katonai hírszerzés nem tudott felvilágosítást adni arról, mikor és milyen körülmények között alakult ki Halász magyarországi kapcsolatrendszere, de azt megerősítették, hogy valóban foglalkoznak Halász személyével, és nem is akarnak lemondani róla, bár ha a belügy is érdeklődik a kereskedő iránt, hajlandóak együttműködni.²⁰⁸ Ehhez képest másfél évvel később, amikor a BM már gazdasági bűncselekmények miatt folytatott nyomozást Halász ellen, az MNVK-2. kevésbé tűnt nyitottnak az együttműködésre.

Halász legfontosabb magyarországi kapcsolata Beke József volt, akinek előlétele sokkal kevésbé volt talányos a BM számára, hiszen egykori kollégájukat tisztelhatték a gyanúsítottban. Beke eredeti szakmáját tekintve gépkocsivezető volt, aki 1956. november 9-én, vagyis akkor, amikor még fegyveres harcok zajlottak Budapesten, önként jelentkezett a karhatalomba, és felajánlotta a szerv számára a saját tulajdonában lévő Pobjedát is.²⁰⁹ Senki nem kérdezte ekkor tőle, hogyan került a tulajdonába a gépkocsi – a teljességgel demoralizált

²⁰⁴ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Dr. Szombath Jenő r. őrnagy elvtársnak, a BM III/II-10. Osztály vezetőjének „Kereskedő” fedőnevű ügyben, 1975. április 25. 136.

²⁰⁵ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1973. április 24. 51.

²⁰⁶ ÁBTL 3.1.5. O-17423. „Kereskedő” fedőnevű ügyben értékelő jelentés, 1975. január 14. 104.

²⁰⁷ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Dr. Szombath Jenő r. őrnagy elvtársnak, a BM III/II-10. Osztály vezetőjének, 1975. április 25. 136.

²⁰⁸ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1973. április 24. 53.

²⁰⁹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 4. 250.

politikai rendőrség újjászervezése hatalmas feladat volt, minden önként jelentkezőt tárt kapuk fogadtak. Csak évekkel később, amikor sorozatos bűncselekményei felszínre kerültek, gondolkodott el a belügyi szerv, honnan szerezhette egyáltalán az autót.²¹⁰ A későbbi nyomozás során kiderült, hogy már tényleges katonai szolgálata alatt lopást követett el bajtársai ellen, ezért a kötelező idejéből fél évet büntetőszázadban töltött.²¹¹ Belügyi szolgálata alatt is – kihasználva gépkocsivezetői munkájából adódó előnyöket – folytatta illegális cselekményeit: csempészett, üzérkedett és közben dekonspirálta magát azért, hogy tekintélyt szerezzen bűnözői körökben. Nyilván annak a hamis látszatát kívánta kelteni, hogy a vele való üzleti kapcsolat tökéletesen biztonságos, hiszen jó összeköttetései vannak a rendőrségen. Tévedett. 1963. március 23-ig teljesített szolgálatot a BM-ben, ekkor fegyelmi vétségek miatt elbocsátották.²¹² A Budapesti Katonai Bíróság 1963. június 25-én államtitoksértés, devizagazdálkodás elleni bűncselekmény, csalás és lőszerrel való visszaélés miatt két és fél év szabadságvesztésre ítélte.²¹³ Nem tudom, pontosan mennyi időt töltött le büntetéséből, de szabadulása után a Ganz-MÁVAG Mozdony-, Vagon- és Gépgyár alkalmazottja lett, majd 1965-ben „áthelyezéssel került a MÚOSZ-hoz.”²¹⁴ A MÚOSZ-nál a büntetett előéletű gépkocsivezető karrierje meredeken ívelt felfelé, támogatója Siklósi Norbert volt. Már belügyes dolgozóként is sokat utazott külföldre – ezt kihasználva tudott üzérkedni – , de az újságíró-szövetség sofőrjeként utazásai egyre rendszeresebbé váltak, emelkedő beosztásával párhuzamosan útlevele is mind több országra lett érvényes. A hatvanas évek végéig elsősorban a keleti blokk országaiiban és Ausztriában tett látogatásokat, de 1971-ben útlevelét Európára, majd 1974-ben az öt világrészre kiterjesztették.²¹⁵ Pontosan nem volt ismert a nyomozók előtt, hogy Beke a MÚOSZ-nál milyen tisztségig vitte, de míg 1965-ben a Hotel Interpress alkalmazta, feltehetően sofőrként, addig 1972-ben már a MÚOSZ-hoz közelálló Interpress Vállalat nemzetközi ügyekért felelős főosztályvezetője volt, és ez a beosztás olyan mértékű sérthetlenséget adott számára, ami a kémelhárítás tisztjeinek is áthatolhatatlan akadályt jelentett az ellene indított nyomozás során.

„És dalolja a jövőnek himnuszát”

²¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-147563/4. Értékelő jelentés Beke József és társai ügyében, 1963. április 1. 396.

²¹¹ Uo.

²¹² ÁBTL 2.8.1. 408. Beke József személyi anyaga. Feljegyzés, 1966. december 5. 23.

²¹³ ÁBTL 3.1.9. V-147563/3. A Budapesti Katonai Bíróság 027/1963. számú ítélete, 406–424.

²¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 4. 251.

²¹⁵ Uo. 253.

A bevezetőből már kiderült, hogy az Interpress Nyomda és Lapkiadó Vállalat a NÚSZ prágai cégének, a Videopressnek egy leányvállalata volt. Az alapítólevél szerint 1970. december 21-én jött létre a vállalat. Tevékenységi körét elég tág keretek között határozták meg, így a nyomdai és kiadói tevékenység mellett szinte bármi belefért, amivel a NÚSZ csak foglalkozni kívánt Magyarországon vagy máshol.²¹⁶ Szociális intézmények fenntartása, filmek gyártása és forgalmazása, a NÚSZ által fenntartott „haladó újságírói mozgalmak” támogatása és önálló külkereskedelmi jog gyakorlása konkrétan meg nem határozott termékekre ugyanúgy szerepelt a cég feladatai között, mint a NÚSZ kultúrpolitikai feladataival kapcsolatos ügynöki tevékenység és az alapító döntései szerinti alkalmi tevékenység.²¹⁷ Az előzményekből már tudhatjuk, hogy a vállalat feladata elsősorban az volt, hogy pénzt szerezzen a szovjet befolyásolási politika megvalósításához – konkrétan az afrikai baloldali mozgalmak támogatásához, a NÚSZ újságíró-iskolájának és párizsi irodájának fenntartásához²¹⁸ – ehhez pedig kevés lett volna, ha pusztán csak újságokat jelentetnek meg, amint az kézenfekvően illeszkedett volna egy újságíró-szervezet profiljába. A cég bevételének jelentős része nem is lapkiadásból, hanem más gazdasági tevékenységekből származott, bár a budapesti vállalat adta ki a NÚSZ egyetlen olyan lapját, a magyar *Interpress Magazin*t, amely nem volt ráfizetéses.

A NÚSZ hivatalos folyóirata a *Demokratikus Újságíró* volt, amelyet ugyan nagy példányszámban jelentettek meg, olvasója azonban nem igazán akadt. Magyarországon a hetvenes években összesen 120 előfizetője volt, az eladatlan példányok pedig tonnaszámra álltak egy raktárban.²¹⁹ Az olvasótábor hiánya a lap teljes történetét végigkísérte, így nemcsak az üzleti elvárásoknak nem tudott eleget tenni, de propagandisztikus feladatokat sem látott el annak ellenére, hogy több világnyelven is megjelentették, és igyekeztek az adott nyelvterületen a „progresszív” újságírás tanait elkötelezetten, magas példányszámban hirdetni. Prágában nyomták az angol, spanyol és francia változatot, Moszkvában pedig megjelent az újság orosz nyelven is, de még a szovjet birodalom szívében sem volt több mint kilencven előfizetője a lapnak.²²⁰ A havilapot a haladó, „demokratikus” újságírás szócsövének szánták, de a nyolcvanas évek közepére nyilvánvalóvá vált a NÚSZ vezetősége számára is, hogy kicsit lassabban haladtak a korrallal, mint kellett volna, és nem tudták felvenni a versenyt a

²¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1975. január 15. 301.

²¹⁷ Uo. 301–302.

²¹⁸ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés Dénes Sándorral folytatott beszélgetésről, 1975. július 1. 337. Jelenleg még nem tudok választ adni arra, a BM milyen párizsi irodára gondolt a felsorolásban. Lehet, hogy a FIJET-iroda pénzügyi támogatásáról, de elképzelhető, hogy egy másik, eddig még nem azonosított párizsi szervezetről van szó.

²¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Falus György vallomása az Interpressről, d. n. 219.

²²⁰ MÚOSZ Levéltár. A MÚOSZ moszkvai delegációjának úti jelentése, 1986. december 12. 5.

piacon, így 1987 májusában V. L. Artyemov, a NÚSZ szovjet titkára javasolta a lap üzleti alapokra helyezését, és egy szerkesztőbizottság felállítását, amelyben a legfejlettebb médiavilággal rendelkező tagországok neves újságírói képviseltették volna magukat.²²¹ A próbálkozás azonban nem teljesítette a hozzá fűzött reményeket, a *Demokratikus Újságíró* nem hagyott mély nyomot a szakma emlékezetében.

Hasonlóan kicsi népszerűsége volt a *Newsletter* című információs kiadványnak, amely kéthetente jelent meg angol, spanyol, francia és német nyelveken, valamint az *Interpressgrafik*nak is, amely vizuális kultúrával, újságok, könyvek, reklámanyagok grafikai megjelenítésével foglalkozott.²²² Az igényes kivitel miatt a lap egyes példányai darabonként tíz dollárba kerültek, és összesen nyolc előfizetője volt, vagyis ennek az újságnak is az lett a sorsa, hogy eladatlanul porosodott valahol.²²³ A nyomdai munkálatokat sem az időközben létrehozott tannyomdában végezték – amely a Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ tulajdonában volt, és nyilván költségkímélőbb lehetett volna, ha itt készülnek a kiadványok –, hanem különböző magyar állami nyomdákkal, elsősorban az Athenaeummal dolgoztattak.²²⁴

Mindhárom eddig felsorolt kiadvány a szovjet propaganda terjesztésének eszköze volt, csekély érdeklődésre tartva számot. Azonban Prágában megjelent egy folyóirat *Interpress Magazin* címmel, amelynek magyar változata médiatörténeti jelentőséget nyert, legalábbis ami az olvasottságát illeti. 1975 januárjában indult útjára a legendás magazin, eleinte kéthavi megjelenéssel. Főszerkesztője Ivanics István volt, aki nyilván nem a véletlen szerencse folytán került ebbe a pozícióba. Saját elmondása szerint²²⁵ korábban a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség (DIVSZ) lapjának, a *Világ Ifjúságának* főszerkesztője volt, amely szervezet maga is a bolsevik befolyásolás és propaganda egyik tömegszervezeteként jött létre a második világháború után.²²⁶ A NÚSZ és a DIVSZ egymás testvérszervei voltak a végcélok tekintetében, és minden bizonnyal nemcsak a célok, hanem a módszerek is nagyon hasonlatosak voltak egymáshoz. 1975-től tehát Ivanics nem a világ ifjúságának, hanem a világ újságíróinak egyesüléséért dolgozott, és ehhez az általa szerkesztett folyóirat hatalmas vagyont termelt a NÚSZ számlájára. Visszaemlékezésében a hatóság „fifikás” kijátszásaként eleveníti fel a lapalapítást – amely történet kevésbé tűnik valószínűnek, ismerve a NÚSZ hatalmát és az Interpress feladatát –, az engedélyezők és támogatók nevének megjelölése

²²¹ MÚOSZ Levéltár. V. L. Artyemov NÚSZ-titkár látogatása a MÚOSZ-ban, 1987. június 3. 7.

²²² MÚOSZ Levéltár. Report on the Activities After the 10th Congress in Sofia. Meeting of the IOJ Presidium, Baghdad, 1987. október 20–22.

²²³ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 4. 227.

²²⁴ Uo. 228.

²²⁵ Pelle 2010, 56–58.

²²⁶ A DIVSZ megalakulásának és szerepének történetéről: Kotek 2005.

azonban azt bizonyítja, hogy legfelsőbb kormány szinten is segítették a Nemzetközi Újságíró Szervezet működését. Várkonyi Péter,²²⁷ aki ekkor a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának az elnöke volt, Simon Ferenc, a Tájékoztatási Hivatal elnökhelyettese és Lakatos Ernő,²²⁸ az APO vezetője támogatta Ivanicsot az *IPM* beindításában.

A lap szédületes karriert futott be. Az első évben az impresszumban még nem volt feltüntetve más, csak Ivanics István neve, azonban a népszerűség emelkedésével párhuzamosan megjelent a tényleges szerkesztőbizottság is, akik a prágai és a budapesti lapokhoz közösen adták a nevüket: dr. Milan Codr, Greguss Ferenc, Ivanics István, dr. Lőrincz Irén és Jaroslav Pikous. A bizottság két csehszlovák tagja nem civilként, hanem – Ivanics István emlékei szerint – a csehszlovák néphadsereg tisztjeiként vettek részt a munkában, Pelle János értesülései szerint azonban a csehszlovák állambiztonság emberei voltak.²²⁹ Felelős kiadóként Stark György, az Interpress igazgatója szerepelt. A folyóirat annak köszönhető népszerűségét, hogy – legalábbis látszólag – politikamentes, színes, igényes kivitelű magazinként jelent meg, amely tökéletesen hiányzott a magyar standokról, ráadásul az első pillanattól kezdve kapitalista típusú üzletpolitikával indult, hiszen pénzt kellett termelnie, így betöltötte a magyar reklámpiacon tátongó űrt is. A példányszám a nyolcvanas évek közepén érte el csúcspontját, ekkor 170 ezren olvashatták egyszerre a magazint, de hamarosan megjelent a gyermekeknek szánt *Alfa* című újság is, amelyet szintén közel 100 ezres nagyságrendben adtak ki. A nagy népszerűség nagy nyereséget is hozott, Ivanics szerint 1988-ra már ötvenmillió forintos hasznot termelt az *IPM*, amelynek teljes összege egészen 1987–1988-ig a NÚSZ számlájára folyt be. Ebben az időben kezdett az Interpress könyvkiadással is foglalkozni, elsősorban a szintén jól jövedelmező, hiánycikknek számító ponyvairódalom terjesztésével próbálkoztak. A szórakoztatóiparon belül a lap- és könyvkiadás még meglehetősen jövedelmező üzletág volt a nyolcvanas években, hiszen az állam jelentős dotációban részesítette, és az elektronikus média sem számított még ekkor komoly konkurenciának.

²²⁷ Várkonyi Péter (1931–2008) politikus, diplomata. 1950-től dolgozott a Külügyminisztériumban, Washington, London és Kairó magyar konzulátusain teljesített titkári feladatot. 1958–1961 között a KÜM Sajtóosztályának vezetője volt. Ezt követően az MSZMP központi apparátusában töltött be különböző pozíciókat, majd 1969–1980-ig a Tájékoztatási Hivatal elnöki székében ülve felügyelte a médiát. 1980-tól két éven keresztül a *Népszabadság* főszerkesztőjeként dolgozott, majd 1983–1989 között külügyminiszterként tevékenykedett. A rendszerváltoztatás idején, 1989. augusztustól 1990. júniusig Magyarország washingtoni nagykövete volt.

²²⁸ Lakatos Ernő (1930) sorkatonai szolgálata után hivatásos tiszt volt 1960-ig. Ekkor a Magyar Rádióhoz került, ahol belpolitikai rovatvezető lett, majd 1962-ben a *Magyar Ifjúság* főszerkesztő-helyettesévé nevezték ki. 1969-től a Tájékoztatási Hivatal elnökhelyettese, majd 1977-től az MTI vezérigazgató-helyettese, 1980-tól vezérigazgatója volt. 1982–1988 között az APO vezetője, utána Magyarország NDK-beli nagykövete volt.

²²⁹ Pelle 2010, 58.

A fedővállalat ügynökei

Az Interpress Vállalat személyi állományát tekintve látványosan túltreprezentáltak a különböző titkosszolgálatok. Sajnos ennek az állításnak elég egyoldalú bizonyítékai vannak a forrásanyag specialitásának köszönhetően, hiszen legfeljebb a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének állományáról és ügynökeiről rendelkezünk kutatható dokumentumokkal, az MNVK-2. iratanyaga jelenleg még titkosítva van, a szovjet társszervekkel való együttműködést pedig egyelőre reménytelen rekonstruálni. Mindezek ellenére a meglévő források alapján is meghökkenve tapasztalhatjuk, hogy az Interpress Vállalat munkatársainak zöme valamilyen formában dolgozott a belügyi vagy a katonai titkosszolgálatnak, és joggal lehet olyan érzésünk, amennyiben más szervek irataihoz is hozzáférhetnénk, további meglepetésekre számíthatnánk.

A vállalat igazgatója Stark György volt, aki nyomdai könyvkötőnek tanult, és 1959-től dolgozott a MÚOSZ-nál.²³⁰ Az Interpress megalapításakor Siklósi tette Starkot az igazgatói székbe, de ekkor már nem a MÚOSZ alkalmazottjaként lépett be a vállalathoz, hanem a Vue Touristique-től vették át.²³¹ A kémelhárítás a gazdasági visszaélések közbeni nyomozás során megállapította, hogy Stark az MNVK-2. embere,²³² és Beke József gyermekkori barátja.²³³ Nem tudom biztosan, hogy Stark meddig őrizte meg igazgatói beosztását, de a MÚOSZ dokumentációiból kiderül, hogy egészen a rendszerváltoztatásig a NÚSZ számára dolgozott, szoros együttműködésben a magyar újságíró-szövetséggel.

Igazgatóhelyettesként Bárdos György szerepelt az Interpressnél az induláskor, de Starkkal történt összeütközése miatt már 1974-ben távoznia kellett a cégtől. Bárdost 1970 decemberében kérte fel Siklósi, hogy vállalja el másodállásban az Interpress szaktanácsadói teendőit.²³⁴ Bárdos ekkor a Pénzügyminisztériumban dolgozott főosztályvezetőként, majd 1971-es nyugdíjazása után főállásban töltötte be az Interpress igazgatóhelyettesi posztját. Közvetlen kapcsolatban nem állt a III. Főcsoportfőnökséggel, de a szerv tudomása szerint bátyja a III/I. Csoportfőnökség tisztje volt, így személyes kapcsolatot könnyen tudott kialakítani vele az állambiztonság.²³⁵ Ő volt az, aki az Interpress működéséhez szükséges hivatalos ügyeket elintézte: alapítólevél, cégbejegyzés, adó- és vámmentesség. Vallomásában találkozhatunk azzal a félmondatokkal, hogy szétválasztotta egymástól a Vue Touristique és az

²³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 12. 239.

²³¹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. december 23. 277.

²³² ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 12. 239.

²³³ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. december 23. 277.

²³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés dr. Bárdos György meghallgatásáról, 1974. december 3. 260.

²³⁵ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Interpress ügyek, d. n. 217.

Interpress működését, vagyis kezdetben a két vállalat közös irányítás alatt, a NÚSZ kincstárnokának, Siklósinak a felügyelete mellett szerveződött.²³⁶ Bárdos György nem tartozott a belső körbe, vagy valamilyen személyes ellentét miatt kikerült onnan, mindenesetre hároméves ténykedése után távoznia kellett a vállalattól. Ekkor feljelentést tett volt munkahelyén, a Pénzügyminisztériumban az Interpress kétes pénzügyi manőverei miatt, amely felülvizsgálatot rendelt el. A vizsgálat nem járt következményekkel, legfeljebb csak némi fejtörést okozott az érintett hivatalok vezetőségének, hogyan simítsák el az ügyet anélkül, hogy megromlana a viszony a MÚOSZ és a NÚSZ között. Erre utal Simon Ferencnek, a Tájékoztatási Hivatal elnökhelyettesének azon megjegyzése, hogy a vállalattal kapcsolatos ügyeket neki szűk körben kell tartania, és kétfelé is egyeztetnie kell.²³⁷ Hogy pontosan kikkel egyeztetett, azt nem árulta el Bárdosnak, de Éles Tibor, aki korábban MÚOSZ nemzetközi ügyekért felelős osztályvezetője – és nem mellékesen a Belügyminisztérium szigorúan titkos állományban lévő tisztje – volt annyit elárult, hogy a minisztériumi vizsgálatot a katonai és egyéb titkos témák főosztályának vezetője irányította. A MÚOSZ Nemzetközi Osztályának vezetője hivatalánál fogva szoros kapcsolatot tartott a NÚSZ szervezetével, nem lepődhetünk hát meg azon, hogy amint tudomást szerzett a feljelentésről, azonnal magához hívatta Starkot, és megmutatta neki a beadványt.²³⁸ Ezután közösen dolgozhatták ki a stratégiát, miképpen simítsák el az ügyet.

A Budapestre kihelyezett NÚSZ-ellenőr szerepét dr. Aczél Béla²³⁹ töltötte be.²⁴⁰ Róla egyelőre kevés adattal rendelkezünk, de annyit tudunk, hogy minden erejével azon dolgozott, hogy az Interpress körüli botrányokat elsimítsa. 1974-ben, amikor Bárdos György feljelentést tett a Pénzügyminisztériumban az Interpress körüli pénzügyi visszaélések kivizsgálását kérve, a miniszteri revizorok és a Prágából érkező ellenőrök a könyvvizsgálatokat többnyire a Maxim nevű mulatóhelyen végezték, ahol Aczél Béla látta őket vendégül.²⁴¹

A kortársak által leginkább misztifikált és legkevésbé ismert részlege az Interpressnek a Sajtódokumentációs Kutató Központ volt, Dersi Gyula vezetésével.²⁴² „A vállalatnál senki nem tudja, hogy ezek mivel foglalkoztak. Ez az intézet kimúlt anélkül, hogy bármit is csinált

²³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés dr. Bárdos György meghallgatásáról, 1974. december 3. 261.

²³⁷ Uo. 262.

²³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 4. 169.

²³⁹ Aczél Béla korábban a Földmérő és Talajvizsgáló Irodában dolgozott, Budapest VIII. kerületében, ahol 1956 novemberében részt vett a helyi munkástanács megszervezésében. ÁBTL 3.1.9. V-150361. Összefoglaló jelentés, 1959. augusztus 12. 53.

²⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés dr. Bárdos György meghallgatásáról, 1974. december 3. 266.

²⁴¹ Uo.

²⁴² ÁBTL 3.1.5. O-17423. Falus György vallomása az Interpressről, d. n. 219.

volna. Ennél az intézetnél dolgozott Szemes Piroska²⁴³ lánya, akinek édesanyja bement a lánya munkahelyére, hogy magyarázzák meg, mi jogon kap az ő fiatal lánya ilyen magas fizetést, attól tartva, hogy e mögött valamilyen bűnös tevékenység húzódhat meg.²⁴⁴ Az osztály munkája, majd korai megszűnése valóban rejtélyes nemcsak a korabeli munkatársak, de a jelen kutatója előtt is, legfőképpen azért, mert maga Dersi is hallgatott róla. A III. Főcsoportfőnökség ugyanis szoros kapcsolatot ápolt vele, és Dersi bőbeszédű jelentésekben számolt be a szervet érdeklő eseményekről és személyekről, az Interpress azonban tabutéma volt, mindössze azt fájlalta, hogy a tízezer forintos havi fizetését elveszítette, és követelte az elvtársaktól, hogy helyezték hasonlóan jövedelmező munkahelyre.²⁴⁵ Dersi beszerzésével 1967-ben kezdett foglalkozni a belsőreakció-elhárítás, mivel bíztak benne, hogy használható információkat szereznek rajta keresztül a jobboldalinak nevezett szociáldemokrata körökről.²⁴⁶ Dersi a szerv információi szerint a forradalom idején részt vett az Szociáldemokrata Párt újjászervezésében, de már 1946–1947-ben, mint ifjúsági vezető aktív szerepet vállalt a közéletben, ráadásul kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező nyugat-európai szociáldemokrata körökben is.²⁴⁷ 1971-ben nyugati ismeretségi köre miatt a hírszerzés vette át foglalkoztatásra,²⁴⁸ és a BM III/I. Csoportfőnökség hozzájárulásával került a MÚOSZ-hoz dolgozni,²⁴⁹ feltehetőleg azért, hogy külföldi utaztatásához megfelelő legendát tudjanak biztosítani. Jelen tanulmány szempontjából Dersi története éppen innentől lenne érdekes, azonban az elkövetkező években lazult a viszonya a belüggyel, csak az Interpresstől való elbocsátása után, 1975-ben keresték meg újra, így nehéz rekonstruálni a köztes időszakot. Annyit azonban megtudhatunk, hogy ez a bizonyos Sajtódokumentációs Kutató Központ eredetileg a MÚOSZ-hoz tartozott, ahol a NÚSZ Kommunikációs és Propaganda Irodája néven működött, majd 1973-ban szervezték be az Interpress alá.²⁵⁰ Tevékenységükről és megszűnésükről Dersi nem adott felvilágosítást a BM embereinek, csak az derül ki beszámolójából, hogy őt is Siklósi támogatta, és miután az távozott a főtitkári székéből, hamarosan kirúgták Dersit az Interpresstől.²⁵¹

²⁴³ Szemes Piroska (1926–1978) újságíró, a MÚOSZ elnökségi tagja. 1950-től haláláig a *Nők Lapja* újságírója, rovatvezetője, a női egyenjogúság harcos képviselője volt.

²⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 4. 227.

²⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1975. május 8. 321.

²⁴⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-1963/1. Javaslat „Jogász” fedőnevű ügynökjelölt beszerzésére, 1967. július 21. 30.

²⁴⁷ Uo. 30.

²⁴⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-1963/2. Jelentés „Jogász” fedőnevű ügynök átvételéről, 1971. május 8. 39.

²⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1975. május 8. 321.

²⁵⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1963/2. Kapcsolat újrafelvétel „Zilahi” fedőnevű titkos munkatárssal, 1975. február 1. 124.

²⁵¹ Uo. 125.

A Kiadó és Nyomdai Főosztályt Várkonyi István vezette. Ez a részleg foglalkozott az Interpress által megjelentetett lapok kiadásával.²⁵² Várkonyi István korábban a *Népszava* főszerkesztője volt,²⁵³ majd a Vue Touristique alkalmazta, és innen került át a NÚSZ vállalatához.²⁵⁴

Az Audiovizuális Főosztály élén Kató Árpád, a balatonszéplaki üdülő korábbi konyhafőnöke állt.²⁵⁵ Valószínűleg az egyik legtöbb pénzt termelő részleg ez volt, hiszen ők terjesztették a begyűjtött hirdetéseket, például úgy, hogy kisbuszokkal járták az országot, és néhány perces diafilmvetítéseket szerveztek az ország különböző pontjain, természetesen forgalmas helyeken, Budapesten elsősorban aluljárókban. Ezeknek a reklámfilmeknek a forgalmazásából már a hetvenes évek elején 5-6 millió forintos hasznot tudtak termelni évente.²⁵⁶

A hirdetések gyűjtésével a Kereskedelmi és Szervezési Osztály foglalkozott, amelynek vidéki egységei is voltak, hiszen területi képviselők által tartották a kapcsolatot a különböző vállalatokkal, akiktől a reklámmegrendeléseket várták. Vezetője Dénes Sándor volt, aki a BM korabeli nyilvántartása szerint 1945-ben a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága nyomozójaként szolgált, később a politikai rendőrség ügynöke volt, de anyaga megsemmisült.²⁵⁷ A Budapest VII. Kerületi Vendéglátó Vállalat főosztály-vezetői székét hagyta ott Bárdos György hívására az Interpress miatt 1972 novemberében. Dénessel dolgozott együtt Rényi István nyomdász, aki a vállalat párttitkára is volt egyben, korábban pedig az ÁVH Katonai Elhárító Főosztályán teljesített szolgálatot.²⁵⁸ 1953-ban fegyelmi úton távolították el a testülettől,²⁵⁹ az Egyetemi Nyomdához került, amely 1957-ig alkalmazta.²⁶⁰ 1957 augusztusától a Kossuth Könyvkiadó sokszorosító üzemében volt vezető beosztásban,²⁶¹ majd az Interpresshez került.

Az Organizációs és Propaganda Osztály vezetését személyesen Beke József látta el, akinek kalandos előéletéről már volt szó korábban. A vállalatnál a legbelső körbe tartozott, gyakorlatilag Starkkal együtt rendszeresen járt a legkülönbözőbb külföldi utakra, ő intézte a cég gépkocsi-vásárlásait – amellyel természetesen nem a szocialista autóipart támogatta –, és

²⁵² ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 4. 227.

²⁵³ Takács 2013.

²⁵⁴ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés Falus György meghallgatásáról, 1974. december 23. 279.

²⁵⁵ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 4. 229.

²⁵⁶ Uo.

²⁵⁷ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 4. 231.

²⁵⁸ ÁBTL 2.8.1. 4680. Jelentés, 1957. június 18.

²⁵⁹ ÁBTL 2.8.1. 4680. Jelentés, 1953. január 26.

²⁶⁰ ÁBTL 2.8.1. 4680. Rényi István jellemzése, 1958. november 17.

²⁶¹ ÁBTL 2.8.1. 4680. Vélemény Rényi István elvtársról, 1964. február 24.

hozzá tartozott az Interpress által fenntartott luxusingatlanok kezelése is.²⁶² A cég autóinak megvásárlásában elsődleges segítőtje Laczkó György volt, aki a Diplomáciai Testületet Ellátó Igazgatóság (DTEI) alkalmazottjaként könnyen hozzáférhetett nyugati típusú járművekhez is.²⁶³ Mozgásterét persze jelentősen bővítette az a körülmény is, hogy Laczkó valójában a III/II. Csoportfőnökség szigorúan titkos állományban lévő alezredese volt.²⁶⁴

A Fotó Osztályról lényegesen kevesebb információnk van, csak annyit tudhatunk biztosan, hogy ott „dolgozik Komlós János fia.”²⁶⁵ A fiúról vajmi kevés adattal rendelkezünk, még a nevét sem említik az iratok, az apa viszont jól ismert szereplője a Kádár-kori sajtó- és tévévilágnak. A Mikroszkóp Színpad alapítója és igazgatója 1967 előtt a *Magyar Nemzet* és a *Népszabadság* kulturális rovatát vezette, de ezt megelőzően 1945-től a politikai rendőrség tisztje volt.²⁶⁶ 1953-ban szerelt le az ÁVH-tól, 1956-ban titkos állományba visszavette a Belügyminisztérium kémelhárítása, és a Külkereskedelmi Minisztérium Protokoll Osztályának vezetőjévé neveztették ki.²⁶⁷ Későbbi kulturális pályafutása alatt is a BM tartalékos tisztje maradt,²⁶⁸ és összeköttetései révén sikerült fia karrierjét is biztosítani, aki a NÚSZ vállalatától indulva egészen Bajnai György, a későbbi miniszterelnök édesapja és családja által 1988-ban alapított Creditum nevű pénzügyi cég társtulajdonosságáig vitte.²⁶⁹

Pénzügyi szempontból fontos szerepet töltött be az Interpress Filmstúdiója, amelynek első vezetője Falus György volt, őt Jutasi Dezső követte a poszton. Feladatuk elsősorban az volt, hogy reklámfilmek készítésével gazdagítsák a NÚSZ számláját, de nemcsak néhány perces kisfilmek forgatásával foglalkoztak, hanem játékfilmek készítését is támogatták, itthon és nyugaton egyaránt. A filmes osztály mindkét vezetője – a kémelhárítás adatai szerint – titkosszolgálati múlttal rendelkezett, akárcsak az eddig megismert alkalmazottak többsége. Falus Györgyre a nyomozati anyag tartalékos BM alezredesként és kizárt hálózati személyként hivatkozik,²⁷⁰ Jutasi Dezsőről pedig megállapította a szerv egyik jelentése, hogy szintén „BM állományban teljesített szolgálatot.”²⁷¹ Művészeti tanácsadóként Rényi

²⁶² ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 4. 169.

²⁶³ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Intézkedési terv a bűncselekmények elkövetésével gyanúsított Beke József magyar állampolgár tevékenységének dokumentálását szolgáló bizonyítékok megszerzésére, 1974. október 23. 209.

²⁶⁴ ÁBTL 2.8.2.2. 142. Laczkó György személyi anyaga.

²⁶⁵ Uo.

²⁶⁶ ÁBTL 2.8.1. 2916. Komlós János személyi anyaga. Feljegyzés, 1956. január 20.

²⁶⁷ ÁBTL 2.8.1. 2916. Javaslat Komlós János titkos állományba történő kinevezéséről, 1956. február 21.

²⁶⁸ ÁBTL 2.8.1. 2916. Tartalékos tiszti adatlap, 1966. január 12.

²⁶⁹ Bódis 2013.

²⁷⁰ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés az Interpress ügyében folytatott előzetes ellenőrzésről, 1974. szeptember 12. 243.

²⁷¹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1975. július 1. 339.

Tamás,²⁷² a Mafilm rendezője dolgozott együtt a vállalattal.²⁷³ Falusról nem derül ki egyértelműen, hogy önként vagy kényszerűségből távozott-e a filmesztálya éléről, és adta át helyét a Mafilm gyártásvezetőjének, Jutasinak, mindenesetre a kirajzolódó történet arra utal, hogy nem igazán látta át a vállalat végső célját, ezzel nyilván nehézséget okozva a cégnek. Az egyik tervezett dokumentumfilm forgatását Falus például megtagadta, arra hivatkozva, hogy ellenséges propagandára is felhasználható, és feljelentést tett a BM-ben.²⁷⁴

Torpedók a filmiparban?

Több filmcím is előkerül a nyomozati anyagokban, és első hallásra mindegyik meglepetést okoz, hiszen valóban nem tipikusan a szocialista országok által megfilmesített témák közé tartoztak. A *30 év múlva* – amelynek elkészülését végül Falus akadályozta meg – a magyarországi zsidók 1944/45-ös helyzetével és az azóta eltelt harminc esztendővel foglalkozott volna.²⁷⁵ 1974-ben, amikor ennek a filmnek a forgatását tervezték, a szocialista országok még ellenséges államalakulatként néztek Izraelre, nem volt „divat” a zsidóság problémáiról filmet forgatni.²⁷⁶ Ennek ellenére a NÚSZ-vállalat igazgatója, Stark György támogatásán kívül más befolyásos személy pártfogását is megnyerték a készítők. Batha Jenő, a Külügyminisztérium Sajtófőosztályának vezetője tihanyi villájában fogadta Lázár Imre emigráns magyar filmrendezőt, és szóbeli ígéretet tett a minisztériumi engedély kiadására.²⁷⁷ A kémelhárítás információi szerint már korábban is forgatott Lázár Magyarországon Batha engedélyével, ráadásul Batha fiával közösen, aki ekkor a televíziónál dolgozott mint hangmérnök.²⁷⁸ Sőt, Lázár volt a rendezője annak a filmnek is, amelyet a már említett *Pannónia* folyóirat szerkesztője, Sebestyén György forgatott *Emberek a határon* címmel. Sebestyén, annak ellenére, hogy a NÚSZ prágai központja és a magyar hírszerzés sem tartott igényt szolgálataira, kapcsolatban állt az Interpress Vállalattal, megbízásukból filmeket

²⁷² Rényi Tamás (1929–1980) filmrendező, forgatókönyvíró. Leghíresebb filmjei: *Legenda a vonaton*, *A völgy*, *Sikátor*.

²⁷³ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Interpress ügyek, d. n. 59/a.

²⁷⁴ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés az Interpress ügyében folytatott előzetes ellenőrzésről, 1974. szeptember 12. 244.

²⁷⁵ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 4. 233.

²⁷⁶ A Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnöksége is értetlenkedve állt a rendezők szándéka előtt, nem meglepő, hogy ellenséges propagandát láttak benne: „Egyáltalán, minek ilyen filmet csinálni, és ha már ismeretlen okokból lehetséges lenne, akkor hogyan lehet ellenőrzés nélkül kiengedni az anyagot?” ÁBTL 3.1.5. O-17423. Interpress ügyek, d. n. 59/b.

²⁷⁷ Uo. 59/a.

²⁷⁸ Uo.

forgatott a NÚSZ számára, bécsi kapcsolattartója pedig Halász Ferenc volt.²⁷⁹ Sebestyén és az Interpress közös vállalkozását Bokor László bécsi sajtóattasé tárta a hírszerzés elé, aki jelentései alapján jól értesültnek látszott a NÚSZ ügyeit illetően: „A film magyar koprodukciónak partnere az Interpress filmstúdió, amely a MÚOSZ felügyeleti hatósága alá tartozó intézmény, véleményem szerint kellő MNVK-2. háttérrel.”²⁸⁰ Az Interpress filmügyei terén (is) a katonai hírszerzés sokkal tájékozottabb volt, mint a polgári. Ez nem lehet véletlen. Amíg a BM értetlenül állt a történések előtt, addig Batha Jenő nyilván tudta, mit és miért csinál, számunkra ismeretlen céljait pedig az MNVK-2. határozta meg, ugyanis a belügy adatai szerint Batha a katonai titkosszolgálat alezredese volt.²⁸¹ A forgatási engedély kiadása mögött meghúzódó szándékokat azonban az iratok alapján nem lehet rekonstruálni, ez a belügyes tisztek előtt is megoldatlan rejtély maradt. „A filmügyek terén sok probléma jelentkezik. [...] A Magyarországon felvett filmanyagot zárt dobozban szállítják ki, amelyet semmilyen szerv képanyag vonatkozásában nem ellenőriz.”²⁸² Vajon hogyan engedhetett meg magának az Interpress ilyesmit? A NÚSZ magyarországi leányvállalataként nyilván rengeteg kiváltsággal rendelkezett, és területen kívüliséget nem csak gazdasági vonatkozásban élvezett. Felmerül a kérdés: milyen cél vezette a Nemzetközi Újságíró Szervezetet, hogy olyan filmek forgatásához nyújtson segítséget, amely ellenkezett a szocializmus érdekeivel? A válasz megadása további kutatásokat igényel, azonban ez a történet kísértetiesen emlékeztet a Joël Kotek által felvázolt bolsevik befolyásolási politika módszereire. Kotek *Az ifjú gárda* című könyvének bevezetőjében arról a paradox jelenségről ír, hogy a kommunisták már a húszas években rájöttek arra, hatékonyabban szolgálja a Szovjetunió érdekeit, ha nem kommunista eszményeket hirdető szervezeteket támogatnak anyagilag, ugyanis ezeken keresztül könnyebben tudnak a nyugati civil társadalom közelébe kerülni, rájuk hatást és felettük ellenőrzést gyakorolni.²⁸³ Az általa példaként felhozott befolyásolásra törekvő tömegszervezetek között megemlíti a NÚSZ-t is. A könyv két alapvető beépülési stratégiát ismertet. Amíg a téglát az államapparátusba épült be, és minden körülmények között fedésben kellett maradnia, hiszen elsődleges feladata a kémkedés volt, addig a torpedó az antikommunista civilszervezetek tagjaként békeidőben akár antikommunista nézeteket is hirdethetett, nyílt konfliktus esetén azonban a felszínre tört, és vállalta politikai hovatartozását, mivel feladata az volt, hogy a szovjet érdekek irányába befolyásolja a

²⁷⁹ ÁBTL 3.2.4. K-173/3. Jelentés, 1975. június 25. 92.

²⁸⁰ Uo.

²⁸¹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. szeptember 4. 233.

²⁸² Uo. 234.

²⁸³ Kotek 2005, 8–9.

szervezetet, ahová beépült. Vajon az Interpress által forgatott filmek ilyen torpedók voltak a nyugati társadalmak felé? Pusztán fedőtörténetek voltak ezek, amelyeken keresztül a kapitalista filmipar prominensei közé lehetett férközni, tárgyalóképes partnerré lehetett válni számukra? Logikus magyarázatnak tűnik, de ez csak egy a lehetséges válaszok közül. Ez a fajta stratégia mindenestre egyáltalán nem volt ismeretlen a Szovjetunió nyugati befolyásolási politikájában, hiszen már a harmincas években társutas köröket szerveztek a filmgyártás fellegvárában, Hollywoodban is. A „Hollywoodi Tízek” feladata sem a kommunizmus nyílt támogatása volt, hanem sokkal inkább pénzügyi háttérrel biztosították a szovjet titkosszolgálat láthatatlan apparátusának.²⁸⁴

A NÚSZ beépülési szándéka a nyugat-európai filmvilágba jól tetten érhető abban, hogy kikkel tartott kapcsolatot, illetve dolgozott együtt az Interpress. Lázár Imre, 1956-os emigráns nevét már említettem korábban, rajta kívül a Belügyminisztérium két másik filmes szakembert derített fel, akik aktív szerepet játszottak a NÚSZ által finanszírozott üzletekben, Josef von Ferenczyt és André Libiket.

Josef von Ferenczy tevékenysége a második világháborút követően külön kutatást érdemelne, hiszen az 1948-ban emigrált médiamágnás évtizedeken keresztül – és rendszereken átívelően – jó kapcsolatot ápolt vezető politikai körökkel mind Magyarországon, mind Európa nyugati felén. Bár megcáfолhatatlan bizonyítékokkal még senki nem támasztotta alá azt a feltételezést, hogy Ferenczy a szovjet titkosszolgálat embere volt, homályos életrajzi adatai, egymásnak sokszor ellentmondó önéletrajzi visszaemlékezései számos találgatásra adtak okot. Gazdasági és politikai befolyása már a nyolcvanas évek Magyarországon is közismert volt. 1986-ban megkapta a Magyar Népköztársaság aranykoszorúval díszített Csillagrendjét, azonban a rendszerváltoztatás után a Magyar Köztársaság új, szabadon választott kormányai sem fukarkodtak az elismerésekkel. 1992-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével, 1994-ben a Demokratikus és Független Magyarországiért Emlékéremmel jutalmazták Ferenczyt. Hatalmának és befolyásának eredete ugyan bizonytalan, de hála az egykori magyar kémelhárítás nyomozóinak, annyit már

²⁸⁴ Babette Gross, az egykori sztálinista kém, Willi Münzenberg élettársa – aki maga is fontos szereplője volt a nyugati társutas értelmiség köreinek – így foglalta össze a hollywoodi hálózat számára is megfogalmazott „tízparancsolatot”: „*Nem helyesled Sztálin politikáját; nem mondd magad kommunistának; nem mondd, hogy szereted a rendszert; nem szólítasz fel embereket, hogy támogassák a szovjeteket. Soha. Semmilyen körülmények között. Azt mondd, független idealista vagy. Nem igazán értesz a politikához, de azt gondold, a kisembernek is kapnia kellene egy mocsos kis lehetőséget. Hiszel a nyitottságban. Megdöbbsz, megrémít, ami az országunkban végbe megy. Megrémít a fájldözés, a dolgozó emberek elnyomása. Azt gondold, az oroszok nagy kísérletbe fogtak, s reméled, sikerülni fog nekik. Hiszel a békében. Áhítod a nemzetek közötti megértést. Gyűlölöd a fasizmust. Úgy véled a kapitalista rendszer romlott. Ezt hangoztatod újból és újból és újból. De ennél *semmi többet.*” Koch 2014, 268–269.*

tudhatunk, hogy szorosan együttműködött a szovjet titkosszolgálat által irányított Nemzetközi Újságíró Szervezettel. A *30 év után* című film Ferenczy pénzügyi hozzájárulásával készült volna, csakúgy, mint a *Szomorú vasárnap*.²⁸⁵ Ez utóbbi alkotás sem készült el, annak ellenére, hogy Stark György felkarolta a világhírű magyar sanzon alapján írt regény megfilmesítését, miután a Népművelési Minisztérium Filmfőigazgatósága megtiltotta a Mafilm számára a forgatást.²⁸⁶

A Belügyminisztérium információi szerint André Libik, az 1956-os emigráns filmrendező és producer szintén kapcsolatban állt a NÚSZ-szal, sőt nem pusztán a magyarországi Interpress Vállalattal alakított ki üzleti kapcsolatot, de közvetlenül a prágai központnak dolgozott.²⁸⁷ Nem kevesebbet állítanak a BM dokumentumai, minthogy André Libik a NÚSZ megbízásából műtárgyakat csempészt Nyugat-Németországba, ezzel gazdagítva a Nemzetközi Újságíró Szervezet számláit.²⁸⁸ „Csehszlovákiából az NSZK-ba csempésznek [Ferenczyvel] antik holmikat.”²⁸⁹ A nyomozás során azt is megállapította a belügy, hogy André Libik a budapesti vállalattal is rendszeres üzleteket bonyolított, amelyben állandó partnere Beke József volt. Például különböző nyomda- és filmtechnikai berendezéseket szállítottak Magyarországra, kijátszva a vámszabályokat, ezzel megkárosítva a magyar népgazdaságot, és ezekért a szolgáltatásokért Beke „Libik részére nagy összegű honoráriumokat fizet.”²⁹⁰ A Prágában székelő NÚSZ ugyanis vámmentességet élvezett a kapitalista országokkal folytatott kereskedelmi tevékenység során is, így a Magyarországra szánt árucikkeket először a csehszlovák fővárosba vitték, ahonnan aztán ajándékként, vámmentesen érkezett a budapesti leányvállalathoz.²⁹¹ André Libik és a NÚSZ együttműködéséről a BM több információt nem szerzett a nyomozás során, azonban Libik életrajzi adataiból tudjuk, hogy 1960–1962 között a szovjet fekete-afrikai befolyásolási politika egyik kiemelt célországában, Nigériában volt a Tájékoztatási Minisztérium Film Osztályának vezetője.

²⁸⁵ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés Beke József magyar állampolgárról, 1974. október 23. 258.

²⁸⁶ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Az Interpress Vállalat ügyeihez, d. n. 223.

²⁸⁷ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Intézkedési terv a bűncselekmények elkövetésével gyanúsított Beke József magyar állampolgár tevékenységének dokumentálását szolgáló bizonyítékok megszerzésére, 1974. október 23. 208.

²⁸⁸ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Intézkedési terv, 1974. október 23. 208.; Jelentés, 1974. október 23. 258.

²⁸⁹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés „Karrierista” fedőnevű ügyben végrehajtott intézkedésekről, 1975. január 15. 303.

²⁹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. október 23. 258.

²⁹¹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés Falus György meghallgatásáról, 1974. december 23. 275.

Erre csörög a dió, arra meg a... profit

Az Interpress eddig elemzett tevékenységének felszínre kerülése csak mellékterméke volt egy nyomozásnak, amely gazdasági visszaélések gyanúja miatt indult Halász Ferenc és a vele állandó kapcsolatban lévő Beke József ellen. A bűncselekmények a titkosszolgálat szerint olyan méreteket öltöttek 1975-re, amely „már önmagában is veszélyes és káros”²⁹² volt, azonban képtelenek voltak tenni ellene. A legkülönbözőbb gazdasági visszaélések a NÚSZ feladataihoz szükséges pénz előteremtéséhez kellettek, de nyilván hasznot húztak belőle az érintett személyek is.

Halász a hatvanas évek közepétől kezdett rendszeresen Magyarországra járni, ahol különböző állami vállalatok számára ajánlott jövedelmező üzletet, általában olyan cikkekre, amelyek hiányoztak a magyar piacról, és ez „népgazdaságunk egyes ágait érzékenyen érintette.”²⁹³ Első jelentkezéseikor bolgár cementet adott el a Ferunion Magyar Műszaki Kereskedelmi Vállalatnak, ahol nővére, Baukovác Vilmosné jogtanácsosként dolgozott.²⁹⁴ Később azonban, elsősorban Siklósi és Stark támogatásával, több állami vállalattal is üzletet bonyolított le, a cégek vezető tisztségviselőivel pedig személyes jó viszonyt ápolt. Ezen vállalatok közé tartozott az Interag, a Monimpex és a Konzumex is,²⁹⁵ amelyeknek azonban kevésbé volt gyümölcsöző a „Kereskedővel” létesített kapcsolat.

Már a cementszállításra kötött szerződéseket sem tudta betartani, 1972-ben húszezer tonna cement behozatalára vállalt kötelezettséget Bulgáriából, ebből azonban csak 7400 tonna érkezett meg időre.²⁹⁶ Jellemző, hogy a cementimport terén Halász a hidegháborús nagypolitika céljait szolgálta, hiszen arra akarta rávenni a magyar importőröket, hogy Észak-Koreából szállíttassák ide vasúton – a Szovjetunió keresztül – a beton alapanyagát, ezzel is támogatva az ázsiai félsziget szocialista felét.²⁹⁷ Az iratokból nem derül ki, hogy Halásznak végül sikerült-e koreai kötőanyagot építtetnie a magyar lakásokba, más, a magyar népgazdaság számára káros következményekkel járó üzletkötései azonban ismertek.

²⁹² ÁBTL 3.1.5. O-17423. Szombath Jenő r. őrnagy elvtársnak, a III/II-10. Osztály vezetőjének Halász Ferenc osztrák állampolgárról, 1975. május 10. 144.

²⁹³ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Javaslat H. F. osztrák állampolgár bizalmas nyomozás alá vonására, 1974. október 24. 16.

²⁹⁴ Uo. Halász Ferenc sógora, Baukovác Vilmos 1953-ban áldozatául esett egy persorozatnak, amelyet a francia irányítás alatt álló Trizónia Hivatal tisztségviselőinek kiutasításához köthetően rendezett a kommunista vezetés. Kémkedés miatt öt év szabadságvesztésre ítélték.

²⁹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Petresevics András r. őrnagy elvtársnak, a BM III/II-7. Osztály vezetőjének! 1974. november 20. 67.

²⁹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Ferunion Műszaki Külkereskedelmi Vállalat tárgyalási jelentése, 1972. október 9. 33.

²⁹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Ferunion Műszaki Külkereskedelmi Vállalat tárgyalási jelentése, 1972. november 18. 35.

A BM tudomására jutott, hogy 1972-ben Halász a jugoszláv Centrocoop nevű külkereskedelmi vállalat nevében jött Magyarországra, és dióbelet vásárolt a Konzumextől.²⁹⁸ A diót közszükségleti cikként felvásároltatta Feith Andorral, a Zöldért kereskedelmi igazgatójával, aki a szerv tudomása szerint kizárt hálózati személy volt.²⁹⁹ Feith az értékes gyümölcsöt átadta a Konzumexnek,³⁰⁰ tőlük pedig Halász megvásárolta papíron 120 ezer dollárért, azzal a feltétellel, hogy csak és kizárólag Jugoszláviában értékesítheti azt. Erre azért volt szükség, mert a magyar dió Nyugat-Európában való forgalmazására a Monimpexnek kizárólagos szerződése volt az osztrák érdekeltségű Kollmann céggel, így Halász és az általa képviselt jugoszláv cég nem bocsáthatta eladásra a diót nyugati országokban. Halász kezét nem kötötte meg sem az aláírt szerződés, sem bármiféle erkölcsi aggály, a Hungarocamion által szállított terméket Ausztrián keresztül indította útnak Jugoszlávia felé, azonban a határ átlépése után azonnal hamis származtatási okmányokra cserélte a terményt kísérő dokumentációt, és Maribor helyett az úti cél Bécs, Nyugat-Németország, London és Párizs lett.³⁰¹ Azon túl, hogy az osztrák cég és a magyar vállalat között megromlott a viszony, komolyabb kára is keletkezett a magyar gazdaságnak, ugyanis a 120 ezer dolláros vételár soha nem érkezett meg. Pénz helyett a Centrocoop egy Olympos nevű gyümölcsle-koncentrátumot küldött, amely az Artemitis nevű görög cég terméke volt, és amely céget szintén Halász képviselte.³⁰² Az Olympos-termékek magyar karrierje ekkor kezdődött. A barterüzlet azonban súlyos hátrányt jelentett Magyarország számára, hiszen a gyümölcslet közvetlenül is megtudtuk volna venni a görög forgalmazótól jóval olcsóbban, mindennek tetejében az ország így elesett a szabad devizaszerzési lehetőségtől is. Nem úgy Halász Ferenc és az őt irányító NÚSZ, akik busás haszonnal adtak túl a jó minőségű magyar dión. Ez a történet csak egy lehetett a sok közül, amelyekre feltehetőleg nem is derült fény soha, mindenesetre a jelentésben van egy fél mondat arról, hogy hasonló módon vásárolt fel és értékesített Halász magyar zsírt is a nyugati piacokon. Kereskedelmi tevékenysége azonban nem korlátozódott a magyar élelmiszerek nyugati értékesítésére. Tökés országokból is hozott be különböző termékeket, köztük olyanokat is, amelyek ma már jól ismertek a hazai forgalomban, de a hetvenes években egy átlag magyar állampolgár nem is hallott róluk, például az amerikai Avon szépszépi cikkeit.³⁰³ Ezek a termékek a Városház utcai Diplomata Bolt polcain találtak helyet maguknak, vagyis csak a politikai elit és családjaik juthattak hozzá, ennek ellenére

²⁹⁸ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés Halász Ferenc osztrák állampolgárról, 1974. december 12. 74.

²⁹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1975. április 12. 121.

³⁰⁰ Uo. 75.

³⁰¹ Uo. 74.

³⁰² Uo. 75.

³⁰³ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Feljegyzés, 1974. október 21. 84.

1974-ben – a Konzumextől kapott adatok szerint – kb. 34 ezer nyugatnémet márka és 81 ezer svájci frank értékben szállította be Halász az országba ezeket a kozmetikai cikkeket, ki tudja mekkora árréssel.³⁰⁴ A BM készített egy korabeli kalkulációt, amely arra az eredményre vezetett, hogy csak az Avon és az Olympos termékeken 1974-ben 60–70 ezer USD hasznot termelt Halász, de az anyagból nem derül ki, milyen adatok alapján számoltak, így az összeget is csak hozzávetőleges értéként kezelhetjük.³⁰⁵ Üzletkötései közben mindig magasabb érdekekre hivatkozott, jellemző, hogy a Monimpex Vállalat a következő felvilágosítást adhatta a céget megkárosító kereskedőről: „a demokratikus országok egyesített propaganda ügynökségének dolgozik, amelynek a Vue Touristique a tagja, s melynek a központja Prága.”³⁰⁶

Az ehhez hasonló üzelmek vezettek oda, hogy a BM III/II. Csoportfőnöksége nyomozást indított Halász ellen, és kihallgatták Koleszár Miklóst, a Konzumex főkönyvelőjét, akinek beszámolója alapján kiderült, sokkal messzebbre vezetnek a szálak, mint azt sejtették volna. Koleszár korábban a BM III/II-7-a. Alosztály „Kárpáti” fedőnévre hallgató titkos megbízottja volt a szerv szerint,³⁰⁷ így régi ismerősként kérhették segítségét. Koleszár megkeresése után egyből arra hivatkozott, hogy már éppen jelentést szándékozott tenni a BM-nél Halász visszaélésgyanús tevékenysége miatt.³⁰⁸ Tudomása szerint „Kereskedő” a Konzumexszel való üzleti kapcsolatát Siklósi Norbert személyes közbenjárása után alakította ki, de nemcsak a MÚOSZ főtitkára egyengette Halász útját, hanem a Belkereskedelmi Minisztérium Nemzetközi Árucsereforgalmi Főosztályának helyettes vezetője, Harsányi Zoltán is.³⁰⁹ Harsányi szintén régi belügyes múlttal rendelkezett, 1953 nyarán kérte felvételét a politikai rendőrséghez,³¹⁰ ahol 1956-ig teljesített szolgálatot. Leszerelése után elvégezte a Külkereskedelmi Akadémiát, majd 1960-ban a Magyar Kereskedelmi Kamarához került főosztályvezető-helyettesi beosztásba, 1967-ben pedig Jakartába helyezték kereskedelmi titkári minőségben, a belügyi hírszerzés titkos munkatársaként.³¹¹ A hetvenes évek elején tért haza, átmenetileg a Belkereskedelmi Minisztériumban dolgozott, majd 1976-ban Ankarába helyezték, ahol szintén a hírszerzés embereként tevékenykedett.³¹² Nagy tekintélynek

³⁰⁴ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Konzumextől kapott információk, d. n. 89.

³⁰⁵ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Értékelő jelentés „Kereskedő” fedőnevű ügyben, 1975. január 14. 105.

³⁰⁶ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Halász Ferenc bécsi állampolgár és a Borfőosztály kapcsolata, 1974. december 3. 90.

³⁰⁷ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés „Kereskedő” fedőnevű ügyben felderített operatív bázisról, 1974. december 13. 77.

³⁰⁸ Uo.

³⁰⁹ Uo. 79.

³¹⁰ ÁBTL 2.8.1. 1948. Harsányi Zoltán személyi anyaga. Minősítési lap, 1955. december 14.

³¹¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-2038/1. „Renkey”. Javaslat, 1967. június 13. 37.

³¹² ÁBTL 3.2.1. Bt-2038/1. Jelentés, 1976. március 17. 72.

örvendett tehát nemcsak belügyes, de kereskedelmi vonalon is, így az állami vállalatok döntéshozó alkalmazottai számára ajánlása garanciát jelentett. Vajon hogyan ismerte meg Halászt, milyen érdekek mentén ajánlotta őt üzletfélnek? Harsányi meghallgatásakor kiderült, hogy Budai Ferenc, az Idegenforgalmi Hivatal szigorúan titkos állományban dolgozó beosztottja ajánlotta Halászt Harsányinak, azzal a kéréssel, hogy lehetőségeihez mérten támogassa Halászt kereskedelmi üzletkötéseiben, és érje el, hogy a megkeresett állami vállalatok – amennyiben jelentősen nem sérülnek érdekeik – Halászt részesítsék előnyben.³¹³ Budai Ferenc iskolatársa volt Harsányinak korábban, innen eredt az ismeretség, egyébként meg a rivális társszervnél, az MNVK-2-nél dolgozott.³¹⁴ Budai Ferenc neve nem ismeretlen már a korszak iránt érdeklődők számára, Práczki István *Kémjátszmák* című könyvében ugyanis egy egész fejezeten keresztül nyomon követhetjük a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján Szíriában állomásozó Budai sikkasztásainak és visszaéléseinek történetét.³¹⁵ A szerző természetesen nem elfogulatlan, hiszen személyes ellentéte Budaival odáig vezetett, hogy felelősségre vonták a kelepcebe csalt hírszerzőt, az azonban egyértelműen körvonalazódik az olvasó számára, hogy Budai lépéseit valamiféle homályos, meg nem nevezett érdekcsoportok irányították, akiket Práczki egyszerűen csak lobbiként emleget. Kik állhattak Budai mögött? Választ a kérdésre egyelőre nem tudok adni, de annyi bizonyos, hogy ez a lobbis a szovjet érdekeket szem előtt tartva egyengette a NÚSZ magyarországi tevékenységét is, és a dolgozat második részében látni fogjuk, hogy a központi feladatok teljesítése mellett éveken keresztül folyó gazdasági visszaélésekkel támogatták nemcsak a keleti blokk titkosszolgálati tevékenységét, de saját vagyoni gyarapodásukat is.

Újságírólobbi

Siklósi Norbert is eme érdekcsoport közelében működhetett, annál is inkább, mivel a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat rendszerváltoztatás idején keletkezett iratanyagából kiderül: a katonai felderítés enyves kezű tisztje, Budai Ferenc a Pallas egyik leányvállalatának, a Delta Szaklapkiadó és Műszaki Szolgáltató Leányvállalatnak volt a főigazgatója a nyolcvanas évek végén.³¹⁶ Az állami óriásvállalat első embere pedig 1973 és 1989 között Siklósi Norbert volt. Siklósi érintettségét bizonyítja néhány elszórt mondat a különböző jelentésekben, valamint

³¹³ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1975. január 9. 93.

³¹⁴ Uo.

³¹⁵ Práczki 2014, 313–349.

³¹⁶ MNL OL XXIX-I-50 10. d. 9/1990. számú vezérigazgatói utasítás, 1990. március 27.

egy-két egybeesést mutató történet, ami alapján feltételezhetjük, hogy a MÚOSZ főtitkára, majd 1973 után a Lapkiadó Vállalat feje az MNVK-2. embere volt. 1975 augusztusában ugyanis Koleszár Miklós főkönyvelő találkozott BM-es kapcsolatával, és beszélgetésükből meglepő fordulat rajzolódott ki mind a korabeli belügyi kémelhárítók, mind a jelenkor kutatója számára. Koleszár ekkor éppen az MNVK-2. kiképzése alatt állt, és szeptembertől egy Milánóban alapított cég pénzügyi vezetésével bízták meg, vagyis külföldi kiküldetésre készült.³¹⁷ Nyilván a BM számára is új információnak számított, hogy az általuk foglalkoztatott kapcsolat időközben a konkurens cég embere lett. A beszélgetés során egy, a meglévő információk alapján nehezen értelmezhető eseményre derült fény. Koleszár éppen MNVK-2-es kapcsolatával találkozott nyilvános helyen, amikor az asztalukhoz lépett Halász Ferenc. Koleszár számára feltűnt, hogy sem Markotán Benedek, az MNVK-2. alezredese, sem Halász nem lepődött meg a találkozáson, sőt egyértelmű volt számára, hogy a két ember ismerte egymást. Halász megjelenésére különösebb indok nem volt, valami jelentéktelen közölni valója volt Koleszárral, arra azonban ez az intermezzo remek alkalom volt, hogy a főkönyvelő kérdéseket tegyen fel Markotánnak „Kereskedővel” kapcsolatban. Kiderült, hogy a katonai titkosszolgálat alezredese korábban az Interpress egyik osztályának vezetője volt, innen ismerte Halászt, sőt „ez időszakra vonatkoztatottan megjegyezte Markotán alezredes, hogy míg szakmai vonatkozásban Siklósi Norbert volt közvetlen vezetője, operatív vonatkozásban viszont Siklósi Norbert tartozott közvetlen irányítása alá.”³¹⁸ Siklósit tehát Markotán szerint – az egyértelmű KGB-s kapcsolatain túl – az MNVK-2. irányította.

Siklósi kapcsolatát a katonai titkosszolgálat alátámasztja a már emlegetett milánói üzlet is. Az iratokból nem derül ki, hogy pontosan milyen céghez utazott ki Koleszár, azonban Práczi István visszaemlékezésében találunk erre vonatkozó adatokat.³¹⁹ A hetvenes évek közepén Práczi számára a katonai hírszerzés új feladatot talált ki. Mivel már korábban közreműködött két nyugat-európai cég létrehozásában, amely a szerv működésének üzleti alapokra való helyezését szolgálta, tapasztalatát fel kívánták használni egy újabb vállalkozás beindításához, ezúttal milánói központtal. A megfelelő legenda, vagyis fedőtörténet kialakításához Práczkinak státuszt biztosítottak egy fedőmunkahelyen, amely a létrehozni kívánt olasz vállalat tulajdonosaként szerepelt a történetben. A vállalat nem volt más, mint Vue Touristique Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat. A közkeletű nevén csak IPV-

³¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés „Kereskedő” fedőnevű ügyben, 1975. augusztus 22. 147.

³¹⁸ Uo. 148.

³¹⁹ Práczi 2014, 293–312.

nek emlegetett cég 1971-ben jött létre Siklósi Norbert irányítása alatt.³²⁰ A vállalat alapítója a párizsi székhelyű FIJET, de mint a cég ügyrendjéből kiderül, az alapításhoz szükséges 1 millió forintos alaptőkét a MÚOSZ biztosította, így a FIJET az IPV pénzügyi és tartalmi tevékenysége felett még formális ellenőrzésre sem volt jogosult, az a MÚOSZ kizárólagos feladata lett.³²¹ A névleges külföldi tulajdonosra azért volt csak szükség, hogy a cég jelentős kedvezményekben részesülhessen, nevezetesen, hogy mentesüljön a magyar adó- és vámszabályok alól. A tényleges tulajdonosként működő MÚOSZ mögött pedig, mint jól tudjuk, ott állt egy magasabb érdekeket szem előtt tartó szervezet, a NÚSZ, amely ráadásul a FIJET alapítója és irányítója is volt, és a háttérből ezáltal is növelte befolyását és hatalmát.

„Csodálatos vállalat volt, foglalkoztak itt mindennel: újságírással, könyvkiadással, filmgyártással, turizmussal, kiállításszervezéssel, konferencia- és rendezvényszolgáltatással és mindennel, amit a vezetőség jóváhagyott. A vezetés pedig a rendszer kegyeltjeinek rokonságából állt: a kormányfő fia, a politikai bizottsági tagok vejei, menyei szépen megfértek az ipari arisztokrácia és a külkereskedelmi cézárak pereputtyával. Ennél a vállalatnál már a hetvenes évek második felében százezreket lehetett keresni legálisan, szerződésben rögzítve. Mellette pedig annyit, amennyit az összeköttetések csak lehetővé tettek.”³²²

A némi élccel megfogalmazott visszaemlékezés igazságtartalmát alátámasztják a vállalat fennmaradt iratanyagai. Fő feladatai közé tartozott idegenforgalmi folyóiratok kiadása és terjesztése, idegenforgalmi célokat szolgáló reklám- és propagandatevékenység, idegenforgalmi tárgyú filmek gyártása, rendezvények és kiállítások szervezése.³²³ Mindezen feladatok pedig egy közös célt szolgáltak: a befolyásgyakorlást.

„Mivel a vállalat olyan nemzetközi szervezetekhez is kötődik – mint elsősorban a FIJET, valamint az AIPS, FIPREGA stb. –, amelyek alapszabályzata kimondja ugyan a béke, a békés egymás mellett élés, a népek közötti barátság elveinek elfogadását, és magukat politikamentes szervezeteknek tekintik, ezért a vállalati üzletpolitikában e szervezetekhez kapcsolódó tevékenységünkben a szocializmus eszméjének és eredményeinek indirekt módszerekkel történő propagandáját kell magas színvonalon megvalósítani.”³²⁴

A vállalat tehát az alapelvei között írásba foglalta, hogy a politikamentesség és a béke hirdetése a külvilág számára felmutatott álarc és kirakatba állított szlogen csupán, a valóságban az elsődleges célkitűzés a szocializmus terjesztésének érdekében kifejtett

³²⁰ MNL OL XXIX-I-40 1. d. Cégbejegyzés, képviseleti lap, 1971. november 30.

³²¹ MNL OL XXIX-I-40 1. d. Az Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat ügyrendje, 1974. június 22. 1.

³²² Prácski 2014, 296.

³²³ MNL OL XXIX-I-40 1. d. Az Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat ügyrendje, 1974. június 22. 5–6.

³²⁴ MNL OL XXIX-I-40 1. d. Alapelvek, 1974. június 22. 1.

propaganda. E cél jegyében pedig növelni akarták a magyar befolyást a különböző nemzetközi szervezetekben, hogy hatékonyabban tudják segíteni a nemzetközi újságíró-szervezetek tekintélyének növelését és terjeszkedésüket új tagországok irányába.³²⁵

1977-ig a vállalat igazgatója Siklósi Norbert volt, ekkor az addig ügyvezető igazgatóként szereplő Teszár József vette át Siklósi helyét, aki 1989-ig volt az IPV első embere.³²⁶ A különböző szervezeti egységek vezetőiről pontos adattal nem rendelkezem – bár annyit kiderítettek az Interpress elleni nyomozás során, hogy a NÚSZ főtitkárának, Kubkának a felesége szintén az IPV alkalmazottja volt, a prágai képviseletet vezette³²⁷ –, csakúgy ismeretlen a kiosztott fizetések nagysága, azonban egy kiindulási pont mégis rendelkezésünkre áll, amely megerősíti Práczi állítását. 1989. május 10-én Fazekas István került az igazgatói székbe, havi 2300 USD fizetéssel.³²⁸ Ez az összeg egyáltalán nem volt átlagosnak tekinthető fizetés a rendszerváltoztatás idején. A pénzüsszegek átláthatatlan vándorlására jó példa a BM által felderített visszaélés a hetvenes évek közepéről. Siklósi a vallomások szerint rendszeresen vett fel nagyobb tiszteletdíjakat az Interpresstől, pedig a két cég, vagyis az Interpress és az IPV már külön működött.³²⁹ Több százezer forintokról volt szó, azonban olyan is előfordult, hogy Aczél Béla egy és negyed millió forintot emelt le a NÚSZ OTP takaréketétjéről, és adta tovább nyugta nélkül Siklósinak.³³⁰ Ez valahogy kiderült, és kénytelenek voltak antedatált nyugtákkal rendezni a pénzümozgást, azt a látszatot keltve, mintha az IPV szolgáltatásaiért fizetett volna az Interpress.

„Az IPV sajtóvonalának elég kiterjedt kapcsolatai voltak néhány nemzetközi újságíró-szervezettel, amelyeknek központja Milánóban székelt. Itt kellett tehát megkapaszkodni, aztán továbblépni Közép-Olaszország felé.”³³¹

A megkapaszkodás egy Promotur Kft.³³² nevű utazási iroda megalapításával kezdődött, amelyet az IPV és az MNVK-2. közösen hozott létre a hetvenes évek közepén. Feltehetőleg ennek a cégnek a pénzügyi kezelésére utazott Koleszár Olaszországba 1975-ben, hacsak nem indított a katonai felderítés párhuzamosan több észak-olaszországi vállalkozást is.

³²⁵ Uo. 2.

³²⁶ MNL OL XXIX-I-40 1. d. Cégbejegyzés, képviseleti lap.

³²⁷ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Interpress ügyek, d. n. 217.

³²⁸ MNL OL XXIX-I-40 1. d. Kivonat a FIJET Igazgató Tanácsa ülésének jegyzőkönyvéből, 1989. május 10.

³²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Interpress ügyek, d. n. 216.

³³⁰ Uo. 217.

³³¹ Práczi 2014, 297.

³³² Elképzelhető, hogy Práczi István rosszul emlékszik a cég valódi nevére, és az nem Promotur, hanem Promextur volt, ugyanis – bár a vállalat alapító okiratait egyelőre még nem találtam meg a levéltári anyagok között – gyakran hivatkoznak az IPV dokumentációjában egy Promextur nevű Olaszországban, csendestárssal működő üzletre. Legvalószínűbb lehetőségnek azt tartom, hogy a két vállalkozás egy és ugyanaz.

Az IPV külföldi cégalapításainak sorát nem zárta le az olaszországi üzlettel. 1980-ban egy frankfurti üzletasszonnyal, Renate Dequelle-lel közösen alapítottak egy vállalatot, IPV Nemzetközi Propaganda Kiadó és Kereskedelmi Kft. néven.³³³ A cég az IPV NSZK-val folytatott üzleti tevékenységének képviselőjére volt elsősorban hivatott.

Az IPV egészen a rendszerváltoztatásig a magyarországi turizmus egyik meghatározó szervezője volt, számos nemzetközi rendezvénysorozat köthető a nevükhöz. Ők hozták létre, és tartották meg évről-évre a Budapesti Tavasz Fesztivált, de neves sportesemények megrendezéséből sem maradtak ki. Az autó-motor sport hazai felvirágoztatásában is tevéleges szerepük volt, már a vállalat alapítása után nem sokkal raliversenyeket rendeztek,³³⁴ 1989–90-ben pedig részt vettek a Hungaroring Rt. megalapításában, 40 millió 700 ezer forintos részesedés befizetésével.³³⁵ Saját filmstúdióval rendelkeztek, amelyről az a hősköteménybe illő legenda terjedt el, hogy állami finanszírozás nélkül, önerőből tartották fenn magukat a kezdetektől.³³⁶ Ebből természetesen annyi volt igaz, hogy már akkor kapitalista üzletpolitikával működtek, amikor még Magyarországon híre sem volt a szabad versenynek vagy a szabad piacnak, azonban politikai akarat és a különböző titkosszolgálati érdekek nélkül az IPV sem jöhetett volna létre, és maradhatott volna fenn közel két évtizedig. Önállóságuk mítoszát pedig erőteljesen megingatja az a tény, hogy az 1990-es váltás után rövidesen csődbe jutottak.

Lezáratlan akták

Az Interpress elleni vizsgálat anyagai 1975 végén befejeződtek. A dosszié nem tartalmaz összefoglaló jelentéseket, amelyek a nyomozás végén készülni szoktak, és végképp nincs nyoma annak, hogy átadták volna a dokumentációt a vizsgálati osztálynak, a bizalmas nyomozás lezárásaként. Nyilván azért, mert nem is adták át. Ennek általában két oka szokott lenni. Az egyik, hogy felhasználták a bizonyítékokat a gyanúsított személyek zsarolására, és így vették rá őket, hogy valamely operatív érdekből működjenek együtt az állambiztonsággal. Ebben az esetben erre utaló jelek nincsenek, nem beszélve arról, hogy a szereplők többsége már amúgy is valamelyik titkosszolgálat embere volt. A másik lehetőség pedig az elhallgatás,

³³³ MNL OL XXIX-I-40 1. d. Tárgyalás közjegyző előtt a társasági szerződés megfogalmazásáról, 1980. november 12.

³³⁴ Balaton–Opatia Rally, Tokaj Rally. MNL OL XXIX-I-40 1. d. Alapelvek, 1974. június 22. 11.

³³⁵ MNL OL XXIX-I-40 1. d. A Hungaroring Rt. alapító okirata, 1990. december 18.

³³⁶ MTI Hírárchívum, Egy asszony a film igézetében, 2005. június 15.

amennyiben vezető politikai körök érintettségére derült fény, vagy esetleg egyéb titkosszolgálati érdekek kívánták meg az eltussolást. Minden bizonnyal ez történt az „Üzlettársak” fedőnevű nyomozás esetében is. A túlbuzgó kémelhárítók munkájuk végzése közben akarva-akaratlan olyan mélységben kezdtek vájkálni az Interpress – és ezáltal a NÚSZ – ügyeiben, amely már veszélyeztette a szervezet gazdasági tevékenységét, ezért le kellett állítani őket. Mindez természetesen informális úton történhetett, írásos feljegyzés erről aligha készült, így csak feltételezésekre alapozhatunk.

A magyar állambiztonság mindenestre kért segítséget a társszervektől is munkájuk során. Az MNVK-2. rendkívül szűkszavú és egyértelműen elutasító válaszárol már korábban volt szó. A nyomozás közben előkerülő szovjet szálak miatt a KGB illetékeseit is megkereste a III/II. Csoportfőnökség, hiszen homályos utalásokat találtak arra nézve, hogy Halász 1945-ben a szovjet titkosszolgálat embereként érkezett Budapestre, ráadásul értesültek egy Klein Dávid nevezetű kárpátaljai magyar letartóztatásáról, aki tudomásuk szerint Halász régi barátja volt.³³⁷ Annyit megtettek a szovjetek, hogy kihallgatták Kleint Halászra vonatkozóan, és eljuttatták a jegyzőkönyvet Budapestre, de más felvilágosítást nem adtak az ügyről.

A csehszlovák állambiztonsági szervek együttműködésére is számítottak, terveik szerint közösen akarták végrehajtani „Libik András NSZK állampolgár, 1956-os disszidens csehszlovákiai ellenőrzését, az általa folytatott csempésztevékenység és prágai kapcsolatainak feldolgozását, alkalmas időben operatív célból a megbuktatását.”³³⁸ Erre nem került sor, annál is inkább, mivel egy másik tervezetben 1976. július 30-át tüzték ki a csehszlovák társszervtől való tájékoztatás bekérésére,³³⁹ addigra pedig már leálltak a nyomozással.

A fent vázolt történetek alapján megállapíthatjuk, hogy az Interpress és rajtuk keresztül a NÚSZ tevékenységét minden bizonnyal jól ismerte és támogatta a katonai hírszerzés. Mindenképpen bennfentesebbek voltak, mint a belügy. A két rivális szerv között meglévő folyamatos hatalmi harc és ellenségeskedés részleteiről még a külkereskedők kapcsán lesz szó a későbbiekben, annyit azonban megelölegezhetünk, hogy a szovjet szervekkel való együttműködés feltehetően szorosabb volt a katonai szervezet, mint a Belügyminisztérium titkosszolgálati csoportfőnökségei esetében. Az okokat a Varsói Szerződés államai közötti folyamatos kapcsolattartásban keresném, egyszerűen arról lehetett szó, hogy a Honvédelmi Minisztérium sokkal kevésbé volt független a Szovjetuniótól, mint a Belügyminisztérium.

³³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-17423. V. T. Sumilov vezérőrnagy elvtársnak! 1975. november 17. 153.

³³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Intézkedési terv, 1974. október 23.

³³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Operatív terv, 1976. január 31. 170.

Az MNVK-2. aktívan belefolyt a NÚSZ, és az érdekeltségébe tartozó intézményrendszer személyi kérdéseibe is. Több, már eddig említett szereplőről kiderült, hogy a felderítés foglalkoztatta, vagy valamilyen szinten kapcsolatban állt vele. Hozzájuk köthető egy kanadai emigráns mérnök, Tímár Gábor bevezetése is a nemzetközi újságíró hálózatba. Tímár 1956-ban hagyta el Magyarországot, Kanadában telepedett le, de 1972-ben feltűnt Nigériában, és megpróbált az ottani TESCO-kirendeltségen keresztül üzleti kapcsolatba lépni Magyarországgal.³⁴⁰ Erről Mátraházi Elemér alezredes, a BM III/II-7-a. Alosztály vezetője számolt be, aki a kérdéses időben a TESCO-hoz volt kihelyezve szigorúan titkos állományba mint kereskedelmi főosztályvezető. Tímár érkezését megelőzte Szabó János alezredes telefonja, aki az MNVK-2.-től hívta fel Mátraházit, és kérte, egyengesse a mérnök útját a TESCO-nál, és közölte azt is, hogy Beke József lesz a közvetítő Tímár és Mátraházi között.³⁴¹ Sajnos Mátraházi nem tudott arról, sikerrel járt-e Tímár a TESCO-nál, de feltehetően igen, mert néhány hónappal később Székács Imrének, a TESCO vezérigazgatójának szobájában találkozott össze Tímárral egy véletlen folytán, ahol egy kedélyes beszélgetésnek lehetett a szemtanúja.³⁴²

Az MNVK-2. szorosabb együttműködése a szovjetekkel önmagában talán meggyőző elgondolás lehet, de akkor mivel magyarázzuk azt a jelenséget, hogy a NÚSZ más jellegű működésére a BM-nek is rálátása volt? Hogyan lehetséges az, hogy a III/I. Csoportfőnökség keretében működő Press rezidentúra a MÚOSZ épületében működve szoros kapcsolatot tartott a prágai NÚSZ vezetőséggel, szerepet vállalt a Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ által végzett tippkutatásban, a III/II. Csoportfőnökség pedig értetlenkedve állt az Interpress törvénytelen ügyletei előtt? Vajon nemcsak a különböző titkosszolgálati szervek között, de a Belügyminisztériumon belül is folyt volna szakmai rivalizálás? A belügyi hírszerzés és a kémelhárítás között ennyire rossz lett volna a kommunikáció? A kérdés izgalmas, de jelenleg nehéz rá válaszolni. Feltehetőleg arról volt szó, hogy a legális munkafolyamatok mögött olyan háttérérdekek és kapcsolatrendszerrek rejtőztek, amelyeket még a titkosszolgálati csoportfőnökségeken belül is kevesen ismerhettek. Nevezhetjük ezeket akár lobbinak, mint Práczi, de bárhogy is hívjuk, abban biztosak lehetünk, hogy elsősorban gazdasági, pénzügyi összefüggések rejlettek mögöttük és nem politikaiak. Ezt a megállapítást többszörösen alá fogják támasztani a külkereskedőkről szóló fejezetek, és láthatjuk majd, hogy esetükben is ugyanezekkel a láthatatlan „frontvonalakkal”, érdekellentétekkel szembesülünk.

³⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-17423. Jelentés, 1974. december 11. 290.

³⁴¹ Uo. 291.

³⁴² Uo. 292.

(Át)változó világ

Átmentett vállalatok

A NÚSZ érdekeltségi körébe tartozó két magyarországi vállalat, az IPV és az Interpress a nyolcvanas évek végén igyekezett megkapaszkodni a szabad világ felé mozduló, átalakuló gazdasági életben, és ténylegesen a kapitalizálódás útjára léptek. Üzletpolitikájukat kezdetektől a profitorientáltság jellemezte, de a Szovjetunió várható összeomlása és a kelet-európai államok függetlenedése arra készítette őket, hogy felkészüljenek a túlélésre: állami és titkosszolgálati segítség nélkül, legfeljebb a már kiépített, informális kapcsolati tőkéjükre hagyatkozva kell boldogulniuk. Különböző stratégiákat választottak.

Az IPV azon állami vállalatok útját követte, amelyek a nyolcvanas évek második felétől sorra alapították leányvállalataikat, kiszervezve a nyereséges üzleteket a különböző mamutcégekből, jelentős anyagi hasznot termelve a leányvállalatokat irányító kiváltságosoknak. Így tett Siklósi Norbert is, aki a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat berkein belül létrehozta az Interedition Idegennyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalatot, amelynek felhasználásával fedezni tudta az állambiztonsággal közösen folytatott gazdasági manipulációit – ezekről a későbbiekben még részletesebben is szólok. Az IPV jogi helyzete sajátos volt, hiszen nem állami vállalatként szerepelt, hanem külföldi tulajdonban lévő egyéni céggént, vagyis az 1984-ben hozott minisztertanácsi rendelet, amely lehetővé tette az állami cégek számára a leányvállalatok alapítását, nem vonatkozott rá.³⁴³ Ennek ellenére 1987-ben a vállalat vezetése elhatározta, hogy leányvállalatot alapít. Az IPV jelentette meg 1979-től kezdődően a Magyarok Világszövetségének – amely maga is egy titkosszolgálati fedőszerv volt – lapját, a *Magyar Híreket*, és ennek szerkesztőségére alapozva hozta létre 1988-ban a Magyar Világ Kiadó nevezetű leányvállalatot. Ennek köszönhetően a továbbiakban nemcsak a kiadással, hanem a terjesztéssel kapcsolatos összes jog, illetve a lapnak járó évi 20,5 millió forint állami dotáció is az IPV-t illette.³⁴⁴ A vállalat a jogi korlátok ellenére is megszületett, pedig az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal Fővárosi Igazgatósága megtagadta a nyilvántartásukba való bejegyzést, jogszabályi akadályokra hivatkozva.³⁴⁵ Az illetékes

³⁴³ MNL OL XXIX-I-40 1. d. Dr. Péter Béla feljegyzése Teszár József vezérigazgató elvtárs részére, 1987. november 2.

³⁴⁴ MNL OL XXIX-I-40 1. d. A Magyar Világ Leányvállalat alapításának előzményei, indokai, célkitűzései, 1988. február 25.

³⁴⁵ MNL OL XXIX-I-40 1. d. Törzskönyvi bejegyzés elutasítása, 1988. június 28.

minisztériumok, a Magyar Gazdasági Kamara és a Cégbíróság nem látta indokoltnak a hozzájárulás megtagadását, így a leányvállalat létrejöhetett – nyilván ehhez az állampárt támogatása önmagában elég volt, nem szükségeltett a törvényesség betartása is. Mindössze a Külügyminisztérium aggódott a létesítésről szóló előtanulmányban foglalt pénzügyi ellentmondások miatt, egészen konkrétan azért, mert a vállalat saját erőforrásaként tüntették fel a *Magyar Híreket* illető állami támogatást, így félő volt, hogy a pénz nem oda kerül majd, ahová az állam szánta.³⁴⁶ A Magyar Világ Kiadó létrejötte csak egy példa arra, hogyan menthették át a NÚSZ egyik gazdasági vállalkozásának vagyonát a cég alkalmazottai – kisebb jogi társaságokba kiszervezve –, mielőtt 1990 végére az anyavállalat csődbe jutott volna.

Az Interpress Vállalat sikeresebben élte túl a rendszerváltoztatást, jellemzően más utat választva a gazdasági versenyben való talpon maradásért, mint az IPV. A kelet-európai szocialista tömb egyetlen, nemzetközi mércével is elismert reklámcége 1988 februárjában Moszkvában tartott szakmai napot a *Reklama-88* című szakkiállítás keretében.³⁴⁷ Az esemény rendkívüli jelentőségét az adta, hogy a Szovjetunióban először került sor hasonló rendezvényre, a szocialista „mintaállam” tervgazdálkodásban hívó vezetői ugyanis a nyolcvanas évek végére kénytelenek voltak belátni, a kereslet és a kínálat, a termelés és a fogyasztás egy működőképes gazdaságban szorosan összetartoznak, az új körülmények között pedig felértékelődött a reklám szerepe. A szakmai nap előadói között nemcsak Pollák Miklóst, az Interpress vezérigazgatóját hallhatták az érdeklődők, de bemutatta cégét Barry Day, a McCann Erickson amerikai reklámvállalat alelnöke is.³⁴⁸ Alig egy hónappal később az Interpress Kiadó-, Nyomda- és Reklám Vállalat közös, budapesti székhelyű, magyar–amerikai vegyesvállalatot alapított a McCann Ericksonnal, a világ egyik legnagyobb hirdetési cégével.³⁴⁹ Nem ez volt azonban az egyetlen vegyesvállalat, amelyet az év folyamán létrehoztak. Egy kiállításokat szervező vállalkozást indítottak Interart néven, egy NSZK-beli céggel közösen,³⁵⁰ valamint a *Burda Moden* című divatlap magyar nyelvű kiadására alapítottak egy osztrák–magyar vegyesvállalatot az ausztriai Libro-Disco Kiadóvállalat közreműködésével.³⁵¹ A korábbi fejezetekből tudjuk, hogy az Interpress kapitalista alapon működő, hatalmas nyereséget termelő üzleti vállalkozás volt a hetvenes évektől kezdődően, és úgy tűnt, sikerülhet alkalmazkodnia a megnyíló piacokon a versenyhelyezethez. 1989-ben a

³⁴⁶ MNL OL XXIX-I-40 A Külügyminisztérium 2962/1988. számú irata Teszár József vezérigazgatónak, 1988. április 19.

³⁴⁷ MTI hírárchívum. Interpress szakmai nap. 1988. február 4.

³⁴⁸ Uo.

³⁴⁹ MTI hírárchívum. Magyar–amerikai hirdetési vegyesvállalat. 1988. március 23.

³⁵⁰ MTI hírárchívum. Vegyes vállalatok, kiállítások. 1988. június 1.

³⁵¹ MTI hírárchívum. Magyar–osztrák vegyesvállalat. 1988. május 26.

külföldön megrendezett magyar kiállítások negyedét a NÚSZ budapesti vállalata szervezte, éves forgalma 800 millió forint volt, amelyből – saját nyilatkozatuk szerint – 60 millió forint nyereséget könyvelhettek el.³⁵² Ivanics István, az IPM főszerkesztőjének visszaemlékezése szerint ekkor már nem Prágába került a profit, hanem a MÚOSZ-hoz, amely javarészt ingatlanokat vásárolt az Interpress Vállalat részére az összegből.³⁵³ Azonban a bevezetőben olvashattuk, hogy ez nem volt teljesen igaz, a haszon egy része még ekkor is a NÚSZ prágai központjába került.

A külföldi tőke bevonásával a cég túlélte a szocialista rendszer bukását, és 1995-ig – a NÚSZ megszűnéséig – aktív szereplője volt a magyar üzleti életnek. A NÚSZ bukásával azonban az Interpressnek is leáldozott. 1997-ben azonban, a két évvel korábban megszűnt *Interpress Magazin* „szellemi örököseként” megalakult az IPM Könyvkiadó, amely megvásárolta a magazin névhasználati jogát, és egytől egyig a korábban oly népszerű folyóirat munkatársait alkalmazta.³⁵⁴

Világ haladó újságírói egyesüljete!

A MÚOSZ egészen a keleti blokk összeomlásáig megőrizte összekötő szerepét a Kelet- és Nyugat-Európában működő újságíró-szervezetek között. A nemzetközi porondon a propagandaterjesztés és a befolyásgyakorlás, mint legfőbb célkitűzés, egészen 1990-ig biztosan működött, csakúgy, mint a titkosszolgálatok kiszolgálása. A két nagy újságíró-szövetség egymásra találásához azonban szükséges volt, hogy a szembenálló világrendek közeledjenek egymáshoz a nagypolitika színterén is. A kétpólusú világ felbomlásával párhuzamosan nyílt csak meg a lehetőség a két nagy rivális, a NÚSZ és az IFJ közös fellépésére. 1985-ben először találkoztak Helsinkiben a helsinki záróokmányt aláíró országok újságírói, majd két évvel később, 1987. október 30. és november 1. között Prágában tartották meg második összejövetelüket.³⁵⁵ Ezeket a találkozókat már közösen szervezte a NÚSZ és az IFJ, valamint közreműködött az osztrák sajtó szakszervezete is. Ezen a prágai találkozón adott ki először közös politikai nyilatkozatot a két világszervezet, amelyben ajánlásokat fogalmaztak meg a helsinki országok kormányai számára az újságírók munkafeltételeiről, idegen országokba való beutazásaik megkönnyítéséről, az akkreditálási feltételek javításáról

³⁵² MTI híarchívum. Interpress tájékoztató. 1989. február 16.

³⁵³ Pelle, 2010.

³⁵⁴ MTI híarchívum. Megalakult az IPM Könyvkiadó. 1997. január 20.

³⁵⁵ MÚOSZ Levéltár. Vajda Péter feljegyzése Megyeri Károly főtítkárnak, 1987. november 9.

és a különböző újságíró-szövetségek közötti kapcsolatok bővítéséről.³⁵⁶ Óriási előrelépést jelentett a közös nyilatkozat megszületése, amely egyértelművé tette a NÚSZ és az IFJ közötti szakadék áthidalását. Az eredményből pedig legtöbbit – az idáig vezető többéves politikai manőverek irányítójaként és szervezőjeként – a MÚOSZ profitálhatott.

1988. április 22–25. között Brazíliában tartották meg a NÚSZ elnökségi ülését, amelyen a változó körülményekhez való igazodás kérdéseit boncolgatták.³⁵⁷ Jiří Kubka főtítkárra leköszönésével Dušan Ulčákot választották meg utódjának. Ulčák korábban a szintén 1946-ban Prágában létrehozott, és KGB-s irányítás alatt álló Nemzetközi Diákszövetség³⁵⁸ prominens tisztségviselője volt, vagyis megválasztásáig nem újságíróként dolgozott, a NÚSZ-nak is csak főtítkárrá választása után lett tagja, és cseh sajtóértesülések szerint szoros kapcsolata volt az StB-vel.³⁵⁹ A vezetősere lebonyolítása után létrehoztak egy háromtagú bizottságot az elnökség mellett, azzal a feladattal, hogy az elkövetkező hónapokban javaslatot dolgozzanak ki a NÚSZ felépítésének korszerűsítéséről és tevékenységének megújításáról.³⁶⁰ A bizottság tagjai Kaarle Nordenstreng elnök, Dušan Ulčák főtítkárra és Megyeri Károly alelnök-kincstárnok lettek. Az elnökségi ülés legfőbb üzenete az volt, hogy „hatékonyabb intézkedésre van szükség a világ haladó újságíróinak összefogására.”³⁶¹

1990 elején, amikor már eldőlt, hogy Magyarország szabad választásokon fog dönteni jövőéről, és nyilvánvaló volt, hogy a Szovjetunió kelet-európai csatlósállamai elszakadnak a nagy testvértől, a MÚOSZ is új szövetségesek felé nézett. 1990. január 22-én Bencsik Gábor, a MÚOSZ nem sokkal korábban megválasztott főtítkára levéllel fordult Aidan White-hoz, az IFJ főtítkárához, amelyben kérte a szövetség felvételét a brüsszeli székhelyű nemzetközi szervezetbe.³⁶² A levél hivatkozik a magyar társadalmi rend változására, amelyben a MÚOSZ-nak meg kell találnia majd új szerepét, és ebben az útkeresésben segítséget várnak az IFJ-től is, amellyel a MÚOSZ – a NÚSZ alapító tagjaként – már évek óta jó viszonyt ápolt. A fogadtatás kedvező volt, így a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, elsőként az egykori szocialista államok közül, 1990 tavaszán csatlakozott az IFJ-hez, megőrizve NÚSZ tagságát is. A csatlakozás után az elsődleges feladat az volt, hogy megtalálják a megfelelő szervezeti formát, amelynek kialakításában Aidan White fejlesztési tervzet kidolgozásával segítette a

³⁵⁶ Uo.

³⁵⁷ MTI hírchívum. Újságírók tanácskozása. 1988. április 22.

³⁵⁸ A Nemzetközi Diákszövetség megalakításáról és szovjet befolyás alá kerüléséről: Kotek 2005, 135–158.

³⁵⁹ Pelle 2005.

³⁶⁰ MTI hírchívum. NÚSZ korszerűsítés. 1988. április 25.

³⁶¹ Uo.

³⁶² MÚOSZ Levéltár. Bencsik Gábor levele Aidan White-hoz. 1990. január 22.

MÚOSZ-t.³⁶³ Érdekvédelmi intézménnyé, vagyis szakszervezetté kívánták alakítani a magyar szövetséget, amely politikailag független és gazdaságilag önálló: „Az IFJ támogatni szeretné az újságírókat függetlenségük kialakításában.”³⁶⁴ – fogalmazta levelében Aidan White. A „függetlenné” váló civil szervezet tehát az egykori rivális szövetség támogatásával folytatta tovább működését, miközben nem szakította meg a kapcsolatot a szovjet érdekeltségű NÚSZ-szal sem. A világ haladó újságírói végre valóban az egyesülés útjára léptek.

1990. május 6–8. között Balatonfüreden tartotta újabb elnökségi ülését a NÚSZ, amelyen – Bencsik Gábor és Kaarle Nordenstreng köszöntője után – felszólalt a harmadik Magyar Köztársaság első – akkor még ideiglenes – köztársasági elnöke, Göncz Árpád is.³⁶⁵ A találkozó legfőbb mondanivalója az volt, hogy törekedni kell a „világ összes újságírójának akcióegységére”.³⁶⁶ Ennek jegyében „behatóbb együttműködésre” serkentették az IFJ-t a „közös érdekek szolgálatában.”³⁶⁷ Az együttműködés megvalósult, hiszen alig több mint két hónappal később Aidan White a MÚOSZ felkérésére Budapestre érkezett, és aggodalmát fejezte ki, mert szerinte a magyar sajtószabadságban komoly krízishelyzet állt elő.³⁶⁸ Ezzel megkezdődött a rendszerváltoztatás utáni politikai közélet legtöbb vitát kiváltó – és mind a mai napig tartó – harca, a médiaháború.³⁶⁹

A Nemzetközi Újságíró Szervezetnek a Szovjetunió összeomlása után komoly ideológiai és gazdasági problémákkal kellett szembenéznie. Ötévnyi pereskedés után sikerült a Cseh Köztársaságnak Prágából száműznie az intézmény székhelyét, és állítólag ezt követően beszüntették működésüket, tagságuk feloldódott az IFJ szervezetén belül. Nordenstreng értelmezése szerint a feltörekvő új politikai hatalom Csehszlovákiában támadás alá vette a NÚSZ széles körű gazdasági vállalkozásait, ezzel ellehetetlenítve további működését, és végül a jobboldali kormányzat kiutasította a vezetést Prágából. Az egykori elnök megjegyzi, ez a rendelet soha nem lépett hatályba, így jogilag a NÚSZ-nak mai napig Prága a székhelye, annak ellenére, hogy a szervezet gyakorlatilag nem működik.³⁷⁰

³⁶³ MÚOSZ Levéltár. A szakszervezetté válás fejlesztési tervezete. Aidan White levele Bencsik Gábornak. 1990. február 14.

³⁶⁴ Uo.

³⁶⁵ MTI hírachívum. Göncz Árpád megnyitója a Nemzetközi Újságíró Szervezet elnökségi ülésén. 1990. május 6.

³⁶⁶ MTI hírachívum. Befejeződött a Nemzetközi Újságíró Szervezet elnökségi ülése Balatonfüreden. 1990. május 8.

³⁶⁷ Uo.

³⁶⁸ MTI hírachívum. A Nemzetközi Újságíró Szövetség főtíkára a sajtószabadságról. 1990. július 26.

³⁶⁹ A médiaháborúval kapcsolatban rengeteg újságcikk látott napvilágot az elmúlt negyed évszázadban, de született már monográfia is kifejezetten ezt a témát boncolgatva. Paál 2013.; Bajomi-Lázár 2001.

³⁷⁰ Nordenstreng 2014, 161.

A prágai Állambiztonsági Levéltárban őrzött, és már említett dokumentum 1989 legvégéről – sajnos a többi iratot megsemmisítették valamikor a bársonyos forradalom körüli időkben, akárcsak Magyarországon a Press rezidentúra iratait –, amely értékeli a NÚSZ pillanatnyi helyzetét, érdekes összefüggéseket említ hazánkkal kapcsolatban. A bevezetőben említett, több országra is kiterjedő gazdasági érdekeltségek megvásárlása iránt állítólag Magyarország érdeklődést mutatott, valakik szerették volna a NÚSZ üzleti ügyeinek központját Budapestre költöztetni. Sajnos a dokumentumból nem derül ki, hogy milyen magyarországi szerv, cég, vagy személy állt a vételi szándék mögött, mindenesetre figyelemfelkeltő az a kitétel, amely egyetlen feltételt állított a megállapodás megkötése elé: a nemzetközi szervezet gazdasági vállalkozásai „szindikátusának” kilépését a NÚSZ-ból, és csatlakozását a „brüsszeli szervezethez”.³⁷¹ Nyilvánvalóan szalonképessé kellett tenni a KGB nemzetközi céghálózatát a nyugati partnerek szemében. A feltétel – mint láthattuk korábban – teljesült. A MÚOSZ több évtizedes munkája, amellyel igyekezett a NÚSZ-t a nyugati újságíró-szövetségekhez közelíteni, 1990-ben beérett. A magyar tagszervezetet rövidesen követték a keleti blokk többi országának újságírói, és a Nemzetközi Újságíró Szervezet egykori tagságát felszívta a brüsszeli szervezet. De vajon mi lett a NÚSZ üzleti központjával? Budapestre költözött? Az elérhető levéltári források erre a kérdésre nem adnak választ.

A dolgozat első nagy témájának a végén megállapíthatjuk, hogy a magyarországi újságíró-társadalom egy része nemcsak a párt elvárásainak és utasításainak megfelelően manipulálta a közvéleményt, hanem (idegen) titkosszolgálati érdekeket is kiszolgált. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége a KGB közvetlen irányítása alatt álló szervezet tagjaként fontos szerepet játszott nemcsak a hazai, de a nyugati tömegmédiában, és ezen keresztül a közvélemény befolyásolásában is. Legfontosabb szerepe abban állt, hogy a nyugati országok újságíróit a NÚSZ közelébe terelje, kihasználva azt a helyzeti előnyt, hogy 1956 után Magyarország, és az innen érkező értelmiség megkülönböztetett elbánásban részesült a demokratikus nyugati országok társutas szellemi elitjének körében.³⁷² A politikai szempontok

³⁷¹ Archiv Bezpečnostních Složek, Praha (Állambiztonsági Levéltár, Prága) OB II. Správa, MV r. e. 2501. Kiértékelés a Nemzetközi Újságíró Szervezetről, 1989. december 22.

³⁷² Mi sem beszédesebb bizonyíték erre, mint Haynal Kornél jelentése Otto Frei svájci laptudósítóval folytatott beszélgetéséről. A beszélgetés 1957. február 19-én történt, azokban a napokban, amikor Magyarországon éppen kibontakozóban volt a tízezreket érintő megtorlás. Otto Frei szavai akár megerősítést is adhattak Kádár Jánosnak a megtorlás levezénylésében, hiszen biztosíthatták arról: a Nyugat ezúttal is hallgatni fog. „Hangsúlyozta, hogy ő úgy látja, a helyzet most már rohamosan normalizálódni fog, és Kádár János kormánya meg fog szilárdulni. A mai helyzetet már a normálhoz közelállónak minősítette, s hozzáfűzte, hogy emberileg mély tisztelettel adózik Kádár Jánosnak, akit igen becsületes és egyenes embernek tart. Megkérdeztem, hogy erről mi a véleményük a többi újságíróknak Nyugaton. Frei – akinek kiterjedt ismeretsége van – közölte, hogy a nyugati országok sajtótudósítóinak jelentős része osztozik az ő véleményében. Tragikusnak találják Kádárnak azt a kényszerű helyzetét, hogy kénytelen volt a szovjet csapatok segítségével kormányra lépni, Kádár emberi mivoltát, jellemét

alapján szelektált magyar újságírók foglalkozásuk segítségével könnyen, feltűnés nélkül mozogtak a világban; a MÚOSZ-on keresztül sikeresen építették ki, és erősítették meg nemzetközi kapcsolatrendszerüket, számos, szakújságírókat tömörítő szövetségben foglalva el meghatározó tisztséget. A két legfontosabb szakterületnek, amelyben ezek az újságírók mozogtak, az idegenforgalom és a sport számított. Mindkettő látszólag politikamentes, országhatárokon átívelő, és nem utolsósorban komoly gazdasági lehetőségeket magában rejtő terület. Nem véletlen, hogy ezekben a szakmai szövetségekben fenntartás nélkül vettek részt mindkét világrend publicistái, közeledésükkel a békés egymás mellett élés és a világbéke jelszavait hangoztatva, közben lehetőséget teremtve arra, hogy a kommunista befolyás egyre jelentősebb legyen a nyugati tömegmédiában.

Az érintett magyar újságíróknak nagy szerepük volt és van abban is, hogy a baloldali értelmiség szerte a világon mind a mai napig elnézően tekint a Kádár János által megteremtett „gulyáskommunizmusra”, elfeledkezve a rendszer születésének véres körülményeiről, és arról, hogy Magyarországon soha nem került volna hatalomra kommunista párt – a Kádár János által alapított MSZMP-t is beleértve – demokratikus úton. A korabeli manipuláció mára történelemhamisítássá vált. Pálfy József például a MÚOSZ elnökeként 1974-ben a következő közismertté vált szavakkal foglalta össze az akkori magyarországi újságírás lényegi jellemzőjét: „A különbség a nyugati sajtó és mi közöttünk az, hogy mi tudatosan vállaljuk a hatalom szolgálatát, a párt politikáját tudatosan vállalja minden magyar újságíró, akkor is, ha ő maga történetesen nem is a párt tagja.”³⁷³ Szavai különös nyomatékot kapnak ma, négy évtizeddel később, amikor olvashatjuk Udo Ulfkotte leleplező sorait a német sajtómunkások többségét érintő titkosszolgálati befolyásról, amely különböző gazdasági- politikai- pénzügyi háttérhatalmak kívánságainak megfelelően irányítja és befolyásolja a „független” médiát.³⁷⁴

makulátlannak tartják, s becsülik a börtönökben töltött időben tanúsított megingathatatlan magatartása miatt is. Aki megjárta a Rákosi-börtönöket – mondotta Frei – az véleményem szerint nem térhet vissza a régi módszerekhez. Frei egyébként aggodalmát fejezte ki afölött, hogy Kádár Jánosnak lesz-e elég ereje ahhoz, hogy a maga elgondolásait érvényesíteni tudja a régi funkcionárius apparátussal és a véleménye szerint a Szovjetunióban újjáéledő sztálinizmussal szemben.” ÁBTL 3.2.3. Mt-536/2. Jelentés dr. Otto Frei svájci laptudósítóval folytatott beszélgetéséről. A beszélgetés helye és időpontja: Berlin, 1957. február 19. 20.

³⁷³ Kováts 1996.

³⁷⁴ Ulfkotte 2015.

KÜLKERESKEDŐK ÉS TITKOSSZOLGÁLATOK

Metalimpex, a katonai felderítés bázisszerve

Szocialista tőkésék

Történeti feldolgozás még nem készült az 1956 utáni magyarországi titkosszolgálatok illegális pénzkitermelésének módozatairól, pedig a szocialista rendszer működési mechanizmusának aligha elhanyagolható fogaskerekéről van szó. Megismerése jelentősen árnyalná az állambiztonságról alkotott képünket, és minden bizonnyal a pártállam politikai elitjének szerepét is új megvilágításba helyezné, továbbá fontos adalékkal szolgálna a nyolcvanas évek végén lezajlott gazdasági átalakulás megértéséhez. A kutatás legfőbb akadályja a források hiánya, hiszen olyan gazdasági tevékenységekről van szó, amelyek a korabeli törvények és pénzügyi, kereskedelmi szabályok szerint is bűncselekménynek minősültek, vagyis a legkritikább esetben foglalták ezeket a gazdasági manővereket írásba. Mégsem tűnik teljesen reménytelennek, hogy idővel rekonstruálni tudjuk legalább egy szeletét ennek a mechanizmusnak, ugyanis az egypártrendszer csak a felszínen volt egységes, valójában ellenérdekelt csoportok harca zajlott a mélyben, „mert az egy pártban több párt létezik, s ez igen bonyolult belpolitikai helyzetet formál.”³⁷⁵ Ezeknek a csoportoknak a gazdasági és politikai előnyökért vívott küzdelme során nem egyszer hivatalos nyomozást is indítottak egyes vállalatok ellen gazdasági visszaélések után kutatva, azzal a céllal, hogy ellehetetlenítsék az ellenfél pénzforrásait. Ennek a versengésnek köszönhetően nyerhetünk bepillantást az egyik legnagyobb, külkereskedelemmel foglalkozó állami vállalat titkosszolgálati szerepvállalásába a hetvenes évek közepén, és alkothatunk képet a belügyi és a katonai titkosszolgálat rejtett rivalizálásáról is.³⁷⁶ A Metalimpex vezetői ellen folyó vizsgálat során fény derült arra, miképpen folyt titkosszolgálati segítséggel pénzkivonás az állami vállalatokból a Kádár-rendszer idején, és hogyan igyekeztek a titkosszolgálatok maguk is gazdasági vállalkozások alapításával minél nagyobb szeletet kiszakítani az államilag monopolizált piacokból, mindeközben egyértelmű adatokat rögzítettek a nyomozók arra

³⁷⁵ Berecz 2003, 492.

³⁷⁶ A két titkosszolgálat közötti rivalizálásra vonatkozó iratok többsége ma még nem kutatható. A Kenedi János vezette szakértői bizottság 2007-ben felhatalmazást kapott arra, hogy feltérképezze a pártállam titkosszolgálatainak azon dokumentumait, amelyek ma még az aktív szolgálatoknál vannak. Jelentésükben is található utalás arra, hogy fellelhetőek olyan iratok, amelyek az MNVK-2. és a BM III/II. Csoportfőnökség hatásköri belvillongását örökítik meg, de az anyag 2041-ig titkosítva van. A szakértők szerint a minősítés nem indokolt. Palasik–Varga 2008, 260.

vonatkozóan, hogy már a hatvanas–hetvenes évek folyamán offshore jellegű cégek és számlák nyeltek el a népgazdaság vagyonának egy részét.

Bár Magyarországon ilyen jellegű kutatás még nem folyt, az egykori „testvérállamokban” már jelentek meg publikációk történészek tollából, amelyek a kommunista rendszer titkos gazdasági működését is igyekeznek bemutatni.³⁷⁷ Karel Bartošek cseh történész a következő általánosan érvényes megállapítást teszi könyvében:

„A kommunista mozgalom kezdete óta nem csupán az eszmei éhség kielégítése volt a feladat, hanem az is, hogy előteremtsék az eszméket szolgáló emberek megjutalmazásához szükséges pénzt. Már 1919-ben Moszkva is folyamodott drágakövekhez, zafirokhoz, igazgyöngyökhöz – a »forradalom hadizsákmányához«, hogy »segítse a forradalmi mozgalmat«, és lassanként diplomaták vagy titkos ügynökök kezdtek tevékenyen részt venni ezeknek a kincseknek a továbbjuttatásában. [...] Az irattári anyagok, legalábbis azok, amelyek immár nem titkosak, rádöbbennek a »szegények védelmezőinek« határtalan cinizmusára – akik azonban éppen ezért már nem hazudhatnak tovább, és nem torzíthatják el az igazságot. A történésznek ki kell mondania, hogy a kommunista mozgalom, mint a huszadik század szülötte, magában rejtje az e századi kapitalizmus minden jellegzetességét. Azok a pártok, amelyek a tőke hatalmának végét hirdetik, ugyanakkor a tőke logikája szerint cselekszenek. A pártvezetők és a szolgálatukban álló emberek ravasz vállalkozókként viselkednek, és a legcsekélyebb gátlás nélkül alkalmaznak bármely módszert, amely a »vállalkozás« hasznát és gazdagodását szolgálja. Úgy tűnik, hogy a kommunista apparátusok kapitalista vállalkozói tevékenysége különösen a második világháború után teljesebb ki.”³⁷⁸

Ez a „kiteljesedés” Magyarországon is megindult közvetlenül a második világháború után. Gyakorlatilag a frontvonalak mögötti területeken már 1944 decemberében létrejöttek az első pártvállalatok, amelyek a koalíciós pártok finanszírozását voltak hivatottak biztosítani. Ekkor a politikai szereplők között a legkomolyabb vetélkedés a mozik üzemeltetéséért folyt, amelyeket jövedelemszerzésen túl propagandisztikus célokra is fel lehetett használni.³⁷⁹ A politikai rendőrség megalakulásának körülményeit és az első években kifejtett tevékenységét feltáró legújabb kutatások alapján bebizonyosodni látszik az is, hogy a kommunista és szovjet irányítás alatt álló, a tényleges hatalomgyakorlást biztosító államvédelem önálló üzleti vállalkozások létrehozásával komoly gazdasági erőforrásokat teremtett a Magyar Kommunista Párt számára. A Gazdaságrendészeti Osztály már 1945-től részvénytársasági formában működő külkereskedelmi cégeket alapított, amelyek elsősorban cigaretta-csempészetre szakosodva egészítették ki a politikai rendőrség és a kommunista párt

³⁷⁷ Bartošek 2003.; Banu 2011.; Dobre–F. Banu–L. Banu–Stancu 2011.

³⁷⁸ Bartošek 2003, 91.

³⁷⁹ Tóth 1993.

költségvetését, állítólag havonta több tízezer dollár bevételt biztosítva számukra.³⁸⁰ Az államosítások után azonban ezeket a külkereskedelmi részvénytársaságokat megszüntették, illegális pénzforrásokra viszont továbbra is szüksége volt a hazai kommunistáknak. A titkosszolgálatok és a feketegazdaság összefonódása tehát már a kezdetektől jellemző volt az 1945 után kibontakozó diktatúrára, az évek előrehaladtával azonban egyre kifinomultabb módszereket használtak, míg a hatvanas–hetvenes évektől már bizonyítható, hogy saját üzleti vállalkozásokat alapítottak, elsősorban a kapitalista nyugati világban.

A problémakör aligha értelmezhető a legfelsőbb politikai érdekcsoportok szerepének vizsgálata nélkül, de erre vonatkozó dokumentumokat egyelőre nem sikerült fellelnem. Az általam kutatott anyagokban csak elszórt információkat találtam arra nézve, hogy kormány szinten is érdekelve lehettek egyes politikusok a korrupció-gyanús üzletekben – a történet ismertetése során igyekszem kitérni ezekre a forráshelyekre, amelyek, ha nem is szolgálnak megalapozott bizonyítékként, tájékozási pontokat nyújthatnak. Források hiányában azonban támaszkodhatunk arra az általánosan elfogadott tételre, hogy a pártállam lényegéből fakadóan a pártirányítás kiterjedt az állami élet minden szegmensére, így a gazdaságra és az állambiztonsági szervek működésére is.³⁸¹ Ez a tétel pedig feltételezi, hogy az ismertetésre kerülő visszaélések a pártvezetők tudtával és beleegyezésével folyhattak hosszú éveken keresztül.

A külkereskedelem új utakon

A gazdaság 1945 utáni gyökeres átszervezése során a külkereskedelem is állami monopóliummá vált. Megtört és teljesen átalakult a kereskedelem szerkezete, hiszen korábbi legfontosabb partnereink a lassan teljesen lezáruló vasfüggöny túloldalára kerültek. Míg a két világháború között legfőbb kereskedelmi partnerünk Németország volt, a második világháború után egy időre teljesen kiesett a kapcsolatrendszerünkéből, és helyét hosszú időre a Szovjetunió vette át. A KGST 1949-es megalakítása után pedig nemzetközi egyezmény védte a kommunista Oroszország fölényét a keleti blokk államainak kereskedelmi kapcsolatrendszerében. Drasztikusan megváltozott a külkereskedelmi termékek szerkezete is. Míg korábban – alapvetően mezőgazdasági ország lévén – a mezőgazdasági termékek és

³⁸⁰ Cserényi-Zsitnyányi 2015, 78–81.

³⁸¹ A párt és az állambiztonság közötti bonyolult kapcsolati, irányítási és felügyeleti rendszerről eddig mindössze egy átfogó munka született, amely a korai Kádár-rendszer időszakára összpontosít: Krahulcsán 2013. Illetve érinti a témát: Tabajdi–Ungváry 2008, 17–50.

élelmiszerek exportunk közel hatvan százalékát tették ki, addig az erőszakos iparosításnak köszönhetően a gépek és berendezések kivitele a hatvanas évekre harminc százalék fölé emelkedett, míg a mezőgazdasági termékek alig haladták meg a húsz százalékot.³⁸²

Az államosítások befejezése után a kommunista vezetés megvonta a kereskedési jogot a termelést végző vállalatoktól, és monopóliummal rendelkező, szakosított külkereskedelmi cégeket hozott létre ipari termékeink forgalmazására, de legfőképpen az erőltetett nehézipari termelésből hiányzó nyersanyag pótlására. A köznyelv az „impexek korának” is nevezi az 1949–1950 utáni időszakot, hiszen sorra jöttek létre a legkülönbözőbb, idegen neveket viselő vállalatok, amelyek a hatvanas évektől kezdve élték fénykorukat, amikortól a Nyugattal szembeni elszigeteltség fellazulóban volt. Ennek a vállalatalapítási hullámnak az eredményeként született meg a Metalimpex Acél- és Fémkülkereskedelmi Vállalat 1949. április 22-én.³⁸³ Feladata az első ötéves tervben meghatározott termeléshez szükséges nyersanyag importálása volt, konkrétan a vasérc, a nyersvas, a vasötvözetek, a kohászati féltermékek, a hengerelt és húzott acéltermékek, a színesfémek és a gördülőcsapágyak behozataláért volt felelős. Kezdetben a KGST tagállamok, és – mint említettem – elsősorban a Szovjetunió tartozott az üzleti partnerországok közé. A Nyugat embargós politikája és a szovjetek elvárása, hogy a szatellit államok mindinkább függetlenedjenek a kapitalista országoktól, ellehetetlenítette a vasfüggöny túloldalán lévő cégekkel való kereskedelmet. A Metalimpex döntően importtevékenységet folytatott az első években, azonban később egyre nagyobb szerepet kapott az export is. Míg 1950-ben a teljes összforgalom 18 százalékát tette csak ki a külföldre eladott áruk aránya, a nyolcvanas évek elejére ez már elérte a közel 37 százalékot.³⁸⁴ Idővel a partnerországok köre is jelentősen bővült: a hetvenes–nyolcvanas évekre nagyjából kilencven állam vállalataival álltak üzleti kapcsolatban, amelyek között többségben képviseltették magukat a kapitalista világban működő cégek.

A nyitás természetesen összefüggött az ellenséges világrendek közötti enyhülés időszakával, a békés egymás mellett élés elvének egyre általánosabb elfogadásával, majd a helsinki folyamatok megindulásával, de a nyugati üzleti kapcsolatok kialakulásának okait mégsem kizárólag a világpolitika változásában kell keresnünk. Az igaz ugyan, hogy a kommunista országok a Szovjetunió utasítására elzárkóztak a nyugati kapitalista világ piacaitól, de éppen ezeknek a piacoknak a demokratikus nyitottságát kihasználva tudták a bolsevik párt által irányított befolyásolási politikát is megvalósítani. Mivel a Nyugat-

³⁸² Romsics 1999, 436.

³⁸³ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Néhány szó vállalatunkról. d. n.

³⁸⁴ Uo.

Európában működő kommunista pártok számára adva volt a kapitalista gazdaság nyújtotta vállalkozói szabadság, könnyedén tudtak különböző pártvállalatokat alapítani, amelyeknek támogatása elsőrendű feladata volt a keleti-blokk államainak.³⁸⁵ Már 1949-ből rendelkezünk adatokkal arról, hogy a frissen létrehozott magyar külkereskedelmi vállalatok kiemelt partnerei között szerepeltek az Olasz Kommunista Párt (OKP) tulajdonában lévő kereskedelmi cégek,³⁸⁶ de Franciaországban és Ausztriában is léteztek a helyi kommunista pártok tulajdonában pártvállalatok,³⁸⁷ amelyeken keresztül finanszírozták az internacionalizmus térnyerését a nyugati világban. Mindhárom ország éppen ezért folyamatos külkereskedelmi partnere volt a szocialista tömbnek még a hidegháború legfagyosabb időszakában is, de közülük a legjelentősebb az olasz vonal volt: az ottani kommunista párt támogatása a kétpólusú világ teljes fennállása alatt meghatározó volt – ez, mint majd látni fogjuk, tetten érhető a Metalimpex külkereskedelmi gyakorlatában is. Az enyhüléssel párhuzamosan hamar megjelentek Magyarország üzletfelei között a hajdani legfontosabb partnernek számító németek is, ugyanis Willy Brandt³⁸⁸ külügyminisztersége és kancellársága alatt „kiállt a békés nemzetközi viszonyok mellett, s kapcsolatokat épített az NSZK és a kelet-európai országok között”.³⁸⁹ Valójában már miniszteri kinevezése előtt is voltak puhatolózások a két ország között, hiszen a konszolidáció útjára lépett Kádár-rezsim jó érzékkel mérte fel, hogy Magyarországnak szüksége van a tőkés világgal való gazdasági kapcsolatok kialakítására ahhoz, hogy meg tudja valósítani az emelkedő életszínvonalon nyugvó kiegyezését a társadalommal. Szükség volt a gyorsan fejlődő technológia importjára valamint fizetőképes piacokra is. Szovjetuniótól független külpolitikát azonban nem folytathatott a magyar politikai vezetés, szükség volt ehhez az SZKP főtitkárának jóváhagyására is. A hidegháborús szembenállás ellenére a kelet–nyugati viszony fagyossága Sztálin halála után folyamatosan olvadt. 1953-tól a két nagyhatalom kapcsolatát egyre inkább az egymásrautaltság, a kényszerű együttműködés határozta meg. Ebben a közeledésben voltak ugyan átmeneti visszaesések, de alapvetően folyamatos javulás volt megfigyelhető a

³⁸⁵ A csehszlovák állam külkereskedelmi vállalatainak titkos pártfinanszírozásáról, amely elsősorban az olasz és a francia testvérpártokat támogatta, részletesen beszél Karel Bartošek a már idézett könyvében.

³⁸⁶ Bottoni 2015, 112–113.

³⁸⁷ Antonín Gregor [csehszlovák] külkereskedelmügyi miniszter kísérőlevele Antonín Novotnýhoz a kommunista pártok érdekeltségébe tartozó cégekkel kapcsolatban. 1952. június 26. Bartošek 2003, 291.; A pártvállalatokról: Szilágyi 2015.

³⁸⁸ Willy Brandt (1913–1992) Nobel-békedíjas újságíró, szociáldemokrata politikus. 1957–1966 között Nyugat-Berlin főpolgármestere volt, majd kinevezték az NSZK külügyminiszterének. 1969–1974-ig a Német Szövetségi Köztársaság kancellárjaként dolgozott. Hosszú ideig volt a nagy múltú Németországi Szociáldemokrata Párt és a Szocialista Internacionálé elnöke.

³⁸⁹ Berecz 2003, 203.

Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti viszonyulásban.³⁹⁰ Az ötvenes évek közepére a szovjet vezetés támogatta a békés egymás mellett élés politikáját, és bátorította a szatellit államokat a gazdasági és diplomáciai viszonyok rendezésére a kapitalista országok vonatkozásában, különös tekintettel az NSZK-ra és Ausztriára. Hivatalosan ugyan a Nyugat-Németországgal 1945-ben megszakadt diplomáciai kapcsolatok újra felvételének ideje még nem jött el – ezt erősen akadályozta a Hallstein-doktrínaként³⁹¹ ismert nyugatnémet külpolitikai irányvonal és a keleti blokk egyes országainak merev elzárkózása az NSZK-tól, nemzeti sérelmekre hivatkozva –, de külkereskedelmi vonalon egyre szorosabb szálak kötöttek minket az egykori szövetségeshöz. Az ötvenes évek elejére látványosan javultak a német–magyar kereskedelmi kapcsolatok. Míg 1946–1947 folyamán a megszállási övezetekre osztott Németország felé bonyolított árucsereforgalmunk csak a 25. helyen állt a többi partnerországhoz viszonyítva, addig 1949-re az export szempontjából a harmadik, a behozatalt tekintve pedig az ötödik helyet foglalta el.³⁹² 1963 novemberére a politikai közeledés eljutott odáig, hogy a két ország kereskedelmi és képviseleti megállapodást írt alá; Magyarország legnagyobb kereskedelmi partnere a tőkés világon belül a Német Szövetségi Köztársaság lett, de a teljes külkereskedelmet tekintve is a negyedik helyen állt.³⁹³

Hasonlóan szelídült az elszigetelődés a szomszédos Ausztria irányába, ahol Bruno Kreisky ugyancsak a békés egymás mellett élés szószólója volt, bár több fenntartással kezelte a keleti blokkot, mint Brandt. Ennek ellenére 1964-ben a nyugati külügyminiszterek közül elsőként tett hivatalos látogatást Budapesten.³⁹⁴ 1968-ban pedig Ausztria és Magyarország között is létrejött egy államközi szintű gazdasági-, ipari- és műszaki együttműködési megállapodás, amely a tradicionális árucserén túl szélesebb lehetőségeket biztosított a két ország közötti párbeszéd kialakulásában.³⁹⁵ Magyarország tehát a hatvanas években elkezdett újra szorosabb kapcsolatokat kialakítani egykori történelmi szövetségeseivel, amely legelőször a velük való kereskedelmi élet fellendülését jelentette. Amikor 1977 őszén Enrico Berlinguer, az Olasz Kommunista Párt főtitkára látogatást tett Budapesten, Kádár János tudtára adta kollégájának az ország kiszolgáltatott helyzetét: a nemzeti össztermelés 44–45%-a a nemzetközi árucseré-forgalomból származott, ennek pedig 42%-a nyugati országokhoz

³⁹⁰ Békés 2007, 10.

³⁹¹ Walter Hallstein (1901–1982) – nyugatnémet politikus, az Európai Bizottság első elnöke – által 1955-ben megfogalmazott szigorú külpolitikai irányvonal, amely nem ismerte el az NDK önálló állami létét, és kilátásba helyezte a diplomáciai kapcsolatok megszakítását azon országokkal szemben, amelyek elismerték azt.

³⁹² Gábor 2013, 238.

³⁹³ Sziklai 2009, 49.

³⁹⁴ Petritsch 2010, 119.

³⁹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-15829/5. Máday István feljegyzése az 1970. november 12–18. között Bécsben tartott kooperációs vegyes bizottsági tárgyalásokról, 1971. február 8. 235.

kötődött.³⁹⁶ Magyarország számára tehát a vasfüggönyön túli országokkal folytatott kereskedelem a rendszer fenntartásának nélkülözhetetlen feltétele volt.

A Metalimpex nyugatnémet kapcsolatainak gyökerei

Az NSZK-val folytatott kereskedelmi kapcsolat kiépítésének egyik legfontosabb bázisa a Frankfurti Magyar Külkereskedelmi Kirendeltség volt, amely a hírszerzés számára is támaszpontul szolgált. Az 1956-os forradalom után a kirendeltség munkája összeomlott, hiszen munkatársainak döntő többsége disszidált. A „rend” fegyveres helyreállítása után azonban a magyar kormány új delegációt küldött a német városba, Sebestyén János vezetésével.

Sebestyén jól ismert alakja volt a magyar nehéziparnak, komoly szakmai tudással és elismertséggel rendelkezett. Villamosmérnöki képezését a háború után a Budapesti Elektromos Műveknél kamatoztatta vezető beosztásban, majd 1948-ban a Nehézipari Központ vezetője lett. Kormánybiztosként az ő feladata volt az első ötéves terv keretében előirányzott Dunai Vasmű és a mellé telepített Sztálinváros építési munkálatainak irányítása. Az ipari létesítmény átadása után, 1954-től miniszterhelyettesként az ország villamoshálózatának fejlesztésén dolgozott a Nehézipari Minisztériumban, majd 1954. október 9-től a Kiss Árpád vezette Vegyipari és Energiaügyi Minisztérium munkatársa lett.³⁹⁷ Karrierje természetesen nemcsak szakmai tudást, hanem politikai megbízhatóságot is feltételezett, amelyre Kádár János és kormánya is igényt tartott, amikor 1957-ben kinevezték egy külkereskedelmi kirendeltség vezetőjének. Külkereskedelmi tapasztalatokkal Sebestyén nem rendelkezett, feladata nyilvánvalóan másra irányult. Mivel az NSZK-val hivatalosan még nem létezett diplomáciai kapcsolat, a kereskedelmi kirendeltségek vezetőire hárult az ország gazdasági érdekeinek képviselője is, azonban kinevezése mögött feltehetően ennél nagyobb volumenű célokat kell keresni. Sebestyén korábbi beosztásainak köszönhetően jól ismerte a magyarországi ipari termelés műszaki-technikai színvonalát, tisztában volt a hiányosságokkal és azzal, hogy a magyar ipar versenyképességének fejlesztéséhez mire van leginkább szüksége az országnak. Vagyis a külkereskedelmi kapcsolatok kialakítása mellett technológiák megismerése is a feladatai közé tartozott. Az NSZK a különböző műszaki adatok megszerzése szempontjából a legkiválóbb célország volt, és nem pusztán azért, mert

³⁹⁶ Berecz 2003, 228.

³⁹⁷ Bölöny 1978. Kiss Árpáddal később sem szakadt meg Sebestyén együttműködése, hiszen Kiss az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke lett, ahol Sebestyén elnökhelyettesként dolgozott nyugdíjazásáig.

Európa vezető ipari államaként elől járt a legmodernebb technológiák alkalmazásában, hanem azért is, mert a különböző magánvállalatok hajlandóak voltak bármilyen embargó alá eső cikket – hosszabb-rövidebb alkudozás után – a magyarok rendelkezésére bocsátani.³⁹⁸ Ez az előzékenység később is megmaradt, tulajdonképpen a vasfüggöny leomlásáig számíthattak a magyar hírszerzők és műszaki szakemberek arra, hogy német segítséggel valamilyen úton-módon hozzáférhetnek az embargós termékekhez. Werner Tetzl, az AEG (Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft) egyik vezető beosztású munkatársa is megerősítette ezt a BM egyik ügynökének:

„Hangsúlyozta, hogy az NSZK részéről nem kell számolnunk komoly korlátozó intézkedésekkel. Természetesen a COCOM listába nem tudnak beleszólni – mint mondotta –, de azt sem kell túl komolyan venni. Mindig van és lesz lehetőség a listán szereplő cikkekkel kapcsolatban az exportengedélyt megszerezni, vagy valahonnan megkerülni.”³⁹⁹

Sebestyén tehát remekül ki tudta használni a német fél együttműködési hajlandóságát, és ez nagy segítségére volt szakmai pályafutásának további alakításában. 1960-ig látta el a frankfurti kirendeltség vezetését, miközben az ötvenes évek végén már készült következő nagy megbízatására, amely minden valószínűség szerint élete főműve volt: az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) megalakítására. Az OMFB elnökhelyetteseként dolgozott 1961-től 1988-as nyugdíjba vonulásáig. Az 1961-ben felállított OMFB minisztériumi hatáskörrel rendelkezett és feladatai közé tartozott az ország gazdaságfejlesztési programjának kidolgozása, a műszaki-technikai kutatások koordinálása, és természetesen a már meglévő technológiák beszerzése. A műszaki-technikai hírszerzés egyik legfontosabb megrendelője lehetett, ugyanis az állambiztonság illetékes osztálya a legtöbb esetben a különböző magyar cégek által leadott igények alapján dolgozott. Sebestyén az intézet felállítása előtt már fontos információkat gyűjtött németországi kiküldetése során. Frankfurti kollégái szerint rendkívül jó eredménnyel tárgyalt a német cégekkel, általában sikerült megszereznie minden olyan műszaki dokumentációt, amelyet fontosnak ítélt. Neki tulajdonították például a szilícium egyenirányító technológiájának megszerzését is, amelyet a legszigorúbb embargós termékek között tartottak számon.⁴⁰⁰

A frankfurti kirendeltség munkatársai jó hatáskörrel tudták kihasználni a német fél előzékenységét számos tiltólistán lévő licenc megszerzésénél. A helyi vállalatok nyitottságát

³⁹⁸ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Bárd Károly meghallgatása, 1974. április 2–26. 146.

³⁹⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-444/1. Kapcsolatfelvétel Werner Tetzellel, 1980. április 20. 11.

⁴⁰⁰ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Bárd Károly meghallgatása, 1974. április 2–26. 146.

áttételes módon akár kormány szinten is támogatták, hiszen a korabeli magyar kiküldöttek szerint arra is volt példa, hogy egy magyar szakmai delegáció látogatást kívánt tenni a MAN egyik üzemében, ahol katonai teherautókat (is) gyártottak, de az illetékes (honvédelmi) minisztérium ezt megtagadta. Nem kellett több, csak egyetlen fax a kereskedelmi kirendeltségtől a minisztérium számára, amelyben kérték, hogy a magyar gépészeti szakemberek hadd tekinthessék meg az adott gyárat, és Bonn megadta az engedélyt.⁴⁰¹ A vizsgálatot folytató Belügyminisztérium bővebb információt nem gyűjtött a konkrét ügryről, de feltételezhetően 1963 és 1966 között történhetett a látogatás, amikor a Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM) egy motorgyár létesítésére és motor licenc megszerzésére kért ajánlatot több nyugati cégtől is. A szerződést végül 1967-ben kötötték meg a legkedvezőbb ajánlatot adó MAN–Renault–Ferrostaal konzorciummal, amely nagyobb hányadban volt hajlandó ellenszolgáltatásért magyar terméket elfogadni, mint a versenytársai.⁴⁰²

Az embargós cikkek beszerzésén kívül komoly gazdasági előnyt is jelentett Magyarország számára az egyre szorosabbá váló kapcsolat. A német cégek – a műszaki információk mellett – jelentős jutalékokat is hajlandóak voltak fizetni a magyarok számára, amennyiben az ő termékeiket vásárolták meg. A jutalék az árengedményeken felül járt a konkrét üzletet realizáló külkereskedőnek, amelyet általában helyi bankokban nyitott számlákon helyeztek el.⁴⁰³ Jellemző volt az is, hogy jutalék gyanánt személygépkocsikat (Mercedes és Volkswagen típusúakat) ajándékoztak a német vállalatok, amelyek elsősorban magyarországi vezetők tulajdonába kerültek. Számos pártvezető, köztük Kádár János is így lett a legmodernebb nyugati autók birtokosa.⁴⁰⁴ A magyar gazdasági vezetés ki is használta a német nyitottságot arra, hogy saját – kevésbé versenyképes – termékeinek piacot biztosítson. Gyakran azzal a feltétellel kötötték meg az üzletet, hogy az NSZK viszontvásárlásokra volt kénytelen szerződni. Németország nem egyszer olyan termékeket importált Magyarországról (például esztergapadokat), amelyekre semmi szükségük nem volt, elhelyezték egy raktárba, majd később leírták azok értékét a vállalat nyereségéből.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Uo. 159.

⁴⁰² Germuska–Honvári 2014, 54.

⁴⁰³ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1974. március 20. 118.

⁴⁰⁴ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Bárd Károly meghallgatása, 1974. április 2–26. 157. „Ezek normális engedmények voltak. Nem is tudom megmondani, hogy melyik nagyobb üzletnél nem vetettük fel [az autóbeszerzést]. Ez a KKM [Külkereskedelmi Minisztérium] tudtával történt. Azt utólagosan tudom, hogy az autók magyarosítása mindig probléma volt, de inkább csak vámtechnikailag. Mindig meg kellett szerezni a miniszterhelyettes engedélyét, mert különben a vámolás nem volt lehetséges.”

⁴⁰⁵ A külkereskedelmi kapcsolatok és gazdasági előnyök reális értékeléséhez hozzátartozik az a tény is, hogy a magyar vezetés erőltette a nyugatra irányuló exportot, hiszen nagy szüksége volt valutára, ez azonban folyamatos külkereskedelmi hiányt okozott. A magyar termékek előállításai költségei ugyanis jóval meghaladták a világpiaci árakat – akár silány minőségük ellenére is –, így a kormányzat folyamatos árkiegyenlítésre

Joggal merül fel a kérdés, hogy az NSZK számára mindebből milyen előny származott? Miért voltak hajlandóak ennyi engedményre Magyarország – és feltehetően a többi keleti állam – kereskedőivel szemben? Természetesen a piacokért. Németország elsőként ébredt rá, hogy a vasfüggöny túloldalán óriási potenciálok vannak, amelyet a szocialista hiánygazdaság csak fokozott. A német ipar számára hatalmas felvevőpiacot jelentettek a szovjet szatellit államok, ráadásul Nyugat-Európa többi iparilag fejlett, vezető állama – elsősorban Anglia és Franciaország – később ébredt rá erre a lehetőségre, hiszen az egykori gyarmattartók számára nem volt nehéz piacot találni saját termékeikre a korábbi gyarmataikon. A szocialista tömb országai technológiailag jóval elmaradottabbak voltak Európa nyugati felénél, így a műszaki licencekre kiéhezett keleti piacot fel lehetett használni arra is, hogy ott kifutó termékeket, leselejtezésre váró gépsorokat értékesítsenek.⁴⁰⁶ Németország tehát elsőként fordult Kelet felé. Hivatalosan ugyan nem építhetett diplomáciai kapcsolatokat az adott államokkal, azonban a különböző vállalatok keretein belül létrehozott kelet-európai részlegek remek összeköttetéseket alakítottak ki a célországok kereskedelmi képviselőivel. Ezeken a részlegeken előszeretettel alkalmaztak emigráns munkavállalókat, akik jól beszélték a térség valamelyik nyelvét, és ismerték az üzletfél kultúráját, életkörülményeit. Hasonlóan bevett szokás volt – különösen az ötvenes–hatvanas években –, hogy a német vállalatok közvetítő cégeket használtak fel a szocialista államokkal való üzletkötéseik során, így látszólag nem is mentek szembe a nyugati világ, és Németország hivatalos elzárkózási politikájával.

Ez a rendszer magában hordozta a visszaélések lehetőségét, sőt nyilvánvalóan a korrupcióra épült fel. Tenni ellene nem pusztán azért nem volt értelme, mert – Illyés Gyula szavait idézve – mindenki szem volt a láncban, de úgy tűnhetett, jelentősen hozzájárul a magyar gazdaság fejlődéséhez, az emelkedő életszínvonal biztosításához, amely pedig a magyar politikai elit hatalmának a záloga volt. Nem a történész feladata megítélni, mekkora gazdasági haszonnal járt a népgazdaság számára az effajta üzleti kapcsolat, nyilvánvalóan járt, de azt is tudjuk, hogy hosszú távon reménytelenül kevésnek bizonyult. A gulyáskommunizmus a csőd felé száguldott. A szocializmus szellemiségét féltve őrző kémelhárítás számára egyértelmű volt, hogy a gazdasági előnyökért cserébe komoly árat fizethet a Magyar Népköztársaság, hiszen a pénzügyi visszaélések – korrupció térnyerése, offshore jellegű pénzügyletek megjelenése, stb. – mellett az NSZK-nak érdekében állt a

kényszerült. Ez az összeg az ötvenes évek közepén meghaladta a teljes költségvetés 21%-át, de még 1967-ben is 11% volt. Germuska 2011, 393.

⁴⁰⁶ Germuska 2007, 233–246.

gazdasági függőség (a modern gyarmatosítás) kialakítása is. Ugyanakkor a lehető legtökéletesebb alkalmat teremtették ezek a kapcsolatok a nyugati sötét hírszerzés számára – bár ez utóbbi lehetőség természetesen mindkét fél számára adott volt, és értelemszerűen éltek is vele. Az állambiztonság élénk figyelemmel szemlélte a nyugati kereskedelmi kapcsolatokat, több esetben indítottak nyomozást a felmerült megvesztegetési és kémkedési ügyekben, és buktattak le több egykori külkereskedőt, akik a Frankfurter Kereskedelmi Kirendeltségen dolgoztak. Ezek a nyomozások többnyire évekkel az adott személy kiküldetése után folytak, jellemzően hazai visszaélések napfényre kerülése után gyűjtöttek adatokat az illető múltjáról, és kezdtek képet alkotni a Frankfurtban kialakult vesztegetési szokásokról. A nyomozás során meggyőződhetek arról, hogy az egyes nyugati cégekkel létrehozott kapcsolatok hosszú éveken keresztül meghatározták az érintett vállalat által bonyolított üzletek kimenetelét, de ekkor már nem a népgazdaság, hanem az egyén érdekei domináltak. Nem tartom valószínűnek, hogy a magyar titkosszolgálat ne ismerte volna a mechanizmus működését annak kialakulásától fogva, hiszen mind a katonai mind a belügyi hírszerzés emberei aktívan jelen voltak a különböző kereskedelmi kirendeltségek mindennapjaiban, de biztosan nem állt érdekükben – a már ismerttetett okok miatt – ennek gátat szabni. A bűncselekménynek is könnyen minősíthető gyakorlat azonban felhasználható volt bizonyos személyek ellen a későbbi pozícióharcok során, bár nem feltétlenül a visszaélések megszüntetése volt a cél, hanem inkább a haszonélvezők körének kicserélése.

Sebestyén János túlságosan befolyásos és politikailag fontos pozíciót töltött be ahhoz, hogy a kémelhárítás, vagyis a Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnöksége felhasználta volna az ellene összegyűjtött adatokat, utolérték viszont közvetlen munkatársait. Vele együtt került ki Frankfurtba Simon Endre, aki ellen 1968-tól nyomozást folytatott az állambiztonság. Simon Endre – célszemély fedőnevén „Fábián” – már az ötvenes évek közepétől együtt dolgozott Sebestyénnel a Nehézipari Minisztériumban, majd az OMFB megalakulása után az import ügyekkel foglalkozó részleg vezetésével bízták meg.⁴⁰⁷ Frankfurter kiküldetése idején – a nyomozati anyagok szerint – a BM kapcsolataként tartották számon, de mivel csak operatív értékkel nem rendelkező információkat szolgáltatott a szerv számára, kizárták a hálózatból.⁴⁰⁸ A hatvanas évek végén azért került a kémelhárítás célkeresztjébe, mert felmerült a gyanú, hogy egyéni haszonszerzés érdekében kizárólag olyan cégekkel köt szerződéseket az OMFB képviselőjében, amelyek számára jelentős jutalékot fizetnek. Az OMFB költségvetése igencsak magas volt, az intézmény részére meghatározott műszaki fejlesztési alapot évről évre

⁴⁰⁷ ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. Összefoglaló jelentés, 1969. június 23. 45.

⁴⁰⁸ Uo. 44.

emelték, így 1973-ban már 300 millió forint és 5 millió USD éves kerettel rendelkezett.⁴⁰⁹ Ennek köszönhetően az intézet munkatársainak mozgásteret meglehetősen széles volt, még nemzetközi viszonylatban is. A nyomozás hosszú évekig zajlott, feltérképezték az üzletfelek teljes körét, amely azt bizonyította, hogy a kapcsolatok többsége még a Frankfurtban töltött időkből származik. A vizsgálat rendkívül kényes területet érintett, hiszen magas vezetők, például Sebestyén János ellen is – akit a nyomozás során „Négyes” fedőnévvel illettek – találtak terhelő adatokat. Az összegyűjtött vallomások és iratok alapján a szerv bizonyított tényként állapította meg, hogy Sebestyén egyéni haszonszerzés céljára is felhasználta tanácsosi státuszából adódó kapcsolatait, és módot talált arra, hogy Magyarországra való visszaérkezése után is előnyben részesítse az érintett cégeket.⁴¹⁰ Az ő személye azonban érinthetetlen volt, így az operatív tiszteteknek óvatosan és körültekintően kellett eljárniuk. Végül csak 1973. július 9-én helyezték előzetes letartóztatásba Simon Endrét, aki részletes terhelő vallomást tett több egykori munkatársára, többek között Dévai Istvánra, a Metalimpex Külkereskedelmi Vállalat vezérigazgató-helyettesére is.⁴¹¹ Dévai István Sebestyén legközelebbi munkatársainak egyike volt, és kulcsszerepet játszott a Frankfurtban létrejött kapcsolatrendszer kiépítésében.

Titkos elköteleződések

Az 1946-os sváb kitelepítések alól valahogy mentességet szerző Dévai István 1958-ban került a frankfurti kirendeltségre, ahol 1962-ig dolgozott. A Külkereskedelmi Minisztérium (KKM) főelőadójaként kapta meg kiküldetési megbízatását, de nemcsak a minisztériumot képviselte Németországban: a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnöksége, vagyis a katonai felderítés megnyertjeként utazott el, és hazatérte után a Metalimpex vállalatnál végzett tevékenysége során is együttműködött a szervvel.⁴¹² Az MNVK-2. által vezetett személyi dossziéjából – amelyet a katonák a nyomozás során tanulmányozásra kénytelenek voltak a Belügyminisztérium rendelkezésére bocsátani – annyit tudhatunk meg, hogy 1957 végén kezdett a felderítés foglalkozni vele, majd 1958. január 3-án szervezték be „Sigmund” fedőnéven, és gyorsított ütemű kiképzése után érkezett frankfurti munkahelyére.⁴¹³

⁴⁰⁹ ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. Jelentés, 1974. március 20. 119.

⁴¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. Értékelő jelentés, 1974. december 6. 304.

⁴¹¹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1973. október 31. 45.

⁴¹² ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Önvallomás, 1974. november 24. 69.

⁴¹³ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Értékelő jelentés, 1974. július 17. 75.

Az MNVK-2. nem rendelkezett akkora költségvetéssel, mint a belügyi állambiztonság, éppen ezért a hálózata is jóval kisebb volt. A Katonapolitikai Osztály jogutódjaként 1953-ban létrejött MNVK-2. Csoportfőnökség⁴¹⁴ állományon kívüli embereinek többségét nem is ügynökként, hanem megnyertként tartották számon, amely kapcsolat kevésbé volt formalizált, gyakran csak szóban történtek a megállapodások, és az együttműködésért legtöbbször nem járt pénzbeli juttatás sem. A megnyertek leginkább a titkosszolgálati háttér nyújtotta lehetőségek és előnyök kihasználása során tudták kapcsolataikat jövedelmezővé tenni, amely nagyon komoly biztosítékot jelentett arra nézve is, hogy az esetleges törvénybe ütköző cselekményeiket nem kéri rajtuk számon. A legnagyobb honorárium éppen az informális volt, hiszen nem került a nevük kartotékba és nem kellett beszervezési nyilatkozatot sem aláírniuk.⁴¹⁵ Az MNVK-2. annak ellenére, vagy talán éppen azért, mert hálózatépítési lehetőségük erősen korlátozott volt, alaposan megszűrte, kiket kér fel együttműködésre. A legjobb lehetőségekkel járó beosztásokban dolgozó és szakmájukhoz értő, nyelveket beszélő személyeket kerestek meg elsősorban. Alkalmasságukat akár személyes tulajdonságaik alapján is megítélték. Jó példa erre a Metalimpex egyik osztályvezetője, Michalkó László esete, aki a belügyes nyomozók egyik legfőbb informátora lett a vizsgálat során. Munkaköréből adódóan sokat járt külföldre, így őt is tanulmányozta mindkét titkosszolgálat, hogy fel tudják-e használni a hírigényekben meghatározott információk gyűjtésére. Michalkó régi kádernek számított párt és belügyi vonalon egyaránt, hiszen már 1943-tól tagja volt az illegális kommunista mozgalomnak, 1945-től pedig az Államrendőrség kötelékén belül teljesített szolgálatot. Miután 1952-ben fegyelmivel elbocsátották, az államvédelem kapcsolataként segítette tovább a szerv munkáját.⁴¹⁶ Mint említettem, az MNVK-2. is foglalkozott személyével, de a BM-mel ellentétben nem tartotta alkalmasnak arra, hogy beszeresse, mert „negatív jellembeli vonásai miatt megbízhatatlannak ítéltük meg.”⁴¹⁷

A belügyes jelenlét ellenére azonban a vállalat legfelsőbb vezetése az MNVK-2. megbízottjaiból állt, ugyanis a korabeli vezérigazgató, Gergely Miklós is nekik dolgozott.⁴¹⁸ Elmondása szerint a hatvanas évek elején a pártközpont Gazdaságpolitikai Osztályáról hívta fel Rév Lajos⁴¹⁹ elvtárs, aki tudomására hozta, hogy hamarosan fel fogja őt keresni egy

⁴¹⁴ Az MNVK-2. szervezettörténetéről: Okváth 2008.

⁴¹⁵ Kenedi 2015, 103.

⁴¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Intézkedési terv, 1974. február 7. 110–111.

⁴¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Feljegyzés, 1974. augusztus 31. 145.

⁴¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-160338/3. Jegyzőkönyv Gergely Miklós kihallgatásáról, 1974. október 14. 115.

⁴¹⁹ Rév Lajos (1920–2008) 1935-ben lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába, tevékenységéért 1938-ban letartóztatták. Munkaszolgálatosként került a szovjet frontra, ahol megszökött és hadifogságba került. 1948-ban tért haza, eleinte különböző pártalapszervezeteknél dolgozott, majd 1950-ben a Honvédelmi Minisztériumba került, politikai tisztként szolgált. Az évek során több munkahelye is volt, dolgozott többek között az Országos

személy, aki bizalmas kérdésekben akar vele tárgyalni, és felkérte, mindenben álljon a rendelkezésére. Ez a személy a katonai felderítés tisztje volt. Rév Lajos korábban maga is dolgozott a Honvédelmi Minisztériumban mint politikai tiszt, feltehetően ebből az időből eredeztethető kapcsolata a katonai titkosszolgálattal, amely, ezek szerint, civil pályára lépése után sem szakadt meg teljesen. Az eredetileg szűcssegéd Gergely régi munkásmozgalmi múlttal rendelkezett, párttagságát 1936-tól számították.⁴²⁰ 1945 után a pártközpontban kapott állást, majd 1953-tól a Minisztertanács Titkárságát vezette, és 1954-ben került a Metalimpex Külkereskedelmi Vállalat élére. Ortodox kommunista elkötelezettségére utal, hogy a hatvanas évek elején azért kapott pártfegyelmit, mert a Szovjetunióba tett útjai alkalmával soha nem hagyta ki, hogy meglátogassa Gerő Ernőt.⁴²¹

Elgondolkodtató, hogy nagyon sok külkereskedő és újságíró tartozott a katonai felderítés informális hálózatába,⁴²² holott a szervezet működési területe kifejezetten katonai célpontokra irányult, a civil szférát érintő hírszerző feladatkörök a Belügyminisztérium illetékességébe tartoztak – legalábbis papírforma szerint. Valójában nem tudhatjuk pontosan, mit is csináltak konkrétan a katonai felderítés tisztjei, hiszen iratanyagaik nagy többségét még nem kutathatja a történész, annyit azonban látunk, hogy gazdasági területen jelentős kapcsolatokkal rendelkeztek. Szűkös költségvetési keretüket kénytelenek voltak megnyertjeik segítségével bővíteni, így kerültek képbe a különböző állami vállalatok vezetői, akik viszonylag szabadon rendelkezhetek a cég pénzügyei felett; a külkereskedők, akik közvetlen kapcsolatba kerültek a nyugati vállalatokkal, és befolyásolni tudták a szerződésbe foglalt és azon túli megállapodásokat; az újságírók, akik széles ismeretségi körükkel a legkülönbözőbb hírigényeket is ki tudták elégíteni. Ha a katonai felderítés pénzügyi kényszerhelyzetéből indulunk ki, különösen fontosnak találhatjuk a kereskedelmi kirendeltségek működése feletti befolyás megszerzését, hiszen – mint láthattuk – komoly gazdasági előnyöket szerezhettek rajtuk keresztül a szerv. Minden jel arra mutat, hogy az irányítás valóban a kezükben volt. Általánosságban elmondható, hogy az adott időszakban a kereskedelmi kirendeltségeken dolgozó munkatársak mindegyike be volt kötve valamelyik titkosszolgálati szervhez, az hogy melyik külkeres éppen melyik szolgálatnak dolgozott, az a beszervezést végző tisztek helyzetfelismerésétől függhetett elsősorban. Frankfurtban a kirendeltség munkáját

Tervhivatalban, és 1968–1986 között az Ipari Szövetkezetek Országos Tanácsának elnöke volt. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) tagja volt 1970 és 1985 között.

⁴²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-160338/3. Külkereskedelmi Minisztérium átírata a BM-nek, 1974. november 20. 12.

⁴²¹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. július 11. 54.

⁴²² „Az MNVK-2. sajtó-rezidentúrájának létszáma 1974 és 1986 között általában hetven–kilencven fő volt, többé-kevésbé ismert újságírók.” Kenedi 2015, 103.

meghatározó személyiségek a Honvédelmi Minisztérium (HM) kötelékéhez tartoztak.⁴²³ Gergely Miklós is kifejtette egyik meghallgatásán, tudott „arról, hogy a Metalimpex NSZK-beli kiküldöttje mindenkor a szolgálat embere volt.”⁴²⁴

„Gyakorlatilag az ott dolgozók közül mindenki tudta a másiktól, hogy vagy a katonai részleghez vagy a belügyi részleghez tartozó tevékenységet végez, illetve oda tartozik. [...] Ez azt jelentette akkor a kirendeltségen, hogy az ott dolgozó tízen valahány személy közül mindenki tudta, hogy ki melyik részlegnek, hova tartozik kötelezettséggel, hova tartozik elszámolással.”⁴²⁵

Tehát a belügyesek is jelen voltak a helyszínen, nemcsak a katonák, azonban munkatársaik képtelenek voltak a másik szerv által végzett tevékenységet kontrollálni, az általuk ápoltságokat ellenőrizni, és az esetleges külföldi titkosszolgálatok beépülését megakadályozni. Vagyis elhárítási szempontból a belügyi hálózat gyakorlatilag tökéletesen alkalmatlan volt a feladatának ellátására, ezért 1960-ban egy titkos munkatársat küldtek a kirendeltségre sofőrként.⁴²⁶ Kiss F. János, alias „Pomázi” ekkor már egy évtizedes belügyes múlttal rendelkezett, ugyanis tényleges katonai szolgálata alatt BM állományba került, és a hadsereg elhárítási vonalán alkalmazták.⁴²⁷ Képességei alapján nem lehetett komoly versenytársa a Frankfurtban működő katonai alkalmazottnak. Mindössze hat elemivel és nagyon gyenge német nyelvtudással került ki az NSZK-ba,⁴²⁸ kézzel írott jelentéseiben, amelyekben a kvalifikált, nyelveket beszélő munkatársait jellemzi, nyüzsögnek a nyelvhelyességi és helyesírási hibák. Hazaérkezése után a Metalimpex alkalmazottja lett, és a nyomozás idején részletesen számolt be Frankfurtban szerzett tapasztalatairól, amelyek szintén alátámasztják azt a feltevést, hogy a HM működését a belügyes kiküldöttek nem igazán tudták korlátozni. „Mindenki sérthetetlen volt, aki a katonák körében ténykedett és tett valamit.”⁴²⁹ A katonai felderítés megnyertjei pedig nem sokra becsülték a BM embereit, úgy gondolták, hogy „a belügynek egyetlen szerepe van, hogy csak azt kutassa, ki miben ténykedik a kirendeltségen, ki mit csinál olyat, amibe esetleg a belügy beleköthet.”⁴³⁰

⁴²³ Nyugat-Németország tekintetében valójában nemcsak Frankfurtban rendelkezett jelentős befolyással a katonai felderítés, a Kölni Kereskedelmi Kirendeltség is az MNVK-2. irányítása alatt állt. A hetvenes évek első felében Baranyi András fedett állományú felderítő tiszt és Sárói Szabó Béla képviselte a katonai hírszerzés érdekeit Kölnben. Baranyi hivatásos katonaként természetesen a kereskedelemhez köthető munkája mellett felderítést is folytatott a katonai célpontok ellen.

⁴²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-160338/3. Gergely Miklós gyanúsított kihallgatása, 1974. október 17. 128.

⁴²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. „Pomázi” jelentése, 1974. szeptember 26. 203.

⁴²⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-277. Összefoglaló jelentés, 1960. január 11. 21.

⁴²⁷ ÁBTL 3.2.1. 2768. Kiss F. János személyi anyaga, Minősítési lap, 1955. november 2.

⁴²⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-277. Határozat „Pomázi” kizárására, 1968. január 26. 62.

⁴²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. „Pomázi” jelentése, 1974. szeptember 26. 210.

⁴³⁰ Uo.

Az eddig rendelkezésünkre álló adatokból úgy tűnik tehát, hogy az MNVK-2. meglehetősen profi módon építette fel hálózatát, amely kiválóan alkalmas volt arra, hogy a hivatalos költségvetést meghaladóan pénzügyi háttérrel biztosítson a működéséhez és különböző egyéni érdekek érvényesítéséhez – kiváltva ezzel a rivális belügyi hírszerzés irigységét. A Dévai István és társai ügyében megindított vizsgálat nemcsak a korrupciós vállalatvezetők megbuktatásáért folyt, hanem ezen keresztül a BM nyílt támadást indított az MNVK-2. ellen is – amint ez az ügy további ismertetése során az olvasó számára is egyértelművé válik majd. A katonai felderítés azonnal kiállt a Metalimpex két vezetője mellett, hivatalosan is igazolva a kémelhárítás emberei előtt, hogy 1970 óta Gergely Miklós és Dévai István „valutakitermelést” folytat a szolgálat számára, így tevékenységük ismert, nem saját hasznukra követik el a gazdasági visszaéléseket, vagyis bíróság előtt tetteikért nem lehet őket felelősségre vonni.⁴³¹ Ennek ellenére a BM folytatta a nyomozást, bár tény, hogy megnehezítette a vizsgálatot a társszerv tevőleges részvétele az eseményekben. Ahogy fogalmaztak: „az MNVK-2. jelenléte rendkívül zavaró.”⁴³² Valóban próbálkozott a katonai titkosszolgálat, hogy megállítsa a buzgó belügyes kémelhárítók kutakodását, de mindhiába. A felderítésnek dolgozó emberek számára egyértelmű volt, hogy belügyes bosszúnak estek áldozatul a hálózat emberei. Juhász Jenő, a Metalimpex párttitkára – aki a BM információi szerint szintén az MNVK-2. kapcsolataként tevékenykedett – kijelentette: „A BM-nek ütőkártyára van szüksége a HM elleni hatalmi harcban.”⁴³³ Az ütőkártyát tehát megtalálták, feltehetőleg jóval erősebbet, mint amilyenre számítottak. A nagy fogás reményében legfelsőbb vezetői szinten igyekeztek szabad utat biztosítani a vizsgálat számára. Karasz Lajos rendőr vezérőrnagy,⁴³⁴ a BM III. Főcsoportfőnökségének miniszterhelyettesi rangban lévő vezetője kérte felettesét, Benkei András belügyminisztert, hogy támogassa Havasi László főcsoportfőnök-helyettes javaslatát, amely arra vonatkozott, hogy Dévai és az MNVK-2. közötti „elvtelen összefonódásra” való tekintettel mellőzhessék munkájuk során a Honvédelmi Minisztériummal való egyeztetést.⁴³⁵ A belügy minden bizonnyal jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkezett, de a HM teljes mellőzését mégsem nem tudta elérni. 1974. június 4-én rendelte el Benkei a nyomozást, miután Czinege Lajos honvédelmi

⁴³¹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Az MNVK-2. Csoportfőnökség átirata dr. Rédei Miklós r. alezredes elvtársnak, a BM. III/II. Csoportfőnökség helyettesének, 1974. június 25. 29.

⁴³² ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Kézzel írott feljegyzés Karasz miniszterhelyettes elvtárs részére, 1974. június 6. 270.

⁴³³ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. augusztus 29. 137.

⁴³⁴ Pályaképe: ÁBTL Archontológia; Tabajdi–Ungváry 2008, 110–111.

⁴³⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Javaslat, 1974. április 8. 117.

miniszterrel egyeztetett, és az jóváhagyta a vizsgálat lefolytatását.⁴³⁶ A Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium alá tartozó szolgálatok közötti rivalizálás a kezdetektől fogva fennállt, már az államvédelem és a Katpol között is voltak komoly érdekellentétek.⁴³⁷ A hetvenes évek közepén a belügy több fronton is háborút kezdeményezett a katonai titkosszolgálat ellen, de az előző részben láthattuk, hogy nem járt mindig szerencsével. A Dévai ügygel csaknem párhuzamosan indították meg a nyomozást az Interpress Nyomda és Lapkiadó Vállalat gazdasági csalásai miatt is, azonban ezt a vizsgálatot nem tudták a nyílt nyomozati szakaszig sem eljuttatni, ugyanis – mint tudjuk – nemcsak az MNVK-2. volt érdekelt a vállalat üzleti ügyeiben, hanem a KGB is. A Metalimpextől származó pénzügyi források azonban minden valószínűség szerint csak a magyar katonai felderítés büdzsáját gazdagították, így a rendszer működését magasabb – értsd: szovjet – körök nem védelmezték.

Cégek és ideológiák

Mint egy korábbi fejezetben már volt róla szó, a Metalimpex kapcsolata üzleti partnereinek többségével abból az időből volt eredeztethető, amikor Dévai István a Frankfurti Külkereskedelmi Kirendeltségen dolgozott Sebestyén János alárendeltségében. A cég profiljából következően elsősorban a vas- és fémkohászat területén működő, illetve az ehhez szükséges termékek, berendezések forgalmazásával foglalkozó vállalatokkal üzleteltek, amelyeknek külföldi tulajdonosai vagy képviselői komoly korrupciós pénzeket voltak hajlandók fizetni a szerződések megkötéséért.

Legfontosabb üzletfelei közé tartozott a düsseldorfi székhelyű Comex Eisen und Stahl GmbH. nevű cég, amelynek tulajdonosa egy Moisei Weinbaum nevezetű oroszországi származású zsidó kereskedő volt, a nyomozás idején már túl a nyolcvanadik életén. Személyének szerteágazó nemzetközi kötődését és cégének a globalizálódó világhoz való alkalmazkodását mutatja, hogy – a szerv által begyűjtött adatok szerint – 1957-től kubai állampolgársággal rendelkezett, a Comexnek pedig több leányvállalata is volt Nyugat-Európa különböző államaiban.⁴³⁸ A tulajdonos kalandos életútjának feltérképezésére jelentős energiákat fordított a szerv, feltehetően annak köszönhetően, hogy összefüggésbe hozták működését az akkor még ellenségesnek számító Izraellel. Weinbaum a dokumentumok szerint

⁴³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Tájékoztató jelentés, 1974. augusztus 14. 108.

⁴³⁷ Práczi István az MNVK-2. egykori alezredese személyes visszaemlékezése során a kérdésre, hogy volt-e rivalizálás a két cég között, így fakadt ki: „Gyűlöltük őket!” Práczi 2015².

⁴³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-160338/6. dr. Fejér Tamás és a Comex cég ügye, 1970. szeptember 15. 46.

Szentpéterváron született, és az 1917-es bolsevik hatalomátvétel után menekültként érkezett Románia területére. Itteni tevékenységét nem tudták feltárni részletesen, de sikeres üzleti vállalkozást indíthatott, mert a zsidóüldözések idejére a BM tudomása szerint már vagyonos ember volt. A második világháború idején kivándorolt a brit fennhatóság alatt lévő Palesztina területére, ahonnan 1949-ben települt át a Német Szövetségi Köztársaságba, és kezdett hozzá cége felépítéséhez.⁴³⁹ A Comex alapvetően kereskedelmi ügynöki tevékenységet végzett, vagyis üzletkötőként jelent meg a gyártó cég és a felhasználó között. Bár a nyomozás során elég szőrmentén kezelték a témát, azonban érezni lehet az operatív tiszték igyekezetét, hogy sugalmazzák: egyfajta cionista összeesküvés is állhat a Metalimpex és a Comex együttműködése mögött, annak ellenére, hogy a magyar vállalat két legfőbb vezetője közül csak Gergely Miklós esetében volt egyértelmű, hogy származási alapon esetleg elfogult lehet a nacionalista mozgalommal. A feltevést arra alapozták, hogy a Comex a nyugati árfekvésnél jóval alacsonyabb áron jutott hozzá a Metalimpex termékeihez, és ezeket a termékeket a BM szerint Izrael számára vásárolták fel.⁴⁴⁰ Ezen információkat a belügy még a Dévai-féle nyomozás megindítása előtt gyűjtötte össze, vagyis a Simon Endre elleni vizsgálat eredményei mellett talán ez is közrejátszott abban, hogy felfigyeltek a külkereskedelmi vállalat tevékenységére. A Comex magyarországi kapcsolatai egyébként a cég magyar származású alkalmazottainak voltak köszönhetőek. Döntéshozói pozícióban – talán cégtársként – dolgozott a Comexnél dr. Fejér Tamás, aki 1948-ban emigrált hazánkba, de az 1956-os forradalom után két egykori Metalimpex dolgozó – például az 1955-ben kinevezett vezérigazgató-helyettes, Kallós Endre – is munkalehetőséget talált itt.⁴⁴¹

A Comex és a Metalimpex kapcsolatáról a legrészletesebb információkat Szendrői Lóránt szolgáltatta a szerv számára, aki 1950-től folyamatosan a magyar vállalat munkatársa volt, és 1954-től – mellékesen – rendszeresen tájékoztatta az államvédelem embereit arról, amit a vállalat üzletfeleiről megtudott. Ez utóbbi feladatkörét „hazafias” lelkesedésből vállalta, anyagi ellenszolgáltatást érte nem kapott.⁴⁴² Szendrői BM-es kapcsolatáról Gergely állítólag értesült, így tisztában lehetett azzal is, hogy alkalmazottja jelent a katonai hírszerzés megbízásából folytatott pénzügyi manipulációkról a rivális titkosszolgálatnak. Gergely ez ellen semmit nem tett, felteszem, nem is sejtette, hogy ezzel esetleg árthat saját karrierjének, hiszen a szervek közötti belső ellenségeskedés a kulisszák mögött zajlott. Szendrői állítása

⁴³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. június 5. 9.

⁴⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Tájékoztató jelentés, 1973. október 19. 42.

⁴⁴¹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés Szendrői Lóránt kikérdezéséről, 1974. június 5. 9.

⁴⁴² ÁBTL 3.2.4. K-606. Javaslat „Szabó” fedőnevű ügynök londoni kereskedelmi kirendeltségre való kihelyezésére, 1957. szeptember 27. 6.

szerint a Metalimpex üzletpolitikai gyakorlatában kifejezetten tetten érhető volt, hogy az izraeli cégeket előnyben részesítette akár a magyar gazdaság kárára is. Amennyiben pedig a világpolitikai helyzet különösen kiéleződött – például az 1973. október 6-án kezdődött negyedik arab–izraeli háború kitörésekor – a cég úgy igyekezett a Szovjetunió által kijelölt úton haladni, hogy minden izraeli érdekeltségét átirányította egyik bécsi leányvállalatához.⁴⁴³

Mielőtt a dokumentumokból kirajzolódó, Izrael irányában elfogult üzletpolitikát folytató vállalat képét elfogadnánk, fontos megemlíteni egy másik jelentős üzleti partnert, amely kissé árnyalni fogja az eddig megismert történetet. A Franz Kirchfeld tulajdonában lévő – és tulajdonosának nevét viselő – céggel Dévai még frankfurti éveiben kötött szorosabb kapcsolatot, és összeköttetését a Metalimpex helyettes vezetőjeként is kamatoztatta. A cég igazgatója Michael Kopelianos, egy görög származású – az élettörténetét ismerve nyugodtan nevezhetjük így – kalandor volt. A „testvéri” országok társszerveinek értesülései szerint vagy még a cári Oroszországban, vagy a görögországi Szalonikiben született, mindenesetre az 1920-as években került a Szovjetunióból Németországba.⁴⁴⁴ Több kelet-európai nyelvet is kitűnően beszélt, hiszen az évek folyamán számos országban megfordult – többek között Magyarországon is – ezért ő képviselte munkáltatóját a keleti üzletkötések során, annak ellenére, hogy – egybehangzó vélemények szerint – szakmai tudása kevésbé tette alkalmassá erre a feladatra. A legtöbb információval a román titkosszolgálat rendelkezett róla, ugyanis a háború alatt Bukarestben tevékenykedett, és a következő évtizedekben is gyakran megfordult román cégek közelében.⁴⁴⁵ A negyvenes évek elején a Škoda konzern megbízottjaként került Bukarestbe, ugyanis a prágai cég akkori vezetőjének, Albert Göringnek volt közvetlen munkatársa, egyes értesülések szerint személyi titkára. Albert Göring a Harmadik Birodalom egyik legbefolyásosabb emberének, a Gestapo és a haláltáborok megszervezőjeként ismert Hermann Göringnek az öccse volt, de Albert a szoros családi kötelékek ellenére a náci eszméket mélyen megvetette, és a zsidóüldözések idején számos ember életét mentette meg. Kopelianosról, mint a Škoda cég román leányvállalatának vezetőjéről elég ellentmondásos adatokat gyűjtött a helyi titkosszolgálat, ugyanis egyszerre tartották Németország és Anglia hírszerzőjének. A szovjetek még a németek számára dolgozó ügynök fedőszámát is tudni vélték. Arról nem rendelkeztek adatokkal, hogy a kettős ügynök melyik félnek milyen információkat adott át, de a háború után állítólag Isztambulba távozott, ahol egyértelműen az

⁴⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés Szendrői Lóránt kikérdezéséről, 1974. június 5. 13.

⁴⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. K. P. Tyihvinszkij ezredes válasza dr. Rédei Miklós alezredesnek, 1974. szeptember 23. 187.

⁴⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. A Román Szocialista Köztársaság Belügyminisztériumának válasza, 1974. szeptember 4. 260–261.

angolok ügynökeként dolgozott tovább. A történet már eddig sem mindennapi, azonban az igazi csavar csak ezután jön. A hatvanas–hetvenes években Kopelianos mint a Kirchfeld cég igazgatója tárgyalt a Metalimpex-szel, a cég tulajdonosa pedig – mint említettem – Franz Kirchfeld volt, aki a Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Minisztériuma szerint a második világháború végén, 1944 januárjától, a német gazdasági ügyekért felelős minisztériumban dolgozott miniszterhelyettesi rangban, és ő írta alá azt az egyezményt, amely a magyarországi gazdasági javak Németországba szállításáról rendelkezett.⁴⁴⁶ Amennyiben igaz volt az a feltételezés, hogy a Metalimpex döntéshozói a különböző szerződések megkötésénél Izrael érdekeit szem előtt tartották, úgy a partnerek kiválasztásánál nem kizárólag ideológiai megfontolásokat kell keresnünk a háttérben, hiszen az izraeli kapcsolatok mellett az egykori náci kormányzat egyik tagja is megtalálható volt az üzletfelek között. Sokkal inkább pénzügyi szempontok domináltak. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a hetvenes évek első felében az egész kelet-európai térségben felerősödött az antiszemita hullám, és bár Magyarország esetében nem találkozhatunk még burkolt tisztogatással sem – szemben például Lengyelországgal, ahol a zsidó értelmiség jelentős része a kivándorlás mellett döntött ekkor –, mindenképpen érezhető volt a magyar közéletben is a hagyományos ellentétek kiéleződése a népi és az urbánus vonal között.⁴⁴⁷ Az indulatok nemcsak a kulturális élet területén jelentkeztek, hanem a pártapparátus belső nézetkülönbségeit is fokozták. Azon sem lennék meglepődve, ha az egész nyomozás mögött – a belügyi és katonai hírszerzés rivalizálása és a gazdasági pozíciók újraelosztása mellett – ez az ellentét is megtalálható lenne motivációként, bár a fennmaradt dokumentáció alapján erre soha nem fogunk megnyugtató bizonyossággal választ kapni.⁴⁴⁸ A feltételezést ugyanakkor megerősítheti, hogy – mint hamarosan látni fogjuk – több szereplő kapcsán is felmerült az a vád, hogy a szovjet tömbbel szemben ellenségnek számító Izrael képviselőit előnyben részesítették, és a nyomozás során fokozott hangsúlyt helyeztek ezeknek a kapcsolatoknak a felderítésére is. A kérdés tisztázása nemcsak a magyar pártvezetés számára volt lényeges, hanem kitüntetett figyelmet szentelt ennek a KGB is – legalábbis a rendelkezésünkre álló információk ezt bizonyítják. A Vaszlij Mitrohin⁴⁴⁹ által kicsempészett szovjet hírszerzési iratok szerint a hatvanas-hetvenes évek

⁴⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. A BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának átíratra Havasi László r. ezredesnek, a BM III. Főcsoportfőnökség helyettes vezetőjének, 1974. július 12. 60.

⁴⁴⁷ Révész 1997, 187–195.

⁴⁴⁸ Nem ez az egyetlen, gazdasági visszaélések miatt indított nyomozás a korszakban, amelynél felmerülhet járulékos szempontként a zsidóság jelenléte a magyar köz- és gazdasági életben. Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke ellen indított eljárással kapcsolatban például maga Kádár János mondta ki, hogy a „zsidó kérdés” az ügyel kapcsolatban nem megkerülhető. Krahulcsán 2016.

⁴⁴⁹ Vaszlij Mitrohin a KGB külföldi hírszerzésért felelős Első Főigazgatóságának irattárában dolgozott közel harminc évig, és több mint tíz évet töltött azzal, hogy a kezelésében lévő titkosszolgálati iratokat másolta. 1992-

fordulóján a szovjet titkosszolgálatot a magyar társszervekkel kapcsolatban az aggasztotta leginkább, hogy „mind a pártban, mind az ÁVH örökébe lépő állambiztonsági szerveknél túlságosan erős volt a zsidó befolyás.”⁴⁵⁰ A „Haladás” fedőnevű titkosszolgálati művelet keretében – amelynek az volt a lényege, hogy 1968-tól kezdve nyugati turistának álcázott hírszerző tiszteket küldött a KGB a keleti blokk államaiba meghatározott hírigényekkel – igyekezett a Nagy Testvér adatokat szerezni arról, milyen mértékben képesek az általuk cionistának titulált körök befolyásolni a gazdasági és a politikai döntéseket Magyarországon. Jelen kötet szempontjából azért rendkívül fontos ez az információ, mivel az adott forrás arról tanúskodik, hogy a szovjetek kiemelt jelentőséget tulajdonítottak az Izraellel folytatott kereskedelmi kapcsolatok tisztázásának, vagyis a Metalimpexnek a kémelhárítás által feltárt, Izraellel kapcsolatos üzletpolitikája valószínűleg nem volt egyedi a korabeli külkereskedelmi vállalatoknál.

„1971-ben a HALADÁS-művelet keretében Magyarországra küldött, nyugati látogatónak álcázott illegálisoknak elsősorban az volt a feladatuk, hogy fölmérjék a zsidó befolyás mértékét: küldjenek jelentést Magyarországra Izraellel fenntartott kereskedelmi és gazdasági kapcsolatairól, »a magyar szervezeteknek és magánembereknek a cionista körökkel fenntartott összeköttetéseiről«, valamint az Írószövetség és más művészeti szervezetek belső helyzetéről, amelyekben hitük szerint szintén erős volt a zsidó befolyás.”⁴⁵¹

Az állítólagos cionista érdekeltségek felderítésénél sokkal nyomatékosabban kellett, hogy felmerüljön az ellenséges hírszerző szervek tevékenysége az üzleti partnerként megjelenő cégeknél. Jelenlétük szinte biztosra vehető a hidegháborús viszonyok között, azonban a vizsgálat során meglepően keveset foglalkozott ennek felderítésével a belügy. A nyugati vállalatok jellemzésénél mindig megtalálható annak megjelölése, hogy melyik állam titkosszolgálatára lehetett aktívan jelen az adott cégnél, azonban arra már nem fordítottak figyelmet, hogy bármilyen titkos információt megszereztek-e Dévaiékon keresztül vagy sem. Úgy tűnik, egyáltalán nem ez volt a lényeg. A korrupciós rendszer működését igyekeztek rekonstruálni a legnagyobb körültekintéssel, amelynek köszönhetően számunkra is kiderül, hogy a katonai felderítés milyen illegális pénzforrásokat és miképpen szerzett meg a hetvenes évek derekán.

ben a brit titkosszolgálat segítségével kicsempészte az egykori Szovjetunió területéről az általa készített feljegyzéseket, amelyek alapján 1999-ben kiadták *A Mitrohin-archívum* című kötetet.

⁴⁵⁰ Andrew–Mitrohin 2000, 290.

⁴⁵¹ Uo.

Valutakitermelés

Titkos jutalékok rendszere

Az MNVK-2. Csoportfőnökség költségvetési keretének kiegészítésére már az ötvenes évek második felétől felhasználta a Metalimpex Külkereskedelmi Vállalatot – korabeli operatív szóhasználattal élve: bázisszervként tekintett rá.⁴⁵² Az ügyben előkerült szerződések és feltárt jutalékrendszerek a hetvenes évek elejétől igazolják ezt a tevékenységet, elsősorban azért, mert a korábbi pénzügyi visszaélések már büntetőjogi szempontból elévültek a nyomozás idejére, így nem fordítottak különösebb figyelmet dokumentálásukra a nyomozók. Maga a katonai felderítés is azt állította, hogy Dévai 1970-ben ajánlotta fel erre vonatkozó szolgálatait tartótisztjeinek, de mivel tudjuk, hogy 1958-tól folyamatosan kapcsolatban állt a katonai titkosszolgálattal, frankfurti kiküldetése során pedig már szerepet vállalt a korrupción alapuló külkereskedelmi kapcsolatrendszer kialakításában, elképzelhető, hogy az általa végzett „valutakitermelés” is korábban kezdődött. Operatív munkájáért több esetben részesült csoportfőnöki dicséretben és kétszer kapta meg a Haza Szolgálatáért Érdemérem arany fokozatát,⁴⁵³ de nem zárható ki, hogy feladata ekkor még valóban csak információgyűjtésre korlátozódott. Bár ennek erősen ellentmond az a tény, hogy Dévai az általa korábban hírszerzőgyanús cégeknek minősített partnerektől kapta a jutalékot, amelyből a katonai felderítés is profitált. Az állambiztonsági tiszték kissé cinikusan így fogalmazták meg kételyeiket: „ki derített fel kit?”⁴⁵⁴ Ha a korábbi évek eseményeit nem is látjuk tisztán, az 1970 és 1974 közötti időszakra vonatkozóan gazdag adatokkal rendelkezünk mind a „valutakitermelés” módjára, mind mennyiségére vonatkozóan.

Dévai önvallomása szerint nem ő ajánlkozott arra, hogy illegális pénzforrásokat biztosít a katonai felderítés számára, hanem az MNVK-2. tisztjei hívták őt és felettesét egy konspiratív találkozóra, egy fedett lakásba. Ezen az összejöveten a katonai felderítés igen magas rangban lévő tisztjei tárgyaltak a vállalatvezetőkkel. Jelen volt Demtsa Pál vezérőrnagy, csoportfőnök-helyettes; dr. Kapás Pál ezredes, az Operatív Részleg 5. osztályának vezetője; dr. Szabó János alezredes, az MNVK-2. és a BM III/I. Csoportfőnökség

⁴⁵² ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. Jelentés, 1974. november 27. 8.; Práczki István egykori hírszerző alezredes visszaemlékezése is megerősítette ezt az információt. Sommásan így válaszolt a vállalat tevékenységét firtató kérdésre: „A Metalimpex a miénk volt.” Práczki 2015¹.

⁴⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Az MNVK Felderítő Csoportfőnökség átirata dr. Rédei Miklós r. alezredes elvtársnak a BM III/II. csoportfőnök-helyettesének, 1974. június 25. 32.

⁴⁵⁴ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Értékelő jelentés, 1974. június 27. 39.

összekötő tisztje; és Tóth Gábor János alezredes.⁴⁵⁵ Dévai szerint ők kérték fel a két üzletembert arra, hogy járuljanak hozzá a szerv szűkös költségvetéséhez.⁴⁵⁶ Kapás jelezte, hogy a szolgáltatnak olyan pénzekre van szüksége, amelynek a származását nem lehet nyomon követni, illetve Magyarországgal kapcsolatba hozni.⁴⁵⁷

Érdekes, bár csak homályos információkkal szolgáló adalék, hogy Práczi István egykori katonai hírszerző visszaemlékezésében nagy hangsúlyt helyez arra, hogy az MNVK-2-n belül „egy – a közérthetőség kedvéért lobbinak nevezett – csoportosulás uralkodott. Tagjai főleg az apparátusból és a hadsereg politikai vonaláról érkezett vagy küldött olyan megbízható személyek voltak, akiknek kapcsolatai messze túlmutattak a kommunista és szovjetbarát felfogáson. Ezek célja a sokszor – tevékenysége természetéből adódóan – törvényen kívüli eszközeivel való önérdékű manipuláció.”⁴⁵⁸ Práczi szerint az önérdékű manipulációk jelentős része gazdasági előnyszerzésekért folyt, és bár konkrétumot nem tudhatunk meg könyvéből sem az elkövetett törvénytelenésekről, sem a csoport tagjairól, annyi kiderül, hogy Demtsa és Kapás ennek a lobbinak az érdekeit szolgálta. Nyilvánvalóan beleilleszkedik a törvénytelen manipulációk sorába a Metalimpex felhasználásával folytatott pénzkitermelés is.

A pénzkivonás egyik legegyszerűbb módja a különböző közvetítők, vagyis kereskedelmi ügynökök közbeiktatása volt. Ez egészen egyszerűen azt jelentette, hogy magyar részről nem közvetlenül a partner céget kereste meg vételi vagy eladási szándékával a vállalat, hanem egy meghatározott üzletkötőt bízott meg az ügylet lebonyolításával. Ez sok esetben nyilván előnyös is lehet, hiszen maga a gyártó, kivitelező vagy forgalmazó cég megszabadul egy csomó – profiljába esetleg nem is tartozó – feladattól, munkaidőt, költséget kímélhet meg vele. Jelen esetben azonban arról volt szó, hogy a Metalimpex-szel kapcsolatban álló ügynökök gyakran már meglévő és jól működő üzleti kapcsolatokba léptek be közvetítőként, megemelve a költségeket, vagyis csökkentve a Metalimpex nyereségét. Munkájukért magas jutalékokat kaptak, és ezekből meghatározott százalékot visszaszolgáltattak Dévainak, aki a pénzt továbbította az MNVK-2. részére. A szerv arra hivatkozott, hogy ez a visszatérítési rendszer bevett gyakorlat több külkereskedelmi vállalatnál, ami feltehetően igaz is volt, bár egy sarkalatosnak tűnő ponton az általuk végzett „valutakitermelés” különbözött ettől a gyakorlattól. Általában a visszatérítésekből nyert valutát az állami vállalat továbbította a Magyar Nemzeti Banknak (MNB), amely a befolyt

⁴⁵⁵ Köszönöm Okváth Imrének, hogy segítette a katonatisztek beazonosításában.

⁴⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Dévai István önvallomása, 1974. október 16. 34.

⁴⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-160338/3. Gergely Miklós gyanúsított kihallgatása, 1974. október 14. 118.

⁴⁵⁸ Práczi 2014, 134.

összeg forint ellenértékét visszajuttatta a céghez. Így a magyar állam is hozzájutott konvertibilis valutához, valamint a külkereskedelmi vállalat nyeresége sem csökkent. A Metalimpex esetében azonban az MNB nem kapott szerepet, Dévai a bank kiiktatásával vállalkozott az illegális pénzek eljuttatására a titkosszolgálathoz.⁴⁵⁹ A katonai felderítés a védekezését nyilván arra a ki nem mondott tényre próbálta alapozni, hogy ezek a pénzek is az államnál maradtak, hiszen annak egyik költségvetési szervéhez, a katonai titkosszolgálathoz kerültek, és mivel forint ellenértéket a szerv nem fizetett, a magyar államnak nyeresége, és nem kára keletkezett a pénzmozgásból.⁴⁶⁰ Érveik azonban gyenge lábakon álltak, hiszen nem került szóba a Metalimpex vesztesége, amely abból származott, hogy nem kapta meg a beszolgáltatott valuták ellenértékét, ráadásul véletlenül sem próbáltak elszámolni ennek az összegnek a felhasználásáról, így nem derült ki teljes bizonyossággal, hogy valóban a felderítés költségvetésének kiegészítésére szánták ezeket az összegeket, vagy kézen-közön nyomuk veszett. Az MNVK-2. saját bevallása alapján a szóban forgó négy évben Dévai kezén átfutó jutalékokból összesen 118 ezer USD folyt be a felderítés kasszájába.⁴⁶¹ A szerv messzemenően kiállt megnyertje mögött, határozottan állította, hogy Dévai soha nem tartott magánál saját felhasználásra egyetlen fillért sem költségeinek fedezésén kívül, ez utóbbival pedig számlák benyújtásával elszámolt. A belügy által összegyűjtött adatok némileg ellentmondanak ennek a változatnak, hiszen tudomásuk volt róla, hogy a Metalimpex két legfelsőbb vezetője több bankszámlával is rendelkezett külföldön, amelyek jelentős magánvagyonot tartottak, valamint Dévai több értékes ingatlan birtokában is volt. Ezen ingatlanok egyikén éppen egy luxusvilla építkezése zajlott a nyomozás idején, amely fontos adu lett a BM kezében.

A nyomozás előrehaladtával egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a belügy nem adja fel a harcot. A Dévai ellen sokasodó terhelő adatok arra sarkallták a felderítő csoportfőnökség tisztjeit, hogy kihátráljanak az emberük mögül. A Dévai védelmére kelt és előbb idézett átirat megszületése után alig egy hónappal újabb feljegyzést készített az MNVK-2., amelyben már elismerték, nem volt kapacitásuk arra, hogy Dévai minden jelentésének valóságtartalmát ellenőrizték, így az általa átvett összegek tényleges nagyságáról nem rendelkeznek információkkal.⁴⁶² Pontosították a Dévaitól szerzett összegek mennyiségét is, és egy tételes

⁴⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Jelentés Dévai István ügyében, 1974. június 27. 49.

⁴⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Az MNVK Felderítő Csoportfőnökség átirata dr. Rédei Miklós r. alezredes elvtársnak a BM III/II. csoportfőnök-helyettesének, 1974. június 25. 44.

⁴⁶¹ Uo.

⁴⁶² ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Feljegyzés, 1974. augusztus 31. 145.

kimutatást adtak át a BM-nek, amely a fent említett 118 ezer dollárhoz képest majdnem 40 ezerrel többet mutatott.

Az MNVK-2. kimutatása a Dévai István által beszolgáltatott összegekről (Forrás: ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. 242.)⁴⁶³

Időszak	Átadott valuták	Dollárba átváltott érték
1970–71. évben		
december–január	41 000 DM	15 769
január	25 000 SFr	8600
november	21 000 DM	8300
1972. évben		
június	11 650 SFr	4000
	1 010 000 LIT	1600
december	90 000 DM	34 600
1973. évben		
január	600 DM	200
	5250 USD	5250
június	22 200 SFr	7600
augusztus	44 700 SFr	15 400
1974. évben		
január	43 766 DM	16 800
	10 000 SFr	3450
	60 USD	60
március	20 000 DM	7700
	5000 SFr	1700
összesen:		131 029

Dévai István által az MNVK-2. tudtával külföldön hagyott összegek USD-ban (Forrás: ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. 243.)

1970–71. évben	
Róma	5000
1973. évben	
Róma	2935
Róma	6896
1974. évben	
Róma	5000
Metalimpex bécsi irodája	4755
összesen	24 586

A kémelhárítók számára még ez sem volt elég meggyőző, ugyanis ellentmondott a hivatalos átiratukban foglaltaknak, amely szerint Dévai akkor kapott vámellenőrzés nélküli belépési engedélyt az országba, ha valutát hozott haza a szolgálat számára. A határőrségtől szerzett

⁴⁶³ Mivel a valutanevek jelölése többször változott, ráadásul az euró bevezetésével több, itt megjelölésre kerülő nemzeti valuta megszűnt, ezért a továbbiakban az egyszerűség kedvéért a korabeli rövidítéseket használok. Ennek megfelelően: LIT = olasz líra; SFr = svájci frank; DM = nyugatnémet márka.

adatok szerint 1973-ban Dévai öt esetben lépte át a határt ezzel a kedvezménnyel, míg a kimutatásban csak négy alkalom szerepelt.⁴⁶⁴ Az átadott összegekről azonban pontosabb adatokat nem sikerült szerezniük, így a végső jelentésben a Dévai által kitermelt valuta mennyiségét 155 ezer dollárban határozták meg.⁴⁶⁵ Ráadásul az egyik olasz üzletkötő kihallgatása során fény derült arra is, hogy a jutalékok nem kerültek minden esetben a katonai felderítéshez, ugyanis az olasz kijelentette, hogy az általa visszatérített jutalékot egyenesen Dévai svájci bankszámlájára utalta, vagyis elkezdtek felderíteni a vezérigazgató-helyettes titkos bankbetéiteit is.⁴⁶⁶ Dévai körül egyre jobban szorult a hurok, és az sem segített rajta, hogy a Metalimpex felhasználásával elkövetett visszaélések egy része valóban titkosszolgálati célokat szolgált.

A titkos jutalékok rendszerének vizsgálatakor a BM rendszeresen szemben találta magát felsőbb titkosszolgálati érdekekkel, így ezeket az adatokat nem használhatta bizonyítékként a gyanúsítottak ellen. A bevezetőben már volt róla szó, hogy a szovjet titkosszolgálatnak szüksége volt olyan pénzekre, amelyeknek eredetét el tudta fedni, hogy ezekkel baloldali pártokat, mozgalmakat illetve olyan politikai erőket támogasson, amelyek az éppen aktuális szovjet külpolitika számára kedvezőek voltak. A Dévai ellen gyűjtött adatok, valamint az MNVK-2. hivatalos átírata is arról tanúskodnak, hogy a leleplezett pénzmozgások mögött sok esetben megtalálható volt ez a motiváció.

Mögöttes célokat fedeztek például egy indiai üzletkötő támogatásával is, aki jelentős hasznot könyvelhetett el abból, hogy kizárólagos pozíciókat nyert az indiai ügyletek bonyolításánál. Az éppen a nyomozás évében atomhatalommá váló egykori angol gyarmat hivatalosan ugyan semleges próbált maradni a hidegháborús felek között, azonban biztonságpolitikai szempontok miatt (legfőbb ellenfele, Pakisztán az USA táborához tartozott) a Szovjetunióhoz közeledett, és 1971-ben aláírták a béke- és barátsági szerződést a két ország között. A Szovjetunió számára jelentős előrelépés volt a dél-ázsiai országhoz való közeledés, hiszen India fogta össze az el nem kötelezett államok mozgalmát, a harmadik világ feletti befolyásgyakorlás kiépítése pedig mindkét nagyhatalom számára fontos volt. A hidegháború éveiben majdnem folyamatosan hatalmon lévő és a szovjetekkel kacérkodó Indiai Nemzeti Kongresszus Párt újabb választási győzelmének támogatása tehát a keleti blokk közös politikai érdekeként volt feltüntetve. A Metalimpex India felé folytatott kereskedelmének egészét egy Paul Swraj nevezetű közvetítőn keresztül bonyolította, jelentős jutalékot engedve

⁴⁶⁴ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Értékelő jelentés, 1974. június 27. 38.

⁴⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. Jelentés Dévai István és társai ügyében, 1975. április 1. 290.

⁴⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Jelentés, 1974. október 8. 366.

át számára, azonban nem ez volt a legjövedelmezőbb kedvezmény, amit az indiai férfi a külkereskedelmi vállalattól szerzett.⁴⁶⁷ Gergely Miklós vezérigazgató úgy rendelkezett, hogy a Metalimpex reexport üzeleteinek döntő többségét Swrajon keresztül kell bonyolítani, vagyis a nyugati cégekkel folytatott üzleti tárgyalásokat a Londonban működő üzletkötő végezte. Ez annyit jelentett, hogy az Indiába a Metalimpexen keresztül szállított nyugati termékek árát Swraj határozta meg, ráadásul, amíg a Metalimpex konvertibilis valutában volt kénytelen kifizetni a további eladásra szánt termékek árát, addig a devizahiánnyal küzdő India rúpiában teljesített a szintén devizahiánnyal küzdő Magyarország állami vállalatának. A manipulációk itt nem értek véget, ugyanis teljesen elmaradt a különböző ügyletek során a versenyeztetés is, csak azokkal a cégekkel szerződtek, amelyeket Swraj kijelölt a Metalimpex számára, ahelyett, hogy az Indiában működő Magyar Kereskedelmi Kirendeltség segítségével terjeszkedett volna a cég az indiai piacokon. A BM kalkulációi szerint az évente megkötött több millió dolláros üzeletek alapján Swraj több százezer dollárt tett zsebre, nagyjából a forgalom 10 százalékát, de amikor az indiai kormányzat államosításokat hajtott végre, és az így kialakult profitsökkenés miatt kevesebb lett Swraj bevétele is, a Metalimpex Gergely utasítására kompenzációban részesítette az üzletkötőt, és rejtett jutalékokkal egészítette ki jövedelmét. Az alábbi táblázat alapján kiszámítható, hogy tíz év alatt közel másfél millió dollár ütötte az indiai férfi markát:

Paul Swraj számára fizetett jutalékok összegei, ezer Rúpiában (1 USD=6,8–7,5 Rúpia 1962–1971 között)
(Forrás: ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. 67.)

1962	1172
1963	901
1964	457
1965	251
1966	326
1967	1074
1968	325
1969	836
1970	651
1971	698
1972	2640
összesen	9331

De mindhiába volt a bonyolult rendszer felfejtése a BM részéről, hamarosan kiderült, hogy Gergely a Külkereskedelmi Minisztérium tudtával és beleegyezésével támogatta az indiai üzletembert, akinek mind az MNB-nál mind a Külkereskedelmi Banknál folyószámlája volt,

⁴⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1973. október 31. 54–56.

és a pénzt az indiai kormánypárt választási kampányához való hozzájárulásra szánták.⁴⁶⁸ (Kis adalék a korabeli Magyarország pénzügyi helyzetéről: míg 1960-ban két milliárd devizaforintra rúgott az adósság, 1969-re már 9,3 milliárd devizaforint tartozása volt az országnak, és 1962-től voltak olyan időszakok, amikor az MNB napi likviditási problémákkal küzdött.⁴⁶⁹ Mindeközben India atomfegyverek előállításán dolgozott...)

Szintén párttámogatást gyaníthatunk a két olasz külkereskedővel, Emilio Thierryvel, és Alessandro Bonassival kötött megállapodások mögött, bár erről csak közvetett bizonyítékaink vannak. Az Olaszországgal folytatott kereskedelmi kapcsolatok rendkívül szorosak és speciálisak voltak, de más okokból, mint a nyugatnémetekkel kialakított partnerség. Elsősorban Nyugat-Európa legerősebb kommunista pártjának szerepe határozta meg a magyar–olasz gazdasági kapcsolatokat a negyvenes évek végétől, és bár a Kádár-rendszer idején gyengült a korábban igen erős és sok esetben komoly teherterelt jelentő szovjet nyomás az olasz kommunisták támogatását illetően, a hidegháború teljes időszakában jelentős pénzügyi hozzájárulást kaptak az itáliai elvtársak a keleti blokk országaiból.⁴⁷⁰ Ennek a támogatásnak a legnyilvánvalóbb formája az Olasz Kommunista Párt saját vállalatainak előnyben részesítése volt, de a pártvállalatokkal folyó kereskedelem mellett közvetlen pénzforrásokat is biztosított számukra Magyarország a Római Kereskedelmi Kirendeltség segítségével. A Magyar Nemzeti Bankon keresztül Rómába – és a világ számos városában fenntartott kirendeltségre – küldött „alkotmányos költségek” tulajdonképpen korrupciós pénzek voltak,⁴⁷¹ amelyek azt a célt szolgálták, hogy megvesztegessék a kiszemelt üzletfelet. Hivatalosan „bizalmas jellegű rendkívüli kiadások”⁴⁷² néven illették és központilag szabályozták a kenőpénzként funkcionáló összegek felhasználását és elszámolását. Az üzletek megkötésekor a jutalékra vonatkozó megállapodás elfogadására kizárólag a külkereskedelmi vállalat igazgatója, esetleg helyettese volt felhatalmazva, a megállapodás dokumentumait titkosan kellett kezelni, és az ehhez köthető iratokat lehetőleg semleges papírra írták, cégszerű

⁴⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Dévai István önvallomása, 1974. október 1. 28.

⁴⁶⁹ Mong 2012, 86–87.

⁴⁷⁰ Bottoni 2015, 102.

⁴⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/3. Jegyzőkönyv Gergely Miklós gyanúsított kihallgatásáról, 1974. október 14. 119.

⁴⁷² „A bizalmas jellegű rendkívüli kiadásokon az egyes szerződések megkötésével és bonyolításával, továbbá piacok és kontingensek megszerzésével és fenntartásával, illetőleg az áruforgalom bővítésével kapcsolatos olyan anyagi áldozatvállalást kell érteni, amelynek közvetlen vagy közvetett kedvezményezettje külföldi, és amely nem minősül az áruforgalommal kapcsolatos szokásos közvetlen vagy közvetett költségnek (árendedmény, jutalék, propaganda, reprezentáció stb.)” MNL OL XXIX-G-20-b 21. d. A külkereskedelmi miniszter 11/1968. KKM számú utasítása a nem szocialista viszonylatokban felmerülő bizalmas jellegű rendkívüli kiadások folyósításának rendjéről, 1968. április 14. Köszönöm Germuska Pálnak, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet.

aláírás és bélyegző nélkül.⁴⁷³ Az alkotmányos költségek tehát elsősorban az üzletkötésekhez biztosított titkos pénzek voltak, de fedeztek ebből a keretből titkosszolgálati akciókat, valamint a központi politika által meghatározott, egyéb burkolt feladatokat is.⁴⁷⁴ A Metalimpex is küldött a római kereskedelmi tanácsos részére különböző összegeket alkotmányos költség címén, amelyekből a már említett két olasz üzletkötő is megkapta a munkájáért járó jutalékot. A Dévai ügy kapcsán összegyűjtött adatokból nem derül ki, hogy volt-e bármilyen politikai megfontolás a két üzletkötő kiválasztásában, de mivel később a BM nem használta fel terhelő bizonyítékként a nyilvánvalóan korrupciós kapcsolatot a vállalatvezetők ellen – és ismerjük a korabeli preferenciákat az üzletfelek kiválasztásánál is – nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy mind Bonassi mind Thierry köthetőek voltak az OKP érdekeltségéhez. 1970–1973 között a Metalimpex összesen 40 695,59 USD összegben utalt az olaszországi magyar kirendeltségekre alkotmányos költséget,⁴⁷⁵ de pontos kimutatást adtak át a belügynek a korábbi évek átutalásairól is:

A Metalimpex Pénzügyi Osztálya által készített kimutatás a Rómába küldött alkotmányos költségekről, 1971. április 30. (Forrás: ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. 284.)

	Devizanem	Összeg	Jogcím
1963.06.04.	LIT	2 500 000	alkotm. kltsg.
1964.11.10.	LIT	4 299 033,60	alkotm. kltsg.
1964.12.15.	USD	5669	alkotm. kltsg.
1965.04.29.	USD	7000	alkotm. kltsg.
1965.07.28.	USD	4960	alkotm. kltsg.
1966.01.11.	USD	1321	alkotm. kltsg.
1966.09.27.	USD	1 560,33	kirend. ellátm.
1966.12.07.	LIT	3 189 325	alkotm. kltsg.
1966.12.07.	USD	4444	alkotm. kltsg.
1966.12.07.	USD	4 300,40	alkotm. kltsg.
1967.04.15.	USD	1000	alkotm. kltsg.
1970.01.15.	USD	7000	alkotm. kltsg.

A Metalimpex Pénzügyi Osztálya által készített kimutatás a Milánóba küldött alkotmányos költségekről, 1971. április 30. (Forrás: ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. 285.)

	Devizanem	Összeg	Jogcím
--	-----------	--------	--------

⁴⁷³ Uo.

⁴⁷⁴ A KKM egyik tájékoztatója alapján feltételezhető, hogy az alkotmányos költségek titkos ügykezelése (TÜK) nem volt egységesen szabályozva, vagy legalábbis a szabályokat nem tartották be következetesen, így előfordult, hogy egyszerű levelezés útján küldték a juttatásokhoz kapcsolódó dokumentumokat, veszélyeztetve ezzel a titkos feladatok vagy személyek fedését. MNL OL XXIX-G-21-b 15. d. Tájékoztató az alkotmányos költségekkel kapcsolatos iratok minősítési kérdéséről, 1967. február 15.

⁴⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Feljegyzés az olasz kontingensek és alkotmányos költségek átutalásáról. 1974. november 11. 286.

1967.12.06.	USD	1000	alkotm. kltsg.
1969.04.24.	LIT	500 000	alkotm. kltsg.
1970.12.11.	USD	1019,18	alkotm. kltsg.
1971.01.11.	USD	3969,99	alkotm. kltsg.
1971.02.18.	USD	1334,20	alkotm. kltsg.
1971.02.05.	USD	2373,50	alkotm. kltsg.
1971.03.05.	USD	719,45	alkotm. kltsg.
1971.03.04.	USD	1728,35	alkotm. kltsg.

A Metalimpex által a kirendeltségre utalt összegekből a két korábban említett üzletkötőnek szánt 2 százalékos jutalékból Gergely Miklós 1969-től kezdődően a leszállított áruk tonnája után fél dollárt visszakért. Ezeket a titkos jutalékokból befolyt még titkosabb visszatérítéseket általában Dévai vette át személyesen, és juttatta el az MNVK-2. részére.⁴⁷⁶ 1970 elejétől 1974 januárjáig hozzávetőlegesen 83 ezer USD-t sikerült ezzel a módszerrel kitermelni, amelyből a római és a milánói kirendeltség 23 ezer dollárt kapott vissza titkosszolgálati célokra, a fennmaradt összeg, nagyjából 60 ezer dollár pedig a katonai felderítése lett.⁴⁷⁷

Dévai István által a kihallgatása során bevallott összegekről, amelyeket a római és a milánói kirendeltség részére átutalt (Forrás: ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. Jegyzőkönyv, 1974. november 26. 262.)

Dátum	Kirendeltségnek átadva	Szolgáltatnak átadva
1971. április	20 000 SFr (kb. 7000 USD)	25 000 SFr (kb. 8250 USD)
1973. február	20 000 SFr	44 860 SFr (kb. 15 000 USD) 5250 USD
1973 június	2935 USD	22 260 SFr (kb. 7800 USD)
1974 január	5000 USD	56 300 DM (kb. 21 400 USD) 10 000 SFr (kb. 3500 USD) 60 USD
Összesen	21 935 USD	61 260 USD

A két olaszországi kereskedelmi kirendeltség működésénél is azt látjuk tehát, hogy az MNVK-2.-nek komoly befolyása volt az ott történetekre. Egyrésről ez természetesen

⁴⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Dévai István önvallomása, 1974. október 16. 34.

⁴⁷⁷ Uo. Az összegek nagyságának megítélésénél ki kell hangsúlyozni, hogy ez pusztán a Metalimpex által Olaszország felé bonyolított üzletekből származott, és a nehézipari termékekkel foglalkozó külkereskedelmi vállalatnak nem a mediterrán ország volt a legfontosabb partnere, hanem Nyugat-Németország. A Metalimpex ezzel tulajdonképpen a hivatalos politika által támogatott rendszerrel kicsit szembe is ment. A prioritás Dévai nyomására rendeződött át a vállalatnál, feltehetően azért, mert a titkos jutalékokból nagyobb összegeket tudott saját hasznára kivonni Németország tekintetében a személyes kapcsolatoknak köszönhetően, mint az olasz üzletkötésekből. Ráadásul az Olaszország felé folyó kereskedelem, mint az OKP támogatására életre hívott konspirált mechanizmus sokkal inkább a titkosszolgálatok és a kommunista pártok ellenőrzése alatt állt, így egyéni haszonszerzésre kevésbé volt alkalmas.

következik abból a felosztásból, amely a Varsói Szerződés (VSZ) tagállamainak feladatait határozta meg, ugyanis a Magyar Néphadsereg volt a felelős az olaszországi NATO bázisok megfigyeléséért, másrésztől megerősíti azt a feltételezést, hogy a katonai felderítés erős civil bázissal rendelkezett a külkereskedők között. Sőt az általam fellelt anyagok azt sugallják, hogy a kereskedelmi kirendeltségek érdemi munkája az MNVK-2. felügyeletével zajlott, dacára a BM egyértelmű jelenlétének.⁴⁷⁸

Dévainak két római kereskedelmi tanácsossal volt személyes kapcsolata a titkos jutalékok mozgatása során: Darvas Lászlóval és Obláth Györggyel.⁴⁷⁹ Mindketten tudtak az MNVK-2. részére végzett „valutakitermelésről”, a titkos jutalékokból származó visszatérítésekről, és pályájuk során az is közös pont volt, hogy kiküldetésük után mindketten egy-egy állami mamutvállalat igazgatói posztját nyerték el. Darvas László a nyomozás idején már a Hungarotex, az 1945 utáni Magyarország első külkereskedelmi vállalatának az igazgatója volt, Obláth György pedig a Lignimpex éléről került külföldi állomáshelyeire, majd a hatvanas évek végén maga is ellátta a Hungarotex irányítását. Obláth karrierje több ponton is érinti e történet vonalát, ugyanis 1959-ben őt is Rév Lajos, a pártközpont munkatársa kereste fel, akárcsak Gergelyt, és közölte vele, hogy Indiába helyezik kereskedelmi tanácsosnak.⁴⁸⁰ 1963 őszéig tartózkodott Új-Delhiben, azoknak az éveknek egy részében tehát, amikor a Metalimpex jelentős összegeket jutott burkoltan az indiai kormánypart számára, Obláth képviselte Indiában a magyar kereskedelmi érdekeket. Személyével kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy „Petneházi” fedőnéven már legalább az ötvenes évek közepétől a belügynek dolgozott, de anyagai a forradalom alatt megsemmisültek.⁴⁸¹ Indiai kiküldetése során rendszeres jelentéseket küldött a BM-nek,⁴⁸² de hazaérkezése után arra hivatkozva, hogy hírszerzői lehetőségei megszűntek, kizárták a hálózatból, és a továbbiakban társadalmi kapcsolatként számítottak együttműködésére.⁴⁸³ Kérdésként merülhet fel, hogy későbbi római állomáshelyén, a hetvenes évek elején, vajon

⁴⁷⁸ Práczi István a már idézett könyvében éppen a római kirendeltség működésével kapcsolatban vázolja fel a kereskedelmi kirendeltség dolgozóinak megosztottságát: „Az elsőgenerációs értelmiségiek zömmel a belügy és a hírszerzés vonalán, esetleg technikai személyzetként kerültek ki külföldre. Ők általában képtelenek voltak felmérni az erőviszonyokat, legalábbis hosszú ideig tartott nekik. Másfelől nem tudtak differenciálni a párt, a politikai elit, illetve a lobb(k) által megfogalmazott érdekek között. Az ő csoportjuk mindig is megosztott volt, mert soha nem ismerték fel a saját érdekeiket, ráadásul a lobb(k) kiválóan alkalmazta esetükben az oszd meg és uralkodj elvet. Jól jellemezte ezt a helyzetet, hogy a katonai hírszerzés, amely kétségkívül az új kommunista rendszer talán egyik legjobban szervezett és intellektuálisan igen jól felkészült intézménye volt, maga is alávetette magát a lobb(k)-érdekeknek, amelyeket természetesen mindig államérdekként jelenítettek meg.” Práczi 2014, 143.

⁴⁷⁹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. Dévai István gyanúsított kihallgatása, 1974. augusztus 8. 161.

⁴⁸⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-463. Jelentés, 1959. március 31. 20.

⁴⁸¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-463. Szolgálati jegy, 1961. augusztus 1. 19.

⁴⁸² Fennmaradt jelentéseit a következő dosszié tartalmazza: ÁBTL 3.2.3. Mt-719/1.

⁴⁸³ ÁBTL 3.2.1. Bt-463. Javaslat, 1963. szeptember 11. 57.

melyik titkosszolgálattal dolgozhatott együtt? Az MNVK-2. pénzmozgásairól mindenesetre tudnia kellett, és a szolgálat fel is vette vele a kapcsolatot még Rómába kerülése előtt – legalábbis Dévai szerint.⁴⁸⁴

Az 1961-ben megszervezett milánói kirendeltség is többnyire a katonák ellenőrzése alatt állt. 1966-ban például az olasz szervek által letartóztatott, majd fogolycserével szabadult, fedett állományú tiszt, Budai Ferenc őrnagy, Dévai személyes ismerőse állt az élén.⁴⁸⁵ Az a Budai, aki a nyomozás idején éppen az Idegenforgalmi Hivatal vezetőjeként egyengette a KGB fedővállalatának, az Interpress Nyomda és Lapkiadó Vállalatnak gazdasági ügyeit, később Szíriában szolgálta a hírszerzést, majd a nyolcvanas évek végén a Delta Szaklapkiadó és Műszaki Szolgáltató Leányvállalat élén találjuk, ahova régi „üzlettársa”, Siklósi Norbert helyezte.⁴⁸⁶

Hasonlóan beavatott lehetett a felderítés ügyeibe Csillag Mátyás,⁴⁸⁷ milánói kereskedelmi tanácsos is, aki a Metalimpex által kitermelt visszatérítéseket átvette a két olasz képviselőtől, és feladata volt, hogy azokat – amennyiben Dévai nem utazik Milánóba – eljuttassa a római kirendeltség vezetőjéhez. Csillag Mátyás azonban 1973 folyamán disszidált, és nyilván magával vitte titkait is. Mivel a kényes szökés időben nem sokkal előzte meg a Metalimpex vezetői ellen folyó nyomozást, a BM azt is megpróbálta kideríteni, vajon az egykori kereskedelmi tanácsos mennyire lehetett beavatott a titkosszolgálat ügyeibe, annál is inkább, mert Csillag felesége külföldi kiküldetésük előtt a Metalimpex idegen nyelvű levelezője volt,⁴⁸⁸ így felmerült, hogy a vállalat vezetői és a háttérben működő MNVK-2. Csoportfőnökség tisztjei közelebbről ismerhették a házaspárt. Csillagnak természetesen pozíciójából adódóan teljesen át kellett látnia a titkos jutalékok rendszerének működését, az alkotmányos költségek rendeltetését, és nyilvánvalóan tisztában volt a kirendeltségen működő személyek mögött álló hírszerző szervek jelenlétével és munkájával. A dokumentumokból kiderül, hogy Csillag disszidálása után Milánóban maradt, és egy amerikai cégnél, a Philip Brothersnél helyezkedett el, amely üzleti kapcsolatban állt a Metalimpex-szel is. Felmerült a gyanú, hogy az MNVK-2. direkt „léptette le” a külkereskedőt, és építette be az amerikai

⁴⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. Dévai István gyanúsított kihallgatása, 1974. augusztus 8. 161.

⁴⁸⁵ Bottoni 2015, 90.

⁴⁸⁶ Borvendég 2015², 90–107.

⁴⁸⁷ Csillag Mátyás eredetileg lakatosként dolgozott, majd 1945-ben a Belügyminisztérium Politikai Osztályára került. 1948-tól dolgozott külkereskedelmi vonalon, először a Nikex, majd a Technoimpex Külkereskedelmi Vállalatoknál. 1952–1958 között a pekingi kereskedelmi kirendeltség attaséja volt, majd a Technoimpex és a Mogürt munkatársaként végzett néhány éves hazai tevékenység után, újra külföldi kiküldetést kapott. 1967-ben tíz hónapra Kuvaitba küldték, onnan pedig Milánói állomáshelyére érkezett, amelynek 1973. szeptember 27-ig volt a vezetője. ÁBTL 3.1.9. V-159884. A Külkereskedelmi Minisztérium átirata a BM részére, 1974. július 1. 24.

⁴⁸⁸ ÁBTL 3.1.9. V-159884. Összefoglaló jelentés Csillag Mátyás és társa ügyében, 1974. augusztus 6. 122.

vállalathoz,⁴⁸⁹ de erre utaló bizonyítékot nem találtak. Csillag utódja Máté Lajos lett, aki a BM információi szerint szintén a katonai felderítés kapcsolataként került állomáshelyére.⁴⁹⁰

Az MNVK-2. jelenléte Milánóban rendkívül erős volt, kereskedelmi központján kívül a sajtórezidentúrája is működtetett itt fedett irodát,⁴⁹¹ és – mint már volt szó róla– 1974–1975 folyamán itt hozták létre Práczi István vezetésével a KGB egyik sajtós cégének, a már részletesen ismertett IPV-nek a leányvállalatát, amelyet utazási irodaként álcáztak.

A titkos jutalékok rendszere természetesen a többi partnerország irányában is működött, Németország és Ausztria felé éppúgy, mint a közel-keleti államok felé. A szisztéma nagyjából mindenhol egyforma volt, bár egyes esetekben „színesíthették” a megszokott korrupciós eszközöket némi zsarolással is, amennyiben a kiszemelt fél nem tartotta be a visszatérítésekre vonatkozó játékszabályokat, vagy éppen olyan információknak lehetett a birtokában, amelyeknek megszerzése előnyt jelenthetett a magyar szolgálatok számára. Ez történt például a Mannesmann nevű német cég egyik osztályának vezetőjével is, aki birtokában volt a cég harckocsi-termelésre vonatkozó adatainak, és tőle függött a Metalimpex-szel megkötendő szerződések sorsa is. Dévai kiderítette, hogy az illető lelkes híve a vadászatoknak és a szép lányoknak egyaránt, így az MNVK-2-vel és a Mavaddal egyeztetve egy kellemes hétvégét szervezett számára a budai erdőben, ahol néhány intim fotó elkészülte után biztosítva látta az üzlet megkötésének feltételeit.⁴⁹² Valójában a Mannesmannal való üzleti kapcsolat rendkívül jövedelmező volt mindkét fél számára, úgyhogy a kompromittáló képek felhasználására talán soha nem is került sor. Dévai letartóztatása után cellatársának elejtette, hogy a Mannesmanntól tíz dollárral drágábban vásárolta a különböző olajszerelvények darabját, mint amennyiről más cégek árajánlatai szóltak.⁴⁹³

„Tavaly szeptemberben, mint ahogy annak idején szóbelileg tájékoztatást is adtam, megállapodtam a Mannesmann céggel, hogy a negyedik negyedévi drill pipe szállítások után 20 ezer DM külön titkos engedményt nyújtanak. Ezen összeget mostani kinn tartózkodásom során átvettem és a mai napon Szabó elvtársnak átadtam.

Ezzel kapcsolatban az alábbi kérésem van. Április 11-én a Mannesmanntól két igazgató és két cégvezető jön Budapestre 3–4 napra. Vállalati keretből csak egy személy meghívására van lehetőség, ezért kérem, hogy a felmerülő költségeket, amelyek 3–5 ezer forintot tehetnek ki, elszámolhassam. Megállapodtam

⁴⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Jelentés Csillag Mátyás disszidenssel kapcsolatban, 1974. június 13. 38.

⁴⁹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-159884. Jelentés Csillag Mátyás ügyében, 1974. június 4. 101.

⁴⁹¹ Kenedi 2015, 103.

⁴⁹² ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Dévai István önvallomása, 1974. december 1. 84.

⁴⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Fogdaügynöki jelentés, 1974. augusztus 6. 340.

velük ugyanis abban, hogy jövő év első negyedében az ez évi csőszállítások után 30 ezer DM extra titkos engedélyt biztosítanak.”⁴⁹⁴

A BM megállapítása szerint a jutalékrendszeren alapuló üzletfél kiválasztások az évek során – csak a Metalimpex esetében – több millió dolláros veszteséget okoztak a Magyar Népköztársaság számára.⁴⁹⁵

Titkosszolgálati vállalat alapítások és offshore cégek

2010 tavaszán az újságokból értesülhetett az olvasó arról, hogy az Eurocom Rail Cargo Zrt., amely az első magán vontatási szolgáltató volt az országban, félmilliárd forinttal tartozik a Magyar Államvasutaknak.⁴⁹⁶ A több évtizedes múlttal rendelkező vállalat ezzel elérkezett pályafutása végére, kénytelen volt csődeljárást kezdeményezni maga ellen, mozdonyaitól megszabadulni, és feladni a vasúti fuvarozásban elfoglalt pozícióit. A cég eredetileg nem a kötőpályás teherfuvarozásban rejlő lehetőségekből kívánt részesedést kiharítani magának, a vasúthoz köthető tevékenységét csak 2007-ben kezdte. Külkereskedelmi vállalként indult, méghozzá titkosszolgálati közreműködéssel. 1972. augusztus 17-én került bejegyzésre a vállalat,⁴⁹⁷ amelyet három vagy négy nagyvállalat vezérigazgatója gründolt, és a megszervezésével Práczi Istvánt, az MNVK-2. hírszerzőjét bízták meg.⁴⁹⁸ Az alapításhoz szükséges hárommillió forintos alaptőkét a katonai felderítés biztosította, céljuk az volt, hogy a szerv működését üzleti alapokra helyezzék. Történetünk szempontjából az Eurocom nevű cég megalapítása azért kulcsfontosságú momentum, mert a működésében részt vállaló nagyvállalatok legfontosabbika éppen a Metalimpex volt.

Jelenlegi tudomásunk szerint az Eurocom volt az első magyarországi vállalat, amelyet titkosszolgálat alapított kifejezetten azzal a szándékkal, hogy működéséhez pénzügyi erőforrásokat biztosítson, azonban a cég létrehozását időben megelőzte (legalább) két másik vállalat alapítása, amely ugyancsak titkosszolgálati háttérrel rendelkezett, de nem a magyarok, hanem a szovjetek álltak a háttérben: az Interpress Nyomda és Lapkiadó Vállalat és a Vue Touristique Idegenforgalmi Propaganda és Kiadóvállalat. Korábban már láthattuk, hogy

⁴⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Dévai István jelentése az MNVK-2-nek, 1974. március 13. 281.

⁴⁹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés a Metalimpex Külkereskedelmi Vállalat vezetőinek ügyében, 1973. október 31. 54.

⁴⁹⁶ Andó 2010.

⁴⁹⁷ Céginformáció

⁴⁹⁸ Práczi 2014, 185–210.

mindkettőnél érdekelt volt az MNVK-2. Titkosszolgálati cégalapítások tehát már minden bizonnyal megkezdődtek legkésőbb 1970–1971-ben Magyarországon, azonban tisztán magyar érdekeltséggel az Eurocom rendelkezett először.

Az Eurocom igazgatótanácsi ülésein Dévai mellett a következő személyek vettek részt: Szabó János az MNVK-2. alezredese, Dergács Ferenc a Monimpex vezérigazgatója, Jurassza Ferenc az Agrimpex vezérigazgatója, Dézsi Albert a Terimpex vezérigazgatója, Práczi István az Eurocom alapítója, első igazgatója és a katonai felderítés alezredese, valamint – Práczi leváltása után – Szekeres Tamás az Eurocom igazgatója.⁴⁹⁹ Bár a felsorolt vállalatokról többet az ügy kapcsán nem tudhatunk meg, mindenesetre felmerül bennünk a gyanú, hogy a többi cég vezetősége és a katonai titkosszolgálat között is szoros összefonódás alakulhatott ki, ha bevonták őket a felderítés első, saját alapítású vállalatának működésébe. A Terimpexről már tudjuk, hogy az ország mezőgazdasági exportjának jelentős részét végző, hús szállítással foglalkozó mamutvállalat, a legnagyobb magyar letéteményese volt az Olasz Kommunista Párt támogatásának,⁵⁰⁰ és az Eurocomban vállalt szerepéből láthatjuk, hogy titkos tevékenysége ennél a feladtnál nem is ért véget.

Az Eurocom fedésének megszervezéséhez komoly konspiráció szükségeltetett, amely eleinte kevésbé volt adott, így – Práczi István visszaemlékezése alapján – több revizori vizsgálatot is folytatott ellenük a Külkereskedelmi Minisztérium, mert felmerült a gyanú, hogy állami köntösbe bújtatott magáncéggel áll szemben a hatóság. A gyanú tulajdonképpen igaz is volt, a bukást mégis el lehetett kerülni, ugyanis a „revizori jelentést lefülelte a cég”,⁵⁰¹ vagyis a szolgálat. A kissé dőcögve induló törpevállalat hamarosan jól menő közvetítőként lépett be a hazai külkereskedelmi forgalomba. Működését senki nem akadályozta, a mögötte álló érdekcsoport nyilván jó összeköttetésekkel rendelkezett, pedig megjelenése a piacon több állami vállalat érdekét is sértette. A nyomozás során többször felmerült az Eurocom, mint a katonai felderítés fedőcége szerepe, a BM mégsem vizsgálódott kitartóan, nagyobb gondot fordított a nem sokkal később megalapított külföldi leányvállalatok működésére. Az okokat teljes bizonyossággal nem tudjuk feltárni, azonban a vizsgálat során két jelentésben is megjegyzik, hogy az Eurocomban a BM is érdekelve volt, ráadásul a cég egyik vezetője, Nagy Sándor belügyi alkalmazott.⁵⁰² A BM szerepe közel sem biztos, és ha részt is vett a belügy a cég létrehozásában, egyáltalán nem tisztázott, mekkora rálátása lehetett annak

⁴⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Dévai István önvallomása, 1974. november 24. 70.

⁵⁰⁰ Bottoni 2015.

⁵⁰¹ Práczi 2014, 194.

⁵⁰² ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1973. október 31. 59.

működésére. Maga Práczi István is kételkedve rázta fejét a BM jelenlétére,⁵⁰³ bár saját bevallása szerint nem tartozott az általa említett lobbizási bizalmi embereinek körébe, ráadásul elég hamar eltávolították az Eurocom közeléből, így valószínűleg nem lehetett mindenről tudomása. Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy a nyomozás befejeztével összeállított terhelő adatok között nem fordítottak túl nagy figyelmet a katonák első fedőcégre, pedig az összegyűjtött vallomásokból kiderül, komoly népgazdasági érdekeket sértett a kis létszámú kereskedelmi közvetítő cég.

Az Eurocom hasonló szisztéma szerint hasította ki a maga hasznát az ország külkereskedelméből, mint az előző fejezetben tárgyalt üzletkötők. Több világhírű nyugati cég – például a brit BP olajkonzern, a német Linde, a svájci Oerlikon vagy a svéd Addo⁵⁰⁴ – kizárólagos hazai forgalmazója lett, de előfordult, hogy olyan termékek kereskedelmébe szállt be, amelyek már hosszú ideje jelen voltak a hazai piacon, vagyis megjelenésével megemelte a beszerzési árakat. Ilyen volt a svéd ESAB cég, amellyel a Metalimpex évek óta kapcsolatban állt. Miután létrehozták az Eurocomot, Dévai elsősorban az új cég érdekeit tartotta szem előtt, és ellehetlenítette, hogy a Metalimpex ártárgyalásokat folytasson a svéd beszállítóval: a magyar külkereskedelmi vállalat és az ESAB közé közvetítőnek beiktatta a HM vállalatát.⁵⁰⁵ A BM-nek dolgozó Michalkó információi szerint ezzel 30–35 ezer svéd korona népgazdasági kár keletkezett évente. De az ESAB-bal kötött kizárólagos képviselői megállapodás tulajdonképpen nemcsak a Metalimpex számára volt hátrányos, hanem beleszólt a Ferroglobus ügyeibe is. A D-166-os fedőszámot viselő SZT-tiszt szerint ugyanis – aki nem volt más, mint dr. Vásárhelyi József a III/II. Csoportfőnökség alezredese, és a Csepel Vas- és Fémművek főosztályvezető-helyettese⁵⁰⁶ – az ESAB konkurenciájaként megjelenő NSZK gyártó, a Messer Griesheim által Magyarországon létrehozott konzignációs raktárt⁵⁰⁷ átadták az ESAB számára, amely kedvezőtlenebb feltételeket biztosított, mint a versenytárs.⁵⁰⁸ Az állami külkereskedelmi cég veszített, az Eurocom nyert az üzleten: állítólag minimum 5–6%-os, forgalom után járó jutalékot az ESAB-tól.⁵⁰⁹ A Metalimpex alkalmazottai hiába tiltakoztak az üzletkötő belépése ellen arra hivatkozva, hogy évek óta rendszeresen importálnak az ESAB

⁵⁰³ Práczi 2015¹.

⁵⁰⁴ Práczi 2014, 194.

⁵⁰⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés Michalkó Lászlóval tartott találkozóról, 1974. május 9. 195.

⁵⁰⁶ Pályaképe: ÁBTL Archontológia.

⁵⁰⁷ A konzignációs raktár lényege, hogy a beszállító a vevő által biztosított helyen, a vevő székhelyének országában létesít egy lerakatot, amelyből a vevő a gyártási szükségleteinek megfelelően tudja felhasználni a termékeket. Tulajdonoscsere csak a raktári kivétel időpontjában történik, vagyis a fizetés is csak akkor válik esedékessé. Mindkét partner számára előnyös, hiszen a vevőnek nem kell egyszerre nagyobb összeget beruházni, de az eladó is spórolhat a szállítási költségeken.

⁵⁰⁸ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1974. március 2. 113–114.

⁵⁰⁹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1974. május 8. 202.

termékeiből magyar ipari üzemek számára, Dévai nyomására a szerződést meg kellett kötni az ESAB a Metalimpex és a Ferroglobus között.⁵¹⁰

Az Eurocom gyorsan nyereséges vállalkozássá fejlődött, viszonylag hamar elkezdett Nyugat felé terjeszkedni, hiszen ez volt a legfontosabb cél. Práczki István a könyvében arról ír, hogy 1973 elején egy Duplex GmbH. nevű vállalatot hoztak először létre, liechtensteini bejegyzéssel, osztrák és olasz közreműködők bevonásával, salzburgi központtal,⁵¹¹ majd ennek a vegyesvállalatnak a felhasználásával alapítottak idővel egyre több leányvállalatot. A belügyes anyagok között Duplex névvel nem találkoztam, azonban annál többet foglalkoztak egy Intereurop nevű, szintén vaduzi bejegyzéssel létrejött, MNVK-2-es érdekeltségű vállalattal, amelynek felállításában fontos szerepe volt Dévainak és a Metalimpexnek. Elképzelhető, hogy két különböző, de egy időben zajló vállalat alapításról van szó, azonban az azonosságot sem lehet kizárni. Práczki István személyes közlése szerint őt a Duplex létrehozása után szinte azonnal eltávolították a vállalat közeléből, nem tudja, mi lett a cég sorsa, így az is előfordulhatott, hogy távozását egyszerűen átnevezték a leányvállalatot. A Metalimpex vállalati anyagai között fennmaradt szerződések tovább bonyolítják a képet, ugyanis egyből két Intereuropról szólnak. A Liechtensteinben bejegyzett vállalat mellett ugyanezen a néven létezett egy bécsi bejegyzésű is.⁵¹² Adózási szempontok vezérelhették az alapítókat a forma megválasztásánál, hiszen Liechtenstein adóparadicsomnak számított, bevett gyakorlat volt nyugat-európai cégek esetében is, hogy a törpeállamban hozták létre vállalkozásukat, függetlenül működési helyüktől. „Az Intererurop Wien szolgáltatásaiért tehát adózási okokból az Intereurop Vaduz kapja az ellenszolgáltatást.”⁵¹³ Ennek a kitételnek a gyakorlati kivitelezését azonban csak hallgatólagos megállapodás szerint követték: „Lehetőleg kerüljük el azokat a bizalmasan kezelendő részleteket, amelyeknek megszűltetése ügyviteli utasításban nem kívánatos.”⁵¹⁴ Az Intereurop Wien gyakorlatilag egy jugoszláv céggel közösen működtetett bécsi iroda volt, amely arra szolgált, hogy mind a Metalimpex, mind partnerének kilétét fedésben tartsa. A jugoszláv társ egy Mile Jovanovits névre hallgató kereskedő szintén Vaduzban bejegyzett cége volt, a Fercom International Steel Company East.⁵¹⁵ A Külkereskedelmi Minisztériumhoz beterjesztett engedélyeztetési kérelem azzal indokolta az Intereurop létrehozásának szükségességét, hogy a KKM által meghatározott kereskedelmi irányelvek szigorúan szabályozták a különböző országokba

⁵¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1974. május 8. 200.

⁵¹¹ Práczki 2014, 200.

⁵¹² MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Társasági szerződés, 1973. április 17.

⁵¹³ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Feljegyzés, 1973. augusztus 30.

⁵¹⁴ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Feljegyzés Dévai István részére, 1973. november 8.

⁵¹⁵ Uo.

irányuló export mennyiségét, pedig adott területek nagyobb felvevőpiacot is takarhattak, ennek kihasználására azonban a Metalimpexnek már nem voltak lehetőségei, kénytelen volt közvetítő céget bekapcsolni. Hasonló szempontok alapján volt érdekelt Jovanovits is a cégalapításban, mivel Jugoszlávia felé irányuló üzleteit saját maga nem bonyolíthatta, így „mind a Fercomnak, mind pedig vállalatunknak szüksége van arra, hogy egyes esetekben rejtve maradjon. Ezt a célt szolgálja, hogy a társulásba egy megfelelő osztrák céget, az Intereurop Export GmbH.-t bevonjuk.”⁵¹⁶ A két társuló cég egy közös kasszát hozott létre, amelybe minden üzlet után 2-2%-ot volt köteles befizetni. Ebből az összegből tartották fent a közös irodát, az Intereuropot, innen finanszírozták az összes járulékos költséget, a haszonból pedig fele-fele arányban részesültek.⁵¹⁷ A társasági szerződés alapján a két cég kötelezte magát, hogy évente legalább 40 ezer tonna hengereltáru értékesít az Intereuropon keresztül, de a Fercom ezen túl arra is kötelezettséget vállalt, hogy lemond az irodán kívüli minden egyéb tevékenységéről. Bár a hivatalos dokumentumokból nem derül ki, de osztrák érdekeltség is árnyalta az Intereurop tevékenységét. Minden bizonnyal az osztrák működés optimalizálásához kellett egy helyi állampolgár is, akinek kilétéről szintén keveset tudunk. A Feistrizer névre hallgató partner számára 3,5 svájci frank részesedést ígértek tonnánként a 80 ezer tonna hengereltáru forgalmazása után.⁵¹⁸ Az iroda munkatársait a Metalimpex és a Fercom 2-2 delegáltja adta, a Magyarországról érkezett alkalmazottak a Metalimpex állományában maradtak.

A magyar eredet elrejtése mellett legalább akkora érdeke volt a Metalimpexnek abban, hogy a célországot is elrejtse a magyar kereskedelempolitika irányítói elől. Bizonyos mennyiségen felül ugyanis egyes országok esetében a minisztérium négy százalékos adóbefizetéssel sújtotta a külkereskedelmi cégeket, így sokkal jobban jártak, ha egy 2% felszámító közvetítő vállalatot használtak fel az áru eljuttatására. Különösen akkor jártak jól, ha a közvetítő vállalat is a saját tulajdonukban volt, így a kifizetett jutalék is saját haszon maradt.⁵¹⁹ De az Intereuropot használták abban az esetben is, ha különböző politikai érdekek miatt kellett eltitkolni az üzletek lebonyolítását, például Izrael vonatkozásában, az arab-izraeli konfliktus újbóli kiéleződésekor, mint erről már korábban esett szó. Mindennek tetejébe a közhangulat is a Metalimpex ellen fordult, mivel a nagy gyártó cégek rossz szemmel nézték, hogy hiába ők végzik a tényleges munkát, a haszon nem náluk csapódik le. Erős nyomás

⁵¹⁶ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Dévai István vezérigazgató-helyettes kérelme Szalai Béla külkereskedelmi miniszterhelyetteshez, 1973. február 23.

⁵¹⁷ Uo.

⁵¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Dévai István jelentése az Intereurop bécsi vegyes vállalatunknál folytatott vegyes tárgyalásunkról, 1974. július 8. 62.

⁵¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. június 5. 13.

nehezedett hát a területet felügyelő minisztériumra, hogy a külkereskedelmi cég nyereségét csökkentse, pontosabban, hogy kivonja annak jelentős részét. Különböző megszorításokkal, megnövelt adóterhekkel próbálta a cég profitját a népgazdaság vérkeringésébe bevonni, ami ellen a vállalat vezetősége és a tényleges irányítást végző titkosszolgálat úgy védekezett, hogy eltűntette a bevételeket.⁵²⁰

A külföldön működő magyar érdekeltségek pénzügyi ellenőrzését az Általános Értékforgalmi Bank Rt. végezte, amelynek egyik munkatársa, Markóczi Jenő észrevételezte a benyújtott ügyviteli szabályzatot.⁵²¹ Első kérdése arra irányult, hogyan akarják az iroda működéséből származó jövedelmet kihozni Ausztriából. A Metalimpex megbízottjai nem tudtak válaszolni a kérdésre, hiszen az iroda létrehozásának elsődleges célja éppen az volt, hogy kint tartsák ezeket az összegeket, de az ügyviteli szabályzatból – mint már volt róla szó – kimaradt a két Intereurop közötti feladat és pénzmosztási kitétel, így a felügyelő bank minden részletről nem szerezhetett tudomást. A bankügyintéző mellékesen hozzáfűzte, miképpen lehetett volna sokkal körültekintőbben céget alapítani külföldön, úgy, hogy sehol se jelenjen meg a magyar érdekeltség. Állítása szerint ismert olyan svájci holding társaságokat, amelyek minimális díj ellenében vállalták, hogy tagként szerepeljenek egy cég létrehozásánál, tökéletesen háttérben tartva az igazi tulajdonost. Klasszikus offshore megoldás. Vajon az Általános Értékforgalmi Bank Rt. milyen gyakran találkozhatott a cégalapításnak ezzel a formájával a hetvenes években, hogy ilyen jól ismerték az erre vonatkozó lehetőségeket?

Az Intereurop valós működéséről a hazai pénzügyi felügyeleti szerveknek nem volt hivatalos tudomása, azonban több intézmény magas pozícióban lévő vezetője támogatta és fedezte a cég ügyeit – nyilván nem önzetlenül. Beavatott volt például Salusinszky István⁵²² is a Magyar Külkereskedelmi Bank vezérigazgatója. A bankvezér már a negyvenes évektől kezdve benne volt a külkereskedelmi élet sűrűjében, fontos kapcsolatai voltak például az Olasz Kommunista Párttal is, jól ismerte a pártvállalatokon keresztül történő pártfinanszírozási rendszert. Salusinszky komoly támogatója volt Vittorio Savinak, aki az OKP Soresco nevezetű cégének ügyvezető igazgatójaként tevékenykedett több évtizedig.⁵²³ Kapcsolatuk abból az időből származhatott, amikor a Külkereskedelmi Bank vezetője még római kereskedelmi tanácsosként szolgálta a szovjet blokk érdekeit. Részt vett a Rómába

⁵²⁰ Uo. 12–13.

⁵²¹ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Emlékeztető, 1973. október 18.

⁵²² Salusinszky István (1918–1984) diplomata, külkereskedelmi szakember. 1945 után a Magyar Nemzeti Bank tisztségviselője volt, majd 1947-ben Moszkvába került, az ottani kereskedelmi kirendeltség vezetőjének. 1950–1958 között a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője, majd római kereskedelmi tanácsos 1963-ig. 1964-ben kinevezték a Külkereskedelmi Bank vezérigazgatójának, amely pozíciót nyugdíjba vonulásáig, 1980-ig megőrizte.

⁵²³ Bottoni 2015, 95.

áramló „alkotmányos költségek” célba juttatásában, amit alátámaszt Salusinszky 1963 folyamán a Magyar Nemzeti Bank egy levelére írt válasza. A római kirendeltség pénzügyeinek tisztázatlanságát firtató kérdésre a kereskedelmi tanácsos így válaszolt:

„Az Önök által említett kifizetések véleményünk szerint csupán valamilyen adminisztratív hiba folytán nem kerültek előjegyzésre Önöknél.

Egyébként az ügy természeténél fogva lehetetlen volt az Önök erre vonatkozó engedélyét bevárni, és azért ezen kifizetéseket kénytelenek voltunk fontos érdekek előmozdítása végett Dézsi elvtárral erre vonatkozóan folytatott megbeszéléseink alapján eszközölni.

Kérjük szíveskedjenek e kifizetések kérdését Dézsi elvtárral tisztázni annál is inkább, mert ily jellegű kifizetésekre előreláthatóan a jövőben is sor kerülhet.”⁵²⁴

Dézsi Albert, az OKP támogatásában elől járó Terimpex vezérigazgatójaként az Olaszországba folyó „alkotmányos költségek” és titkos jutalékok kulcsembere volt. Salusinszky előtt tehát nem volt ismeretlen a titkosszolgálatokkal való együttműködés sem. Mivel Rómában a katonai felderítés volt a meghatározó erő a hatvanas években, valamint egyértelmű, hogy az Intereurop ügyeiről tudomással bírt, gyanítható, hogy katonai vonalon lehetett bekötve a hírszerzés hálózatába. 1964-től Salusinszky minden eddiginél magasabb beosztásba került: kinevezték a Magyar Külkereskedelmi Bank vezetőjének. A korábban ismertetett és a külkereskedelem felhasználásával működő bonyolult pénzügyi és titkosszolgálati mechanizmus fedésére a Külkereskedelmi Bank vezérigazgatói posztja kiválóan alkalmas volt. A bankvezér hozzá is segítette az Intereurop alapítóit a szükséges engedélyek beszerzéséhez: Gergely Miklós személyes megbeszélés során kapott ígéretet Salusinszkytól, hogy a devizahatósági engedély kiadása nem fog akadályba ütközni.⁵²⁵ A Dévai ellen megindított nyomozás aggodalommal töltötte el a bankvezért, feltehetően joggal félt attól, hogy az ügyben játszott szerepe felszínre kerül. A BM is gyaníthatta, hogy Salusinszky támogatta az MNVK-2. cégalapításait, ezért igyekezett megtudni, miképpen reagál a pénzügyi vezető Dévai letartóztatására.

„Salusinszky elvtárs, a Külkereskedelmi Bank vezérigazgatója tart attól, hogy Dévai letartóztatása nyomán a BM firtatni fogja a Metalimpex Bécsben lévő és Vaduzban bejegyzett közös vállalkozásának hátterét. A hírforrás szerint Salusinszky megjegyezte, hogy akkor pedig nagy baj lesz. A hírforrás közlése szerint ez a közös vállalkozás egy nem létező vállalat, mert nincs bejegyezve a Pénzügyi Központban. Ennek következtében

⁵²⁴ MNL OL MNB TŰK XXIX-L-1-aa 471. d. Salusinszky István levele az MNB Devizaigazgatóságához, 1963. március 6. Köszönöm Germuska Pálnak, hogy figyelmembe ajánlotta ezt a dokumentumot.

⁵²⁵ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Devizahatósági engedély iránti kérelem, 1973. március 28.

nem áll hazai pénzügyi ellenőrzés alatt, nem fizet be nyereséget, pénzügyi műveletei nem követhetők nyomon, a befolyt pénzekből annyit könyvelnek el, amennyit akarnak, és a cég alkalmazottaiként Bécsben dolgozó magyar állampolgárok nem részesülhetnek a Magyar Népköztársaság jogi védelmében. A vállalat esetleges sikertelen pénzügyi ügyleteiért az anyagi terhet és hátrányt nem az állam, hanem a Metalimpex kell, hogy fedezze, nyilvánvalóan hamis pénzügyi könyvelés vagy egyéb hamisítás útján.⁵²⁶

Dévainak az MNVK-2. számára leadott jelentéséből az is kiderül, hogy Fekete János, a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese is szóbeli hozzájárulással támogatta a bécsi vállalat pénzeszközeinek kint tartását, vagyis engedélyt adott arra, hogy ne utalják haza az Intereurop nyereségéből a Metalimpexet megillető részt.⁵²⁷ Komolyabb segítséget jelentett a mindenkori bécsi kereskedelmi tanácsos, aki folyamatos támogatást adott az Intereurop ügyeihez, és ő volt az, akihez a cég alkalmazottai a felmerülő problémáikkal fordulhattak.⁵²⁸ (Az előző részben láthattuk, hogy hasonlóan fontos szerepet töltött be a NÚSZ és a MÚOSZ nyugatra irányuló tevékenységében a mindenkori bécsi sajtóattasé.) Az általunk tárgyalt időszakban Máдай István vezette a kereskedelmi kirendeltséget Bécsben, aki Dévai vallomása szerint komoly segítséget jelentett a fedőcég működtetése során. Máдай jól tájékozottnak számított titkosszolgálati ügyekben, sőt beavatottsága olyan széles spektrumú volt, hogy nem mindennapi történetét érdemes néhány mondatban összefoglalni.

Máдай István a zsidóüldözéseket Budapesten bujkálva élte túl, többször megszőkött a nácik és a nyilasok fogságából is, majd a háború után egyből felvételét kérte a kommunista pártba. A harmincas években kereskedelmi képesítést szerzett férfi karrierje gyorsan ívelt felfelé: a kőbányai sörgyár csoportvezetőjéből 1949-re az Édességbolt Nagykereskedelmi Nemzeti Vállalat vezérigazgató-helyettese lett, 1950 áprilisában pedig Washingtonba helyezték, ő látta el a kereskedelmi tanácsosi posztot a Szovjetunió legnagyobb ellenségének fővárosában.⁵²⁹ Kihelyezése után az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) foglalkozni kezdett személyével, majd 1951. március 18-án, hazalátogatása alkalmával, beszervezték.⁵³⁰ Innentől kezdve „Kiss Ferenc”, majd „Pesti” fedőnéven szorgalmasan adta jelentéseit az ÁVH-nak, bár beszerzésekor megjegyezte, hogy hírszerző lehetőségei eléggé korlátozottak, mivel szabadon nem utazhat az ország területén, az FBI folyamatosan lehallgatja, ráadásul a kémelhárítás klasszikus feladatait sem tudja ellátni, mivel nem lát bele a követség életébe.⁵³¹ Kifogásai – legalábbis amelyek az USA területén történő szabad mozgására és megfigyelésére

⁵²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. július 23. 84.

⁵²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Feljegyzés, 1974. február 19. 278.

⁵²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. Dévai István gyanúsított kihallgatása, 1974. augusztus 8. 161.

⁵²⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1134. Máдай István életrajza, 1968. augusztus 10.

⁵³⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1134. Jelentés, 1952. május 13. 118.

⁵³¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1134. Jelentés, 1951. március 19. 15.

vonatkoztak – életszerűnek tűnnek, de amennyiben így volt, vajon miért vállalta egyből két hírszerző szerv kiszolgálását is? Történetének bukéja ugyanis abból adódik, hogy ugyanazon a napon, amikor igent mondott az ÁVH felkérésére, megkereste őt a Honvédelmi Minisztérium IV. Főcsoportfőnöksége, vagyis a katonai felderítés is, és megnyerte hálózati kapcsolatának.⁵³² A két rivális szerv nem tudott a másik jelenlétéről, a párhuzamosság akkor derült ki, amikor az ÁVH emberei felfigyeltek arra, Mádai rendszeresen vásárol az amerikai hatóságok által tiltólistára helyezett rádió- és elektrotechnikai eszközökből, és átadja azokat a katonai attasénak.⁵³³ A belügyi és katonai hírszerzés rivalizálása már az ötvenes évek elején is tetten érhető, amikor az ÁVH komoly hibaként tünteti fel a katonák által Mádaira osztott feladatot arra hivatkozva, hogy a tiltott termékek beszerzésével veszélyeztetik a magyar kereskedelmi pozíciókat az Egyesült Államokban. Mádai ravaszkodásból vagy tájékozatlanságból vállalt kettős beszerzése olyan komoly vihart kavart a magyar államvédelem és pártapparátus legfelsőbb köreiből, hogy személyesen Péter Gábor és Farkas Mihály foglalkozott ügyével. Farkas Vladimir államvédelmi alezredes, az ÁVH hírszerzésének vezetője személyesen referált Péter Gábornak az esetről, egyértelműen a katonai vonalat hibáztatva, amiért megszegték a két szerv között élő megállapodást, hogy beszerzés előtt tájékozódni a társszerv érintettségéről, és amennyiben azok jelenléte igazolódott, egyeztetést kezdeményeznek, illetve bármilyen külföldi hálózatépítés esetében tájékoztatják az ÁVH-t.⁵³⁴ Révész Géza altábornagy, a HM IV. Főcsoportfőnökségének vezetője saját kézzel írt feljegyzésében számolt be Farkas Mihály honvédelmi miniszternek arról, hogy a beszerzés előtt tanulmányozták Mádait, és nem utalt semmi az ÁVH-val való kapcsolatára.⁵³⁵ Nem is utalhatott, hiszen akkor még nem is élt a kapcsolat. Mindebből természetesen azt a következtetést vonták le, hogy az ÁVH követte el a hibát, azt pedig egyenesen tagadta Révész, hogy valaha hallott volna olyan megállapodásról, amely arra kötelezné a katonai titkosszolgálatot, hogy beszámoljon az államvédelemnek a hálózatépítéséről. Mádait – az ÁVH-val egy időben – Révész személyesen nyerte meg a katonai felderítés számára, vagyis a legmagasabb szinten foglalkoztak személyével, nyilván a kiváló lehetőségekkel kecsegtető állomáshelye miatt, így nem is akarták őt egykönnyen elengedni. Végül az ÁVH felfüggesztette a kapcsolatát Mádaiival, és átengedte őt a katonák számára, azonban hamarosan újra jelentkeztek az akkor már Berlinben dolgozó kereskedelmi

⁵³² ÁBTL 3.2.1. Bt-1134. Jelentés, 1952. május 13. 118.

⁵³³ Uo. 119.

⁵³⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1134. Feljegyzés Péter Gábor altábornagy részére, 1952. május 8. 140.

⁵³⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1134. Feljegyzés a honvédelmi miniszter elvtárs részére, 1952. május 9. 138–139.

tanácsosnál.⁵³⁶ A történet vége az lett, hogy Mádait 1980-ig folyamatosan foglalkoztatta valamelyik szerv, felváltva. 1955-ben tért haza Berlinből, ekkor a KKM Tőkés Országok Államközi Főosztályának főosztályvezető-helyettese lett átmenetileg, de 1957-ben újra külföldre helyezték, ezúttal a stockholmi kirendeltség vezetését bízták rá, ahol 1962-ig dolgozott.⁵³⁷ 1967-ben és 1977-ben megkapta a Szocialista Hazáért Érdemérmét. A három nyelven felsőfokon beszélő üzletember-diplomatát 1973-ban helyezték ki Bécsbe, ekkor az MNVK-2. hozzájárult, hogy a társszerv is igénybe vegye szolgálatait.⁵³⁸ 1979-ben, idős korára tekintettel végleg hazatért, és a Merkátor Vállalat vezetését bízták rá. Bécsi évei alatt rendszeresen jelentett a BM tisztjeinek, adatokban és információkban gazdag dossziéját a közelmúltban vehette át az ÁBTL.⁵³⁹ Sajnos azonban az MNVK-2-nek végzett munkájáról nem rendelkezünk semmiféle információval, pedig az Intereurop működésével kapcsolatos tevékenysége minden bizonnyal fontos adalékokkal szolgálhatna a jelen történethez. A cég alapításánál, 1973 elején mindenesetre még Budapesten dolgozott a KKM főosztályvezetőjeként, és nyilván nem véletlen, hogy Dévai éppen hozzá címezte az alkalmazottak kiutazásának engedélyezésére vonatkozó kérelmét.⁵⁴⁰

A Fercom és a Metalimpex nem sokkal az Intereurop életre hívása után újabb közös vállalkozást hozott létre, Metimexco néven. Bár a cég alapítási iratai egyelőre nem állnak rendelkezésemre, annyi nyilvánvaló, hogy a Metimexco is az Intereuropban érdekelt Jovanovits közreműködésével született. Arra szolgáló egyértelmű információ, hogy mi alapján választotta az MNVK-2. Jovanovitsot üzlettársának, sajnos nem derül ki az anyagokból. A BM korábbi adatgyűjtéséből annyit tudhatunk róla, hogy a cégalapítást megelőző években szoros kapcsolatban állt Arató Ferencsel, a Külkereskedelmi Bank egykori vezérigazgató-helyettesével, akit angol és izraeli szervekkel való együttműködés gyanújával tartottak ellenőrzés alatt, de néhány évvel a Dévai-féle nyomozás előtt öngyilkosságot követett el.⁵⁴¹ Egyes értesülések szerint Jovanovits ellen jogerős büntetőjogi ítélet volt érvényben hazájában, ezért kellett láthatatlannak maradnia az üzletkötések során, más információk szerint azonban a jugoszláv állambiztonsági szolgálatok embere volt, és pusztán a legalizálás érdekében terjesztette magáról a büntetőeljárás legendáját.

⁵³⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-1134. Szolgálati jegy, 1954. október 30. 147.

⁵³⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-1134. Önéletrajz, 1968. augusztus 10. 171–172.

⁵³⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-1134. Csapó Viktor vezérőrnagy átirata Rajnai Sándor BM III/I. Csoportfőnök számára, 1975. június 19. 189.

⁵³⁹ ÁBTL 3.2.3. Mt-1118/2.

⁵⁴⁰ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. A Metalimpex – Fercom – Intereurop-Export között kötendő társasági szerződés előzetes elvi engedélyeztetése, 1973. február 27.

⁵⁴¹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1974. június 3. 268.

A Metimexco létrehozásánál is a vaduzi bejegyzést választották a cégalapítók, akárcsak az Intereuropnál, bár a hetvenes évek közepére már kevésbé volt szalonképes az adóelkerülésnek ez a formája Európában, így egyre gyakrabban Svájcot választották a cégek bejegyzési helyül, ahol hasonlóan kedvező jogszabályi és adókönyezet fogadta a vállalkozókat, csak némiképp drágábban. (A Dévai ügy elcsitulása után a vállalat új vezetősége át is vitte cégeit Svájcba.⁵⁴²) A Metimexco és a két Intereurop számláit két bécsi banknál vezették, azonban forgalom csak az egyik banknál jelentkezett. A Metimexconak volt ugyan folyószámlája az MNB bécsi leánybankjánál, a Central Wechsel- und Creditbanknál (CW Bank), azonban forgalom nem zajlott rajta.⁵⁴³ A CW Bank feladata volt az állami külkereskedelmi vállalatok nyugati ügyleteinek finanszírozása a pártállam idején, de a demokratikus átrendeződés után tovább folytatta működését, rengeteg megválaszolendő kérdést hagyva maga után. 1999-re 70, egyes források szerint közel 100 milliárd forintnyi kárt halmozott fel a Magyar Köztársaság költségvetésének terhére, amelynek meghatározó része – sajtóértésülések szerint – a rendszerváltoztatás után keletkezett, amikor a bank hatalmas hitelállományt helyezett ki többnyire a volt keleti blokkból érkezett vállalkozókhoz. A kétes hírű üzletemberek és cégek többsége köthető volt az egykori szovjet, és az irányításuk alatt álló szatellit államok titkosszolgálataihoz, sőt még arról is szóltak a hírek, hogy a Stasi vagyonát a CW Bankon keresztül mentették át a fordulat után.⁵⁴⁴ A bécsi magyar fiókbank tehát feltehetően pénzmosodaként üzemelt, de elképzelhető, hogy a hetvenes évek közepén, amikor a Metalimpex hozzákezdett külföldi cégbirodalmának kiépítéséhez, a bank irányítói még csak a tanuló éveiket töltötték, ugyanis az anyacég a Metimexco pénzügyleteit nem a CW Bank segítségével bonyolította. Egyértelműen kikerülték az MNB bekapcsolását a tranzakciókba, pedig a jegybank igyekezett nyomást gyakorolni a vezetésre. 1976. június 23-án a CW Bank vezetője telefonon kereste fel a Metimexco korabeli igazgatóját, Heiszig Józsefet, és kérte fel a fiókbank foglalkoztatására. Heiszig kitért a határozott válasz elől, azonban írásos beszámolójában, amelyet a Metalimpex vezetőségéhez intézett így fogalmazott: „Az érdekeltek figyelmét felhívom arra, hogy a Metimexco forgalmát nem célszerű a Central Wechsel- und Creditbankhoz telepíteni, inkább több bank között kell megosztani, esetleg egy részét külföldre áttenni.”⁵⁴⁵ Valószínűsíthető, hogy a pénz mennyiségére és mozgására vonatkozó információkat semmiképpen nem akarták láthatóvá

⁵⁴² MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Jelentés a Metalimpex számára, 1975. szeptember 17.

⁵⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. augusztus 30. 141.

⁵⁴⁴ Torkos 1999.; Torkos 2003.; Haas 2000.; Haas 2001.

⁵⁴⁵ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Telefonfeljegyzés, 1976. június 23.

tenni bármilyen magyarországi kötődéssel rendelkező intézmény számára, még akkor sem, ha a CW Bank vezetősége is támogatta a különböző offshore megoldásokat.

A pénzforgalom tehát egy másik banknál vezetett számlán folyt, amely intézetnek szintén volt magyarországi kötődése. A bécsi Winter Bankot 1892-ben alapították, de jelentősége csak a második világháború után nőtt meg. 1959-ben betársult a cégbe Simon Moskovics, Magyarországról érkezett kereskedő, aki 1949-ben kezdte kalmárkodását az osztrák fővárosban. Vezetése alatt a bank specializálódott a Kelet–Nyugat közötti kereskedelmi tranzakciók szervezésére és finanszírozására, együttműködve a blokk országainak állami tulajdonban lévő bankjaival. 1963-ban elnyerte azt a – pénzüzetek tekintetében kivételesnek számító – engedélyt, hogy aranyat importálhatott Ausztriába, és – az osztrák állami pénzverdével kötött megállapodás szerint – aranyérméket állíthatott elő és forgalmazhatta azokat. Üzleti sikerei a hetvenes évek elejére Ausztria legnagyobb magánbankjává tették, de a sikertörténet nem szakadt meg: 1997-ben a Winter Bank a világ ezer legnagyobb bankjának ranglistáján a 16. helyet foglalta el.⁵⁴⁶ A Winter Bank tehát 1973 környékén, amikor a történetben szereplő cégeket alapították már jól menő vállalkozásnak számított, ráadásul az egyik tulajdonos Simon Moskovics anyanyelvi szinten beszélt magyarul, ez megkönnyítette az üzleti tárgyalások lebonyolítását is. Moskovics olyan szabálytalanságok elkövetésében is partner volt az Intereurop és a Metimexco számláival kapcsolatban, amelyek még átláthatatlanabbá tették a cégek pénzmozgásait. A folyószámlák nyitáskor megkötött szerződés alapján csak Jovanovits és a Metalimpexet képviselő Jakabfi István együttes aláírásával lehetett volna átutalásokat kezdeményezni, ennek ellenére Kertész György aláírásával is elfogadták az átutalási megbízásokat.⁵⁴⁷

Kertész György szintén az MNVK-2. megnyertjeként dolgozott a bécsi irodán,⁵⁴⁸ de már odakerülése előtt nemzetközi botrányt kavart tevékenységével. 1970-ben a katonai felderítés embereként látta el a Metalimpex libanoni képviselőjét, azonban tiltott pénzügyi manipulációkba keveredett, amiért féltő volt, hogy ellenséges szervek által zsarolhatóvá válik, így hazarendelését fontolgatta a titkosszolgálat.⁵⁴⁹ A távozása időközben még sürgetőbbé vált, ugyanis az arab hatóságok feljelentették cionista kapcsolatai miatt, azzal vádolták, hogy

⁵⁴⁶ A Winter Bank történetére vonatkozó adatok: *History of Bank Winter*.

⁵⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. augusztus 30. 141.

⁵⁴⁸ Mivel az MNVK-2. hálózati anyagai nem kutathatóak, természetesen csak közvetett bizonyítékaink vannak arra, hogy egyes személyek megnyertjei voltak a katonai hírszerzésnek. Kertész esetében például a vallomások mellett találkozhatunk egy átirattal, amelyben a BM kérte a katonai hírszerzést, hogy járuljon hozzá hálózati emberük kihallgatásához. ÁBTL 3.1.9. V-160338. Feljegyzés, 1974. szeptember 26. 169.

⁵⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1974. március 20. 129.

izraeli cégeket részesít előnyben.⁵⁵⁰ Mindez itthon is kellemetlen helyzetet teremtett, hiszen Magyarország hivatalosan az arab felet támogatta az arab–izraeli konfliktusokban, ezért Kertész hazajövetelét diplomáciai érdekek miatt sem lehetett halogatni. Dévai szerint Kapás Pál ezredes azzal magyarázta Kertész azonnali visszarendelését, hogy „az a gyanú merült fel ellene, hogy az izraelieknek dolgozik.”⁵⁵¹ Ezek után azt várnánk, hogy egy ellenséges állammal való kooperáció után minimum megszabadul a titkosszolgálat az ügynökétől, de még inkább független bíróságra bizza annak eldöntését, hogy valóban fennáll-e a hűtlenség vagy a hazaárulás vádja. Mindez nem történt meg, de nemcsak azért, mert a szocialista Magyarországon nem volt független bíróság, hanem azért sem, mert számunkra kibogozhatatlan érdekek így kívánták. Kertész bukás helyett Ausztriába került.

Még bécsi kiküldetése előtt Kertész megfordult Vietnamban is, ahol részt vett a Saigonba küldött Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság munkájában.⁵⁵² Innen került Bécsbe, ahol az Intereurop üzleti ügyeinek irányítójaként nagyon közeli partnerséget alakított ki a korábban már a Metalimpex partnereként bemutatott Comex céggel, és annak leányvállalataival. Kertész aktívan szerepet vállalt a Metalimpex olasz partnerei által juttatott visszatérítések felhasználásánál is, ugyanis a Bonassi és Thierry közvetítésével létrejött üzletekből származó láthatatlan jövedelmek egy része az Intereurop alkalmazottaihoz került, ezzel egészítve ki hivatalos jövedelmüket. Kertész György havi 1500, munkatársa, Tóth Györgyné pedig havi 1000 schillinget kapott fizetése mellé az olasz jutalékok visszatérítéséből.⁵⁵³ A cég munkatársai a jövedelem-kiegészítés mellett egyéb kedvezményeket is élvezhettek a titkosszolgálat jóvoltából: „udvarias beléptetéssel” léphettek át a határon, vagyis a vámszervek nem akadékoskodtak a gépjárművek és a csomagok ellenőrzésével, bármit behozhattak az országba vámmentesen.⁵⁵⁴

A Metalimpex bécsi leányvállalatainak működtetése során rövid időn belül éles konfliktusok alakultak ki a társtulajdonosok között. A Jovanovitscsal folytatott üzleti kapcsolatot beárnyékolta a partner kevésbé korrekt hozzáállása, legalábbis a magyar fél véleménye szerint. Jovanovits ugyanis nem teljesítette az Intereurop létrehozásakor vállalt 40 ezer tonna hengereltáru forgalmazására vonatkozó kötelezettségét, leginkább azért, mert a tulajdonában lévő többi vállalat számára kötötte az üzleteket, amelyekben nagyobb részesedése volt. Éppen ezért Dévai még a lebukása előtt felvetette, hogy ki kellene vásárolni

⁵⁵⁰ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. július 30. 89.

⁵⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. Dévai István gyanúsított kihallgatása, 1974. augusztus 8. 159.

⁵⁵² ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. június 5. 12.

⁵⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Dévai István feljegyzése az MNVK-2. részére, 1973. október 11. 272.

⁵⁵⁴ Uo.

öt a Metimexcoból, bár az érvényben lévő szerződések alapján ezt leghamarabb csak 1975 közepén lehetett volna megtenni.⁵⁵⁵ Ennek ellenére a tulajdonoscsere már 1975 elején sor került. Dévai lebukása ugyanis semmiben nem gátolta meg a vállalatok további működését, a szisztéma érintetlen maradt, és a szereplők sem nagyon változtak. Jovanovitscsal a tárgyalást Jakabfi István és Schröck Lajos vezették, mindketten jelen voltak a cég életében már a kezdetektől. Schröcköt Dévai vonta be a titkos üzemekbe, mert alkalmasnak találta a konspirált pénzügyi műveletek bonyolítására. Kifejezetten kérte a szolgálatokat, hogy szervezzék be megnyertjeik hálózatába munkatársát, ugyanis a BM már „hónapok óta érdeklődik utána, közös érdek lenne, ha a katonai felderítés megelőzné őket.”⁵⁵⁶ Dévai szerint Schröck beszerzése hamarosan meg is történt.⁵⁵⁷ Valóban jól jártak Schröck megnyerésével, ugyanis sikerrel vitte keresztül, hogy Jovanovits ellenszolgáltatás nélkül, vagyis ingyen adta át a Metimexco öt illetve tulajdonjogát a Metalimpexnek, ezzel 50 ezer svájci frank értékű ingóságához, és még egyszer ekkora összegű kézpénzhez juttatva a vállalatot. Azonnal új üzlettárs után néztek, Király Herbert, az Eisenexport nevű cég tulajdonosa szállt be tőkével a vállalkozásba,⁵⁵⁸ és ez a felállás a nyolcvanas években még minden bizonnyal működött. 1976-ban a Metimexco és egy olasz cég, a Gemco közösen létrehozták a Metex nevű vállalatot, amely egy darabolóüzem beruházásába kezdett Bécsben. A Metex mindhárom tulajdonosa, vagyis az olasz Gemco, és a Metimexcot képviselő két cég egyesével kétmillió schilling befizetésével adták a vállalkozás alaptőkéjét. Valójában a Metalimpex volt a meghatározó tulajdonos, ugyanis Király kevésbé tudta saját érdekeit képviselni a Metimexcon belül, így a Metexhez kapcsolódó döntésekben a magyar vállalat szava 2/3-os arányban érvényesült.⁵⁵⁹ A cégalapítások tehát nem értek véget a BM 1974-es vizsgálatával, a Metalimpex, és rajta keresztül az MNVK-2. megőrizte piaci pozícióit a szomszédos fővárosban, bár tevékenységük részletes feltárása, a cégbirodalom teljes feltérképezése majdhogynem lehetetlen. Az állambiztonsági anyagok kutatása során véletlenszerűen találkozhatunk későbbi jelentésekkel is, amelyek a Metalimpex nyugat-európai terjeszkedéséről szólnak, és értesülhetünk belőlük például arról, hogy 1979-ben a legnagyobb szállítójával, a kölni székhelyű Klöckner céggel kezdtek egy vegyesvállalat létrehozásába, amely düsseldorfi központtal működött, természetesen liechtensteini

⁵⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Dévai István feljegyzése az MNVK-2. részére, 1974. február 19. 278–279.

⁵⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Dévai István feljegyzése az MNVK-2. részére, 1974. február 27. 280.

⁵⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. Dévai István gyanúsított kihallgatása, 1974. augusztus 8. 159.

⁵⁵⁸ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Úti jelentés, 1975. január 29–február 1.

⁵⁵⁹ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Metex GmbH Bécs előtörténete, 1982. január

bejegyzéssel.⁵⁶⁰ Elszórt jelentésekből megismerhetjük még a Fermetall vegyesvállalat nevét is, amely szintén a Metalimpexhez köthető, de egyelőre konkrétumot nem tudunk róla. Hacsak azt nem, hogy 1984-ben a Fermetall és a Metex irodáiban házkutatást tartott az osztrák adóhatóság, amelynek során elvittek a páncélszekrényből több külföldi leányvállalatot is kompromittáló iratot,⁵⁶¹ arra gyanakodva, hogy Király azért tart fenn több külföldi vállalattal is üzleti kapcsolatot, hogy rajtuk keresztül kivonja nyereségét az adózás alól.⁵⁶² Az egyszerű adócsalásnak tűnő ügyet azonban árnyalta az Ausztriában elterjedt hír, miszerint a Metex, a Metimexco és rajtuk keresztül a magyar anyavállalat az alulszámlázásokból eredő pluszjüvedelmük egy részét az Osztrák Kommunista Párt támogatására fordították.⁵⁶³

A fantomcég fiktív tanulmányai

„Az Universal Piackutató Iroda a csoportfőnökségünk egyik hazai operatív fedőszerve, melyen keresztül azon hazai és külföldi pénzforgalmat bonyolítjuk, amelyeknél operatív érdekből szükséges a HM háttér elfedése.”⁵⁶⁴ – olvashatjuk az MNVK-2. csoportfőnökének, Sárközi Sándornak a magyarázkodását, amellyel a napvilágra került fiktív tanulmányokért kifizetett milliók sorsát felderíteni igyekvő belügy kíváncsiságát kívánta megfékezni.

Az Universal működésére egy párhuzamos nyomozás során figyeltek fel a BM operatív tisztjei. 1974. április 22-én előzetes letartóztatásba helyezték Viszkei Mihályt, a Fővárosi Tanács Terv- és Közgazdasági Főosztályának vezetőjét és Tóth Istvánt, a Fővárosi Tanács Információs Központjának igazgatóját.⁵⁶⁵ A vád ellenük elsősorban államtitoksértés és társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett csalás volt, amelyben magas pozícióban lévő politikusok is segítették őket.⁵⁶⁶ A BM szerint Tóth István már 1969-től fogva – akkor még a Kohó- és Gépipari Minisztérium Műszaki Tudományos Tájékoztató Intézet Gazdasági Információs Osztályának vezetője volt – Viszkeivel kötött fiktív szerződések alapján, az állományon kívüli beralap terhére követett el sikkasztást. A csalás napvilágra kerülése után Viszkei kimentette Tóth Istvánt a felelősségre vonás alól. A két férfi 1973. január 1-jével

⁵⁶⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-444/1. Dr. Dercze István r. százados elvtársnak a BMIII/I-B Önálló Alosztály vezetőjének, 1979. augusztus 8. 7.

⁵⁶¹ ÁBTL 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ)1984-III/I-34.1984. február 16.

⁵⁶² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-34. 1984. február 17.

⁵⁶³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-52. 1984. március 14.

⁵⁶⁴ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Dr. Sárközi Sándor vezérőrnagy, az MNVK-2. csoportfőnökének átírata Karasz Lajos r. vezérőrnagynak, a BM. III. főcsoportfőnökének, 1974. augusztus 31. 149.

⁵⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. július 17. 71.

⁵⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-160869/17. Javaslat dr. Szép Zoltán országgyűlési képviselő mentelmi jogának felfüggesztésére, 1974. június 5. 12.

létrehozott egy új intézményt a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának segítségével: ez volt a Fővárosi Számítástechnikai és Díjbeszedő Vállalat keretein belül működő Információs Központ, a Főinform, amelynek vezetője Tóth Istvánt lett. Dr. Szép Zoltán országgyűlési képviselő közbenjárásra elérték, hogy az új intézmény egy év múlva már önálló költségvetési szervként működött.⁵⁶⁷ A Főinform felhasználásával elkövetett sikkasztás, deviza- és vámbűntett, valamint más visszaélések függetlenek voltak a Dévai körül kialakult kapcsolatrendszerrel, egy véletlen egybeesés azonban újabb adut adott a BM kezébe az MNVK-2. és a Metalimpex ellen – legalábbis eleinte még ebben reménykedhettek az állambiztonsági tiszték.

Tóth István a Főinform megalakítás előtt, még a KGM munkatársaként szerződést kötött a Lampart Zománcipari Művekkel kereskedelem-, gazdaság- és iparpolitikai témájú tanulmányok megírására, amelyeket a szerződésekben meghatározott módon elkészítettek.⁵⁶⁸ Azonban a Lampart is az MNVK-2. érdekeltségébe tartozott, így váratlanul a KGM munkatársai is részesei lettek a szolgálat illegális pénzkitermelésének. A Lampart vezérigazgatója, Gáfrik János 1969-től volt kapcsolatban a katonai felderítéssel, és 1971-ben kapta azt a felkérést Tóth Géza alezredestől, hogy az általa vezetett vállalat költségvetésének terhére segítse az anyagi nehézségekkel küzdő szolgálatot.⁵⁶⁹ Tóth István úgy keveredett bele az ügybe, hogy az irányítása alatt álló intézmény által megírt tanulmányokat átkötötték, az Universal logójával ellátták, és gyakorlatilag ugyanazokat a munkákat vette meg kétszer a Lampart.⁵⁷⁰ Az ötlet Gáfrik helyettesétől, Fonyódi Antaltól származott, aki az első felkéréstől kezdve tudott a Lampart és az MNVK-2. együttműködéséről. A KGM nevében eljáró Tóth István is értesült a simlis ügyletről, ugyanis Fonyódi felkérte rá, hogy az általuk elkészített tanulmány propaganda-vizsgálatra vonatkozó részéből készítsenek még egy példányt, és azt külön kötésben adják át.⁵⁷¹ Az első színlelt szerződés megkötésére 1972. március 30-án került sor, amelynek keretében 400 ezer forintot utaltak át az Universal MNB-nál vezetett 235-96.443 számú számlájára.⁵⁷² A szerződést az Universal nevében Kapás Pál írta alá, ahogy az ügyben előkerült többi szerződés is az ő nevében futott. A Lampart esetében még egy megállapodás került a BM kezére 1973 elejéről, amely alapján 165 ezer forinttal gazdagították

⁵⁶⁷ Uo.

⁵⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-160869/21. Jelentés, 1974. július 3. 188.

⁵⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-160869/21. Jegyzőkönyv Gáfrik János meghallgatásáról, 1974. július 4. 190.

⁵⁷⁰ Uo.

⁵⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-160869/21. Jegyzőkönyv Tóth István gyanúsított kihallgatásáról, 1974. július 5. 195.

⁵⁷² ÁBTL 3.1.9. V-160869/21. Universal Piackutató Iroda és a Lampart Zománcipari Művek közötti szerződés, 1972. március 30. 218.

az MNVK-2. illegális büdzséjét.⁵⁷³ Az ügyben érintett személyek mindegyike arra hivatkozott, hogy jóhiszeműen jártak el, úgy gondolták, cselekményükkel jó célt szolgálnak.⁵⁷⁴ Ezt a BM sem tudta megcáfolni, kénytelenek voltak a Tóth István és társai elleni nyomozástól elkülöníteni az ügyet.⁵⁷⁵ A Lampart és az Universal közötti bizonyítottan fiktív szerződések alapján átutalt pénzek miatt senkit nem vontak felelősségre. A Lampart és az MNVK-2. közötti színlelt szerződések felbukkanása – bár az imént említett nyomozás során terhelő bizonyítékként felhasználni nem tudták – ráirányította a figyelmet az Universal működésére, és kiderült, hogy a Metalimpex a Lampart által átutalt összeg többszörösét biztosította a fantomcégen keresztül a katonai titkosszolgálatnak.

Gergely Miklós emlékei szerint valamikor a hatvanas évek végén kereste őt fel Kapás Pál és Tóth Géza azzal, hogy folyamatos pénzügyi támogatásra lenne szükségük, amelyet a fedőintézményükön keresztül kellene bonyolítani.⁵⁷⁶ A folyamatosság az éveken keresztül tartó, éves szinten több százezer forintra rúgó átutalásokat jelentette, amelyet a már ismertetett módon, fiktív tanulmányok felhasználásával oldottak meg. Dévai saját munkatársait kérte fel a dolgozatok megírására, mivel a fantomcégnak nem voltak alkalmazottai, akik a megrendelést teljesíthették volna.⁵⁷⁷ Viniczei Gábor gazdasági igazgató és dr. Nagy György osztályvezető voltak ebben a segítségére, akik alkalmanként 1000–1500 forintot kaptak a különmunkáért. Összesen nagyjából tíz tanulmány készült el ezzel a módszerrel, az alkotók számára pedig Kapás Pál küldte el a javadalmazást. Az elkészült tanulmányok gyakorlatilag teljesen értéktelenek voltak a cég működése szempontjából, ugyanis a konspiráció fenntartása érdekében Dévai kénytelen volt az Universal által újrakötött és a fedőcég logójával ellátott írásokat a páncélszekrénye mélyére süllyeszteni, nehogy a beavatatlan munkatársak felismerjék annak eredetét.⁵⁷⁸

Az Univerállal kezdett együttműködés elején Kapás biztosította a Metalimpex vezetőit arról, hogy a szerződések teljesen legálisak, mivel mind a Külkereskedelmi Minisztérium, mind a Pénzügyminisztérium illetékesei hozzájárultak az intézmény tevékenységéhez és a várható pénzátutalásokhoz. Ennek ellenére 1973 folyamán a KKM Revizori Osztálya ellenőrzést tartott a külkereskedelmi vállalatnál, és szabálytalannak találta az Universal részére kezdeményezett átutalásokat. Firtatni kezdték a piackutató intézet

⁵⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-160869/21. Universal Piackutató Iroda és a Lampart Zománcipari Művek közötti szerződés, 1973. január 8. 221.

⁵⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-160869/21. Jegyzőkönyv Gáfrik János meghallgatásáról, 1974. július 4. 193.

⁵⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V-160869/21. Értékelő jelentés Tóth István és társai ügyében, 1975. december 18. 6.

⁵⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-160338/3. Gergely Miklós gyanúsított kihallgatása, 1974. október 14. 115.

⁵⁷⁷ ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. Dévai István gyanúsított kihallgatása, 1974. július 19. 136.

⁵⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-160338/3. Gergely Miklós gyanúsított kihallgatása, 1974. október 14. 117.

mibenlétét, és a részükre kifizetett összegek nagyságára való tekintettel látni kívánták a produktumot is. Dévai és Gergely azonnal értesítették összekötőjüket a felderítésnél, akik rövid időn belül intézkedtek is, és a revizori vizsgálat lekerült a napirendről. Gergely állítása szerint személyesen a pénzügyminiszter-helyettes, Madarasi Attila járt el az ügyben, és állította le az ellenőrök zavaró szimatolását a fantomcéghez köthető pénzügyek körül.⁵⁷⁹

Dévai bukásáig folyamatosan történtek átutalások az Universal részére: összesen hárommillió-háromszázezer forint került 1974 nyaráig ezen az úton a HM titkosszolgálatához a vállalat nyereségének terhére.⁵⁸⁰ Sajnos arról egyelőre nem tudunk, hogy hány vállalat fizetett valós pénzeket fiktív tanulmányokért az Universal számlájára, azonban feltehetően a Lampart és a Metalimpex ezzel nem voltak egyedül. Az MNVK-2. állítólag tartott egy „bemutató gyakorlatot” több külkereskedelmi vállalat vezetője előtt, ahol megbeszélték a pénzkitermelés különböző módozatait, többek között a színlelt szerződések nyújtotta lehetőségeket is, de azt sajnos nem tudjuk, hány vállalatvezető volt ezen a találkozón jelen.⁵⁸¹

A BM hiába tárta fel a népgazdaság kárára elkövetett sikkasztást, az operatív érdek előrébb való volt az ország vagyonának védelménél, vagyis a fedőcég mibenlétét nem lehetett nyilvánosságra hozni, így az Universallal kapcsolatos bűncselekmények büntetőeljárás tárgyát sem képezhették.⁵⁸² Az indoklás az volt, hogy az így szerzett összegeket „a szolgálat állami érdekek kielégítése végett hasznosítja.”⁵⁸³ Mivel a katonai felderítés iratanyagait nem adták még át a levéltárnak, nem tudhatjuk, hogy az Universal Piackutató Iroda mettől meddig működött, hány „ügyfele” volt, összesen mekkora vagyont vont ki az állami vállalatok nyereségéből, és feltehetően ellenőrizhetetlen marad az is, hogy valóban állami érdekeket szolgált-e az így kivont pénz.

Fix áras korrupció

⁵⁷⁹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/3. Gergely Miklós gyanúsított kihallgatása, 1974. október 14. 117.

⁵⁸⁰ A következő tanulmányokat foglalta le a BM Dévai páncélszekrényéből: *A színesfémek világpiaci helyzete; A rézpiac helyzete 1973-ban; Tőkés országok vasérc és mangánérc konjunktúrájának alakulása 1973-ban; Nyersvas és fémötvözött acélok valamint hengerelt lemezek piaci konjunktúrája és 1972. évi perspektívái; A réz világpiaci helyzete; Az európai és afrikai rézbányászati olvasztó és finomító kapacitás fejlesztéséről; Vaskohászati termékek tőkés piacának konjunktúrája 1970-ben és a fejlődés perspektívája 1971-ben; Nyersanyagbeszerzés Afrikából: a bauxit esete.* Valamint néhány jelentést az acélpiac helyzetéről. ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. Jegyzőkönyv házkutatásról, 1974. július 15. 64–65.

⁵⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/3. Gergely Miklós gyanúsított kihallgatása, 1974. október 14. 119.

⁵⁸² ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. július 17. 72.

⁵⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. Kimutatás, 1974. november 1. 245.

Az Universal részére juttatott forintok elenyésző kárt okoztak a Metalimpex számára ahhoz a veszteséghez képest, amelyet a diósgyőri Lenin Kohászati Művek (LKM) volt kénytelen elszenvedni egy Dévai által nyélbeütött korrump üzleten. Ez a történet feltehetően nem tartozik szorosan az MNVK-2-nek végzett „valutakitermelési” módozatok sorába: az ebből az üzletből származó haszon nagy valószínűséggel leginkább magánzsebekbe vándorolt.

1969. szeptember második felében az NSZK illetőségű Comex, Transmare és Klöckner cégekkel exportszerződést kötött a Metalimpex, amelyben kötelezettséget vállalt a Lenin Kohászati Művek terhére, hogy 2796,5 tonna wolframmal ötvözött nemesacélt leszállítanak részükre.⁵⁸⁴ A Comex nevű cég háttéréről már részletesebben olvashattunk korábban, a Klöckner a Metalimpex egyik legfontosabb szállítója volt, az NSZK legnagyobb acélipari vállalata, korábban már szó volt róla, hogy a hetvenes évek végén közösen hoztak létre egy vegyesvállalatot. A Transmare céggel Dévai szintén hosszú évekre visszatekintő kapcsolatot ápolt, a BM a nyomozás során megállapította, hogy a német cég tulajdonosa, Peter Eichmann rendszeresen korrumpálta magyar partnereit, aminek köszönhetően jóval a világpiaci áron alul tudott kohászati termékekhez hozzájutni. Ezeket a készítményeket aztán a német cég a két legnagyobb felvevőpiacának számító országba szállította tovább: Kínába és Izraelbe.⁵⁸⁵ Mivel a keleti blokk egyik említett állammal sem ápolt szívélyes viszonyt azokban az években, felmerült a gyanú, hogy a Dévai által előnyben részesített Transmare szintén a Metalimpex fedését szolgálta csupán olyan üzletek bonyolításánál, ahol Magyarország részvételét rejteni kívánták. Bár a dokumentumokat olvasva sokkal nyomatékosabb érvnek tűnik az ügyletből származó személyes haszon mindkét oldalon, de elképzelhető, hogy a hatóság valóban politikai megfontolásokból nem akadályozta meg később sem a további üzletkötéseket, hiszen Dévaiék bukása után sem változtak a Metalimpex üzletfelei, vagyis a korábban már említett cégek mindegyike a magyar vállalat partnere maradt.

1969 végén tehát a Metalimpex leszerződött a fenti cégekkel arra, hogy a következő év folyamán az LKM közel 3 ezer tonna wolfram ötvözetet legyárt. Minderre rendkívül szoros szállítási határidőket határoztak meg, amelyeket komoly kötbérekkel is biztosítottak, mindannak ellenére, hogy a vállalt mennyiség nagyjából tízszerese volt annak, amelyet korábban az LKM teljesíteni szokott, és amelynek legyártására adott technikai feltételek között képes lett volna. A kohászati művek szakemberei tiltakoztak is a szerződés aláírása

⁵⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1974. szeptember 20. 77.

⁵⁸⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1974. március 20. 123.

ellen, Dévai és Gergely azonban hajlíthatatlan maradt.⁵⁸⁶ A legnagyobb bukás nem is ebből adódott, hanem abból, hogy a késztermék árát egy évre előre meghatározták annak ellenére, hogy a nyersanyagok árának erős ingadozása miatt egy ilyen szerződést legfeljebb csak egy hónapra előre szoktak megkötni. A fix árak alkalmazása amúgy is csak a szocialista blokk országaival szemben volt megengedett, nyugati cégek esetében soha. Legalábbis elméletben. A wolfram ráadásul azon nyersanyagok közé tartozott, amelynek ára különösen sokszor és nagymértékben változott a világpiacon, ennek ellenére a szerződésben rögzített árajánlat a szocialista országokkal szemben gyakorolt kedvezményeket és feltételeket tartalmazta: a teljes 1970-es évre előre meghatározta a leszállítandó késztermék árát. A wolframot legnagyobb mennyiségben Kína szokta forgalmazni, de 1969 novemberében váratlan helyzet állt elő. Átmenetileg nem jelentek meg wolframmal a nemzetközi piacokon, amely szabályszerű pánikot eredményezett: az érc ára 1970 elejére a tízszeresére emelkedett.⁵⁸⁷ Ha a szerződés megkötésekor a Lenin Kohászati Művek rendelkezésére áll a teljesítéshez szükséges wolfram-mennyiség, már önmagában csak az áremelkedésből adódó nyereségkiesés miatt legalább 300–400 millió forintos népgazdasági kárt keletkeztetett volna, de ebben az esetben legalább a vállalati veszteség minimális marad. Azonban a gyártáshoz szükséges mennyiség töredéke sem állt a kohó rendelkezésére, így a megemelt árakon kellett azt beszerezni, változatlan késztermékárak mellett.⁵⁸⁸ Annak érdekében, hogy a várható kárt – amennyire lehet – már előre enyhítsék, felhasználtak minden elérhető wolframot, még az ország katonai célokra félretett M (mozgósítási) tartalékát is, természetesen a Honvédelmi Minisztérium hivatalos engedélye nélkül.⁵⁸⁹ De hiába állt rendelkezésre a drága nyersanyag, a határidők teljesíthetetlenek maradtak. Végül egy csehszlovák céget bíztak meg azzal, hogy a fennmaradó mennyiség leszállításáról gondoskodjon, amelyik természetesen sokkal drágábban vállalta a munkát, mint azt a magyar fél garantálta a megrendelőnek. A helyzet katasztrofális volt, de a szocialista gazdaságnak úgy látszik, meg sem kottyant egy ekkora veszteség, a felelősök felkutatása ugyanis elmaradt. A Metalimpex és az LKM közötti együttműködést szabályozó szerződés azt tartalmazta, hogy mind a többletnyereségen, mind az esetleges veszteségen a két cég 75-25 százalékban osztozkodik, amelyből a 75%-os rész illette a kohászati üzemet.⁵⁹⁰ Jelen esetben a diósgyőri vállalat nem hagyta magát. Arra hivatkozva, hogy ők kellő időben figyelmeztették a Metalimpexet, sőt tiltakoztak a

⁵⁸⁶ ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. Bozsik Pál tanúkihallgatása, 1974. szeptember 5. 46.

⁵⁸⁷ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. szeptember 9. 174.

⁵⁸⁸ Uo.

⁵⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. A BM III/II. Csoportfőnökségének tájékoztatója, 1974. március 14. 10.

⁵⁹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. Feljegyzés, 1974. november 12. 175.

megkötendő szerződés feltételei miatt, követelték, hogy nagyobb részt vállaljon át a veszteségből a külkereskedelmi vállalat. Végül abban egyeztek meg, hogy amennyiben mindkét fél törekszik arra, hogy ne kerüljön az ügy jogi útra, a Metalimpex átvállalja a veszteség felét.⁵⁹¹ A nyomozás elkerülése valószínűleg többek érdekében állhatott, hiszen az amúgy rendkívül hiányos dokumentumok, és a vallomástételre nem igazán kész érintettek elbeszélése alapján úgy tűnik, hogy a két cég vezetőségén kívül mások is érintve lehettek a korrupcióban, azonban erre vonatkozó adatokat nem találhatunk az összegyűjtött nyomozati dossziékban. Az információk szükségességének legfőbb oka az, hogy a „III/II. Osztály szóbeli közlése szerint az ezzel kapcsolatos anyagokat időközben – utasításra – megsemmisítették.”⁵⁹² Az egyetlen korabeli fennmaradt irat 1970 márciusából származik, vagyis a szerződés teljesítésének az elejéről. Ebből kiderül, hogy a Lenin Kohászati Művek alkalmazottai már elég korán feljelentést tettek az illetékes megyei nyomozati szervnél a finoman szólva is gyanús ügylet miatt, azonban úgy tűnik, a rendőrök nem fordítottak túl nagy gondot a tények felderítésére. Talán valamilyen felsőbb „sugalmazásra” hanyagolták a kötelességüket? Mindenesetre megállapították, hogy az LKM legalább annyira felelős a szerződés aláírásáért, mint a Metalimpex. „A Metalimpex – ismerve az ötvöző anyagok [árának] piacérzékenységét – konkrétan is figyelmeztette az LKM-t a nagytételű szállítási vállalatok teljesíthetőségének esetleges nehézségeire,” valamint nem ismerhette előre a nem várt kínai magatartást és különben meg „bizonyos rizikóval minden üzletnél számolni kell.”⁵⁹³ Az ügyet tehát leseperték a nyomozók íróasztaláról, és valószínűleg soha nem fogjuk megtudni, kinek az utasítására.

A megsemmisített korabeli anyagok miatt rendkívül nehéz helyzetben volt a kémelhárítás 1974-ben, hiszen nem tudtak – még szakértők segítségével sem – megközelítő becslést adni arra nézve, hogy pontosan mekkora kár keletkezett az üzlet során. A vallomások erősen ellentmondtak egymásnak. Bozsik Pál, aki a korrupciós ügylet idején az LKM gazdasági igazgatója volt, határozottan állította, hogy a vállalat vesztesége 30 millió forint volt csupán,⁵⁹⁴ de más adatok arra utaltak, hogy ez megközelíthette a 90 milliót is.⁵⁹⁵ Végül a BM egy szakértői bizottság kirendelését kérte, amelynek munkája alapján a következő megállapítást tették: „Az exportszerződések létrehozásában Gergely Miklós vezérigazgató és helyettese, Dévai István közvetlenül nem vettek részt, arról csak a keletkezett problémák után

⁵⁹¹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. Bozsik Pál tanúkihallgatása, 1974. szeptember 5. 48.

⁵⁹² ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. A BM III/II. Csoportfőnökség kérése Kondi László r. alezredeshez, a Borsod Megyei RFK III/II. Osztály vezetőjéhez, 1974. március 14. 9.

⁵⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. LKM ötvözött acél üzlet, 1970. március 11. 7–8.

⁵⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. Bozsik Pál tanúkihallgatása, 1974. szeptember 5. 47.

⁵⁹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. szeptember 9. 175.

értésültek, ezért felelősségük csak áttételesen állapítható meg.”⁵⁹⁶ Mivel Dévai személyesen tartotta a kapcsolatot az ügyben érintett nyugati cégek vezetőségével, sőt ezen cégek kifejezetten a számukra kedvező feltételek biztosítása miatt fizettek személyes jutalékot a Metalimpex vezetőinek, nehéz elképzelni, hogy felelősségük csak áttételes lett volna.⁵⁹⁷ Sokkal inkább arról lehetett szó, hogy a felelősséget alacsonyabb szintre igyekeztek terelni. Teleki Józsefet, a Metalimpex egyik főosztályvezetőjét, Pércsi Miklósnét, az egyik osztályvezetőt és Tottán Pétert, a külkereskedelmi vállalat üzletkötőjét nevezték meg bűnbaknak.⁵⁹⁸ Az LKM oldaláról azonban nem alsóbb szintű vezetőket vettek elő. Megállapították Énekes Sándor, az LKM volt vezérigazgatója, Bozsik Pál, a volt gazdasági igazgató és Szaniszló Imre termelési főmérnök felelősségét. Az ügy azonban vádemelésre nem volt alkalmas, hiszen a bűncselekmény a nyomozás idejére már elévült. A Metalimpex két vezetőjének erkölcsi felmentése az adott ügyben nyilvánvalóan arra utal, hogy magas helyről – párt és kormányvonalról is – támogathatták tevékenységüket, többen érintettek lehettek a nagy kárt okozó wolfram üzlet lebonyolításában magas posztokon is, annál is inkább, mert a mozgósítási tartalék engedély nélküli felhasználása már önmagában is katonai törvényszék előtti felelősségre vonást eredményezhetett volna. Feltételezésemet nem egyszerűen a kompromittáló dokumentumok eltüntetésére alapozom, hanem arra az egyszerű logikára is, hogy jelen esetben az MNVK-2.-nek nem lett volna érdeke Dévai szerepének csökkentése, hiszen az adott üzletben a katonai felderítés nem volt közvetlenül érdekelt – bár lehet, hogy a kifizetett jutalékból hozzájuk is került valamennyi – Dévai beáldozása pedig 1974 őszére eldöntött tény volt.

Az összegyűjtött adatok alapján teljesen világos képet nem kapunk arra vonatkozóan, hogy mekkora kár érte ezzel az egyetlen üzlettel a magyar népgazdaságot. A szakértői bizottság 50 943 065 forintra értékelte a vállalat veszteségét, de ebben a számban csak az LKM konkrét kára van benne, az a kalkuláció, hogy mennyi bevételtől esett el az előre rögzített késztermék árak miatt Magyarország, nem készült el.

Az LKM hivatalos kimutatása alapján a gyártónál elszámolt veszteségek főbb összetevői forintban (Forrás: ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. Feljegyzés, 1974. november 12. 186.)

Tökés import FeW többletköltsége	30 014 300
Hazai előállítású FeW többletköltsége	13 820 030

⁵⁹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. Feljegyzés, 1974. november 12. 187–188.

⁵⁹⁷ Dévai, a mellé telepített fogdaügynök jelentése szerint, így fogalmazott: „Két konkurens vállalat ajánlata közül ő azt fogadta el, amelyik többbe került a Metalimpexnek. Ő azért ezt az ajánlatot fogadta el, mert ettől a vállalattól ajándékokat is kapott.” ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Fogdaügynöki jelentés, 1974. július 9. 307.

⁵⁹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-160338/9. Feljegyzés, 1974. november 12. 188.

Gyártási többletköltség	2 288 903
Késedelmes szállításért fizetett kötbér	944 469
Reexport tranzitálási költsége	75 363
Összesen	47 143 065
A tőkések által Csehszlovákiába áthelyezett rendelés árkülönbözete miatt a Metalimpex térített	3 800 000
Ennek megfelelően a teljes veszteség	50 943 065
A fenti veszteségből a Metalimpex térített	18 807 150
Így az LKM ténylegesen veszteséget viselt	32 135 915

Autóbeszerzések

Egy korábbi fejezetben már volt róla szó, hogy a német cégek sokféle kedvezmény nyújtására hajlandók voltak a magyar, és feltehetően a többi kelet-európai ország külkereskedőjével való üzletek megkötésénél, csak hogy megszerezhessék a szocialista piacokat. Gyakorlatilag a tárgyalások természetes része lett, hogy az engedmények megbeszélése után felmerült a ráadásként szereplő személygépkocsik típusának egyeztetése is.⁵⁹⁹ A nyugati személygépkocsik beszerzése a legkézzelfoghatóbb bizonyíték a pártvezetés korrumpálására, amely arról szólt, hogy akár hallgatólagos, akár tevőleges támogatást nyújtsanak az eddig ismertett rendszer működéséhez. Az autók behozatalához minden esetben szükség volt a Külkereskedelmi Minisztérium engedélyére, a vámosság bevonására, illetve minimum miniszterhelyettesi hozzájárulásra a gépjárművek magyarosításánál. Autóbeszerzéseket Dévai is végzett mind saját részre, mind a szolgálatok számára, mind politikusok és más gazdasági vezetők megbízásából.

Dévai, mint az MNVK-2. „Sigmund” fedőnévre hallgató ügynöke már a hatvanas években hozott be autókat a szolgálat kérésére, felhasználva a Frankfurtban kialakított kapcsolatait.⁶⁰⁰ Az évek során csak az MNVK-2. számára legalább öt darab személygépkocsit adott át, három Volkswagen és két Mercedes típusút, ezek a szolgálat tulajdonába kerültek.⁶⁰¹ Természetesen Dévai minden üzletéről nem tudhatott a titkosszolgálat sem, ezért míg először csak általánosságban jelentették ki, hogy „az NSZK partnerek által felajánlott szokásos gépkocsi ajándékot szolgálatunk részére fogadta el és hozta be”,⁶⁰² addig két hónappal később már számszerűsítették az átvett személyautókat, és csak azok behozatalának megrendelését

⁵⁹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Bárd Károly meghallgatása, 1974. április 2–26. 157.

⁶⁰⁰ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Értékelő jelentés „Sigmund” D-00690/1. sz. dossziéjáról, 1974. július 17. 78.

⁶⁰¹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Az MNVK-2. feljegyzése, 1974. augusztus 31. 146.

⁶⁰² ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Az MNVK-2. átírata dr. Rédei Miklós r. alezredes elvtársnak, a BM III/II. Csoportfőnökség helyettesének, 1974. június 25. 45.

vállalták fel. Ez nem véletlen, ugyanis Dévai nemcsak a katonai felderítés igényeit igyekezett kielégíteni, természetesen került autó a Metalimpexhez és olyan magas pozíciókban lévő személyekhez is, akiknek a támogatására szükség volt az illegális tevékenység folytatásához. Pontos kimutatással nem rendelkezünk arról, hogy a vezérigazgató-helyettes közreműködésével hány nyugati autó érkezett be az országba, de egy fogdaügynöki jelentés szerint Dévai egyszer azt állította, hogy nagyjából 18 gépkocsit sikerült ajándékként eljuttatnia különböző személyekhez.⁶⁰³ A járművek állami vállalatok vezetőihez, minisztériumokhoz kerültek, de még egy egyetemi rektor is kapott a behozott autók közül egyet, pusztán azért, mert Dévai fia az általa irányított iskola hallgatója volt.⁶⁰⁴

A Metalimpexnél az új autók rendszeres megjelenése a hetvenes évek elejére volt tehető, amely egybeesett a Barátság 2. kőolajvezeték építésével. A vezetékhez szükséges csöveket a Mannesmann nevű cégtől importálta a Metalimpex, tonnánként tíz dollárral drágábban, mint máshonnan tudta volna. Ezzel a felárral egyetlen nagyobb tételre vonatkozó szállítás esetén már 54 ezer dollár többletet fizetett ki a magyar vállalat.⁶⁰⁵ Ebbe az összegbe könnyedén belefért néhány autó viszonzásul. A vámügyek és a honosítási papírok elintézéséhez a legegyszerűbb út természetesen a lefizetésen keresztül vezetett: „Gépkocsi ajándékozás esetében a Metalimpex két gépkocsit kért és kapott, amelyből az egyik X. Y. elvtársnak jutott, s így tudta a másikat megtartani magának a Metalimpex.”⁶⁰⁶ A pártközpont hatalmasai, minisztériumok tisztviselői jutottak így hozzá a legmodernebb nyugatnémet autókhoz, állítólag többek között Kádár János 220-as Mercedesese is ezen az úton került Budapestre.⁶⁰⁷

Természetesen nem csupán személygépkocsikat kaptak a szocialista nagyurak ajándékba. A rendszer velejéig korrupt volt, és a hiánygazdaság valamint a gulyáskommunizmusnak hazudott szegényes életszínvonal rákényszerítette azon szerencséseket a csempészetre és üzérkedésre, akik megtehették, hogy időnként a kapitalista nyugati országokba utazzanak. A legmodernebb elektrotechnikai termékektől a háztartási kisgépeken keresztül a szépészeti ipar itthon elérhetetlen készítményeiig minden szerepelt a kívánságlistán, még építőipari cikkek is. Dévai sem maradt ki a kádári Magyarország eme hétköznapi tevékenységéből, és éppen ez lett a veszte. Egészen kicsi kockázatot sem vállalt a

⁶⁰³ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Jelentés, 1974. augusztus 29. 347.

⁶⁰⁴ Uo.

⁶⁰⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Feljegyzés, 1974. május 14. 204.

⁶⁰⁶ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Szendrői Lóránt információi, 1974. május 20. 226.

⁶⁰⁷ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Bárd Károly meghallgatása, 1974. április 2–26. 157.

BM, amikor eltervezte, hogy egyik határátlépése alkalmával feltartóztatja a külkereskedőt. Biztosra vették, hogy találnak nála csempészárut, és várakozásuk beteljesedett.

Kimutatás a Dévai István által az MNVK-2. részére 1972 és 1973 között átadott és az általuk a BM felé elismert különféle használati cikkekről (Forrás: ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. 245.)

Eszközök	Darabszám
Kazettás magnetofon	10
Táskarádió	10
Zsebrádió	3
Diktafon	5
Fényképezőgép	5
Mini magnetofon	3
Kisképernyős tv	2
Speciális autórádió	1
Férfi karóra	8
Speciális távcső	2
Parker tollak és tollkészletek	50
Ronson öngyújtók	kb. 30
Ronson asztali gyújtók	kb. 10
Benzingázos gyújtók	kb. 50–60
Speciális áramfejlesztő aggregát	2
Mini számológép	2

A bukás

Udvariatlan beléptetés

1973 júliusában letartóztatták Simon Endrét, az egykori frankfurti kereskedőt, aki hamarosan részletes vallomást tett Dévai István ellen. Az állambiztonság azonnal elkezdett adatokat gyűjteni a Metalimpex vezetőiről, és gyakorlatilag már 1973 őszére elég információval rendelkeztek ahhoz, hogy tisztában legyenek Dévai és Gergely törvényellenes tevékenységével, csak elegendő bizonyítékot kellett még összegyűjteniük az előzetes letartóztatás elrendeléséhez. Egy állami vállalat vezérigazgatója és annak helyettese elég magas pozícióban lévő személyek voltak ahhoz, hogy ne merjenek megalapozott gyanú nélkül hozzájuk nyúlni, ráadásul hamar kiderült az MNVK-2. érintettsége, amely tovább bonyolította a helyzetet, ugyanis a rivális szolgálat operatív érdekeit kénytelen volt a BM is tiszteletben tartani. Éppen ezért került célkeresztbe Michalkó László, aki – mint volt már szó róla – régi államvédelmi múlttal rendelkezett, így számítottak együttműködésére a bizonyítékok beszerzésénél.

Michalkó maga is részt vett a Metalimpex titkos jutalékainak átvételében és a csempészárúk behozatalában, ezért egy titkos akciót készítettek elő lebuktatására.⁶⁰⁸ Arra számítottak, hogy tettenérés után Michalkó hajlandó lesz saját főnökei ellen bizonyítékokat szerezni. Mivel kizárólag operatív forrásból rendelkeztek adatokkal Michalkó tevékenységéről, szükség volt konspirált megbuktatására, hogy az operatív eszközök védelmét továbbra is biztosítani tudják. Miután megtudták az osztályvezető legközelebbi külföldi útjának az időpontját, intézkedtek a vámhatóságnál, hogy hazaérkezésekor a Ferihegyi Repülőtéren vonják őt ellenőrzés alá. Amennyiben törvénybe ütköző dolgokat (csempészáru, valuta), vagy ennek léteire utaló dokumentumokat találnak nála, a Vám- és Pénzügyőrség házkutatást végezhet a lakásán, amelynek során elő kell kerülnie olyan tárgyi bizonyítéknak, amelynek birtokában a vámszervek értesítik a Belügyminisztérium illetékeseit. A vámellenőrzés legalizálására a szerv egy névtelen feljelentést is készített saját magának, amelyben leírták Michalkó folyamatos csempésztevékenységét, és a várható legközelebbi hazaérkezését.⁶⁰⁹

A BM számítása bejött. 1974. május 1-jén a budapesti reptéren szigorított vámellenőrzésen esett át Michalkó, amelynek során sikerült őt tetten érni.⁶¹⁰ 238 ezer olasz lírát és egy arany töltőtollat találtak nála.⁶¹¹ Kihallgatása során azonnal elismerte, hogy már nyolc éve rendszeresen korrumpálják őt nyugati cégek pénzzel és különböző ajándéktárgyakkal, és hajlandó volt arra, hogy a lakásán rejtegetett valutát önként beszovalgáltassa.⁶¹² Ezen kívül arra is vállalkozott, hogy rendszeresen találkozzon a BM képviselőivel, és terhelő adatokat szolgáltatson főnökeiről. A Michalkótól hallottak megerősítették a nyomozók információit, így elérkezettnek látták az időt, hogy átkutassák Dévai irodáját. A házkutatásra 1974. május 17-én került sor, este tíz óra után, teljes titokban, sem az állambiztonságiak behatolása, sem az iroda berendezésének átfésülése nem hagyott gyanakvásra okot adó nyomot.⁶¹³ A szekrények és fiókok átkutatása mellett lehallgató berendezést is elhelyeztek a munkaszobában. A megtalált és lefotózott dokumentumok alátámasztották a szerv feltételezését, de meg is nehezítették a további nyomozást.

⁶⁰⁸ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Javaslat „Magyar” fedőnevű személy vámellenőrzésére, 1974. április 19. 140–141.

⁶⁰⁹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. Névtelen feljelentés másolata, dátum nélkül. 8.

⁶¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Összefoglaló jelentés, 1974. június 3. 258.

⁶¹¹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Realizálási javaslat Michalkó László ügyében, 1974. június 5. 271.

⁶¹² 6 db 1000-es címletű SFr, 22 db 100-as címletű SFr, 12 db 1000-es címletű DM, 22 db 100-as címletű DM, 7 db 10 000-es címletű LIT, 2 db 500-as címletű DM, 13 db 1000-es címletű LIT, 3 db 50 000-es címletű LIT, 1 db 5000-es címletű LIT, 1 db 10-es címletű USD, 31 db 20-as címletű USD. ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jegyzőkönyv, 1974. május 3. 169–171.

⁶¹³ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés „Örsi” fedőnevű ügyben titkos kutatás végrehajtásáról, 1974. május 21. 227–230.

Egyértelmű bizonyítékokat találtak ugyanis arra, hogy Dévai jelentős összegű titkos jutalékokat kap különböző cégektől, kimutatásokat lelték, amelyek a Thierry és Bonassi által visszatérített összegeket dokumentálták, megtalálták az Intereurop néhány szerződését és különböző papírokat a leányceg elszámolási hiányosságairól, valamint a BM kezére kerültek a Mannesmann számára biztosított jelentős engedményekre vonatkozó megállapodások is. A nehézséget az okozta mégis, hogy mindezek mellett megtalálták azokat az átvételi elismervényeket is, amelyek igazolták, hogy Dévai az MNVK-2. megbízásából dolgozik. Azonban reménykeltő volt számukra, hogy nagy mennyiségben találtak ékszereket, amelyek ránézésre aranyból, platinából, igazgyöngyből és drágakövekből készültek. Mindez arra utalhatott, hogy Dévai magának is dolgozott nemcsak a szervnek. Ennek bebizonyítása sarkalatos pontja lett a nyomozásnak, hiszen a vezérigazgató-helyettes ellen csak akkor lehetett büntetőeljárást kezdeményezni, ha cselekményével átlépte „azt a kört, amely az MNVK-2-vel való kapcsolatából legálisan adódott.”⁶¹⁴ Mindeközben pedig arra is figyelmet kellett fordítani, hogy „független” szakértők is alátámasszák a „valutakitermelésből” adódó jelentős népgazdasági kárt, amely talán lehetőséget adna a BM számára, hogy keresztbe tegyen legfőbb ellenfelének, a katonai felderítésnek. Az MNVK-2. jelenléte megnehezítette tehát a nyomozók dolgát, kénytelenek voltak egészen magas szinten is egyeztetni lépéseiket: átiratot készítettek a vezérkari főnöknek, értesítették a pártszerveket és felvették a kapcsolatot a külkereskedelmi miniszterrel, Bíró Józseffel is.⁶¹⁵

A nyílt nyomozás megindítása előtt azonban – amelyet Michalkó letartóztatásával terveztek kezdeni – szükséges volt, hogy megakadályozzák Dévai esetleges külföldre szökését.⁶¹⁶ Ez sikerült, de hogy ez mennyiben volt betudható a III. Főcsoportfőnökség profizmusának, és mennyiben játszott közre Dévai félelme, nehéz megmondani. Mivel az események valóban felgyorsultak, nem hagytak Dévainak sok időt a szökésre, de maga az érintett is félt, mert a felderítéssel való együttműködése során olyan titkos adatokat és személyeket ismert meg, hogy véleménye szerint a szolgálat nem hagyta volna futni: vagy hazacsempészik, vagy külföldön likvidálják.⁶¹⁷

A BM 1974. június 24-én küldte el hivatalos kérdéseit a társszervnek, amelyben elsősorban arról próbáltak meggyőződni, mennyiben volt érintett Dévai ügyeiben a felderítés.⁶¹⁸ Kapás Pál ezredes már másnap részletes választ küldött, amely egyáltalán nem

⁶¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1974. június 3. 255.

⁶¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Jelentés, 1974. június 3. 269.

⁶¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Realizálási javaslat Michalkó László ügyében, 1974. június 5. 273.

⁶¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Fogdaügynöki jelentés, 1974. október 14. 368.

⁶¹⁸ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Feljegyzés, 1974. június 24. 25–26.

könnyítette meg a BM dolgát.⁶¹⁹ Gyakorlatilag minden, a BM által felvetett kérdésben megerősítette a titkosszolgálati érdekeket, sőt még azt is leírta, hogy megnyertjük „a részünkre nyújtott teljesítmények mellett a BM elhárítás kéréseit is teljesítette”,⁶²⁰ valamint kitért Dévai anyagi helyzetére is, amelyet tökéletesen igazolhatónak tartott, mivel szerinte hitelek és kölcsönök felvételével tudta a tulajdonában lévő ingatlanokat megvásárolni. Az átirat nem alapozta meg tehát a letartóztatás elrendelését, így másik tervet kellett az operatív tisztéknek kitalálni, hogy Dévai ellen elegendő terhelő bizonyítékot szerezzenek. Ami egyszer már bejött Michalkónál, miért ne működne Dévainál? Mivel a vezérigazgató-helyettes éppen az NSZK-ban tartózkodott, hazajövetelére időzítve, július másodikára egy szigorított vámellenőrzést készítettek elő számára, és ezzel párhuzamosan sürgősen tájékoztatták Bíró József minisztert a szóban forgó népgazdasági károkozásról is, hogy „ezt szakértesse [sic!] Dévai István ellenséges tevékenysége bizonyítására.”⁶²¹ A megfogalmazásban van némi áthallás a sztalinista idők prejudikációs gyakorlatából...

Dévai Istvánt tehát július 2-án feltartóztatták a határon, és őrizetbe vették. Letartóztatása többek számára okozhatott álmatlan éjszakákat, hiszen nem lehetett tudni, hogy a hálózatból ki lesz a következő. A letartóztatásról szóló jelentést nem tartalmaznak a rendelkezésünkre álló dossziék, de szerencsére más forrásból megismerhetjük, mi is történt aznap. Práczi István így emlékezik vissza az esetre:

- „Gyerekek, nagy balhék vannak – kezdte Baranyi Bandi. – Lévai Pista, [Valójában Dévairól van szó, csak a szerző álnevet használ. – B. Zs.] a főnököm lebukott. Rövidesen országos botrány lesz belőle. Biztos, hogy a sajtó is szellőztetni fogja.
- Mi történt tulajdonképpen?
- Talán nem más, mint a cégek háborújának valamelyik ütközete az egyik külker vállalatnál. Lévai, ezt tudjuk, Kapásék embere, a Szolgálat megnyertje. Tevékenysége azonban abban merült ki, hogy a maffia részére nyugati beszerzéseket végzett. Ez magyarul annyit tesz, hogy a neki átadott devizáért bevásárolt Ausztriában, az NSZK-ban vagy éppen Párizsban, és különleges engedéllyel hozta be a holmit Nyugatról.
- Ez szép, és mit szállított?
- Mit? Talán mit nem? Malomkövet és tüzet nem, de aranyat annál többet, bár nem ehhez kellett a teherautó. Ugyanis ma már teherautók közlekednek, spéci határátlépési engedéllyel, persze vámmentesen. Lakásberendezések, bútorok, divatos ingek, vadászeszközök, nyugati cigaretta. Nemrég egy teherautónyi gumibroncs sétált be. Ezek azért feltűnnek a belső elhárításnak is, a múlt héten

⁶¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Az MNVK-2. átirata dr. Rédei Miklós r. alezredes elvtársnak, a BM III/II. Csoportfőnök-helyettesének, 1974. június 25. 41–48.

⁶²⁰ Uo. 47.

⁶²¹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Javaslat, 1974. június 27. 34–35.

csapdát állítottak Lévainak. A megpakolt teherkocsi simán átment a határon, Lévai megkönnyebbült, mert most éppen magának is hozott egy kis csempészárut. Nem volt szerencséje. Mosonmagyaróvár előtt URH kocsi állította meg őket. A papírokat gyanúsak találták, ezért előállították őket a rendőrkapitányságon. Lévai tudta, hogy baj van, sikerült telefonálnia Kapásnak. A teherautót átvizsgálták, és nem volt nehéz megállapítani a csempészés tényét. Lévait és a sofőrt letartóztatták, a kocsit Pestre kísérték. Ez van, most tart a hajhúzás. A két cég főnökei nyilván egyezkednek. Szinte biztos, hogy Lévai fogja elvinni a balhét, és magányos sikkasztóként kerül a bíróság elé. Ha nagy górék vannak benne a buliban – márpedig azok vannak –, akkor megússza néhány évvel. Aztán majd kárpótolják. Tulajdonképpen én is benne vagyok a dologban, mert néhányszor elkísértem Pistát az ilyen beszerzésekre. Most imádkozom, mert ha monstre per lesz, akkor engem is elmeszelnek, különben megúszhatom fenytéssel.”⁶²²

Baranyi Andrásnak, az MNVK-2. tisztjének igaza volt: a két cég főnökei valóban egyezkedtek, és hatalmasságok is érintve voltak; hamarosan meg is kezdődött a védeni kívánt személyek kimentése az ügyből.

Szignalizáció

A szignalizáció fogalma nem egészen azt jelentette a büntetőeljárásban a Kádár-rendszer idején, mint a hatályos jog szerint. Jelenleg elsősorban bűnmegelőző szerepe van, amennyiben a nyomozás során a hatóság közli az illetékes állami vagy önkormányzati szervvel azokat a körülményeket, tényeket, amelyek a bűncselekmény elkövetését lehetővé tették, azzal a szándékkal, hogy az adott intézmény megelőző intézkedést tehessen.⁶²³ A pártállam idején is egyfajta tájékoztatásról volt szó, de a gyakorlatban mégis egészen másként működött, hiszen a címzettek köre is más szempontok alapján lett kiválasztva. Értesítették az illetékes pártszerveket, de az érintett állami intézmények vezetői is kaptak tájékoztatást az ügyről, a célja pedig leginkább a differenciált felelősségre vonás érvényesítése volt, vagyis annak eldöntése, kit lehet az adott bűncselekmény miatt elmarasztalni, és milyen súlyú büntetést lehet alkalmazni.⁶²⁴ Erre természetesen akkor került sor, amikor magas beosztásban dolgozó funkcionáriusok, pártapparatszikok illetve azok közvetlen rokonai, barátai kerültek az „igazságszolgáltatás” látókörébe. A Dévai-ügy esetében több személyről is szó lehetett,

⁶²² Práczi 2014, 206–207.

⁶²³ Complex Jogtár, 23/2003. (VI. 24.) BM–IM.

⁶²⁴ Az Állambiztonság így határozta meg az intézkedés fogalmát: „Szignalizáció: a megelőzés és a büntetőeljáráson kívüli differenciált felelősségre vonás módszere. A társadalomellenes tevékenységről jelzésadás az illetékes párt, állami, társadalmi, gazdasági szervezeteknek (szervezeteknek).” Gergely 1980, 177.

akiknek érintettségét annyira takarni kellett, hogy nevük konkrétan elő sem fordul a dokumentumokban, csak néhány elszórt fordulat utal arra, hogy miniszterek és a párt felső vezetéséhez tartozó személyek is kedvezményezettjei voltak az ismertetett bonyolult korrupciós mechanizmusnak. Jelen esetben nem is az ő szerepüknek a nyomát volt nehéz eltüntetni, hanem a titkosszolgálati szálakat kellett elvarni úgy, hogy ne derüljön ki: a Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége egy maffiahálózatot működtet, gyakorlatilag kezében tartva a szervezett bűnözést az országban – vagy legalábbis a szervezett bűnözés egyik ágát. A BM vezetői szerették volna ellehetetleníteni a rivális szerv helyzetét, de erre elegendő hatalmuk nem volt, kénytelenek voltak sokkal kevesebbel is beérni. Sokan voltak, akik valamilyen szálon kapcsolódtak a Dévaihoz köthető bűncselekmény-sorozathoz, amelynek felfejtése esetén tekintélyes számú tettestárs állhatott volna a vádlottak padján, de ezeknek a személyeknek a kimentése hamarosan meg is kezdődött.

Mivel Dévai sorsa aligha lehetett kérdéses – ő csak az ítélet súlyossága miatt izgulhatott – a következő legközvetlenebb érintett, akinek szerepét nehéz lett volna eltagadni: Gergely Miklós volt. A BM természetesen ügynökei segítségével nyomon követte a Dévai letartóztatása utáni reakciókat a Metalimpexnél. Gergely éppen Balatonöszödön nyaralt, így Viniczei Gábor utazott le hozzá, hogy az előállt helyzetet megbeszéljék.⁶²⁵ Gergely félbeszakította pihenését, és Budapestre érkezése után azonnal hazarendelte Bécsből Kertész Györgyöt és Tóth Györgynét, nyilván azért, hogy egyeztessenek az Intereurop és a Metimexco ügyeit illetően: kérdések esetén ugyanazt vallják a két cég törvényellenes működéséről, esetleg időben eltüntessenek bizonyítékokat. Gergely irodájában és lakásában lehallgató készülékeket helyeztek el,⁶²⁶ így értesült arról a BM, hogy a vezérigazgató minden reggel magához kérte Kertészt az irodájába, de érdemi beszélgetés nem hangzott el közöttük, a belügy nyomozói szerint csak egyfajta biztonsági ellenőrzésként lehetett szükség a találkozókra. Sajnos nehéz beazonosítani, kinél bujkált Gergely július elején, mindenesetre a munkaidő lejártá után nem az otthonában töltötte az időt, hanem K. J. ezredesnél húzta meg magát egy ideig. Hiába tartott attól, hogy a nyomozók őt is letartóztatják, a rögzített telefonbeszélgetések alapján jól nyomon követhető, hogy ezekben a napokban is intéztek vámvizsgálat nélküli határátlépéseket, és ellátták feladatokkal a kölni állomáshelyére éppen visszatérő Sárói Szabó Bélát.

⁶²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974 július 6. 50.

⁶²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Értékelő jelentés, 1974. július 22. 88–91.

1974 szeptemberére sikerült annyi terhelő adatot összegyűjteni a magas összekötésekkel rendelkező vezérigazgató ellen, hogy elrendelhesék nála a házkutatást.⁶²⁷ Rengeteg ideje volt tehát, hogy az esetleges terhelő bizonyítékokat eltüntesse otthonából, a lefoglalási jegyzőkönyv mégis közel kétszáz tételt tartalmaz. Elsősorban ékszerek, órák, öngyújtók, különböző nyugati márkájú műszaki cikkek szerepeltek a listán, de jegyzőkönyveztek étkészleteket, bútorokat, irodaszereket, lakberendezési tárgyakat is. Természetesen rengeteg olyan eszköz szerepel a felsorolásban, amelyeket Magyarországon még „pult alól” sem lehetett beszerezni, sőt a lakosság szemében tökéletesen ismeretlen luxuscikkeknek számítottak, mint például a masszírozó gép vagy a szobai evezőpad. Gergelyné számára mégis a leginkább féltett darab a lefoglalt és elszállított tárgyak közül a leopárd bundája volt, amelynek visszaszerzése érdekében kérvényt is intézett a vizsgálati szervhez.⁶²⁸ Szerinte a bunda sokkal régebbi, mint ahogy a házkutatás során történt felméréskor becsülték, legalább tíz éves, és a belvárosban vette egy házaló asszonytól húszezer forintért, majd szabatta saját alkatára még néhány ezer forint ellenében. Egy vezérigazgatónak is több havi fizetését – egy átlagembernek pedig nagyjából egy éves keresetét – takarta ez az összeg, ezért a BM nem is adott helyt a panasznak.

Az összegyűjtött dokumentációkban fellelhető lefoglalási jegyzőkönyvek, amelyek Gergely mellett a Dévai és Michalkó lakásán végrehajtott házkutatás során keletkeztek, érdekes látteletet nyújtanak a szocialista „osztály nélküli” társadalomról, a munkás–paraszt hatalomról, ahol a javakból mindenki egyformán részesül.⁶²⁹ A rengeteg arany holmi és a legkülönbözőbb luxustárgyak mellett élvezeti cikkeket is lefoglaltak, amelyek betekintést engednek egy pártkader fogyasztási szokásaiba. Több karton *Peter Stuyvesant* cigarettát jegyzőkönyveztek, a skót whisky nagy választéka került fel a listára: a *Chivas Regal*tól a *White Horse*ig; *Larsen* és *Martell* konyakkal koccintottak, majd *Grand Marnier*-vel öblítették le. Mindezek elérhetetlenek voltak a korabeli Magyarországon, ahol az átlagfizetés 2831 forint volt ekkor.⁶³⁰

A házkutatás után rövid időn belül kérte Benkei András belügyminiszter Bíró József külkereskedelmi minisztert, hogy Gergely Miklóst függessze fel állásából, arra hivatkozva, hogy összesen 100 ezer forint értékben találtak vámbüntettre utaló adatokat ellene, valamint lefoglaltak a lakásán 300 ezer forint értékű, külföldi eredetű arany ékszert és tartós

⁶²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-160338/3. Jegyzőkönyv házkutatásról, 1974. szeptember 16. 22–29.

⁶²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-160338/3. Gergely Miklósné panasza, 1974. szeptember 19. 46–47.

⁶²⁹ Dévainál és Michalkónál végrehajtott házkutatások jegyzőkönyvei: ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. 48–85.

⁶³⁰ KSH²

fogyasztási cikkekét.⁶³¹ Úgy tűnt, Gergely ellen is egészen magas szinten folyt a támadás, hiába is kért a vállalatvezető Biszku Béla MSZMP KB titkártól személyes meghallgatást, teljesen nem tudta kivonni magát a felelősségre vonás alól. A külkereskedelmi miniszter fegyelmi eljárást indított ellene,⁶³² a fegyelmi bizottság pedig megállapította, hogy a bizonyítottan tekinthető terhelő adatok elegendőek ahhoz, hogy a miniszter igazgatói állásából felmentse Gergelyt.⁶³³ Hamarosan a nyomozást is befejezettnek nyilvánították, ügyét továbbították az ügyészség felé.⁶³⁴ A bíróság előtti felelősségre vonást tehát Gergely nem úszta meg, azonban a szignalizáció így is sok embert érintett.

A katonai felderítés részéről természetesen a legfontosabb az volt, hogy szerepe háttérben maradjon, valamint hivatásos állománya és megnyertjeinek többsége elkerülje a lebukást, ellenkező esetben ugyanis az egész rendszer működése veszélybe kerülhetett volna. Mint említettem, eleinte Dévai mellett is kiálltak, azonban rövidesen be kellett látniuk, hogy a nyomozást leállítani nem lehet, egyetlen megoldás, ha valakit feláldoznak bűnbakként. Innentől kezdve már az lett az elsődleges cél, hogy Dévai mellett minél kevesebben üljenek a vádlottak padján. Karasz Lajos egy látszólag bajtársias levelet küldött Sárközi Sándor vezérőrnagynak, amelyben biztosította őt arról, hogy a bűncselekmény elkövetőinek tetteit kellően szét fogják válogatni „azoktól az esetektől, amelyekben a szolgálat felé tartoznak felelősséggel. Ez utóbbi továbbra sem képezi a szerveink által folytatott vizsgálat tárgyát.”⁶³⁵ A levélhez csatolt mellékletben azonban a BM rendkívül kemény kérdésekkel próbálta sarokba szorítani a riválist, alaposan körüljárva az esetleges ellenséges hírszerző szervek behatolásának lehetőségeit az MNVK-2. által felügyelt kereskedelmi kirendeltségeken keresztül – annak ellenére, hogy a nyomozás során maguk is meglepően kevés figyelmet fordítottak erre a kérdésre; valamint hosszan firtatták, mennyiben ellenőrizték a Metalimpex vezetői által folytatott „valutakitermelés” során beszédett összegek átadását, a dekonspiráció megakadályozását. A BM nem kímélte tehát a katonai hírszerzést, bár felelősségének vizsgálatát valóban kénytelen volt mellőzni. Nem vizsgálhatták Baranyi András tevékenységét, aki a nyomozás időszakában fedett állományban volt a Metalimpex alkalmazásában, és a Kölni Kereskedelmi Kirendeltségen dolgozott. Utasításra ki kellett hagyni Csapó Viktor vezérőrnagy szerepének vizsgálatát, akit orgazdaság miatt bíróság elé tudtak volna állítani. Nem nyúlhattak Szabó János alezredeshez sem, aki többször is

⁶³¹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Benkei András átírata Bíró Józsefnek, 1974. szeptember 23. 186.

⁶³² ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. Emlékeztető a fegyelmi bizottság első üléséről, 1974. november 19. 78–79.

⁶³³ ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. Gergely Miklós fegyelmi ügye, 1974. december 10. 82.

⁶³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. Feljegyzés, 1974. december 30. 209–212.

⁶³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Karasz Lajos levele Sárközi Sándornak, 1974. augusztus 9. 102.

személyesen kísérte Dévait a beszerző útjaira, időnként újságíró fedéssel, valamint Griga Ferenc is kiérdemelte „hogya a magyar szervek udvariasan és nagyvonalúan kezeljék.”⁶³⁶

Griga Ferenc személyének mellőzése a nyomozás során különösen fájó pont lehetett a BM-nek, ugyanis szerepének vizsgálata megkönnyítette volna a Dévai elleni terhelő adatok összegyűjtését. Dévai lebukását megelőzően Griga Bagdadban tartózkodott, az ottani kereskedelmi kirendeltség tanácsosa volt – természetesen az MNVK-2. megnyertjeként. 1974 májusában tért vissza véglegesen állomáshelyéről, és abban a – korabeli eljárás szerint szokásos – kedvezményben részesült, hogy egy kamionnyi rakományt vámmentesen, ellenőrzés nélkül áthozhatott a határon.⁶³⁷ A hivatalos kérelem építési anyagok beszállítására vonatkozott,⁶³⁸ mivel Griga Dévaival közösen éppen egy budai ikerházat épített. Az MNVK-2. támogatta a külkereskedő kérését, mivel operatív munkájával meg volt elégedve.⁶³⁹ A kamion meg is érkezett, de építési anyagokon kívül nagy mennyiségű egyéb cikket is tartalmazott, amelyeket Baranyi András, Gergely Miklós, Sárói Szabó Béla, Szabó János és Dévai István hozattak be Grigával titokban.⁶⁴⁰ A nyomozás idején az alig néhány hete beérkezett rakomány nagy részét még nem szállították el a tulajdonosaik, így a BM számára kézzelfogható bűnjelként szerepelt: szerették volna az érintetteket felelősségre vonni csempészés miatt. Az MNVK-2. azonban határozottan kiállt emberei mellett, Dévain kívül senkinek nem lett bántódása a fent nevezettek közül, de éppen az ő kimentésük miatt nem is vonhatta be a kamionnyi rakományt a BM a terhelő bizonyítékok közé. Pedig Dévai aránytalan gazdagodásának egyik kézzelfogható bizonyítéka köthető volt a kamionban szállított építési anyagokhoz. Egy jelentésből kiderül ugyanis, hogy Dévai és családja nevéen több nagy értékű ingatlan is volt, és az egyiken éppen építkezés folyt:

„Közösen Griga Ferenc, külszolgálatban lévő külkereskedővel építés alatt áll egy háromszintes, kinézetre hypermodern, [sic!] tetőteraszos, több garázsos ingatlan, amely fele részben képezi „Örsi” [Dévai célszemély fedőneve. – B. Zs.] tulajdonát. Az építést kivitelezők végzik. Becslés szerint az ingatlan befejezett állapotban eléri a 3,5–4 millió forintot.”⁶⁴¹

Grigához azonban nem férhetett hozzá a belügy, így a villa építéséhez szükséges vagyron vizsgálata is elmaradt. Griga Ferenc bagdadi kiküldetése után az Interaghoz került, ahol

⁶³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés, 1974. szeptember 12. 176.

⁶³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Feljegyzés, 1974. augusztus 8. 115.

⁶³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. MNVK-2. átirata a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságára, 1974. május 27. 116.

⁶³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Sárközi Sándor vezérőrnagy átirata Karasz Lajosnak, 1974. augusztus 31. 147–148.

⁶⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Jelentés, 1974. július 17. 84.

⁶⁴¹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. Összefoglaló jelentés, 1974. június 3. 263.

főosztályvezető-helyettesként dolgozhatott tovább, de a különböző titkosszolgálatokhoz köthető esetleges tevékenysége még a nyolcvanas évek végén is foglalkoztatta a belügyet – mint ezt majd később látni fogjuk.

Eljárás alá kívántak vonni egy svájci állampolgársággal rendelkező asszonyt is, Tatár Istvánt, aki Gergely Miklós feleségének közvetlen kapcsolataként szerepelt, és a szerv információi szerint maga is részt vett a Metalimpex körül zajló visszaélésekben. Tatár Istvánt nemcsak a külkereskedelmi vállalat vezérigazgatójához és családjához fűzték baráti szálak, hanem a BM megállapítása szerint aktív kapcsolata volt a katonai felderítésnek is.⁶⁴² Az asszony 1940-től élt Svájcban, majd 1953-ban Nyugat-Németországba települt. 1961-ben tért haza, ekkor kötött házasságot Tatár Istvánnal, aminek köszönhetően megkapta a letelepedési engedélyt.⁶⁴³ A házasságot már a következő évben felbontották, Tatár Istvánné azonban Budapesten maradt, vállalkozásba kezdett. Egy fogyókúra szalont üzemeltetett a hatvanas évek közepén Budapesten, amely kissé szokatlannak, anakronisztikusnak hat, de az MNVK-2. segítségével megkapta rá a működési engedélyt.⁶⁴⁴ 1972-ben azonban több állampolgári bejelentés miatt visszavonták engedélyét, és a továbbiakban kutyatenyésztéssel foglalkozott.⁶⁴⁵ Sokat utazott külföldre, évente 4–5 alkalommal fordult meg a vasfüggöny túloldalán, útjaihoz minden esetben a katonai felderítés adta meg a hozzájárulást.⁶⁴⁶ A dokumentumokban előforduló adatok erősen azt sugallják, hogy a svájci állampolgárságú asszony az MNVK-2. megbízásából folytatott különböző illegális pénzügyi tevékenységet, több országban nyitott saját nevére bankszámlát, amelyeket a BM tudomása szerint az MNVK-2. használt titkos és fedett pénzmozgásokhoz. Nem ismert, mikortól eredeztethető kapcsolata a katonai titkosszolgálattal, de egyes tanúkihallgatások azt állítják, hogy már hazatelepülése előtt is gyakran utazott haza látogatóba, és emigráns körökben már akkor beszélték, hogy a Katpol embere.⁶⁴⁷ Tatárné segítségével a katonai felderítés feltehetően műkincs kereskedelemmel is foglalkozott, hiszen az asszony és élettársa több értékes festmény adásvételét bonyolította le, többek között egy Degas képet is áruba bocsátottak.⁶⁴⁸ Működési területük azonban sokkal inkább a nemesfém- és drágakő kereskedelemre koncentrált. A lefoglalt ékszerek hosszú listáját csatolták a nyomozati iratokhoz, amelyek között több, nagy értékű darab is található volt, amelyeknek igazságügyi szakértő által

⁶⁴² ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Jelentés Tatár Istvánné svájci állampolgár ügyében, 1974. augusztus 10. 108.

⁶⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-160074. Jegyzőkönyv gyanúsított kihallgatásáról, d. n. 142.

⁶⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. Jelentés, 1975. február 12. 275.

⁶⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-160074. Jelentés 1975. február 12. 351.

⁶⁴⁶ Uo. 276.

⁶⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. Kivonat „Koszorús” fn. tmb. 1974. augusztus 30-i jelentéséből, 1974. augusztus 30. 139.

⁶⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-160074. Jegyzőkönyv gyanúsított kihallgatásáról, 1975. március 11. 138.

felbecsült ára meghaladta a százezer forintot.⁶⁴⁹ Tatárné tevékenységének dokumentálása azonban szintén eredménytelen maradt, az MNVK-2-nek sikerült az asszonyt kimentenie az eljárás alól:

„Az ügyben az MNVK-2. Csoportfőnökség érdekeire és a cselekmény tárgyi súlyára tekintettel a Be. 139. § /1/ bekezdése alapján a nyomozás megszüntetését és a gyanúsítottaknak a Btk. 60. §-a szerinti figyelmeztetését javasoljuk.”⁶⁵⁰

Bűncselekmény elkövetésével végül három olyan személyt gyanúsítottak meg – Dévain, Michalkón és Gergelyen kívül –, akik a történet többi szereplőjéhez képest kishalnak számítottak. Egyikük Varga Rudolf gépkocsivezető, aki Dévai lebukásakor vezette a kamiont. A második Juhász Jenő, a Metalimpex párttitkára, akiről már korábban kiderült, hogy szintén az MNVK-2. kapcsolata. Terhére összesen 11 750 forint értékű vámbüntettet tudtak megállapítani. A harmadik Teleki József, akire ráhárították a felelősséget a Lenin Kohászati Művek kárára megkötött üzlet kapcsán. Mivel az LKM-mel kapcsolatos büntett már elévült, Teleki ellen mindössze 8100 forint értékű vámcsalás volt megállapítható. A gyanúsítottak köre meglehetősen beszédes. Csekély értékre elkövetett kis csalások ezek, amelyeknek a társadalomra való veszélyessége szintén minimális, népgazdasági szempontból pedig egyenesen elenyésző. Nemcsak a bűnösöket fedték el sikeresen, de magát az elkövetett bűncselekményt is. E három személy nem is került bíróság elé, mert büntetlen előéletük és cselekményük jelentéktelensége miatt megszüntették ellenük az eljárást és figyelmeztetésben részesítették őket.⁶⁵¹

A felelősségre vonás

1974. július 19-én Benkei András belügyminiszter szakértői bizottság kijelölését kérte Bíró József külkereskedelmi minisztertől, azért, hogy a nyílt nyomozati szakaszban összegyűjtött adatok alapján meg lehessen ítélni, mekkora népgazdasági kárt okoztak a gyanúsítottak.⁶⁵² A bizottság meg is kezdte munkáját, és néhány hónap múlva részletes beszámolót készítettek a felmerült visszaélések értékelésére, valamint kiegészítő véleményt adtak a titkos

⁶⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-160074. Igazságügyi szakvélemény, 1975. február 26. 206–208.

⁶⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-160074. Jelentés, 1975. április 30. 362.

⁶⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. Feljegyzés, 1975. március 12. 284–285.

⁶⁵² ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Benkei András átirata Bíró Józsefhez, 1974. július 19. 87.

visszatérítésekről, a rendelkezésre álló iratok alapján.⁶⁵³ A belügyminisztérium elégedetlen volt a bizottság közel százoldalas jelentésével, mivel „a szakértői vélemény egyértelmű állásfoglalása hiányában Gergely és Dévai terhére népgazdaság elleni büntett egyelőre nem állapítható meg. Ezért a szakvélemény kiegészítésre szorul.”⁶⁵⁴ A belügy megkapta, amit szeretett volna. A szakértői bizottság újra összeült, és az eredetileg kiadott jelentésük alapján megállapították, hogy „áralku folytatása nélkül ügyletkötés nem hozható létre, és hogy ellenajánlat nélküli ügyletkötés ellenkezik a kereskedelmi gyakorlattal”,⁶⁵⁵ valamint a „relációs politika be nem tartása népgazdaságilag hátrányos, a kár összege azonban nem számszerűsíthető.”⁶⁵⁶

Állást foglalt tehát a bizottság, bár a megállapításaik egy kissé népmeseire sikeredtek, olyan hatást keltenek, hogy teljesítették is a BM kívánságát, meg nem is. Hivatkoztak jogszabályi helyekre, amelyek meghatározzák egy vállalat vezetőjének és helyettesének a felelősségét az általuk irányított cég működésének tekintetében, de konkrétan nem mondták ki, hogy az áttanulmányozott iratok alapján egyértelműen bűncselekmény gyanújával állnának szemben.

A Belügyminisztérium a Katonai Főügyészségnek adta át a Dévaira és társaira vonatkozó vizsgálati dokumentumokat, arra hivatkozva, hogy az MNVK-2. állományába tartozó tisztek is érintettek az ügyben, valamint Dévai a honvédelem érdekeit sértő államtitoksértést követett el. A Katonai Főügyészség érdekes módon azonban hátrította az eljárás megindítását, arra hivatkozva, hogy a Katonai Bíróság nem illetékes az ügyben, mivel hivatásos honvédtisztek ellen vádemelés nem történt, és Dévai a HM Vezérkari Főnökségtől kirendelt szakértő szerint nem követett el államtitoksértést, pedig az MNVK-2. érdekeinek védelme megkívánhatta, hogy ne a polgári igazságszolgáltatás előtt folyjék a tárgyalás.⁶⁵⁷ Végül mégis a Budapesti Katonai Bíróság folytatta le az eljárást, bár az anyagok között nem találtam arra vonatkozó utalást, hogyan került vissza hozzájuk az ügy.

1975. június 30-án született meg az elsőfokú ítélet,⁶⁵⁸ amely alapján Dévait elmarasztalták folytatólagosan elkövetett, a devizagazdálkodást súlyosan sértő büntettben, valamint szintén folytatólagosan elkövetett csempészet és vámorgazdaság miatt, és bűnösnek találták jogtalan előny elfogadásával elkövetett vesztegetés vétségében is. Büntetésül három

⁶⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. Szakértői vélemény Dévai István és társai ellen indított bűnügyben, 1974. november 14. 83–167.

⁶⁵⁴ ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. Jelentés, 1974. november 27. 74.

⁶⁵⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. A szakértői bizottság kiegészítő jelentése, 1974. december 5. 171.

⁶⁵⁶ Uo. 172.

⁶⁵⁷ ÁBTL 3.1.5. O-16586/3. Jelentés, 1975. január 15. 217–218.

⁶⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-16586/4. A Budapesti Katonai Bíróság ítélete, 1974. június 30. 70–123.

év szabadságvesztésre és százezer forint értékű vagyonekobzásra ítélték. Michalkó László sem úszta meg szárazon az ügyet, hiába működött együtt a BM-mel. Egy év szabadságvesztésre és 30 ezer forint értékű vagyonekobzásra ítélték. Gergely Miklós sokkal jobban járt, az ellene felhozott vádak között ugyanis nem szerepelt a devizagazdálkodást sértő büntetőjogi alakzat, csupán a csempészet, a vámorgazdaság és a vesztegetés. Végül egy év szabadságvesztésre ítélték, de a végrehajtást három év próbaidőre felfüggesztették. A Legfelsőbb Bíróság érdemben nem változtatott az ítéleten.

Vég nélkül

A Metalimpex elleni nyomozás során rengeteg információ került elő a katonai titkosszolgálatról, amelynek működésére vonatkozó iratok nagy többsége még feltáratlan, sőt jelenleg is titkosított, így a Dévai-féle nyomozás iratanyaga rendkívül értékes. Megismerhetjük belőle a két szolgálat közötti éles ellentéteket, rivalizálásukat, és bepillantunk abba a mélyen titkolt valóságba is, hogy a szervezett bűnözés valahol itt kezdődött, a szocialista titkosszolgálatok védelmében. A szolgálatok lehetőségeit kihasználó érdekcsoportok harcának voltunk tanúi a történetben, amely Dévai István feláldozásával járt, aki egyértelműen a bűnbak szerepét töltötte be. A hatalmasok sikeresen megmenekültek a felelősségre vonás elől, és a rendszer is sértetlen maradt. Az állami vállalatokból való pénzkivonás tovább folytatódott, nagyjából aszerint a szisztéma szerint, ahogy a Metalimpex esetében láthattuk. Hány vállalat volt érintett? Egyelőre nem tudhatjuk, de illúziókat kár dédelgetni: a Metalimpex Külkereskedelmi Vállalaton belül folyó visszaélések biztosan nem voltak egyedülállóak, feltehetően több vállalat vezetése is együttműködött az MNVK-2-vel, különösen azok, amelyek érintve voltak a fegyvergyártás valamelyik részterületében, vagy egyéb haditechnikai felhasználásra alkalmas berendezések kereskedelmében. Azt tudjuk például, hogy az Elektromodul rendszeresen végzett embargós beszerzéseket a katonai felderítés számára.⁶⁵⁹

„Dévai és társai, valamint más ügyben folytatott büntető eljárás során felszínre kerültek olyan jelzések is, hogy az MNVK-2. Csoportfőnökség más területeken és vállalatok vonatkozásában is jogszabályellenes módon funkcionál. Azaz egyes külkereskedelmi vállalatok útján az ott lévő titkos kapcsolataik, illetve a létrehozott külkereskedelmi fedőszerveik révén, az MNVK-2. Csoportfőnökség nagy összegű valutát, emellett különböző

⁶⁵⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-444/1. Feljegyzés, 1986. március 11. 105.

címen fiktív szerződésekkel ugyaninnen és más vállalatoktól, jelentős összegű forintot von el a népgazdaságtól.⁶⁶⁰

Bár a fent idézett sorokat a katonai titkosszolgálat legfőbb riválisa, az állambiztonság írta, mégsem hiszem, hogy túlzásokba estek volna. Ezúttal talán nem kell nagyon szigorú forráskritikát gyakorolni, ugyanis, ha nem így lett volna, miért fordítottak volna ekkora energiát a megbuktatásukra? Ha az MNVK-2. nem foglalt volna el komoly pozíciókat a magyar gazdasági élet működésében, a BM nem akarta volna kiszorítani onnan. A nyomozás végső célja ugyanis ez volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a következő javaslat, amelyet a nyomozás eredményeinek a tükrében tett le az állambiztonság a döntéshozók asztalára:

„A fentiek alapján javasoljuk:

1. Az illetékes pártszerv, valamint a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter elvtársak által létrehozott és megbízott bizottság vizsgálja felül:
 - az MNVK-2. Csoportfőnökség tevékenységének alapelveit és jogellenes módszereit;
 - a külkereskedelem területén az MNVK-2. által létrehozott fedőszervek létjogosultságát, működésük indoklását, és funkcionálásuk népgazdaságra káros kihatásait;
 - az MNVK-2. Csoportfőnökség pénzügyi rendszerét az ide vonatkozó szabályok betartását;
 - azoknak a vállalatoknak és intézményeknek a pénzgazdálkodásait, és az MNVK-2. Csoportfőnökséggel tartott kapcsolatuknak a tartalmát, amelyek jogellenesen forintot vagy valutát utaltak át az MNVK-2. Csoportfőnökség részére;
 - a népgazdaságtól különböző címeken elvont forintot és valutát mire használták fel.
2. Az MNVK-2. Csoportfőnökség szüntesse meg azt a gyakorlatát, hogy magyar állampolgárokkal, köztük vezető beosztású személyekkel közösen, operatív tevékenység révén jogellenes cselekményeket követ el.
3. Az MNVK-2. Csoportfőnökség pénzügyi előírásait a jövőben tartsa be. Gazdálkodása maradjon a megállapított költségvetés keretein belül, a népgazdaságtól pénzt semmilyen címen ne vonjon el.
4. Számolja fel azt a gyakorlatot, mely szerint operatív érdekekre hivatkozással kapcsolatainak jogtalan előnyöket biztosít, vámellenőrzés kiiktatására intézkedik, ajándékokat fogad el, és ezeket saját operatív tisztjei és hálózata tagjainak jutalmazására használja fel.⁶⁶¹

Végtelenül igazságtalanok lennének azonban, ha az egész „valutakitermelést”, és a titkosszolgálati segítséggel elkövetett gazdasági visszaéléseket egyedül a katonai hírszerzés nyakába akarnánk varrni. Legfeljebb csak arról lehet szó, hogy hamarabb kezdték, hogy hálózatuk képzetesebb személyekből állt, így a profizmus sokkal inkább a sajátjuk volt, mint a belüleges kollégáiknak. Legalábbis eleinte. A hírhedten alulművelt államvédelmi állomány

⁶⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. Jelentés, 1974. november 15. 224.

⁶⁶¹ Uo. 225–226.

ugyanis a hetvenes–nyolcvanas évekre már a múlté lett; az Állambiztonsági Főcsoportfőnökség egyre inkább az MNVK-2. konkurensévé vált. Ne gondoljuk, hogy a Belügyminisztérium a szocialista törvényesség és erkölcs rendíthetetlen őre lett volna, és nem fordult elő velük, hogy kapcsolataiknak jogtalan előnyöket biztosítva egyéni haszonszerzésre használták volna kiváltságaikat. Ellenpontozásul álljon itt néhány történet a másik oldalról.

Tőkeerős (belügyi) ügynökségek

Lemaradva

A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége messzemenően nagyobb szervezet volt, mint az MNVK-2.⁶⁶² Tulajdonképpen szorosan a katonai jellegű adatokra vonatkozó hírszerzést kivéve minden más titkosszolgálati feladatot ők láttak el, még a hadseregen belüli elhárítás is hozzájuk tartozott,⁶⁶³ sőt a hetvenes–nyolcvanas évek fordulójától NATO ellenes hírszerzést is folytattak. Széles feladatkörének köszönhetően költségvetése is tekintélyesebb volt, így a BM feltehetően nem volt rákényszerítve, hogy büdzsáját jelentős illegális forrásokkal egészítse ki. Vállalatalapításokra és offshore jellegű cégek létrehozására vonatkozó dokumentumokkal egyelőre nem is rendelkezünk. Itt azonban gyorsan hozzá kell fűznünk, hogy a kutató nincs birtokában az összes valaha keletkezett állambiztonsági dokumentumnak – és soha nem is lesz –, másrészt az MNVK-2. illegális tevékenységére vonatkozó dokumentumok sem a katonai felderítés archívumából kerültek elő, hanem a rivális keletkeztette azokat. Sajnos abban sem reménykedhetünk túlzottan, hogy az egyszer majd megnyíló katonai irattárakból előkerülnek olyan dokumentumok, amelyek viszont a BM sötét üzelmeit fogják felgöngyölíteni. Egyszerűen azért, mert az MNVK-2. nem foglalkozott bűnüldözéssel és elhárítással, így ilyen jellegű nyomozati iratokat sem készíthettek. Maradnak tehát azok az információmorzsák, amelyeket a rendelkezésünkre álló levéltári anyagokból össze lehet rakosgatni, elsősorban olyan jelentések alapján, amelyeket egy-egy bűncselekmény-gyanús eset kapcsán készített a szerv.

⁶⁶² 1956-ban az MNVK-2. állománya 254 főből állt, ez a szám a későbbiekben sem változott számottevően. Okváth 2008, 61. A BM III. Főcsoportfőnökségének létszáma 1963-ra megközelítette az ötezer főt, és bár ez egy kicsit ingadozott, a két szerv közötti különbség arányaiban változatlan maradt a teljes időszak folyamán.

⁶⁶³ A hadseregen belüli elhárítás 1950. január 31-étől volt a frissen átszervezett ÁVH egyik főosztálya, annak a sztálini kívánalomnak megfelelően, hogy a csatlós államok mindinkább centralizálják államvédelmi apparátusukat. Ez a szervezeti megosztás jóval túlélte a rendszerváltást is. Okváth 2013, 19.

A vám- és devizabűntettek, a csempészet és orgazdaság a belügyi hálózattól sem állt távol, akár olyan nagy tételben is elkövettek ilyen visszaéléseket, mint azt Dévai kamionjainál láthattuk. Sok esetben az ügynökök végezték belügyi segítséggel ezt a feladatot, akik számára könnyített határátlépést biztosítottak az operatív tartótisztek. De az is előfordult, hogy azért engedték a hálózati személy számára a csempészt, hogy ezzel honorálják az együttműködését. Ez történt például Reisch Ernő esetében, aki emigráns magyarként – és a hírszerzés ügynökeként – Ausztriában szeretett volna egy szállodát megnyitni, azonban tőkéje nem volt hozzá.⁶⁶⁴ A BM sem szándékozott hozzájárulni a vállalkozáshoz, azonban felmérte annak előnyét, hiszen konspiratív találkahelyként, tárgyi postaládaként remekül tudták volna hasznosítani a helyszínt, éppen ezért szemet hunytak Reisch tevékenysége fölött, ezzel kvázi megteremtve a beruházás anyagi feltételeit. De arra is találunk példát, hogy azért engedélyezték az illegális árubehozatalt egy ügynök, nevezetesen Ungvár Jenő számára, hogy megfelelő legendát biztosítsanak a szervezett alvilágba való beépüléséhez.⁶⁶⁵ Nemcsak a vámellenőrzéstől és az illetékek megfizetésétől tekintettek el esetében, de még azzal sem kellett fáradságot, hogy vevőket hajtson fel a becsempésztett áru értékesítésére, ugyanis azokat az Országos Rendőr-főkapitányság felvásárolta piaci áron, majd konspiratív csatornákon keresztül az állami kereskedelembe juttatta. Ungvár Jenő azonban maga sem rendelkezett feddhetetlen múlttal, így alvilági kapcsolatait saját céljaira használta fel, de erre még később visszatérek.

Az említett két példa azt támasztja alá, hogy a titkosszolgálati segédlettel történő visszaélések a BM részéről sem voltak ismeretlenek, bár arra nem szolgálnak bizonyítékkal, hogy mindezt kifejezetten pénzkitermelésre, a szerv vezetőinek hasznára végezték volna. Talán felmerülhet bennünk, hogy kevésbé voltak korruptak, mint kollégáik a felderítésnél. Lehet, de fokozatokat mérni képtelenség és nem is érdemes. Mindenesetre a gazdasági életbe való beépülés előnyeit a BM is felismerte, és alkalmazta, bár a volument tekintve, lehet, hogy visszafogottabban. Számos információt találhatunk arra nézve, hogy a külkereskedelmet az állambiztonság is manipulálta:

„Évek óta kialakult gyakorlatnak megfelelően a hírszerzés gazdasági ágazati részlege aktív segítséget nyújt a külkereskedelmi vállalatoknak az egyes nagyberuházásoknál. Ennek lényege, hogy a versenytárgyalásra meghívott külföldi cégektől titkos kiemelési akciók során megszerezzük a náluk lévő tárgyalási dokumentumokat. Ezek segítségével – megfelelő taktika mellett – kedvező konstrukciót és importárat tud az adott KKV elérni. Tapasztalatunk szerint közreműködésünkkel – melyről mindenkor részletes értékelést kapunk

⁶⁶⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-3729. Jelentés, 1987. augusztus 31. 303.

⁶⁶⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-3741/2. melléklete, 2. kötet. Javaslat, 1985. április 25. 119–120.

– kb. 10% deviza megtakarítást lehet elérni. A megszerzett anyagok között több alkalommal találtunk olyanokat, melyek dokumentálták egyes külkereskedők megvesztegetését, vagy megvesztegetési kísérletre utaltak.”⁶⁶⁶

A fenti idézet azt a képet erősítheti, hogy a BM bűnüldöző szerve igyekezett a korrupciós eseteket feltárni és megakadályozni, és különböző operatív akciókkal még a népgazdaság számára is előnyös üzletkötési pozíciókat szerzett a magyar fél számára. Azonban érdemes idézni egy szintén 1983-as jelentést, amely egy kicsit más megvilágításba helyezi a BM szerepét, és esetleg utalhat arra, hogy a belügyi hírszerzés is végzett „valutakitermelést” a külkereskedelem felhasználásával.

„Jelentem, hogy február 21-én találkozót folytattam Tatár István operatív társadalmi kapcsolattal, aki a Chemokomplex KKV főosztályvezetőjeként ment nyugdíjba. Jelenleg a Kereskedelmi Kamara nyugdíjasokból álló tanácsadó testületének a tagja. Ilyen minőségben hat hónapot Bécsben töltött, az UNIDO⁶⁶⁷ megbízásából annak a stábnak volt a tagja, amely a fejlődő országok számára ún. kulcsrakész és félkulcsrakész beruházások megvalósításához dolgozott ki formulát (biztosítási és fizetési feltételek, garanciális kérdések stb.)

Tatár elvtárs tevékenysége során számos – elsősorban fejlődő országbeli vezető szakemberrel ismerkedett meg.

Megbeszélésünk második részében elmondta Tatár elvtárs, hogy a KHD⁶⁶⁸ nyugatnémet cég megkereste és tájékozódott nála, vállalná-e tervezett budapesti irodájuk vezetését. Ez ügyben részben tanácsot kért Tatár elvtárs. A találkozó előtt egyeztettük a III/II-7/A Alosztállyal álláspontunkat, és ennek megfelelően Tatár elvtársnak azt javasoltam, egyelőre halogató taktikát folytasson. Ugyanakkor elmondta Tatár elvtárs, hogy a KHD egyik vezető embere felajánlotta neki, ha a cég elnyeri a DKV⁶⁶⁹ területén felépítésre kerülő finomolaj gyártó üzem tenderét, úgy tulajdonképpen fizetnek neki 100 000 DM-et. (Az össz. beruházás értéke kb. 10 millió USD.)

Értékelés:

A megvesztegetésre tett lépés kapcsán felhívtam figyelmét, erről senkinek ne beszéljen, rövidesen visszatérünk rá, megnézzük hasznosítható-e valamilyen formában az ügy.

Javaslat:

Kövessük állandó figyelemmel a nevezett tender sorsát. A cég kiválasztását ne befolyásoljuk, de ha népgazdasági érdeket nem sért a KHD üzletnyerése, úgy a Chemokomplex figyelmét irányítsuk a cég felé.

Amennyiben a KHD az üzletet elnyeri, úgy Tatár elvtársnak szánt összeg felosztását a következőkben javaslom:

10% forintban Tatár elvtársnak

45% a III/I. Csoportfőnökségnek

⁶⁶⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-444/1. Feljegyzés, 1983. június 20. 62.

⁶⁶⁷ Az ENSZ iparfejlesztési szervezete (United Nations Industrial Development Organization). Székhelye Bécsben van, és elsődleges feladata a fejlődő országok gazdaságának támogatása, az ipari fejlődés gyorsítása.

⁶⁶⁸ Feltehetően a KHD Humboldt Wedag nevű cégről van szó, amely a világ cementiparának legjelentősebb vállalatai közé tartozik.

⁶⁶⁹ Dunai Kőolajipari Vállalat, Százhalombatta

45% a III/II. Csoportfőnökségnek

Jóváhagyás esetén Tatár elvtárs elmondja kapcsolatának, segít az üzlet elnyerésében.”⁶⁷⁰

Jelen esetben az üzletkötésre végül nem került sor, Tatár elvtárs beszámolója szerint a német cég elállt a lehetőségtől,⁶⁷¹ de feltételezem, Tatár elvtársnak az sem lehetett ingyére, hogy az általa végzett munka gyümölcsének 90%-át a BM egyszerűen zsebre tegye. (A beruházás végül amerikai–francia–magyar együttműködéssel valósult meg, és arról jelenleg nem rendelkezem információkkal, hogy BM ebből az üzletkötésből részesedett-e vagy sem.)

Vannak tehát arra utaló jelek, hogy a BM is beágyazódott a gazdasági, ipari, kereskedelmi szektorba, és ennek egyre nagyobb kihasználására törekedtek. Kóhalmi Zsolt, a BM III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség csoportfőnök-helyettese⁶⁷² szerint ugyanis „a hírszerzést közelebb kell vinni a gazdasági rendszerhez, az intézményekhez, az SZT rezidentúrák, a titkos munkatársak révén, akár a központi állomány csökkentése – SZT pozícióba helyezése – árán is.”⁶⁷³ Ez gyakorlatilag nem jelent mást, mint amit az MNVK-2. a hatvanas–hetvenes évektől kezdve csinált, csak egy kissé megkésve. A kijelentés ugyanis 1987-ben hangzott el. Ekkor a pártállam már a saját sírja szélén táncolt, a gazdasági pozíciók átmentése javában folyt, lassan megkezdődött az állami vállalatok működőképes részlegeinek kiszervezése kisebb társaságokba, ahonnan aztán könnyűszerrel került a népvagyon magánkezekbe. Úgy tűnik, a BM tényleg az utolsók között lépett a profitorientált elvtársak nyomdokaiba: 1988 nyaráról ismerjük az első olyan dokumentumot, amely kifejezetten az állambiztonság cégalapítási terveiről szól.

A Griff titkai

1988 nyarán meghalt a legnevesebb emigráns magyar könyvkiadó, az Újváry Griff tulajdonosa, Újváry Sándor.⁶⁷⁴ A Belügyminisztérium hírszerzése egy ügynökén keresztül értesült Újváry végrendeletének azon kitételéről, hogy cége nemes hagyományainak folytatója

⁶⁷⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-444/1. Jelentés Tatár István ügyében, 1983. március 8. 47–48.

⁶⁷¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-444/1. Jelentés Tatár István ügyében, 1983. június 7. 57.

⁶⁷² Pályaképe: ÁBTL Archontológia.

⁶⁷³ Jegyzőkönyv az 1988. február 24-i vezetői értekezletről. Közli: Soós 2014, 99.

⁶⁷⁴ Újváry Sándor (1904–1988) író, költő, könyvkiadó volt. 1923–25 között a *Fáklya* szerkesztőjeként dolgozott, majd a harmincas évek végéig több lapot is szerkesztett. 1938-ban alapította a Griff Kiadót, amely Újváry Griff Kiadó névvel 1952-től Münchenben működött tovább. Elsősorban magyar, de külföldi szerzők műveit is megjelentette. Kiadott könyvei között megtaláljuk például Márai Sándor, Cs. Szabó László, Faludy György, Fenyő Miksa, Szász Béla, Méray Tibor, Mikes Imre műveit is.

magyar hivatalos szerv legyen.⁶⁷⁵ A Belügyminisztérium kapva kapott az alkalmon, és elhatározta, hogy az emigrációba való beépülés jegyében megvásárolja a könyvkiadót és ezzel megszerzi olyan jelentős magyar írók műveinek kiadási jogát, mint Márai Sándor vagy Faludi György. A hírszerzési lehetőségeken kívül, természetesen üzleti haszonnal is kecsegtetett a vállalkozás, így nem volt nehéz üzlettársakat találni, akik segítségével az állambiztonság jelenlétét el lehetett fedni. A BM III/I-7. Osztálya foglalkozott az emigráció fellazításával, és az ellenük folyó hírszerzéssel, így ennek az osztálynak egyik tisztje, Dalmady György⁶⁷⁶ kapta meg a feladatot, hogy a lebonyolítást irányítsa.

Dalmady azon állambiztonsági tisztek közé tartozott, akik gátlástalanul kamatoztatták a pozíciójukból származó előnyöket, és a nyolcvanas évek második felére egy olajozottan működő alvilági hálózatot épített ki maga körül.⁶⁷⁷ A lopott autókkal, és a legkülönbözőbb csempészárakkal – illatszer, farmer, magnó- és videokazetták stb. – folytatott orgazdaság természetesen nem maradhatott titokban, de felettesei szemet hunytak Dalmady tevékenysége fölött. Sajnos a korábban említett okok miatt nem tudhatjuk, hogy milyen magas szinten volt beágyazva a Dalmady körül kialakult hálózat, mindenesetre nem életszerű, hogy magasabb körök hozzájárulása és támogatása nélkül fenn maradhatott volna, a kérdés inkább az, hogy milyen körök voltak érdekeltek? Valamilyen politikai és gazdasági lobbicsoport működött itt is a háttérben, mint azt láthattuk az MNVK-2. esetében? Nem tudhatjuk, ugyanis a Dalmady ellen lefolytatott vizsgálat anyagait nem kapta meg teljes egészében a levéltár. Azt tudjuk csupán, hogy az operatív tiszt lényegében egymaga lett felelősségre vonva az egész szervezet tevékenységéért, akárcsak Dévai. Pedig biztosan voltak a feketepiacon értékesített holmiknak más haszonélvezői is.

A Dalmady által tartott ügynökök közül többen is szereplői voltak ennek a szervezetnek, például a már említett Reisch Ernő és Ungvár Jenő is. Reisch Ernő, alias „Kolter” 1972-ben elhagyta Magyarországot, és Nyugat-Németországban telepedett le. A német hatóságoknak többször meggyűlt a bajuk vele, mivel lopott gépkocsikat, fegyvereket csempészett ki az országból, és okiratokat hamisított. Lebukása után másfél évet töltött egy

⁶⁷⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-821. „Hontos” jelentése, dátum nélkül, 47.

⁶⁷⁶ Dalmady György 1948-ban született, 1969-ben technikumi érettségét szerzett, majd katonai szolgálata után felvételét kérte a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségére. Kétéves képzés után, 1974-től a III/I-7. (Emigrációs) Osztály operatív munkatársa lett. Működési területe az NSZK-ban élő jobboldali emigráns közösség megfigyelése volt. Az általa tartott ügynökeivel közösen gazdasági visszaéléseket követett el, amelynek következtében 1989 tavaszán felfüggesztették és eljárást indítottak ellene. 1990-ben öt és fél év fegyházbüntetést szabtak ki rá: többrendbeli vesztegetés; folytatólagosan elkövetett, súlyos hátrányt okozó államtitoksértés; folytatólagosan, különösen nagy értékre, üzletszerűen és bünszövetségben elkövetett devizagazdálkodás megsértése; huszonhat rendbeli hivatali visszaélés; orgazdaság és sikkasztás bűncselekmények miatt.

⁶⁷⁷ Borvendég 2014.; Orbán-Schwaczkopf 2008.

NSZK területén lévő börtönben.⁶⁷⁸ Hazalátogatása után a magyar belügy foglalkozni kezdett személyével, mert úgy ítélték meg, hogy felhasználhatják a Németországban élő magyar emigránsok megfigyelésére.⁶⁷⁹ Reisch kiváló üzlettársa lett Dalmadynak; csempésztevékenységének hallgatolagos belügyi támogatásáról és a tervezett panzióvásárlásról már volt szó. Végül szállodát nem sikerült ugyan létesítenie, de egy vendéglőt megnyitott 1987 folyamán Wilfleinsdorfban. A belügy dr. Fazekas Árpádot javasolta üzletvezetőnek, aki szintén Dalmady köreihez tartozott.⁶⁸⁰

„Dandy”, vagyis dr. Fazekas Árpád 1987-ben került kapcsolatba Dalmadyval, aki újjászervezte a fiatal orvos és az állambiztonság kapcsolatát.⁶⁸¹ Korábban „Farkas Ákos” néven titkos megbízottként jelentett a Szegedi Orvostudományi Egyetem hallgatóinak mindennapjairól, de egy fegyveres rablás elkövetése miatt kizárták a hálózathoz.⁶⁸² A rablás után néhány nappal, 1985. december 19-én elmenekült az országból, és Párizsban telepedett le. Az Interpol budapesti irodája megkezdte a kiadatási tárgyalásokat Franciaországgal, de Fazekas felfedte az állambiztonsággal való korábbi együttműködését, és politikai menedékjogot kért, amit feleségével együtt meg is kapott.⁶⁸³ A levéltárban lévő iratok inentől kezdve elég hiányosak. Pontosán nem tudjuk rekonstruálni miképpen került a magyar állambiztonság közelébe újra, csak egy utalás olvasható egy másik ügynök anyagában arról, hogy Cseh Ferenc százados, a VII. kerületi rendőrkapitányság beosztottja ajánlotta Dalmady figyelmébe az ORFK titkos megbízottját.⁶⁸⁴ Dalmady nyitott volt a fegyveres rabló fogadására, így „Dandy” 1987-től aktívan részt vállalt a Dalmady körül kialakult bűnszervezetben.

Szintén Cseh Ferenc százados szervezte meg a találkozót Ungvár Jenő és Dalmady között 1987 márciusában.⁶⁸⁵ Ungvár Jenő sok évre visszamenő ügynöki múlttal rendelkezett. „Karrierjét” a Gyorskocsi utcai büntetés-végrehajtási intézményben kezdte, ahova 1982-ben vonult be – üzérkedésért kiszabott – másfél éves szabadságvesztés büntetését letölteni.⁶⁸⁶ Fogdaügynökként írt jelentéseivel tartótisztjei elégedettek voltak, így a börtönben kitanult új „mesterségét” a civil életben is kamatoztatni akarta. Szabadulása után a Dunakorzó étterem

⁶⁷⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-3729. ifj. Reisch Ernő ügye, 1981. március 24. 106.

⁶⁷⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-3729. Jelentés, 1987. július 27. 284.

⁶⁸⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-3729. Munkaszerződés, olvashatatlan dátum. 361.

⁶⁸¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-3729. Végrehajtott és tervezett intézkedések, 1987. augusztus 31. 307.

⁶⁸² ÁBTL 3.1.5. O-19178. Határozat, 1985. december 18. 34.

⁶⁸³ ÁBTL 3.1.5. O-19178. Feljegyzés, 1986. november 6. 129.

⁶⁸⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-3741/2. Jelentés, 1987. március 27. 19.

⁶⁸⁵ Ungvár Jenő 1989-ben elkövetett bűncselekményeiről és az állambiztonsággal folytatott együttműködéséről: Tabajdi–Ungváry 2008, 428–435.

⁶⁸⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-3741/2. melléklete 2. kötet Beszervezési javaslat és terv, 1983. november 1. 11–12.

főszakácsként felajánlotta szolgálatait a belügyi szerveknek.⁶⁸⁷ Az Országos Rendőr-főkapitányság a külföldről Magyarországra irányuló szervezett bűnözés felderítésére használta az ekkor még „Brill”, később „Kooh-i-Noor” fedőnéven dolgozó Ungvárt.⁶⁸⁸ Az évek során – kihasználva szakácstudományát – sokat utazott, elsősorban Ausztriában épített ki a BM számára fontos kapcsolatokat. Már ekkor nagyarányú csempésztevékenységet folytatott belügyi fedéssel, amelyet nem csak elnéztek neki, hanem kifejezetten támogattak is, hiszen megfelelő álcára volt szükség a beépüléshez.⁶⁸⁹ Néhány év alatt széles kapcsolatrendszert épített ki, amelynek kihasználásához komolyabb hátérre volt szüksége. Nem lehetett véletlen tehát, hogy – kinőve a rendőrség kereteit – 1987-ben átigazolt a BM III/I. Csoportfőnökséghez.

A terebélyes hálózatból Reisch bukott le először, ugyanis nem fizette rendesen a vendéglő bérleti díját, így felbontották szerződését. A belügynek nem állt érdekében tovább fedeznie Reisch tevékenységét, és kihátrált mögüle, nyomozást indítottak ellene.⁶⁹⁰ Ungvár Jenő, a Dunakorzó étterem főszakácsa, később a Csalogány utcában megnyitott Róma ételbár tulajdonosa jobban járt, nem buktatták le, pedig őriztek róla kompromittáló hangfelvételeket is, és nagyobb volumenű üzleteket bonyolított, mint Reisch. Állítása szerint 1989 tavaszán kapcsolatban állt a nemzetközi fegyverkereskedelem egyik jól ismert alakjával, egy Lenz nevű férfival, aki Ungvár szerint a Moszad őrnagyi rangban lévő tisztje volt.⁶⁹¹ Állítólag egy 150 millió dolláros fegyverüzlet lebonyolítását végezték volna együtt, egy osztrák bank finanszírozásában, az üzlet tárgyát a Magyar Néphadsereg leszerelésekor felszabaduló fegyverek képezték, amelyeket a harmadik világban kívántak értékesíteni.⁶⁹² Az üzletben magyar részről az Industrialexport nevű cég kívánt részt venni, amelynek vezérigazgatójával Ungvár már kapcsolatban állt ekkor. Mivel az állami vállalat vezetője biztosítékot szeretett volna kapni arról, hogy Ungvár Jenőt hivatalos személy támogatja az üzlet lebonyolításában – vagyis valóban a belügyi titkosszolgálatnak dolgozik – „Kooh-i-Noor” kénytelen volt megbeszélésre hívni újdonsült tartótisztjét, ugyanis a beavatott Dalmadyt időközben felfüggesztették. Az állambiztonság emberei óvatosak voltak. Nem kívánták egyelőre feladatokkal megbízni Ungvárt, de a folyamatban lévő ügy elé sem gördítettek akadályt, és közölték vele, amennyiben korszerű fegyverek leírásának birtokába jut, arra igényt tartanak.

⁶⁸⁷ Uo.

⁶⁸⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-3741/2. melléklete 2. kötet Javaslat, 1985. április 25. 119–120.

⁶⁸⁹ Uo. A vámpapírok nélkül behozott csempészárut az ORFK piaci áron megvásárolta tőle, majd konspiratív csatornákon keresztül az állami kereskedelembé juttatta.

⁶⁹⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-3729. Javaslat „Kolter” fn. hírszerző ügynök kizárására, 1988. október 31. 315.

⁶⁹¹ ÁBTL 3.2.3. Mt-2296/1. Egy hangkazetta anyaga, melléklet.

⁶⁹² ÁBTL 3.2.3. Mt-2296/1. Jelentés, 1989. április 17. 3.

A randevú arra a konklúzióra vezette a hírszerzést, hogy fegyverzetek és hadianyagok terén felhasználható hírforrásnak tekinthető Ungvár, úgyhogy egyelőre nem szabadulnak meg tőle, dacára annak, hogy a Dalmady-féle bűnszervezet konspirációs veszélyekkel fenyegetett.⁶⁹³ Sőt fel kívánták venni a kapcsolatot az MNVK-2-vel, hogy a speciális szaktudást is biztosítsák az üzlethez. Valójában a kapcsolat már létezett, mind szakmai, mind rokoni vonatkozásban. Ungvár 1989 márciusában – még Dalmady felfüggesztése előtt – belügyi védelemmel (vám- és szemlementesség) több hadiipari eszköz műszaki leírását hozta át a határon, amelyeknek szakmai kiértékelésére Dalmady felvette a kapcsolatot a katonai felderítéssel.⁶⁹⁴ Közvetlen összekötőjük Ungvár Gyula vezérőrnagy, „Kooh-i-Noor” bátyja volt, aki a Honvédelmi Minisztérium anyagi-technikai főcsoportfőnök-helyetteseként szolgált, valamint Kovács Péter honvéd ezredes, Ungvár Jenő sógora.⁶⁹⁵ Az ő segítségével került Ungvár Jenő kapcsolatba a FÉG gyárral, amelynél megbízott szakértőként dolgozott, és vett részt különböző fegyvereladások lebonyolításában már korábban is.⁶⁹⁶ Az Ungvár Jenő által behozott műszaki leírások többsége azonban használhatatlan volt a Honvédelmi Minisztérium számára, egyedül az éjjellátó célzókészülék leírását tartották érdekesnek.⁶⁹⁷ Az osztrák hatóságok azonban közbeszóltak: felgöngyölítettek egy nemzetközi hálózatot, amelynek során Magyarországra is vezettek szálak. Ungvár Jenő ellen letartóztatási parancsot adtak ki, és megállapították, hogy az ügyben magyar hivatalos szervek is érintettek, ezzel megsértették Ausztria semlegességét és pénzügyi érdeksérelmet is okoztak az országnak.⁶⁹⁸ Ungvár ennek ellenére élvezte hazája védelmét, így nyugodtan tovább folytathatta törvénybe ütköző cselekedeteit. Útlevelét ugyan bevonták, de a hazai pálya szabad maradt számára. Solymáron fogott hozzá egy masszás szalonnak álcázott luxusbordély létrehozásához, olyan befolyásos emberek társaságában, mint Kunos Péter, pénzügyminisztériumi államtitkár, vagy Josef von Ferenczy, a nagyhatalmú médiamogul.⁶⁹⁹ Rajtuk kívül több magas rangú személy is érdekelt volt a nyilvánosház üzemeltetésében, ezért a belügy nem mert erélyesen fellépni ellenük. Magyar részről a következő nevekkkel találkozhatunk: Dániel Péter a Fővárosi Tanács

⁶⁹³ ÁBTL 3.2.3. Mt-2296/1. Jelentés, 1989. április 17. 4.

⁶⁹⁴ ÁBTL 3.2.3. Mt-2296/1. Feljegyzés, 1989. március 16. 1. Az áthozott anyagok a következő fegyverzeti leírások voltak: egy éjszakai látást lehetővé tevő katonai rendszer; Cobra típusú automata távvezérlésű manipulátor; Parabellum Ultramatic pisztoly; repülőterek navigálásához alkalmas mini számítógép; a Leopárd-2 harcocsíhoz szükséges éjszakai irányzék.

⁶⁹⁵ ÁBTL 3.2.3. Mt-2296/1. Feljegyzés, 1989. július 28. 58.

⁶⁹⁶ ÁBTL 3.2.3. Mt-2296/1. A BM III/II-8-a Alosztály átíratá Kistamás Benő r. ezredes elvtársnak, a BM III/I-7. Osztály vezetőjének, 1989. július 26. 53–54.

⁶⁹⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-2296/1. A Honvédelmi Minisztérium MNVK 2. Csoportfőnökség átíratá Bogye János r. altábornagy elvtársnak, 1989. május 30. 27.

⁶⁹⁸ ÁBTL 3.2.3. Mt-2296/1. Bejelentés, 1989. május 24. 24–25.

⁶⁹⁹ Az Ungvár Jenő által elkövetett bűncselekményekről részletesen: Tabajdi–Ungváry 2008, 428–435.

Kereskedelmi Főfelügyelőségétől; Schneider János az Agroinnovációs Banktól; Horváth László a Kelet-pesti Vendéglátó-ipari Vállalattól; dr. Turai Tamás, a Magyar Média Reklám- és Kiadó Vállalat igazgatója; Varga Attila, a Gyapjúfonó- és Szövőgyár vezérigazgatója.⁷⁰⁰

Dalmady tehát nem kispályás játékosokkal vette körül magát – a Griff Kiadó megvásárlásánál is dörzsölt, sokat tapasztalt üzletfelekkel kívánta lebonyolítani az adásvételt. A partnerek kiválasztása feltehetően nem is okozott komoly fejtörést a BM hírszerzője számára, ugyanis voltak régi ismerősei, akik már korábban meg szeretnék volna szerezni a kiadó tulajdonjogát. Az Interpress már 1983-ban érdeklődött Újváry Sándor vállalkozása iránt: „A Nyomdaipari Egyesülés és az Interpress Vállalat tárgyalásokat folytat a müncheni Újváry Griff Verlag megvétele ügyében.”⁷⁰¹ Mint korábban láthattuk, Dalmadynak már a hetvenes évekre visszanyúló kapcsolata volt a KGB-s fedővállalattal, így könnyen meglehet, hogy a tulajdonos halálával megnyílt lehetőség kihasználásának ötlete is eredetileg az Interpress köreiből származott – ezt a feltételezést megerősíti, hogy a legfontosabb üzleti partner éppen Siklósi Norbert lett.

Mivel a cél az volt, hogy egy Nyugat-Németországban működő vegyesvállalatot hozzanak létre, a lebonyolításhoz szükség volt egy nyugatnémet állampolgárra is. Ezt a szerepet Molnár János kapta. Molnár 1956 decemberében elhagyta az országot, de a következő év nyarán hazatért. A rendszerbe való betagozódása és a hatalom „bocsánata” érdekében aktív munkát kezdett a KISZ köreiből, ahol a párt által elvárt propagandaüzü szövegeket hangoztatva hirdette, hogy a kapitalista világból való kiábrándultság hozta őt haza.⁷⁰² Autóvezetőként a Tefu, majd a Főtaxi alkalmazottja volt, és a munkaköréből adódó haszonszerzési lehetőségeket igyekezett messzemenően, a törvényes keretek átlépésével kihasználni. Többször is lebukott kistípusú köztörvényes cselekmények elkövetéséért, de valahogy mindig megúszta a komolyabb büntetést.⁷⁰³ 1970-ben családjával együtt újra elhagyta az országot, ezúttal szándéka szerint véglegesen. Először Ausztriában élő édesapját kereste fel, de hamar továbbállt Németországba, ahol Kölnben telepedett le. Jó kapcsolatépítő személyiségének köszönhetően hamar a helyi magyar közösség ismert és kedvelt tagjává vált. A Kölni Magyar Ház rendszeres látogatójaként elsősorban egyházi körökben tevékenykedett. 1983-ban váratlanul felkereste a bonni magyar nagykövetséget, és rajtuk keresztül ajánlatot tett a belügyi szervekkel való együttműködésre. Arra hivatkozott, hogy korábban már alkalmi

⁷⁰⁰ ÁBTL 3.2.3. Mt-2296/1. Jelentés, 1989. július 25. 50.

⁷⁰¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/III-92. 1983. május 30.

⁷⁰² ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/4. Jelentés „Bayern-München” közös vállalat és „Burford” ügyében, 1989. május 12. 193.

⁷⁰³ Uo.

kapcsolatban állt az állambiztonsággal, de ezt a hálózati anyagok alapján nem tudták a Belügyminisztériumban megerősíteni.⁷⁰⁴ Mivel korábbi ügyletei valóban feltűnő módon kerültek el a hatóság figyelmét, elképzelhetőnek tartom, hogy ténylegesen kapcsolatban állt egy-két tiszti ranggal rendelkező belügyi alkalmazottal, de kizárólag magánjellegű ismeretségről lehetett szó, vagyis saját zsebükre könyvelték el az együttműködésből származó hasznot. Váratlan jelentkezése mögött az a közvetlen szándék húzódott meg, hogy érettségi előtt álló lányát szerette volna a következő tanévtől egy budapesti egyetemen taníttatni. Rengeteg videoszalaggal rendelkezett, amelyeken a Magyar Ház különböző rendezvényeit és általában az emigráns magyarok megemlékezéseit, találkozóit rögzítette. Ezeket a szalagokat a nagykövetségen keresztül eljuttatta a Belügyminisztérium számára.⁷⁰⁵ Természetesen megfordult a hírszerzés vezetőinek fejében az a gondolat, hogy „Burford” a német titkosszolgálatok megbízásából kereste fel a követséget, de erre utaló jeleket nem találtak, így támogathatónak vélték Molnár lányának tanulási szándékát Budapesten, sőt a Magyarok Világszövetsége nevében ösztöndíjat is megítéltek számára, ezzel kötelezve le a leendő ügynököt.⁷⁰⁶

Az elkövetkező évek során Molnár János aktívan jelentett a magyar hírszerzés számára, működésének dokumentumait négy vaskos kötetben őrzi az ÁBTL.⁷⁰⁷ Tevékenységét „hazafiúi” lelkesedésből végezte,⁷⁰⁸ közvetlen juttatást érte nem kapott, bár költségelszámolásai és a szerv fedésével végzett gazdasági csalásai biztos jövedelmet jelenthettek számára. Tartótisztje Dalmady György lett, akivel a kapcsolata igencsak szorosnak volt mondható. Közös múltjuk csak azután derült ki az államvédelem számára, hogy 1989-ben nyilvánvalóvá vált a belügyi védelem kihasználásával elkövetett közös bűncselekményeik sorozata. Távoli rokoni szálak és közösen töltött gyermekévek alapozták meg számukra a közös „munkát”, az 1987-től egyre nagyobb méreteket öltő csempésztevékenységet.

Molnár lojalitását 1988. november 6-án a Haza Szolgálatáért Érdemérem arany fokozatával hálálta meg a Magyar Népköztársaság, amelyet konspirált körülmények között,

⁷⁰⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/1. Molnár János NSZK állampolgár ügye, 1983. november 15. 27.

⁷⁰⁵ 1983. október 23-án például a Kölni Magyar Házban rendezett megemlékezést is megörökítette, amelyre maguk a szervezők kérték fel. A felvételt rövid úton az állambiztonság rendelkezésére bocsátotta. ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/1. Molnár János ügye, 1983. november 17. 28.

⁷⁰⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/1. „Burford” ügye, 1984. február 17. 35.

⁷⁰⁷ Egy kimutatás szerint 1984 és 1986 között összesen 48 akcióban vett részt, 57 politikai illetve operatív szempontból fontos információt szolgáltatott ki a hírszerzés számára. ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/4. „Burford” fn. ügynökkel kapcsolatos anyagi kimutatás USA \$-ban, 1987. október 8. 66.

⁷⁰⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/4. Jelentés, 1989. május 12. 194.

titokban vett át.⁷⁰⁹ Szolgálatiért egyéb „megbecsülést” is várt volna, jelezte felvételi kérelmét az MSZMP soraiba. Tartótisztje és annak felettesei nem zárkóztak el a lehetőség elől, hogy aktív ügynököket a párt soraiban lássák, sőt – mivel a hálózat körében erre már volt precedens – javasolták a felvételét a „már kidolgozott konspirációs szabályok szerint.”⁷¹⁰

A megvásárolt Griff Kiadó magyar tulajdonosa – mint említettem – a Pallas Lap- és Könyvkiadó vezérigazgatója, Dalmady szintén régről ismert „kollégája”, a magyar írott sajtó mindenható ura, a NÚSZ magyarországi helytartója, Siklósi Norbert lett. Siklósiról tudjuk már, hogy a hetvenes évek elején részt vett a KGB két budapesti fedővállalatának, az Interpressnek és az IPV-nek az alapításában, ezúttal azonban a BM talán első saját kft.-jének a megszületésénél bábáskodott.

Siklósi nem magánszemélyként vett részt az alapításban, hanem egyik cégén keresztül. Az Interedition Idegennyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalat 1987 őszén jött létre, miután a gazdasági reformok következtében megbomlott a hatvanas években kialakult kiadói struktúra.⁷¹¹ A gazdasági társaságok létrehozásának lehetőségével a Lapkiadó Vállalat utódjaként létrejött Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat is élt, ugyanis a cégen belül három leányvállalatot alapítottak a nyolcvanas évek folyamán. A Magyar Média Reklám és Propaganda Szolgáltató Leányvállalat többek között az 1985-ben megrendezésre került, botrányokkal övezett és tragikus végkimenetelű szépségverseny kiírója és rendezője volt, 1989-es vezetőjének, Turai Tamásnak a neve már előkerült az Ungvár Jenő által szervezés alatt álló solymári luxusbordély kapcsán. A Delta Szaklapkiadó és Műszaki Szolgáltató Leányvállalat elsősorban műszaki és tudományos lapok kiadásával foglalkozott, míg a harmadik a már említett Interedition volt. A kiadók fennmaradt és már feltárt dokumentációi arról árulkodnak, hogy e két utóbbi vállalatnál biztosan megjelent az MNVK-2. érdekeltsége is. A Delta főigazgatója Budai Ferenc,⁷¹² az MNVK-2. tisztje volt – akinek szerepéről az Interpress és a milánói kereskedelmi kirendeltség kapcsán már olvashattunk –, az Interedition cégjegyzésre jogosult vezetői között pedig Siklósi mellett megtaláljuk Griga Ferencet is, Dévai egykori barátját, az MNVK-2. megnyertjét, aki bagdadi kiküldetése után az Interaghoz került, majd egyre rejtélyesebb amerikai kapcsolataival vonta magára az elhárítás figyelmét.

Az Interedition–Griff vegyesvállalatot Griff Kontinent néven 1989. január 15-én hozták létre.⁷¹³ A társasági szerződést egy titkos záradékkal látták el, amely meghatározta,

⁷⁰⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/4. Jelentés, 1988. november 9. 178.

⁷¹⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/4. Jelentés, 1988. augusztus 30. 174.

⁷¹¹ Takács 2012, 119–127.

⁷¹² MNL OL XXIX-I-50. 10. d. 9/1990. sz. vezérigazgatói utasítás, 1990. március 27.

⁷¹³ ÁBTL 3.2.5. O-8-821. Társasági szerződés, 1989. január 15. Melléklet.

hogy a BM hírszerzése az új cégben egyharmados tulajdoni hányadot kap, ugyanis az alapításhoz szükséges tőkét teljes egészében az állambiztonság finanszírozta.⁷¹⁴ A fennmaradó kétharmadon pedig egyenlő arányban részesedett Molnár János és az Interedition. A két hivatalos tulajdonos csak ingó és ingatlanapporttal járult hozzá az alaptőkéhez. Siklósi Norbert a Pallas tulajdonában lévő ingatlant vitte be a vállalkozásba⁷¹⁵ – amelyről a későbbi számviteli ellenőrzés megállapította, hogy tökéletesen szabálytalan volt⁷¹⁶ –, Molnár pedig a tulajdonában lévő Mercedes gépkocsit vonta be a cégvagyonba. A Griff Kontinent Kft. dicstelen pályafutása nem volt hosszú életű. Könyvkiadással kevésbé foglalkoztak, sokkal inkább az üzleti hasznot hajtó export-import tevékenységet részesítették előnyben. Siklósi igyekezett a Griff Kontinent gazdasági stabilitását biztosítani, de eközben gyakran átléphette a törvényes kereteket, amely már a BM számára is tehertételt jelentett, és akár a befizetett harmincezer márkát is veszni hagyták volna, csak sikerüljön kiszállniuk az üzletből, mielőtt vizsgálat indul a társaság ellen. A kft.-ből ugyan kiszálltak, de pénzüket soha nem kapták vissza.

Siklósi felhasználta a vezetése alatt álló Pallast is, hogy az induló vegyesvállalatba pénzt pumpáljon. Például Molnár Jánoson keresztül felvett a Pallas számára egymillió dolláros hitelt egy svájci banktól 4-5% éves kamatra, amelyet továbbadott a Magyar Nemzeti Bank számára évi 5-6% kamat ellenében, a különbség azonban nem a Pallas bevételeként jelent meg, hanem a Griffhez vándorolt.⁷¹⁷ Kapcsolataikat felhasználva igyekeztek olyan kizárólagos képviseleti megállapodásokat kötni nyugati beszállítókkal – például a TDK-val – amelyet a hetvenes években megalapított Eurocom esetében láthattunk, azonban a politikai környezet már nem kedvezett a cég felfutásának: Magyarország is csatlakozott a szabad világhoz, a vállalkozói szabadság pedig versenyhelyzetet teremtett. A pártállam haszonélvezőit nem védték tovább mások számára elérhetetlen kiváltságok.

A BM támogatását már Dalmady lebukása után elveszítették a Griff tulajdonosai. A németországi magyar emigráció tevékenységéről szerzett információkat még átvették „Burfordtól”, de támogatást már nem adtak neki. A Magyar Szabadságharcos Világszövetség megbízta Molnárt, hogy Nagy Imre és társainak temetésén videofelvételket készítsen, és felkérték a rendezőket, hogy támogassák munkáját.⁷¹⁸ „Burford” ezt kihasználva megkérdezte tartótisztjától, hogy behozhat-e a határon a felvételhez szükséges felszereléseket, de nem

⁷¹⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-821. Jelentés, 1988. november 16. 95.

⁷¹⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-821. Jelentés, 1989. május 12. 195.

⁷¹⁶ MNL OL XXIX-I-50 10. d. Jelentés az Interedition Idegennyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalat 1990. II. félévi mérlegének vizsgálatáról, 1990. szeptember 21. 11.

⁷¹⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-821. Jelentés, 1988. november 16. 96.

⁷¹⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/4. Megbízólevél, dátum nélkül. Melléklet.

biztosították számára a szemle- és vámmentességet.⁷¹⁹ Az ügynök sértve érezte magát, és a beszerzett nyugatnémet katonai térkép átadását is megtagadta azzal a megjegyzéssel, hogy a jövőben az ilyen dokumentációt majd Siklósi Norbertnek fogja továbbítani, aki elkötelezett a Varsói Szerződés felé is.⁷²⁰ Fenyegetései hatástalanok maradtak, a belügy már nem kívánta kedvezményekkel segíteni Molnár és Siklósi „magánügyeit”, sőt azt az utasítást adták neki, hogy semmiféle operatív munkát ne végezzen a továbbiakban.⁷²¹ A Dalmady ellen megindított vizsgálat során megállapították, hogy Molnár az egész hálózatot ismerte, a csempésztevékenység valamennyi változatában aktívan közreműködött, így személye nemkívánatosná vált a hírszerzés számára.⁷²² „Burford” ettől megijedt, hiszen a temetésre érkező delegációba való beválasztását nem tudta feltűnés nélkül visszamondani, de a BM biztosította, erre nincs is szükség, pusztán arra kéri, hogy ne végezzen operatív feladatot. Molnár Jánost ez egyáltalán nem nyugtatta meg, félt attól, hogy a temetésen egy esetleges hatósági intézkedés során bajba kerülhet, vagy a határon tartóztathatják fel az összegyűjtött anyagok kiszállítása közben.⁷²³

Mindezen félelmei alaptalannak bizonyultak, azonban a nyomozás során ő is összevissza hazudozott, akárcsak „Kooch-i-Noor”. A vizsgálat elején – nyilván saját bőrét kívánva menteni – feljelentette Dalmadyt, majd ezt visszavonta, de amikor kiderült, hogy Dalmady a fia taníttatására félretett összeget is elsikkasztotta, újra hajlandó volt tettestársa ellen vallani.⁷²⁴ Sőt, az is kiderült, hogy a pártba való felvételi kérelmét Molnár már korábban átadta tartótisztjének, aki saját bevallása szerint elintézte „Burford” tagságát, ezért az ügynök rendszeresen fizette a tagdíjat Dalmadynak, de a pártba való felvétel mégsem történt meg.⁷²⁵ A szembesítés során a már letartóztatott egykori tiszt halálosan megfenyegette Molnárt, aki védelem reményében újra a hírszerzés segítségét kérte. Azt állította, életveszélyben van, mert Dalmady emberei bosszút fognak rajta állni. Különösen „Dandytól” tartott, akinek – állítása szerint – dobókésgyűjteménye volt, amelynek darabjait „akrobatikus ügyességgel kezelte”.⁷²⁶

Az Újváry Sándor által alapított nagyhírű könyvkiadó dicstelen bukását rendkívül jól szimbolizálja a Molnár és Siklósi vezetése alatt álló kft. logója. A Griff Kiadó híres griffmadarát és az alatta olvasható Kazinczy intelmet, a „Jót, s jól!” feliratot megőrizték, de kezéből kitepték a könyvet, helyébe egy földgömböt raktak, és mellé írták: Export–import.

⁷¹⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/4. Jelentés, 1989. május 30. 185.

⁷²⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/4. Jelentés, 1989. május 17. 183.

⁷²¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/4. Jelentés, 1989. június 1. 191.

⁷²² ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/4. Jelentés, 1989. május 12. 196.

⁷²³ Uo. 192.

⁷²⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-3735/4. Jelentés, 1989. augusztus 30. 199.

⁷²⁵ Uo. 201.

⁷²⁶ Uo. 198.

Meggyőződésem szerint keresve sem találhatnánk ennél önleplezőbb, cinikusabb példát a globalizáció álarcába bújtatott értéktagadás képi ábrázolására.

1988. december 31-én Siklósi Norbert nyugállományba vonult, és átadta a Pallas vezérigazgatói székét Németh Jenőnek, a Tájékoztatási Hivatal korábbi elnökhelyettesének.⁷²⁷ A Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat 1989–1990 fordulóján komoly anyagi nehézségekkel küzdött. A nagyjából négyszáz kiadott lap közül csak néhány nem volt veszteséges, ráadásul a vállalat pénzügyei nehezen voltak átláthatóak. Mint az állami vállalatok többségében, a Pallasnál is javában folyt már ekkor a vállalati vagyon átmentése; ennek megakadályozására Németh Jenő tett lépéseket:

„Tudomásomra jutott, hogy a leányvállalatok és a vállalatunk egyes egységeinek vezetői megpróbálták, illetőleg megpróbálják az állami (vállalati) vagyont – általában külföldi tőke bevonásával – átjatszani. A leggyakrabban előforduló elkövetési formák:

- kft.-k, illetőleg más társasági formák alakítása vállalati ingatlanok apportként történő bevitelével;
- ezekbe magánszemélyek – leggyakrabban külföldiek – bevonása;
- egyéb vállalati vagyonnal történő szabad rendelkezés.

Ezen ügyletek súlyosan sértik az állami, vállalati és dolgozói érdekeket, továbbá a vállalat vezetésének presztízsét és erkölcsi hitelét. A már felfedezett törvénytelenések elkövetőivel szemben eljárnam, illetőleg vizsgálatot rendeltem el. A további törvénytelenések megelőzése érdekében az illetékes szerveknél megtettem a szükséges intézkedéseket.

Megjegyezni kívánom, hogy a Cégbíróságok – kérésre – jóváhagyásom nélkül a Pallast érintő ügyekben érdemben nem fognak eljárni. Felhívom továbbá az egységek vezetőinek figyelmét, hogy a Pallas vagyonát érintő új társasági formák létrehozására irányuló szándékukat előzetes jóváhagyásra kötelesek hozzám benyújtani. Amennyiben ennek megkerülését tapasztalom, vagy bármilyen vagyonátjátszási akció tudomásomra jut, úgy a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabása mellett azonnali büntetőeljárást kezdeményezek.⁷²⁸

A Siklósi Norbert és Griga Ferenc irányítása alatt álló Interedition Leányvállalat pontosan a fent leírtak mintájára hozta létre a Griff Kontinent Kft.-t, amelynek nyilvánvalóan azt a szerepet is szánták, hogy a Pallas kezelésében lévő állami illetve vállalati vagyon egy részét magánkézbe átjatszassák. Ezúttal azonban a számításaik nem jöttek be. A Griff Kontinent napja hamarosan leáldozott. A belügyi szervek mellett, 1990 tavaszán a Pallas is elkezdett az Interedition és a Griff összefonódó pénzügyei körül vizsgáldni.

Németh Jenő 1990. július 1-vel megszüntette az Interedition Leányvállalatot, Siklósi Norbertet pedig felmentette főigazgatói tisztségéből.⁷²⁹ Az Interedition alkalmazottainak egy

⁷²⁷ MNL OL XXIX-I-50 10. d. 1/1989. sz. vezérigazgatói utasítás, 1989. január 2.

⁷²⁸ MNL OL XXIX-I-50 10. d. 10/1990. sz. vezérigazgatói utasítás, 1990. április 19.

⁷²⁹ MNL OL XXIX-I-50 10. d. 18/1990. sz. vezérigazgatói utasítás, 1990. június 26.

része, valamint a vállalat által megjelentetett lapok kiadásának joga a Delta Leányvállalathoz került, amely nem sokkal korábban szintén tisztoztatáson esett át. 1990. április 15-i hatállyal Budai Ferencnek, az MNVK-2. tisztjének távoznia kellett a Delta főigazgatói székéből.⁷³⁰ Helyét Nádor Mara foglalta el, akinek le kellett vezényelnie az Interedition beolvasztását a Deltába. Az elszámolások és leltárok elkészítése éppen olyan problémás volt, mint arra az előzmények ismeretében számítani lehetett, a Griffel kapcsolatos dokumentumok tökéletesen átláthatatlanok voltak.⁷³¹ A Pallas azonnal meg akart szabadulni a kft.-től, így Molnár János kénytelen volt felvásárolni az Interedition részesedését. Végül egyedüli tulajdonosként tűnt el a magyar könyvpiacról. Az Interedition által elkövetett visszaélések miatt senkit nem vontak felelősségre, annak ellenére, hogy felszólították Siklósit az elszámoltatásra, ami az iratok alapján soha nem történt meg.

Az állambiztonság eddig egyetlen ismert, saját alapítású vállalkozása tehát megbukott. Valószínűleg tényleg későn próbálkoztak cégalapítással, akkor, amikor már megindult az országban a spontán privatizáció, és nem ismerték fel a dörzsölt üzlettárs valós szándékát: úgy tűnik, Siklósi csak a Pallasból szeretne volna kimenteni azt, amit még lehetett. Arra, hogy miért a BM segítségét használta fel ehhez, és miért nem korábbi kapcsolataihoz fordult az MNVK-2-nél, nem tudok választ adni.

A történet kapcsán azt a konklúziót tudjuk levonni, hogy az állambiztonságon belül is voltak súlyos visszaélések, láthattuk, hogy az ügynökhálózat egyes képviselői komoly segítséget kaptak bűncselekményeik elkövetéséhez, viszont korántsem tűnik olyan szervezettnek és professzionálisnak a kivitelezés, mint a katonai felderítés esetében. Nagy különbség, hogy amíg a katonai titkosszolgálat képzett szakemberek segítségével, üzleti vállalkozások bonyolításával szerezte fekete jövedelmét, addig Dalmady a legsötétebb alvilági elemekkel szövetkezve szervezett egy bűnhálózatot maga köré. Valamint amíg az MNVK-2-nél egyértelműen rendszerszintű volt a mechanizmus működése, addig Dalmady esetében nem tudjuk eldönteni, hogy milyen felsőbb körök lehettek érintettek az ügyben. Annyi azonban feltehető, hogy nem a teljes állambiztonsági vezetői kar, hanem csak egyes személyek tudhattak a tiszt üzelmeiről, vagyis a szerteágazó hálózat ellenére nem maga a III. Főcsoportfőnökség irányította az abban tevékenykedő személyeket. Ezt bizonyítja a következő, szintén belüleges kötődésű történet, amely egy kirobbanóan jól menő cég születését mutatja be, amelyből akár az állambiztonság is könnyűszerrel profitálhatott volna, de úgy tűnik, erre nem volt képes.

⁷³⁰ MNL OL XXIX-I-50 10. d. 9/1990. sz. vezérigazgatói utasítás, 1990. március 27.

⁷³¹ Borvendég 2015².

Az első tőzsdecápa

1983. elején megszületett a szocialista Magyarország első, tulajdonképpen magánkezekben lévő, vagyis nem állami tulajdonú részvénytársasága, a Novotrade Rt. A cég megszületéséhez a Minisztertanács külön engedélyére volt szükség, amelyet meg is kaptak az alapítók,⁷³² nevezetesen Rényi Gábor, Szilágyi József és 93 gazdálkodó szervezet – köztük a már tárgyalt OMFB, bankok, ipari vállalatok és mezőgazdasági szövetkezetek.⁷³³ A részvénytársaság alapítói leleményesen használták ki azt a kvázi joghézagot, amely abból adódott, hogy 1945 után a hatalom új birtokosai nem helyezték hatályon kívül a dualizmus idején alkotott, kereskedelemre vonatkozó szabályozást, az 1875. évi 37. törvényt. A törvény ugyan hatályban maradt egészen 1988-ig, az új társasági törvény megalkotásáig, alkalmazása azonban ellehetetlenült, ugyanis az állami tulajdonban lévő vállalatokat nem kereskedelmi társaságoknak, hanem közjogi intézményeknek tekintették, így azokra más jogszabályok voltak érvényesek, a klasszikus értelemben vett gazdasági társaság megjelölés csak néhány kivételes esetben maradhatott fenn. Az új gazdasági mechanizmus beindítása után a társasági jog szabályozásában is történt némi előrelépés, és a hetvenes évek folyamán lehetővé vált, hogy különböző állami vállalatok, szövetkezetek társulásával új szereplők lépjenek be a magyar gazdasági életbe. Ezek a lehetőségek azonban még mindig messze voltak a valódi gazdasági társaságok keretein belül érvényesíthető vállalkozói autonómiától.

Ennek ellenére 1983-ban néhány állami intézmény és vállalat elhatározta, hogy közösen létrehoznak egy gazdasági társaságot, amelyre ugyan az érvényes jog szerint lehetőségük volt, azonban évtizedek óta nem történt hasonló kísérlet. Az országban éppen csak ebben az időszakban kezdtek elterjedni a gazdasági munkaközösségek, amelyek a későbbi kisvállalkozások elődjének számítottak, és csak a következő évben, 1984-ben született meg az a jogszabály, amely alapján az állami vállalatok leányvállalatokat alapíthattak. Miben bíztak hát a Novotrade megálmodói? Kellett, hogy legyen pártakarat a részvénytársaság létrehozására, és kellett némi pártérdek és jelentős informális kapcsolatrendszer is akár a legmagasabb politikai körök felé, különben nem születhetett volna meg a részvénytársaság. Az OMFB jelenléte mindenképpen előnyös lehetett, hiszen a műszaki–tudományos fejlesztés és hírszerzés egyik fellegetvárának számított, és mint láthattuk,

⁷³² ÁBTL 3.1.5. O-19826. A Minisztertanács 3106/1983. sz. határozata a Novotrade Rt. részvénytársaság alapításához való hozzájárulásról, 1983. május 2. 9.

⁷³³ ÁBTL 3.1.5. O-19826. Jelentés, 1986. augusztus 28. 21.

rendkívül jó beágyazottsággal rendelkezett az állami élet különböző területein. Sokat lendíthetett az engedély megszerzésében a létrejövő társaság igazgatójának személye, Rényi Gábor is, akinek a családja generációkra visszamenően élvezte a pártelit kiváltságait. Már nagyapja, Rényi Ervin is elkötelezett híve volt a bolsevik Szovjetuniónak, azonban apja, Rényi Péter volt az, aki meghatározó szerepet töltött be a kádári Magyarország életében. Aczél György egyik bizalmasaként fontos szerepet játszott a kulturális élet irányításában, a *Népszabadság* állandó főszerkesztő-helyetteseként pedig részt vett a tájékoztatáspolitikai kialakításában. 1980-tól nyugdíjazásáig az MSZMP KB tagjaként a párt legfelsőbb köreihez tartozott. Fontos családi összeköttetés segíthette hát Rényi Gábort a Minisztertanács engedélyéhez, nincs jele annak, hogy bárhol gáncsot próbáltak volna vetni a részvénytársaság alapítása elé.

Témánk szempontjából azonban a legérdekesebb kérdés az, hogy volt-e titkosszolgálati háttér a vállalat létrehozásánál. A korábbi fejezetekben láthattuk, hogy a hetvenes évek elejétől kezdve több cég alapításában is szerepet vállaltak különböző titkosszolgálatok – elsősorban a KGB és az MNVK-2. –, és ezek a társaságok éppen az őket támogató szervezetnek köszönhetően nyertek kitüntetett szerepet a többi piaci résztvevő között. A Novotrade már az alapítása pillanatában rendkívülinek és egyedülállónak számított, így óhatatlanul megfogalmazódik bennünk az a gyanú, hogy esetleg egy újabb fedőcéggel állunk szemben. A meglévő dokumentumok azonban nem támasztják alá ezt a feltételezést. Figyelemre méltó, hogy Magyarország első, nem állami tulajdonban lévő részvénytársasága gyakorlatilag elkerülte a szocializmus éber őreinek, vagyis az állambiztonságnak vigyázó tekintetét, ugyanis csak 1986-tól gyűjtötték – bár ezután is meglehetősen szórványosan – a cégről szóló információkat, és csak 1987 tavaszán jutottak el odáig, hogy külön objektum dossziét nyissanak a Novotrade-ről. Ez annál is inkább meglepő, mert a cég profilja hírszerzési és elhárítási szempontból is a legérzékenyebb területek egyike volt: számítástechnikai importtal és szoftverfejlesztéssel foglalkozott. Ráadásul mindebben hihetetlen sikereket ért el: a keleti blokk országait messze meghaladó színvonalú szoftverfejlesztésbe kezdett akkor, amikor az ahhoz szükséges technológiai háttér megteremtéséhez COCOM-listás termékek beszerzésére volt szükség. A cég alkalmazottai rendkívül jó amerikai, osztrák és nyugat-németországi kapcsolatokkal rendelkeztek, a munkatársak gyakran utaztak az említett országokba, és üzleti partnereik is gyakran keresték fel a társaságot Budapesten.

„Alosztályunk elhárítási területéhez tartozik a Novotrade Rt. Kémelhárítási szempontból fontos kapcsolatokkal rendelkezik a tőkés diplomáciai testületek irányába. Szakemberei rendszeresen utaznak tőkés országokba.

A szűrő-kutató munkánk során keletkezett operatív értékű anyagok mennyisége és a vállalat kémelhárítási szempontból megnövekedett jelentősége [miatt], szükséges és indokolt objektum-dosszié nyitása.”⁷³⁴

Ha valóban megnövekedett jelentőségű volt kémelhárítási szempontból a Novotrade ügyeinek megfigyelése, miért vártak a dosszié nyitásával több mint négy évet? Ráadásul a Novotrade-nek egyáltalán nem létezett felügyeleti szerve, egyik minisztérium vagy állami szerv sem gyakorolt ellenőrzési jogkört felette. Nem volt még precedens egy nem állami tulajdonban lévő részvénytársaság alapítására, így a szocialista joggyakorlat nem készült fel annak működési szabályozására, és elfelejtettek felügyeleti szervet kijelölni az engedélyben. A cég tehát létezett, és senki nem tudta ellenőrizni, mit is csinál.

Végül 1986. január 2-án az MNVK-2. átírata indította el a lavinát az állambiztonságnál:

„Megerősítésre szoruló információ szerint az NSZK hadügyminisztériuma megbízást adott egy osztrák cégnek a hadtápellátás számítógépes nyilvántartásának kidolgozására. A szoftver elkészítéséhez az osztrák cég rendelkezésére bocsátották a szükséges adatokat. Az NSZK illetékesei kiderítették, hogy az osztrák cég a programok kidolgozásában állítólag együttműködik a Novotrade nevű magyar vállalattal.

A fentiek miatt az NSZK hadügyminisztériuma visszavonta a megbízást és attól tart, hogy a magyarok az osztrák cégnek átadott adatok egy részének birtokába jutottak.”⁷³⁵

A BM tehát hivatalos átiratot kapott a katonai titkosszolgálattól, hogy a Novotrade áttételesen (tulajdonképpen egy semleges országon keresztül) egy NATO ország hadügyi irányításának dolgozik. Ez olyan jellegű biztonsági kockázat és egyben hírszerző pozíció is lehet, amire kénytelenek voltak lépni.

„Jelentem, hogy 1986. február 13-án bemutatkozó látogatást tettünk Rényi Gábor elvtársnál, a Novotrade Rt. igazgatójánál. A beszélgetésen jelen volt Szepesi János r. szds. elvtárs is.

A bemutatkozást követően tájékoztattuk igazgató elvtársat szervünk általános tevékenységéről, és a külkereskedelem területén adódó feladatainkról. Rényi elvtárs örömmel vette tudomásul a kapcsolat létrejöttét, hangsúlyozva, hogy a vállalat létezése óta több olyan jelenség történt, melyet főhatóság hiányában nem tudtak hová jelenteni.

⁷³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-19826. A BM III/II-8-A Alosztály határozata, 1987. május 4. 7.

⁷³⁵ ÁBTL 3.1.5. O-19826. Felderítő jelentés, hadigazdasági információ, 1986. január 2. 13.

Közöltük az igazgatóval, kapcsolatfelvételünk egyik oka e hiány pótlása, mivel mi is rendelkezünk olyan információkkal, melyek tisztázása nem nélkülözheti a személyes kapcsolattartást. Többek között tapasztaljuk, hogy megnőtt a diplomata érdeklődés a részvénytársaság irányába.”⁷³⁶

1986 elején tehát felvették a kapcsolatot a Novotrade-del. De továbbra is fennáll a kérdés, miképpen lehet az, hogy nem tartották azonnal megfigyelés alatt a céget? Talán a befolyásos tulajdonosok miatt? A Dévai történetben éppen az OMFB-vel kapcsolatban láthattuk, hogy ugyan az intézet vezetőihez hozzányúlni nem mertek, ennek ellenére tevékenységüket mégis igyekeztek nyomon követni. Az egyetlen lehetséges magyarázat az, hogy mégiscsak értesültek a Novotrade ügyeiről valahonnan. Esetleg egy bennfentes ügynökön keresztül. Rényi Gábor már évekkel korábban – legkésőbb 1978 őszén – kapcsolatba került a Belügyminisztérium elhárításával, és „Kékesi Péter” fedőnéven – akkor még a Mechanikai Művek munkatársaként – adott jelentéseket kapcsolatairól, illetve azon személyekről, akiknek megfigyelését feladatul kapta.⁷³⁷ A legközvetlenebb információkkal rendelkeztek tehát a Novotrade születéséről és tevékenységéről, nem volt szükség arra, hogy külön megfigyelés alatt tartsák a részvénytársaságot.

A Mechanikai Művek a hidegháború idején titkos fegyvergyárként is működött, civil profilja kondenzátorok és fűtőberendezések gyártása volt, azonban tüzérségi lőszeres és aknák összeszerelésével is foglalkozott.⁷³⁸ 1982-ben a Törökbálinton lévő üzem össztermelésének nagyjából 10%-át tették ki a hadiipari termékek.⁷³⁹ Rényi Gábor a Mechanikai Művek főosztályvezetőjeként azért vált operatív szempontból értékesé a belügy számára, mert munkaköréből adódóan sokat járt külföldre. Magasnyomású festékszórók kereskedelmével foglalkozott a cégnél, és a vállalat jogtanácsosának, Réczei Róbertnek a társaságában gyakran tárgyalt külföldi partnerekkel a termékek eladásáról, vagy akár új licencek, gyártósorok üzemeltetéséhez szükséges alkatrészek beszerzéséről. A Belügyminisztériumnak elsősorban egy „Team” fedőnéven futó nyomozás célszemélyeiről kellett adatokat szolgáltatnia, de alkalomszerűen felhasználták másra is, például fel kellett derítenie egy bécsi lakást, ahol a magyar hírszerzés információi szerint egy CIA bázis működött.⁷⁴⁰ Ügynöki munkájának legfontosabb hozadéka azonban annak a kapcsolati tőkének a kialakítása volt, amelyet sikeresen kamatoztatott saját cége megalapítása után, ez a

⁷³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-19826. Jelentés, 1986. március 18. 18.

⁷³⁷ Rényi Gábor hálózati tevékenységének beazonosításakor szerencsés helyzetben van a kutató, ugyanis 6-os kartonja és saját kézzel írott jelentései is fennmaradtak.

⁷³⁸ Germuska 2014.

⁷³⁹ Ungváry 2009, 387.

⁷⁴⁰ ÁBTL 3.1.2. M-40999. „Kékesi Péter” jelentése, 1980. július 17. 129.

személyi kör pedig munkahelyének üzleti partnerei és a vállalat jogtanácsosának ismerősei között kezdett kialakulni és terebélyesedni.

Elsősorban Réczei ismeretségi köréhez tartoztak azok a személyek, akiket „Team” fedőnéven tartottak megfigyelés alatt. Fritz György 1979-ben hagyta el az országot, amikor az Elektronikus Mérőkészülékek Gyára főosztályvezetőjeként külföldi hivatalos úton vett részt, és onnan nem tért vissza.⁷⁴¹ Közvetlen barátai közé tartozott két bécsi kereskedő Peter Heinrich és Simkovits József. Heinrich jugoszláv állampolgárként élt Bécsben, Simkovits viszont 1973 októberében egy napra Ausztriába kapott útlevelet, ahonnan nem tért vissza.⁷⁴² Simkovits komoly meghurcoltatáson ment keresztül az ötvenes években, ugyanis mint magyar királyi honvédtisztet 1947-ben népellenes büntett miatt népbíróság elé állították, de ekkor még sikeresen elkerülte az új rezsim bosszúját: felmentették a vádak alól. 1950-ben azonban a katonai törvényszék hűtlenség miatt nyolc év fegyházbüntetésre ítélte; a börtönből csak 1956-ban szabadult.⁷⁴³ Régi ismeretségeiket felhasználva mindhárom említett személy intenzív kapcsolatokat ápolt a vasfüggöny túloldalán lévő vállalatokkal, vállalkozásaikat értelemszerűen ezekre az összeköttetésekre alapozták. Rényi Gábornak tehát e fent említett csoport megfigyelése volt eleinte a feladata, amelynek eleget is tett, hiszen gyakran fordult meg Bécsben, ahol rendszeresen találkozott velük, illetve Heinrich maga is sokszor beutazott Magyarországra üzleti ügyekben. A velük történt találkozások során egyre szélesebb ismeretségi körről ad számot jelentéseiben, és időről időre föl- fölbukkannak olyan szereplők, akikkel a Dévai-ügy kapcsán már találkozhattunk.

Fritz György például a Winter Banktól kapta a kölcsönt vállalkozásának beindításához, bár a jelentős összegű hitel felvételéhez Fritznek személyes beajánlásra volt szüksége. Réczei Róbert mutatta be Fritz Györgyöt a bank egyik tisztviselőjének, Kurt Rothnak,⁷⁴⁴ akinek közreműködésével állítólag Réczei is rendszeresen jutott valutához üzleti útjai során.⁷⁴⁵ Réczei egyébként – Rényi tudomása szerint – magas párt- és gazdasági körökben mozgott. Rendszeresen találkozott például Pulai Miklóssal,⁷⁴⁶ a már korábban szereplő Madarasi Attila pénzügyminiszter-helyettessel – akiről tudjuk, hogy az Universal és

⁷⁴¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1980-BRFK-23. 1980. február 20.

⁷⁴² ÁBTL 3.1.5. O-15913. A BRFK Útlevélosztályának adatlapja, 1973. november 22.

⁷⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-15913. Prioráló lap, dátum nélkül. 34.

⁷⁴⁴ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1980. január 29. 91.

⁷⁴⁵ Uo. 94.

⁷⁴⁶ Pulai Miklós (1925) 1948-ban tért haza a hadifogságból. Először a Honvédelmi Minisztérium tolmács tanfolyamán tanult, ezt követően került a Pénzügyminisztériumba, ottani munkája közben közgazdasági diplomát szerzett. Főbb megbízásai: 1956 február – 1957 február között pénzügyminiszter-helyettes volt, 1968–1980 között az MNB első elnökhelyettese, majd ezt követően az Országos Tervhivatal elnökhelyettesi posztját töltötte be. 1988-ban a Minisztertanács Gazdasági Reformbizottságának elnökhelyettese, majd következő évben a Magyar Bankszövetség főtítkára lett. 1982 és 1989 között a Világbank magyarországi kormányzója volt.

a Metalimpex közötti pénzáttalások revizori vizsgálatát személyesen állította le –, és Drecin József⁷⁴⁷ művelődésügyi miniszterhelyetttel is.⁷⁴⁸

A Winter Bank feltűnése Rényi jelentéseiben korántsem lehet a véletlen műve. A magyarországi párt- és pénzügyi elit a nyolcvanas években is előszeretettel üzletelt a bécsi Winter Bankkal, amelyre a BM is felfigyelt: „magyar kereskedők, üzletkötők a bécsi Winter Bankba helyezik el a pénzüket,”⁷⁴⁹ az intézmény azoknak „illegális bankbetéteit kezeli.”⁷⁵⁰ A belügy információi szerint a pénzügyintézet nem pusztán a Magyarországról kivitt vagyon kezelésében vállalt szerepet, de aktívan bekapcsolódott a formálódó belső ellenzék támogatásába is. A nyolcvanas évekre a Szovjetunió és a tőle erőteljes függésben lévő szatellit államok gazdasága annyira megrendült, hogy a fennálló rendszer bukásának bekövetkezése nem, inkább csak annak időpontja volt kérdéses. Nyilvánvaló, hogy a világtrend várható újrendeződésére készülve több nyugati hatalom is megpróbált már előre pozíciókat biztosítani magának a térségben. Valószínűleg ennek a helyezkedésnek lehet egyik megnyilvánulása a Winter Bank magyarországi szerepvállalása is. Simon Moskovics és a bank egyes alkalmazottai hazánkkal kapcsolatos ténykedésük során szorosan együttműködtek különböző zsidószervezetekkel és Izraellel. Ezekkel a szervezetekkel közösen Budapesten akartak megemlékezést tartani a deportálások megkezdésének negyvenedik évfordulóján, 1984-ben, ezért már 1983 folyamán rendszeresen beutaztak Magyarországra, a belügy pedig figyelemmel kísérte tevékenységüket.⁷⁵¹ A megemlékezés legfőbb szervezője Bentzur Zéew volt, a Bécsben működő Közéleti Bizottság nevű szervezet főtitkára. Az esemény fővédnökeként az izraeli miniszterelnök, Menáhém Begin szerepelt, magyar részről pedig elsősorban a Magyarok Világszövetsége támogatta a rendezvényt. Fontos szerepet kapott még a szervezésben Moskovics és Rappaport Ottó, az *Új Kelet* című, Izraelben megjelenő magyar nyelvű folyóirat főszerkesztője, valamint Keller László a Magyar Zsidók Világszövetségének vezetője.⁷⁵² A Belügyminisztérium természetesen bizalmas nyomozás alá vonta a fent említett személyeket, és igyekezett az ünnepség megrendezésének részletein kívül egyéb információkat is kipuhatolni. Jelentéseikből kitűnik, hogy a Közéleti Bizottság és a Magyar

⁷⁴⁷ Drecin József (1929) Eredetileg esztergályosként dolgozott, majd 1945 után tagja lett a Magyar Kommunista Pártnak, és elvégezte a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetemet. 1952-ben, a diploma megszerzése után, az Országos Tervhivatal munkatársa lett, ahol 1970-től elnökhelyettesi pozíciót töltött be. 1980. június 30-án kinevezték a Művelődési Minisztérium gazdasági és tervezési miniszterhelyettesének, 1983-tól 1987-es nyugdíjazásáig pedig művelődésügyi minisztériumi államtitkár lett.

⁷⁴⁸ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1980. november 25. 148.

⁷⁴⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1980-III/II-63. 1980. március 25.

⁷⁵⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ Névmutató karton, 6099. Winter Bank.

⁷⁵¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-17. 1983. január 25.

⁷⁵² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/I-44. 1983. március 3.

Zsidók Világszövetsége között nézeteltérések alakultak ki, ennek ellenére sikerült abban megállapodniuk, hogy „minden Magyarországgal kapcsolatos kérdésben egységesen fognak fellépni.”⁷⁵³ Sajnos az eddig általam feltárt anyagokból nem derül ki, hogy az elhárításnak vagy a hírszerzésnek sikerült-e konkrét adatokat gyűjtenie arra nézve, hogy milyen jellegű kérdésekben kívántak egységesen fellépni: kizárólag a holokauszt emlékezetének ápolása volt-e a céljuk, vagy a magyar belpolitikai helyzet formálása. Mindenesetre két rövid jelentés ez utóbbi mellett szól. Egyrészt arról olvashatunk 1983 áprilisából, hogy a „bécsi Winter Bankban részletes ismeretekkel rendelkeznek Magyarországon még tervezés, előkészítés alatt álló pénzügyi intézkedésekről.”⁷⁵⁴ Az információkat a legmagasabb körökből szerezhették, hiszen a belügy állítása szerint „Moskovics feltűnően jó kapcsolatban áll az MNB volt első elnökhelyettesével, Fekete Jánossal, Nyugaton lévő pénzét (vagy annak egy részét) Moskovics kezeli.”⁷⁵⁵ A bizalmas pénzügyi információk birtokában konkrét erőfeszítéseket is tettek a fennálló diktatórikus rendszer bomlasztása érdekében, vagyis igyekeztek anyagi támogatásban részesíteni a belső ellenzéket, illetve annak meghatározott csoportját:

„Dr. Bergerstein (vagy Bergstein) György ügyvéd, a bécsi Winter Bank alkalmazottja közölte a hírforrással, hogy Bécsből nagyobb összeget szeretnének eljuttatni Rajk Lászlónak, Kertész Róbertnek és egy bizonyos Iván utónevű személynek. Ezt követően »megbízható zsidó fiúk« után érdeklődött, akik összekötőként felhasználhatók a belső ellenzékkel való kapcsolattartásban. Több magyar állampolgár nevét is felvetette, akikről szeretett volna jellemzést kapni.”⁷⁵⁶

A rendszerváltoztatáshoz vezető mélyebben zajló folyamatok feltárása, az esetlegesen a háttérben működő és katalizátorként ható erők működésének megértése és annak a magyar politikai közéletet befolyásoló következményei további kutatásokat igényelnek. A Winter Bankkal kapcsolatban előkerült dokumentumok azonban a nyugati pénzügyi körök aktív részvételét bizonyítják az események alakításában, amelyeknek korabeli jelenléte végső soron a szocialista rendszer bukásának elősegítéséhez vezettek, függetlenül attól, hogy milyen hosszú távú egyéni érdekek és célok motiválták ezeket a köröket.

Nemcsak a Winter Bank jelenik meg régi ismerősként Rényi Gábor dossziéjában, de más személyek és intézmények is feltűnnek, amelyekkel a Dévai ügy során már korábban

⁷⁵³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-75. 1983. április 18.

⁷⁵⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-75-76/17. 1983. április 18.

⁷⁵⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-253. 1988. december 28.

⁷⁵⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/I-108-108/1. 1986. június 4.

találkozhattunk.⁷⁵⁷ Ilyen visszatérő szereplő például Griga Ferenc, aki egyértelműen az események fősodrában lehetett, mégis végig a háttérben maradt. Egykori kollégái visszaemlékezése szerint Griga Ferenc jól képzett, szakmájához remekül értő, tehetséges kereskedő volt. Mint korábban már szó volt róla, Dévai közvetlen baráti köréhez tartozott, és maga is a katonai felderítés megnyertjeként képviselte a magyar kereskedelmi érdekeket Bagdadban a hetvenes évek első felében. Hazaérkezése után a BM megpróbálta eljárás alá vonni őt is, hiszen az általa vámmentesen behozott kamion rakományát sikerült szinte érintetlenül megtalálniuk, amely alapot adhatott volna a csempészet és orgazdaság vádjához, valamint a Dévaival közösen épített luxusvilla körül is igyekeztek törvénytelenégeket felfedezni a nyomozók, azonban az MNVK-2. kimentette Grigát a belügyi vizsgálat alól. A hetvenes évek közepétől az Interag egyik fősztályvezetőjeként dolgozott, majd 1983-ban egy frissen létrehozott részvénytársaság, a Novotrade alkalmazottja lett, és 1987-ben Siklói Norbert oldalán részt vett az Interedition megalapításában. Vajon még mindig a katonai felderítés foglalkoztatta ekkor Grigát? Sajnos erre a kérdésre nem tudunk választ adni, mint ahogy azt sem tudhatjuk, hogy az MNVK-2. juttatta-e be a frissen létrehozott részvénytársasághoz. Griga Ferenc neve tehát megjelenik Rényi Gábor jelentéseiben, még hozzá először mint az Interag alkalmazottja szerepel. 1981 nyarán egy újabb cégalapításról olvashatunk a jelentések között:

„Ismerősöm elmesélte, hogy a Bernecebaráti Börzsöny Mgtsz. és az Interag Külkereskedelmi Vállalat Intercoop Gazdasági Társaság néven külkereskedelmi irodát nyitott. A gt. tagjai közé felvették a Skála-Coopot is. Tagja továbbá 18 Pest megyei szövetkezet is. Az iroda célja: export árualapok létesítése és új értékesítési csatornákon való értékesítése, minőségi áruk exportja kis volumenben, nagy hatékonysággal, amely ma a nagy külkereskedelmi vállalatoknak, mint például a Hungarofruct vagy a Dignimpex, nem érdeke, vagy a kis volumen miatt nem is foglalkoznak vele.

A gt. igazgatótanácsának elnöke Pisztray Géza, a Börzsöny Bp. főágazatának⁷⁵⁸ vezetője, az Interag részéről a vezető munkatárs Griga Ferenc fősztályvezető, és Mézes [László] igazgatóhelyettes.

Foglalkoznak külföldi munkahelyekre emberek toborzásával és azok munkaerejének áruba bocsátásával az NSZK-ban, és a Közel-Keleten folyó építkezésekhez az Interag közreműködésével.

Szükség esetén rendelkezésre állnak a szerződések, útijelentések és az Intercoop tájékoztató anyaga.”⁷⁵⁹

⁷⁵⁷ Többször szerepel egy Universal Kft. nevű külkereskedelmi üzletkötő cég is a jelentésekben, bár igen könnyen lehet, hogy csak névazonosság áll fenn a korábban megismert MNVK-2-es fedőcéggel. Mindenesetre a kft. említése 1979-ből származik, vagyis alig néhány évvel a Dévai-féle nyomozást követően kerül elő a neve. Komoly időbeli eltérés nincs, azonban – mint említettem korábban – a katonai felderítés iratainak ismerete nélkül egyelőre a fedőcég sorsáról, annak megszűnéséről nem rendelkezünk információkkal, így az itt említésre kerülő cég beazonosítására sincs lehetőség.

⁷⁵⁸ Teljes nevén: Börzsöny Mgtsz. Budapesti Szolgáltató Főágazata

Az Interexcoopról ezen kívül mindössze annyit tudunk meg, hogy előzményeként szerepelt egy Aeronom nevű társaság, amelyet állítólag a Börzsöny Mgtsz. és a Skála-Coop hozott létre egy találmány kifejlesztésére.⁷⁶⁰ Megjelenik egy hírhedt cég képviselője is a Skála-Coop Nemzetközi Kooperációs Iroda helyiségében: Korda Sándor az Interpress Vállalat munkatársa tárgyalta itt a leendő Novotrade igazgatójával.⁷⁶¹ Az Interpress Vállalat a KGB fedőszervezeteként Prágában működő Nemzetközi Újságíró Szervezet magyarországi leányvállalata volt, amelynek feltehetően szoros kötődése volt az MNVK-2-höz is, és rajta keresztül szintén jelentős „valutakitermelést” végeztek a titkosszolgálatok. Mint már említettem a BM megpróbálta a Dévai-üggyel párhuzamosan az Interpressen keresztül folyó gazdasági visszaéléseket is ellehetetleníteni, azonban nem járt sikerrel, feltehetően az erős szovjet titkosszolgálati jelenlét miatt. Az Interpress egészen a kilencvenes évekig szabadon folytathatta kétes pénzügyi tevékenységét.

Alig egy hónappal a Skála-Coop helyiségében folytatott találkozó után, 1982. október 12-én a következő jelentést olvashatjuk:

„Kékesi Péter fedőnevű titkos megbízott a továbbiakban jelentette, hogy az 1983. január 1-jén megalakuló Novotrade nevű gazdasági vállalkozás igazgatója lesz. A vállalkozás a jelenleg funkcionáló Agentcoop és Skála gazdasági vállalkozások egyesüléseként jön létre. Profilként „Kékesi” az újdonságok, szabadalmak futtatását, valamint a gépkölcsönzést jelölte meg. „Kékesi Péter” saját szakmai tekintélyének és konspirációs helyzetének védelmére hivatkozva kérte, hogy tájékozódjunk Szilágyi József előéletére, szakmai múltjára vonatkozóan.”⁷⁶²

Szilágyi József a Novotrade egyik alapítója volt, mint ilyen Rényi Gábor közvetlen munkatársa, és a cég vezető beosztású döntéshozója – mint láthatjuk, BM kapcsolatokon keresztül gondosan priorálva.

Tehát a BM a cég indulását megelőzően értesült annak tervezett alapításáról, és a dosszié hátralévő részében található jelentések arról tanúskodnak, hogy az első időszak fontosabb eseményeit illetően elég jól tájékozottak voltak. Ugyanakkor az is feltételezhető, hogy nem volt szerepük a vállalat létrehozásánál, „mindössze” arról volt szó, hogy egyik ügynökük, tulajdonképpen belüleges háttérrel támogatva, a kémelhárítás szeme előtt épített fel egy nemzetközi kapcsolatrendszert, amelyből kinőtt Magyarország első tőzsdére került cége.

⁷⁵⁹ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1981. június 24. 173.

⁷⁶⁰ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1982. március 25. 246.

⁷⁶¹ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1982. szeptember 9. 248.

⁷⁶² ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1982. október 12. 249.

Ha a cég alapításában tevőleges részvétele nem is volt a Belügyminisztériumnak, az azonban elkerülhetetlen volt, hogy a vállalat felkeltse akár több külföldi titkosszolgálat érdeklődését is. Azt a kémelhárítás is valószínűsítette, hogy a CIA felfigyelt a cég tevékenységére, és Rényi Gábor az USA hírszerzésének a látókörébe került.⁷⁶³ Ez nem is meglepő, hiszen a Novotrade a legszigorúbban vett embargós technológiák felhasználásával dolgozott, a meglepő inkább az, hogy milyen rövid idő alatt jutottak el a legnevesebb számítástechnikai világcégekhez:

„Kékesi Péter beszámolt róla, hogy új cégük – amely a közelmúltban lett alapítva – egyre jobban prosperál, külföldi kapcsolatai és konkrét üzletkötései is szélesednek. Jelenlegi feladatai elsősorban a szórakoztató elektronika területét érintik. Ezúton került üzleti kapcsolatba a londoni székhelyű Vulcan Electronics, valamint a USA-beli Commodore International cégekkel. Az előbbinél Stein Róbert magyar származású menedzserrel áll kapcsolatban, míg az USA cégnél többször tárgyalt Sig Hartmann-nal, a cég egyik ügyvezető igazgatójával. Ez utóbbi elmondta magáról, hogy az FBI-al megkötött szerződése értelmében nem utazhat szocialista országokba. Hartmann bár most is jelentős információk birtokában van – számítástechnikai terület – az utazási korlátozására korábbi munkahelye, illetve a Santa Clara-i Szilikon völgyben betöltött munkaköre miatt került sor, ahol a haditechnikával kapcsolatos komputertechnikai fejlesztésekben vett részt.”⁷⁶⁴

Rényi Gábor a Novotrade megalakítása után gyakran tett látogatást az észak-amerikai kontinensen azzal a céllal, hogy megalapozza cége kapcsolatrendszerét. A tengerentúli gyárak partnerként fogadták. Az igazgató elmondása szerint az embargós politika ellenére hajlandóak voltak az amerikai cégek a magyar delegációt több olyan helyre is beengedni, ahol szigorúan titkos licencek alapján gyártottak elektrotechnikai berendezéseket.⁷⁶⁵ Példaként a Control Data Corporation nevű céget említi a jelentés, amely a hatvanas években valóban a világ egyik leghatalmasabb számítógépgyárának számított, azonban a nyolcvanas évekre jelentősége már csökkent, ezzel együtt feltehetően birtokában voltak olyan technológiáknak, amelyek embargós termékek lévén nehezen voltak elérhetőek a keleti blokk országaiban. Az embargó ellen egyébként több amerikai vállalkozó is felszólalt Rényi elmondása szerint, aki 1984. június 10-én részt vett Minneapolisban egy magyar–amerikai kereskedelmi tárgyaláson.⁷⁶⁶ Az itt elhangzottakból a jelentés kiemelte, hogy az Egyesült Államok nyitottabb Magyarország irányába, mint a többi szocialista állam felé, ami megerősítette a hírszerzés információit is. „Azt, hogy a Magyar Népköztársaságot nem sorolják a kifejezetten

⁷⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-40999. „Kékesi Péter” jelentésének értékelése, 1983. október 26. 270.

⁷⁶⁴ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1983. július 19. 253.

⁷⁶⁵ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1984. szeptember 6. 285.

⁷⁶⁶ Uo. 284.

ellenséges szocialista országok közé, lényegében az emberi jogok viszonylagos szabad érvényesülésével, emigrációs politikánk sajátosságaival, a nemzetiségi kérdés kezelésének adott gyakorlatával magyarázzák.”⁷⁶⁷ A világbéke és az emberek szabadságjogainak védelmezőjeként fellépő Egyesült Államok tehát dicséretesnek tartotta az emberi jogok **viszonylagos** érvényesülését, arról viszont megfélekezett, hogy emigrációs politikánk sajátossága az ötvenhatos forradalmunk eltiprásából adódott, és a nemzetiségi problémák 1920 óta kevésbé voltak meghatározóak a magyar belpolitikában. Úgy tűnik, a nyugati közvélemény tudatos manipulációja ténylegesen sikeres volt. A magyarországi hírszerző szervek ezt a feladatukat tökéletesen hajtották végre...

Az Egyesült Államok fokozott érdeklődése a magyar részvénytársaság iránt megnyilvánult abban is, hogy néhány hónappal a Novotrade megszületése után felkereste Rényit a budapesti amerikai nagykövetség első titkára, T. A. Schlenker, és felajánlta a segítségét az amerikai piacokkal kapcsolatos tájékozódásban.⁷⁶⁸ Ugyanakkor szívélyes viszonyt alakított ki az amerikai kereskedelmi titkárral is, aki többször vendégül látta lakásán más magyar meghívottak – például Fekete János, az MNB elnökhelyettese, vagy Demcsák Sándor a Külkereskedelmi Bank vezérigazgatójának – társaságában.⁷⁶⁹ A BM III/II-1. Osztályának információi szerint K. G. Smith kereskedelmi tanácsos a CIA budapesti rezidense volt.⁷⁷⁰ A belügy megpróbálta kihasználni ezt a fokozott figyelmet, és leadta hírigényét a vezérigazgató felé:

„Kérjük osztályvezető elvtárs szíves intézkedését, hogy a folyó év január 30-i átiratunkban foglalt hírigényen kívül az alábbiakra kiterjedően is igazítsák el, illetve számoltassák be „Kékesi Péter” fedőnevű titkos megbízottjunkt. A Budapesti USA Nagykövetség gazdasági és kereskedelmi osztályán dolgozó diplomaták részéről tapasztalható hírigény kontrollálása érdekében:

- Hitelhelyzet, IMF kölcsönök, az MNB tevékenysége, beruházási politika.
- A szakszervezetek szerepe hazánkban.
- A KGST tervei.
- Gazdasági rendszerünk továbbfejlesztése.
- A magyar mikroelektronikai rendszer helyzete, numerikus vezérlésű gépek gyártása.
- Embargós cikkek beszerzése.
- Energia és vegyipari helyzet.
- Rendszerszervezés, közös vállalatok létrehozása.
- A tudomány eredményeinek felhasználása a gyakorlatban.

⁷⁶⁷ ÁBTL 3.1.2. M-40999. „Kékesi Péter” jelentésének értékelése, 1984. szeptember 10. 290.

⁷⁶⁸ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1983. július 19. 254.

⁷⁶⁹ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1983. október 26. 269.

⁷⁷⁰ ÁBTL 3.1.2. M-40999. „Kékesi Péter” jelentésének értékelése, 1984. augusztus 29. 274/b

Osztályunk hírigénye – a fenti témákkal is összefüggésben – az alábbi:

- A fenti témákon kívül mennyiben szélesedik esetlegesen az amerikai diplomaták hírigénye, melyek az újonnan jelentkező területek?
- Az USA Nagykövetség részéről kik vesznek részt a tárgyalásokon, felkészültségük színvonalának jellemzői?
- Törekednek-e magánjellegű személyes kontaktus kialakítására?
- Az amerikai fél tárgyalási stílusa, felkínálnak-e konkrét segítségnyújtást egyes problémák megoldásához, vagy csupán tájékoztató jellegű kérdéseket tesznek fel?
- Az embargós cikkek vonatkozásában milyen módszerekkel próbálják felfedni azok meglétét, ilyen esetekben mi az eljárás?
- Milyen mértékű érdeklődést tanúsítanak a vállalatok hosszabb távú tervei, pénzügyi helyzetük iránt?
- Részt kívánnak-e venni az egyes tervek megvalósításában, gépek, berendezések beszerzésének elősegítésével?

A fenti hírigényt orientáló jelleggel küldjük meg, megfelelő adaptálását, a tmb. gazdasági és alkalmankénti protokolláris környezetére kérjük, végezzék el.”⁷⁷¹

A Novotrade körül megjelenő személyek közül a legrejtélyesebb egy Amerikában élő, de Magyarországról származó férfi: Sandy Brown volt, akivel a kémelhárítás sem tudott zöld ágra vergődni, ugyanis képtelenek voltak megállapítani, köthető-e valamilyen titkosszolgálathoz vagy sem. A gyanú azonban megmaradt, amelyet sok kétes körülmény alapozott meg. Sandy Brown, eredeti nevén Braun Sándor, testvére volt Bakos Lajosnak, a Magyar Izraeliták Országos Szövetsége elnökének.⁷⁷² A Novotrade alkalmazottait amerikai utazásaik alkalmával kitüntető figyelemmel látta vendégül, illetve Budapestre érkezése során is apró ajándékokkal halmozta el őket.⁷⁷³ A gáláns kereskedő azonban nem rendelkezett irodával állítólagos munkahelyén, mindezt azzal magyarázta, hogy titkárnőjével saját lakásán végzi munkáját. Az üzletkötések alkalmával rendkívül nagyvonalúan viselkedett, sőt arra is hajlandó volt, hogy tízezer dollár összeget fizessen a még le nem szállított termékek ellenértékéért, pusztán bizalmának kifejezésére.⁷⁷⁴ (Az pedig külön érdekes, hogy egy olyan lencse szabadalmáról volt szó, amely iránt az Egyesült Államok hadserege érdeklődést tanúsított, Rényi szerint viszont „a szabadalmat megvizsgálta a magyar haditechnikai intézet, azonban különösebb észrevételt nem tett.”⁷⁷⁵) Nem alaptalanul gyanakodott tehát az elhárítás, hogy valamilyen ellenséges titkosszolgálat áll az üzletember mögött. Brown és a Novotrade

⁷⁷¹ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Zengő Zoltán r. alezredes elvtársnak, a BRFK III/II. Osztály vezetőjének, 1984. július 25.

⁷⁷² ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1985. március 27. 324.

⁷⁷³ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1984. május 24. 278.

⁷⁷⁴ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés „Kékesi Péter” fn. tmb.-vel tartott találkozóról, 1984. december 18. 304.

⁷⁷⁵ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Megvesztegetés, lekötöttség állapotának megteremtésére irányuló magatartás, nyílt információszerezés, katonai vonatkozású érdeklődési kör, 1985. február 6. 311.

kapcsolata feltehetően onnan eredt, hogy Bakos Lajos veje, Simon Iván informatikus szakember a Novotrade megbízásából kezdett volna hozzá különböző szoftverfejlesztésekhez, de a szükséges technológiai háttér hiányzott. A legmodernebb IBM számítógépek beszerzése az embargó miatt nehézségekbe ütközött, ezért kérték fel a rokon szálak alapján Sandy Brownt, hogy segítse hozzá a magyar céget a megfelelő hardver berendezések beszerzéséhez.⁷⁷⁶ Simon Iván és kollégája, Nacsa Sándor rendkívül tehetséges informatikusként kaptak így lehetőséget arra, hogy a Novotrade által biztosított legmodernebb technológiai háttér segítségével olyan szoftvereket programozhassanak, amelyek versenyképesek voltak a világpiacon, akár még a Microsoft termékei mellett is.

Az állambiztonság szerint Sandy Brown szoros kapcsolatban volt a Lenin Kohászati Művek vezetőivel,⁷⁷⁷ és gyakran megfordult a cégnél különböző üzletkötések kapcsán. Az LKM-ről tudjuk, hogy felhasználásával Dévai és a mögötte álló MNVK-2. jelentős összegű visszaélést követett el 1970-ben. Önmagában ez még korántsem tételezi fel, hogy a katonai felderítés valamilyen szálon kapcsolatban állt volna Brownnal, azonban az már elgondolkodtató, hogy Rényi szerint kollégájával, Griga Ferencsel is bizalmas kapcsolatot ápolt az amerikai.⁷⁷⁸ A jelentések szerint kapcsolatuk még abból az időből származott, amikor Griga az Interag főosztályvezetője volt, és elsősorban kanadai és izraeli piacok felé irányuló szerződéseket kötöttek Brown cégével.⁷⁷⁹ Vajon az MNVK-2. többet tudhatott Sandy Brown magyarországi tevékenységéről, mint a kémelhárítás? Elképzelhető, de a jelenleg kutatható dokumentumok alapján ezt nem lehet eldönteni.

1985 tavaszáról származik az utolsó „Kékesi Péter” által adott jelentés, és nem sokkal később az állambiztonság megnyitotta a Novotrade című dossziét. A részvénytársaságról összegyűjtött adatok rendkívül felületesek és semmitmondóak. Szólnak visszaélésgyanús külföldi utak szervezéséről, tervezett vegyesvállalatok alapításával kapcsolatos tárgyalásokról, de soha nem zárja értékelés ezeket a jelentéseket, és operatív intézkedésre (pl. megfigyelés, ügynöki beszerzés stb.), vagy további adatok begyűjtésére sincs példa. A Novotrade zavartalanul működhetett, és kapcsolatrendszere is kialakult, így a belügyi háttérre már nem volt szükség, esetleg csak olyankor, ha az ügymenetben valamiféle nehézség támadt:

⁷⁷⁶ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1984. szeptember 6. 289.

⁷⁷⁷ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés „Kékesi Péter” fn. tmb.-vel tartott találkozóról, 1984. december 18. 303.

⁷⁷⁸ ÁBTL 3.1.2. M-40999. Jelentés, 1985. március 27. 324.

⁷⁷⁹ Uo.

„Rényi elvtárs említést tett ezen kívül egy közelmúltban realizálódott izraeli útjáról, amellyel kapcsolatosan beszámolt az izraeli biztonsági szolgálat repülőtéri intézkedéseiről, majd az alábbi kérdések rendezésében kérte segítségünket:

- Szolgálati útlevelek szabályos és szakszerű intézésének lehetősége, módja.
- A feddhetetlenségi kérelmek adminisztrációs bonyolítása, űrlapok beszerzése.
- A vállalati TŰK kialakítása, a kijelölt személyek tanfolyamra küldése.

E kérdések vonatkozásában felajánlottuk segítségünket, majd a kölcsönös jelentkezés ígéretével elkészítettünk.”⁷⁸⁰

A Novotrade egyedülálló karriert futott be: az első kelet-európai céggé jelent meg a bécsi értéktőzsdén, de az első tőzsdebostrány is a nevéhez volt köthető. Számos vállalat nőtt ki az első magyar részvénytársaság berkeiből a világ számos országában, amelyek közül sok még a mai napig is működik a legkülönbözőbb területekre specializálódva. Ez a történet azonban már nem ennek a kötetnek a témája. Történészként arra vállalkoztam, hogy megvizsgáljam, miképpen jöhetett létre egy gyakorlatilag magánkézben lévő részvénytársaság a nyolcvanas évek elején, és hogyan nőhetett nemzetközileg ismert és elismert céggé titkosszolgálati háttér nélkül. A következtetés egyértelmű: sehogya. A Novotrade megalakulásának minimális előfeltétele volt, hogy az állambiztonság bizalma az új cég vezetője felé meglegyen. A rendszert ismerve azonban ez még mindig kevésnek tűnik. Ugyan a Kádár-rendszer társadalmát már nem hatotta át az a mindent megkeserítő bizalmatlanság, ami az ötvenes évek sajátja volt, azért még a kémelhárítás és a belső reakció elhárítás hálózata gyanakodva figyelt minden ellenségesnek tűnő megmozdulást egészen 1990-ig. A Novotrade pedig óhatatlanul olyan cég volt, amely már profiljából következően is a legkülönbözőbb ellenséges titkosszolgálatok célkeresztjében állhatott. Ehhez képes elenyészően kevés dokumentummal rendelkezünk a cégről. Két eset lehetséges: vagy vannak iratok, csak még nem lehet hozzájuk férni, vagy olyan magas érdekeltség állt a részvénytársaság mögött, amely az állambiztonsági ellenőrzést is szükségtelenné tette.

ZÁRSZÓ

Egy történet végén illik levonni a tanulságokat, következtetéseket. De mi van akkor, ha a történetnek nincs vége, vagy nem tudjuk, hol van a vége? A Nemzetközi Újságíró Szervezet

⁷⁸⁰ ÁBTL 3.1.5. O-19826. Jelentés Rényi Péter, a Novotrade Rt. igazgatójával történt beszélgetésről, 1986. március 18. 18–19.

ugyan már nem működik, azonban Ulfkottétól tudjuk, hogy a sajtóvilág nagy részét ma is titkosszolgálatok irányítják, manipulálják. Ennek a történetnek tehát tényleg nincs vége. Az MNVK-2. „valutakitermelésének” a végét ott kell talán keresnünk valahol a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján, amikor a Metalimpexet privatizálták? Ez mindenképpen izgalmas időszak a vállalat történetét tekintve, és érdekes látlelet lehet a rendszerváltoztatás állomásait kutatók számára is. Ráadásul gazdagon dokumentált eseményről van szó; a levéltári források rendelkezésre állnak, egyszer valaki talán megírja ezt a történetet is. De a Magyarországról kimentett pénzek sorsa minden bizonnyal nem ekkor dőlt el. Elképzelhető, hogy a titkosszolgálati segítséggel külföldre kivitt tőke még mindig beleszól a magyar gazdasági és politikai élet alakulásába? Mint a bevezetőben már említettem, vannak olyan vélemények, amelyek szerint igen. Nem tudhatom. Történelmi feladatomban – és egyben felelősségem – addig terjed csupán, hogy a fennmaradt levéltári források alapján megpróbáljam rekonstruálni a Kádár-kori Magyarországnak egy olyan arcát, amely eddig kiesett a szakma érdeklődési köréből, pedig komoly hatással lehet a mai közéletünkre is: a gazdasági lobbik, a médiabirodalmak és a titkosszolgálatok közötti összefonódásokat.

Amit biztonsággal megállapíthatunk az eddig feltárt anyagokból az az, hogy valóban létezett egy vagy több hálózat, amely kihasználta a szocializmus leggyengébb pontját, amely egyben az eszme alapvetése is volt: a magántulajdon hiányát. Az állami tulajdonban lévő mamutvállalatok gazdálkodása néhány vezető kezébe volt letéve, akiknek egyéni érdekei csak nagyon érintőlegesen találkoztak a rájuk bízott vállalat érdekeivel, viszont magánvagyonuk gyarapítására a lehetőségek gazdag tárházát biztosította a pozíciójuk – és egyes esetekben a titkosszolgálati háttér nyújtotta előnyök is. Ez a kép azonban egyelőre erősen sematikus, hiszen senki sem gondolhatja komolyan, hogy a korábban ismertetett mechanizmus egy pártállami diktatúrában a pártvezetés tudta és beleegyezése nélkül működhetett. Nyilvánvaló, hogy az MNVK-2. érintett tisztjei felett is kellett, hogy álljon néhány magasabb pozícióban álló hatalmasság, akik haszonélvezői voltak az illegális pénzkitermelésnek, de az ő tettenérésük levéltári anyagokra támaszkodva reménytelen vállalkozás. Szerepüket egészen biztosan nem dokumentálták, írásos anyagokban nevüket nem tüntették fel, így perdöntő bizonyítékot sem tudunk felmutatni ellenük. Csak áttételes információink lehetnek: gyanakodhatunk, hogy vajon miért tűrték meg 24 éven keresztül Czinege Lajost a Honvédelmi Minisztérium élén annak ellenére, hogy tisztában voltak alvilági orgiáival, hatalommal való visszaéléseivel; de a pártvezetés jól informáltságára utal az is, hogy – Németh Miklós szerint – Horn Gyula 1988-ban el akarta érni, „hogy a külügyi képviselőteken dolgozó katonai elhárító tisztek és hírszerzők – természetesen a rájuk szánt pénzzel együtt –

többé nem a Honvédelmi Minisztériumhoz, hanem a külügyhöz tartozzanak. Azaz rá akarta tenni a kezét az alkotmányos költségkeretre.”⁷⁸¹ Mindezek tükrében nem túl merész talán az a következtetés, hogy a szervezett bűnözés megjelenése Magyarországon korántsem a rendszerváltoztatás mellékterméke volt csupán, hanem mélyen benne gyökerezett a szocializmus mindennapjaiban, a Kádár-rendszer felépítésének egyik fontos és mellőzhetetlen fogaskereke volt. Ezt igazolja Dévai István feláldozása a mechanizmus védelme érdekében, hiszen, ha a felgöngyöltett események minden részletét a bíróság elé tárták volna, sokan ültek volna a vádlottak padjára. De érdekében állt volna bárkinek, hogy szembesítse a magyar társadalmat azzal, hogy tulajdonképpen egy maffia módszerekkel működő hálózat élőszködik rajtuk, amikor mindez a „rothadó nyugat” sajátjának volt kikiáltva? Egy *monstre per* megrendezésével gyakorlatilag bevallotta volna a pártvezetés, hogy a szocializmus építése megfeneklett, hogy a kapitalizmus minden bűnét magukban hordozzák, tulajdonképpen csak az általuk gyűlöletesnek kikiáltott rendszer előnyeit (szabadság, demokrácia, piacgazdaság, életszínvonal stb.) tudták a vasfüggöny túloldalán tartani. A hatalom szempontjából nézve tehát egy szélesebb körű felelősségre vonás veszélyeket rejthetett volna magában, továbbá az érintett potentátok lebukását és a dekonspirációt is meg kellett akadályozni, ezért – pestiesen szólva – Dévai vitte el a balhét. A rendszer azonban sértetlen maradt. Az állami szinten működtetett gazdasági bűnözés túlélhette a szocializmus bukását. A kilencvenes években történt leszámolások, és különböző hatalmas összegekre elkövetett csalások, bankokat érintő visszaélések nem lehettek előzmények nélküliek, és az azokban érintett személyek többségéről tudni is vélte a sajtó, hogy beágyazottságuk még a pártrendszerben gyökerezett. A történetnek tehát tényleg nincs vége.

A korábbi fejezetekben ismertetett események másik izgalmas kérdése, a Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportfőnökségének szerepe ebben a hálózatban. Vajon az MNVK-2. ellen intézett „támadások” kizárólag szakmai féltékenységből adódtak, vagy elképzelhető, hogy egyéb érdekütközések is álltak a háttérben? Egyfajta maffiaharcról volt esetleg szó? Sajnos erre határozott választ adni jelenleg nem tudok, hiszen láthattuk, hogy a belügyi visszaélésekre vonatkozó adatok jóval szűkösebbek, mint a katonai felderítés által elkövetett gazdasági csalásokra vonatkozó dokumentumok, és ez logikusan következik a két szerv közötti feladatmegosztásból is: az MNVK-2. nem rendelkezett bűnüldöző hatáskörrel, vagyis ilyen jellegű nyomozásokra nem volt felhatalmazva. Ha működött is egy maffiaszerű szervezet belügyi háttérrel, erre vonatkozó bizonyítékaink egyelőre nincsenek. A

⁷⁸¹ Oplatka 2014,193.

Dalmady köré csoportosuló bűnszervezet ugyan súlyos visszaéléseket követett el, és tetten érhetőek a csoporton belül egyes magasabb állami funkciót betöltő személyek is – például Kunos Péter – de nincsenek bizonyítékok arra, hogy az állambiztonság vezetői is haszonélvezői lettek volna a szervezetnek, hogy központilag irányított keretek között követték volna el a bűncselekményeket. Az is lehet, egyszerűen arról volt szó, hogy nagyobb hatalommal, érdekérvényesítési lehetőséggel rendelkeztek a Belügyminisztérium tisztjei a Honvédelmi Minisztériumhoz tartozó kollégáikhoz képest, magasabb pártkörökbe voltak bekötve, így kevésbé voltak rákényszerítve az állambiztonság által fedezett szervezett csalásokra. A Novotrade megalapítása azonban arra is rávilágít, hogy a Belügyminisztérium nem volt képes kihasználni az orra előtt megszülető cégben rejlő lehetőségeket, sem gazdasági sem hírszerzési szempontból. Arra a következtetésre kell jutnunk – legalábbis az eddig feltárt iratok alapján –, hogy a katonai felderítés mindenképpen hamarabb kapcsolódott be a gazdasági életbe, mint a Belügyminisztérium. (A rendszerváltás után átszervezett katonai titkosszolgálat számára már nem engedélyezett a gazdasági tevékenység, valószínűleg éppen azért, hogy elkerüljék az ilyen jellegű visszaéléseket.) Láthattuk, hogy az első cégalapításokban is egyértelműen az MNVK-2. jelenléte dominált, és ez a megállapítás még azokra a vállalatokra is érvényesek, amelyeket a KGB fedőszervezeteiként hoztak létre Magyarországon: az Interpress Vállalatra és az IPV-re. Talán a Varsói Szerződés keretein belül lévő szorosabb együttműködéssel magyarázható a szovjet szervekkel való közvetlenebb kapcsolatuk. A katonai felderítés beágyazottságára jellemző, hogy az általunk vizsgált kereskedelmi kirendeltségek képviselői között is ők rendelkeztek nagyobb befolyással, jelentősebb kapcsolatrendszerrel. Miért lehet mégis, hogy kevesebbet hallottunk róluk az elmúlt 25 évben? A válasz egyszerű: nem kerültek a figyelem középpontjába, mivel nem volt belső reakció elhárítással foglalkozó részlegük, nem foglalkoztattak hatalmas ügynökhálózatot az értelmiségi ellenzék megfigyelésére, mint az állambiztonság. Katonai célpontok elleni hírszerzést végeztek, amelyet – még akkor is, ha a jelenlegi szövetségi rendszerünk, vagyis a NATO volt a célpontja – erkölcsileg védhetőnek, honvédelmi szempontokkal magyarázhatónak tartottak/tartják. Hiába tartozott a diktatórikus rendszer erőszakszervezetei közé az MNVK-2. is, iratanyagainak visszaminősítésére kevesebb gondot fordítottak, titkosításukat többnyire fenntartották, és a közvélemény sem követelte azoknak nyilvánosságra hozatalát. Az „ügynökakták” kérdésének állandó napirenden tartása elfedte a többi, nem kevésbé fontos iratanyag visszaminősítésének problémáját, pedig ezek megismerésével a pártállam működésének olyan, eddig ismeretlen szintjei is napvilágra kerülhetnének, amelyek jelentősen módosíthatnák közelmúltunkról alkotott képünket.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AEG Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft

agitprop agitációs-propaganda osztály

AIPS International Sports Press Association

alezr. alezredes

APO Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Agitációs és Propaganda Osztálya

ATS osztrák schilling

ÁBM Állambiztonsági Minisztérium

ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

ÁFB Állami Fejlesztési Bank

ÁVH Államvédelmi Hatóság

Be. büntetőeljárásról szóló törvény

Btk. Büntető törvénykönyv

BM Belügyminisztérium

BP British Petroleum

BRFK Budapesti Rendőr-főkapitányság

CIA Central Intelligence Agency

COCOM Coordinating Committee for Multilateral Export Controls

CW Bank Central Wechsel- und Creditbank

Csfség. csoportfőnökség

d. doboz

DIVSZ Demokratikus Ifjúsági Világszövetség

DKV Dunai Kőolajipari Vállalat

DM nyugatnémet márka

d. n. dátum nélkül

DTEI Diplomáciai Testületet Ellátó Igazgatóság

ENSZ Egyesült Nemzetek Szervezete

ESAB Elektriska Svetsnings-Aktiebolaget

f. fond

FBI Federal Bureau of Investigation

FIJET Fédération Internationale des Journalistes et Écrivains du Tourisme

FIPREGA Fédération International de la Presse Gastronomique
FIPRESCI Fédération Internationale de la Presse Cinématographique
fn. fedőnév
FNSI Federazione Nazionale Stampa Italiana
Főtaxi Fővárosi Autótaxi Vállalat
gk. gépkocsi
GmbH. Gesellschaft mit beschränkter Haftung
gt. gazdasági társaság
HM Honvédelmi Minisztérium
IBUSZ Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Vállalat
IFJ International Federation of Journalists
IM Igazságügyi Minisztérium
IOJ International Organisation of Journalists
IPV Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat
Katpol Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztály
KB Központi Bizottság
kft. korlátolt felelősségű társaság
KGB Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi
KGM Kohó- és Gépipari Minisztérium
KGST Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KHD Klöckner-Humboldt-Deutz
KISZ Kommunista Ifjúsági Szövetség
KKM Külkereskedelmi Minisztérium
kkv külkereskedelmi vállalat
KSH Központi Statisztikai Hivatal
KÜM Külügyminisztérium
LIT olasz líra
LKM Lenin Kohászati Művek
Malév Magyar Léggözeledési Vállalat
MAN Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg
mgtsz. mezőgazdasági termelő szövetkezet
MNB Magyar Nemzeti Bank
MNK Magyar Népköztársaság
MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNVK-2. Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökség
MSZMP KB Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
MÚOSZ Magyar Újságírók Országos Szövetsége
NATO North Atlantic Treaty Organization
NDK Német Demokratikus Köztársaság
NOIJ Napi Operatív Információs Jelentések
NSZK Német Szövetségi Köztársaság
NÚSZ Nemzetközi Újságíró Szervezet
nytsz. nyilvántartási szám
OIH Országos Idegenforgalmi Hivatal
OIT Országos Idegenforgalmi Tanács
OKP Olasz Kommunista Párt
OMFB Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság
op. operatív
ő. e. őrzési egység
PB Politikai Bizottság
PK Pénzügyi Központ
pld. példány
r. rendőr
SFr svájci frank
Stasi Ministerium für Staatssicherheit
StB. Slatní bezpečnost
szgk. személygépkocsi
SZKP Szovjetunió Kommunista Pártja
SZT-tiszt szigorúan titkos tiszt
Tefu Teherfuvarozási Nemzeti Vállalat
TDK Tokyo Denkikagaku Kōgyō
TESCO Nemzetközi Műszaki-Tudományos Együttműködési Iroda
tmb. titkos megbízott
tük titkos ügyirat kezelés
UNIDO United Nations Industrial Development Organization
uo. ugyanott
uő. ugyanő
USA United States of America

USD USA dollár

vörny. vezérőrnagy

VSZ Varsói Szerződés

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.4. BM III/I. Csoportfőnökség iratai

67-16-438/1987. Javaslat a BM III/I. Csoportfőnökség hazai szt. bázisának fejlesztésére, státuszainak elvi elosztására és irányítási rendszerének kialakítására, 1987. május 13.

10-21/17/1968. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017. számú parancsa, 1968. július 26.

2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ)

Névmutató karton, 6099. Winter Bank.

1980-BRFK-23. 1980. február 20.

1980-III/II-63. 1980. március 25.

1983-III/II-17. 1983. január 25.

1983-III/I-44. 1983. március 3.

1983-III/II-75. 1983. április 18.

1983-III/II-75-76/17. 1983. április 18.

1983-III/III-92. 1983. május 30.

1984-III/I-34. 1984. február 16.

1984-III/II-34. 1984. február 17.

1984-III/II-52. 1984. március 14.

1986-III/I-108-108/1. 1986. június 4.

1988-III/II-253. 1988. december 28.

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

238.

408.

1948.

2768.

2916.

4680.

5972.

7615.

2.8.2.1. A BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottjainak iratai

430.

2.8.2.2. A BM III/II. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottjainak iratai

142.

3.1.2. Munka dossziék (M-dossziék)

M-30072.

M-35348.

M-35905.

M-40999.

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)

O-15829/1.

O-15829/5.

O-15913.

O-16195/2.

O-16586/1.

O-16586/2.

O-16586/3.

O-16586/4.

O-17423.

O-19178.

O-19594.

O-19826.

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

V-147563/3.

V-147563/4.

V-150361.

V-150387/6.

V-159884.

V-160074.

V-160338.

V-160338/1.

V-160338/2.

V-160338/3.

V-160338/4.

V-160338/5.

V-160338/6.

V-160338/7.

V-160338/8.

V-160338/9.

V-160869/17.

V-160869/21.

3.2.1. Bt-dossziék

Bt-277.

Bt-463.

Bt-916/1.

Bt-916/2.

Bt-1082.

Bt-1134.

Bt-1444.

Bt-1773/2.

Bt-1963/1.

Bt-1963/2.

Bt-2038/1.

Bt-2404/1.

Bt-3729.

Bt-3735/1.

Bt-3735/2.

Bt-3735/3.

Bt-3735/4.

Bt-3741/2.

3.2.3. Mt-dossziék

Mt-347/1.

Mt-536/2.

Mt-536/3.

Mt-536/4.

Mt-536/5.

Mt-719/1.

Mt-772/1.

Mt-772/2.

Mt-772/3.

Mt-772/4.

Mt-772/5.

Mt-1118/2.

Mt-2296/1.

3.2.4. Kutató dossziék (K-dossziék)

K-173/2.

K-173/3.

K-606.

3.2.5. Operatív dossziék (O-8-dossziék)

O-8-336/1.

O-8-444/1.

O-8-821.

3.2.6. Rezidentúra dossziék (8-dossziék)

8-065/1.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XXIX-G-12-a Metalimpex Külkereskedelmi Vállalat

1. doboz

XXIX-G-20-b Technoimpex Magyar Gépipari Külkereskedelmi Vállalat

21. doboz

XXIX-G-21-b TESCO Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda 1950–1975,

TÜK iratok

15. d.

XXIX-I-40 Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat

1. d.

XXIX-I-50 Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat

10. doboz

XXIX-L-1-aa Magyar Nemzeti Bank

471. doboz

Archiv Bezpečnostnich Složek, Praha (Állambiztonsági Levéltár, Prága)

OB II. Správa, MV r. e. 2501.

MÚOSZ Levéltár

Günther Nenning: *Két internacionáléból egy?* Kézirat.

Feljegyzés az MSZMP KB APO részére a bécsi nagykövetségünk javaslatáról, 1966. december 29.

Günther Nenning levele Siklósi Norbertnek, 1968. január 25.

Günther Nenning levele Siklósi Norberthez, 1968. október 14.

Siklósi Norbert levele Günther Nenninghez, d. n.

Lóránt László Endre jelentése a Duna Klub 1968. novemberi prágai összeöveteléről, 1968. december 9.

Siklósi Norbert jelentése az európai újságírók II. lignanói találkozójáról, d. n.

Oláh János feljegyzése Király András főtítkárr részére, 1974. október 12.

Kapalyag Imre összeállítása a Georges Dopagne Nemzetközi Dokumentációs Központ első tudományos szimpóziumáról, 1975. június 18.

A FIJET jelenlegi helyzete, d. n.

Beszámoló az Osztrák Újságírók Szakszervezetével folytatott tárgyalásról, 1975. július 10.

Oláh János levele Nagy László főosztályvezetőnek, 1975. augusztus 28.

Jelentés a Capri szigetén tartott második Európai Újságíró Találkozóról, d. n.

Tájékoztató a várnai Nemzetközi Újságíró Szálló helyzetéről, problémáiról és kilátásairól, 1977. január 5.

Dr. Lutz József igazgató jelentése az Interpress Nemzetközi Újságíró Üdülő munkájáról a Nemzetközi Újságíró Szervezet 1977. január 10–13-i budapesti tanácskozása részére, 1977. január 10.

Feljegyzés a FIJET VB moszkvai üléséről, 1977. február 4.

Vécsey György összefoglalója a varsói ülésről, 1977. április 2.

Jiří Kubka levele Király András, a MÚOSZ főtítkára részére, 1977. április 20.

Duna-konferencia Összekötő Bizottság programja, 1977. április 21–23.

Levél Dr. Bányász Rezső elvtársnak, 1979. május 29.

Megyeri Károly felszólalása a Nemzetközi Újságíró Szervezet titkárságának kibővített ülésén, 1985. január 12.

A MÚOSZ moszkvai delegációjának úti jelentése, 1986. december 12.

A Nemzetközi Újságíró Szervezet Budapesti Nemzetközi Újságíróképző Intézetének alapszabályzata, 1987. január 7.

A NÚSZ Irodájának moszkvai ülése, 1987. március 20.

Emlékeztető Kurt Vogel budapesti látogatásáról, 1987. május 26.

V. L. Artyemov NÚSZ-titkár látogatása a MÚOSZ-ban, 1987. június 3.

V. L. Artyemov NÚSZ-titkár látogatása a MÚOSZ-ban, 1987. június 5.

Report on the Activities After the 10th Congress in Sofia. Meeting of the IOJ Presidium, Baghdad, 1987. október 20–22.

Vajda Péter feljegyzése Megyeri Károly főtitkár elvtársnak, 1987. november 9.

Bencsik Gábor levele Aidan White-hoz, 1990. január 22.

A szakszervezetté válás fejlesztési tervezete. Aidan White levele Bencsik Gábornak, 1990. február 14.

Interjúk

Práczi 2015¹: A szerző interjúja Práczi Istvánnal, 2015. május 13.

Práczi 2015²: A szerző interjúja Práczi Istvánnal, 2015. augusztus 26.

Internetes adatbázisok

ÁBTL Archontológia.

Karasz Lajos

https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:5:2475393254704661::NO::P5_PRS_ID:24459, 2015. augusztus 10.

Kőhalmi Zsolt

https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:5:2475393254704661::NO::P5_PRS_ID:6773, 2015. augusztus 15.

Vásárhelyi József, dr.

https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:5:1440228881919001::NO::P5_PRS_ID:1095433, 2015. augusztus 4.

Céginformáció: <http://ceginformacio.creditreform.hu/cr9310054315>, 2015 augusztus 3.

Complex Jogtár: 23/2003. (VI. 24.) BM–IM együttes rendelet a belügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól. http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0300023.BM, 2015. augusztus 13.

History of Bank Winter: <https://www.bankwinter.com/en/history/>, 2015. augusztus 6.

KSH¹: *Az államháztartás adóssága (1995–2014).*

http://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde410.html, 2015. október 1.

KSH²: *Foglalkoztatottság, munkaerő, keresetek (1960–2014)*.
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html, 2015. augusztus 13.

Magyar Filmhíradó 38. 1948. december. A Nemzetközi Újságíró Szövetség tagjai a magyarországi görög gyermekeknél. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6963>, 2015. június 7.

Magyar Távírási Iroda (MTI) hírarchívum. <http://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1>

- Interpress szakmai nap, 1988. február 4.
- Magyar–amerikai hirdetési vegyesvállalat, 1988. március 23.
- Újságírók tanácskozása, 1988. április 22.
- NÚSZ korszerűsítés, 1988. április 25.
- Magyar–osztrák vegyesvállalat, 1988. május 26.
- Vegyes vállalatok, kiállítások, 1988. június 1.
- Interpress tájékoztató, 1989. február 16.
- Göncz Árpád megnyitója a Nemzetközi Újságíró Szervezet elnökségi ülésén, 1990. május 6.
- Befejeződött a Nemzetközi Újságíró Szervezet elnökségi ülése Balatonfüreden, 1990. május 8.
- A Nemzetközi Újságíró Szövetség főtitkára a sajtószabadságról, 1990. július 26.
- Letartóztatták Jakes fiát, 1990. október 18.
- Megalakult az IPM Könyvkiadó, 1997. január 20.
- Egy asszony a film igézetében, 2005. június 15.

Cikkek napilapokból, folyóiratokból

Gyulai Hírlap 1993. október 29. 2.
http://www.gyulaihirlap.hu/download.fcgi/532_0_1_VI_43_1993_10_29.pdf, 2014. szeptember 14.

Hungária 1950. november 17. A Katpol rádiós ügynökei Nyugaton. Így akarják felgöngyölíteni az ellenállók szervezetét.

Andó Gergely 2010: Félmilliárdal tartozik az Eurocom? Az árharc első lehetséges áldozata. *Magyar Közlekedés* 2010. április 14.

Bódis András 2013: Apjafia. *Heti Válasz*, 2013. június 26. <http://valasz.hu/itthon/apjafia-65503/>, 2014. október 14.

- Haas György 2000: A bécsi CW Bank botránya osztrák szemmel. *Magyar Nemzet* 2000. május 31. <http://mno.hu/velemenya/a-becsi-cw-bank-botranya-osztrak-szemmel-861286>, 2016. január 27.
- Haas György 2001. Ismeretlenségben az eredeti tőkefelhalmozók. *Magyar Nemzet* 2001. június 9. <http://mno.hu/velemeny/ismeretlensegben-az-eredeti-tokefelhalmozok-839025>, 2016. január 27.
- Hazafi Zsolt 2008: Az elit és az állambiztonság. Az orránál fogva vezetik a magyar társadalmat. Hazafi Zsolt interjúja Kenedi Jánossal. *Hetek*, 2008. 10. 17. http://www.hetek.hu/belfold/200810/az_elit_es_az_allambiztonsag, 2015. július 7.
- László Gyula 2007: 50 éves a Turisztikai és Gasztronómiai Szakosztály. 2007. április 12. <http://www.muosz.hu/cikk.php?page=szakosztalyok&id=1105&fo=6&iid=53>, 2014. szeptember 12.
- Pelle János 2005: Amikor a Nemzetközi Újságíró Szövetség KGB-fedőszerv volt. *HVG*, 2005. május 18. <http://m.hvg.hu/app/itthon/20050518muosz1>, 2014. augusztus 22.
- Pelle János 2010: Az Interpress Magazin a múlt rendszerben. *IPM* 2010/6. 52–58.
- Tatár Imre 2006: *Rekviem egy üdülőért. Búcsú a Hotel Interpress-től*. 2006. augusztus 15. <http://www.muosz.hu/cikk.php?page=mozaik&id=824&fo=2&iid=0>, 2014. szeptember 10.
- Torkos Matild 1999: A CW Bank hetvenmilliárdja: Bécsi szelet. *Magyar Narancs* 1999. május 27. http://magyarnarancs.hu/belpol/a_cw_bank_hetvenmilliardja_becsi_szelet-62419, 2015. augusztus 6.
- Torkos Matild 2003: Söjtöri rablólús. *Magyar Nemzet* 2003. december 4. http://mno.hu/migr_1834/sojtori-rablohus-678424, 2015. augusztus 6.

Irodalom

- Andrew, Christopher–Mitrohin, Vaszilij 2000: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és külföldön*. Budapest, Talentum Kiadó.
- Bajomi-Lázár Péter 2001: *A magyarországi médiaháború*. Budapest, Új Mandátum.
- Banu, Florian 2011: Capitaliștii avant la lettre: Securitatea și operațiunile valutare speciale din anii '80. In *Caiete CNSAS IV. 1-2. (7-8)/2011* București. 109–136.
- Baráth Magdolna 2010: „Testvéri segítségnyújtás”. Szovjet tanácsadók és szakértők Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 2010/3. 357–387.
- Baráth Magdolna 2011: Adalékok a magyar és szovjet hírszerző szervek együttműködéséhez. In Baráth Magdolna–Bánkuti Gábor–Rainer M. János (szerk.): *Megértő történelem*.

- Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére.* Budapest, L'Harmattan Kiadó. 29–42.
- Bartošek, Karel 2003: *Vallanak az archívumok. Prága – Párizs (1948–1968).* Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet.
- Berecz János 2003: *Vállalom.* Budapest, Budapest-Print Kft.
- Békés Csaba 2007: Magyarország és a nemzetközi politika az ötvenes évek közepén. In Uő. (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban.* Budapest, 1956-os Intézet–Gondolat Kiadó. 9–27.
- Borvendég Zsuzsanna 2016: *A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei. Titkosszolgálati vállalatlapítások és tőke kivonások a népgazdaságból a Kádár-rendszer idején.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. (Megjelenés alatt.)
- Borvendég Zsuzsanna 2015²: A médiacár nagy titka. Siklósi Norbert és az általa irányított vállalatok titkosszolgálati háttere. *Hitel* 2015/6. 90–107.
- Borvendég Zsuzsanna 2013: Célszemély a Látóhatáron. Vámos Imre beszerzésének története. *Betekintő* 2013/3. http://betekinto.hu/2013_3_borvendeg, 2014. november 10.
- Borvendég Zsuzsanna 2014: Hírszerzés'89, avagy félbemaradt (?) akciók a rendszerváltoztatás küszöbén. *Hitel* 2014/6. 38–56.
- Borvendég Zsuzsanna 2015¹: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Bottoni, Stefano 2015: „Kölcsönösen előnyös Üzlet”. Magyar–olasz gazdasági pártkapcsolatok a hidegháború korszakában. In Kiss Réka–Soós Viktor Attila (szerk.): *Keletről Nyugatra. A kommunista mozgalom titkos pénzei.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 71–144.
- Bölony József 1978: *Magyarország kormányai 1848–1975.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Capital Flight from Developing Countries: the Top 20 Losers.* Tax Justice Network. http://static.guim.co.uk/sys-images/Observer/Pix/pictures/2012/07/22/gu_wealth-offshore-02.jpg, 2015. július 6.
- Cseh Gergő Bendegúz–Kalmár Melinda–Pór Edit 1999 (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra, 1956–1963.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Cseh Gergő Bendegúz–Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf–Pór Edit 2004 (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom-, sajtó-, és tájékoztatáspolitikai 1962–1979.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2015: *A politizált gazdasági rendőrség. A Gazdaságrendészeti Osztály, 1945–1948.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

- Dobre, Florica–Banu, Florian–Banu, Luminița–Stancu, Laura 2011 (szerk.): *Acțiunea „recuperarea”. Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962–1989)*. București, Editura Enciclopedică.
- Facts about international communist front organisations* 1957: Ismeretlen szerző és kiadó. 73–74. <https://archive.org/stream/frontorgs#page/n67/mode/2up>, 2014. augusztus 22.
- Førland, Tor Egil 2009: *Cold economic warfare: CoCom and the forging of strategic export controls 1948-1954. (History of International Relations, Diplomacy and Intelligence)*. Dordrecht, Republic of Letters Publishing.
- Gábor Péter 2013: *Jóvátétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1944–1949/51.* Pécs, Doktori értekezés. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/gaborpeterphd.pdf>, 2015. szeptember 10.
- Gergely Attila 1980: *Állambiztonsági értelmező kéziszótár*. Budapest, BM Könyvkiadó.
- Germuska Pál–Honvári János 2014: A közúti járműgyártás története Győrött 1945-től 1990-ig. In Honvári János (szerk.): *Győr fejlődésének mozgatórugói*. Universitas–Győr Nonprofit Kft. 7–99.
- Germuska Pál 2014: *A magyar középépipar. Hadiipari és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Argumentum Kiadó.
- Germuska Pál 2007: Kutatás-fejlesztés és nyugati licencek a magyar hadiiparban az 1970-es, 1980-as években. *Hadtörténeti Közlemények* 2007/1. 233–246.
- Germuska Pál 2011: „... Nem tudunk egyensúlyba kerülni”. Külkereskedelmi árkiegyenlítés – költségvetésen kívül és belül. In Baráth Magdolna–Bánkuti Gábor–Rainer M. János (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Budapest, L’Harmattan Kiadó. 383–394.
- Henry, James S. 2012: *The Price of Offshore Revisited. New Estimates for ‘Missing’ Global Private Wealth, Income, Inequality and Lost Taxes*. Tax Justice Network. http://www.taxjustice.net/cms/upload/pdf/Price_of_Offshore_Revisited_120722.pdf, 2015. július 6.
- Horváth Attila 2013: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Budapest, Médiatudományi Intézet.
- Huszár Tibor 2003: *Kádár János politikai életrajza. 1957. november–1989. június*. Budapest, Szabad Tér Kiadó–Kossuth Kiadó.

- Kalmár Melinda 2014: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kenedi János 2015: Bevezető a Szakértői Bizottság jelentéséhez. In Uő: *Hálózati munkára nem alkalmas. K. belügyi iratfelmérő újabb jelentései*. Budapest, Magvető Kiadó. 98–115.
- Koch, Stephen 2014: *Kettős szerepben. Az értelmiség elcsábítása*. Budapest, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány.
- Kotek, Joël 2005: *Az ifjú gárda. A világ ifjúsága a KGB és a CIA között, 1917–1989*. Budapest, Nagyvilág Kiadó.
- Kováts Ildikó 1996: A magyar újságírók egyesületi élete (1896–1996). In Simányi József (szerk.): *A Magyar Újságírók Országos Szövetségének évkönyve 1996*. Budapest, MÚOSZ.
- Krahulcsán Zsolt 2009: A magyar politikai rendőrség és a szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kapcsolatok szabályozása (1956–1989). *Levéltári Szemle*, 2009/3. 3–19.
- Krahulcsán Zsolt 2013: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962)*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L’Harmattan Kiadó.
- Krahulcsán Zsolt 2016: A pártelit „mentelmi joga” a Kádár-korszakban. A pártfunkcionáriusok elleni állambiztonsági nyomozások szabályozása. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. (Megjelenés alatt.)
- Libbey, James K. 2010: CoCom, Comecon, and the Economic Cold War. *Russian History*, 2010/2. 133–153.
- Macrakis, Kristie 2013: *Seduced by Secrets. Inside the Stasi’s Spy-Tech World*. Cambridge University Press.
- Mong Attila 2012: *Kádár hitele. A magyar államadósság története 1956–1990*. Budapest, Libri Kiadó.
- Nordenstreng, Kaarle 2014: *The international movement of journalists: 120 years of continuing struggle*. Özbilgen, Füsün.
http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/95228/the_international_movement_of_journalists_2014.pdf?sequence=1, 2014. december 4.
- Nordenstreng, Kaarle–Kubka, Jiří 1988: *Useful Recollections. Excursion into the History of the International Movement of Journalists. II*. Prague, International Organization of Journalists.

- Okvátth Imre 2013: A BM II/1. (Katonai Elhárító) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okvátth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Budapest, ÁBTL–L’Harmattan Kiadó. 19–45.
- Okvátth Imre 2014: Adalékok a III/II. (kémelhárítás) Csoportfőnökség működéséhez. In M. Kiss Sándor (szerk.): *Rendszerváltás 1989*. Lakitelek, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum–Antológia Kiadó. 291–312.
- Okvátth Imre 2008: Adalékok a magyar katonai felderítés történetéhez 1956–1989. *Felderítő Szemle* 2008. november. 60–93.
- Okvátth Imre 2011: Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól, 1955. március 7–12. *Hadtörténeti Közlemények* 2011/4. 689–704.
- Oplatka András 2014: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke”*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Orbán-Schwaczkopf Balázs 2008: Fedőneve: Bayern München. Egy operatív akció hátterében. *Betekintő* 2008/2. http://betekinto.hu/2008_2_orban_schwarczopf, 2015. augusztus 15.
- Őze Sándor 2012: *Humán értelmiség és a rendszerváltás. Állambiztonsági jelentések a Magyar Népköztársaság washingtoni nagykövetségéről*. Budapest, Európai Néppárt Európai Parlamenti Képviselőcsoportja–Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet.
- Paál Vince 2013 (szerk.): *A magyarországi médiaháború története. Média és politika, 1989–2010*. Budapest, Wolters Kulwer Kft.
- Palasik Mária 2013: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okvátth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L’Harmattan Kiadó. 47–101.
- Palasik Mária 2014: Menekült vagy dezertált? Egy államvédelmi százados rejtélyes eltűnése. *Betekintő*, 2014/2. http://betekinto.hu/2014_2_palasik, 2016. január 14.
- Palasik Mária–Varga László 2008: Jelentés a Magyar Köztársaság Nemzetbiztonsági Hivatalában található 1990. február 14. előtt keletkezett iratokról. In Kenedi János (szerk.): *A Szakértői Bizottság jelentése 2007–2008*. 234–290. <http://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf>, 2015. augusztus 4.
- Pehe, Jiří 1990: International front organizations survive in Prague. *Report on Eastern Europe*, 1990. június 20. http://www.pehe.cz/clanky/clanky_view?lng=en&year=1991, 2014. augusztus 22.
- Petritsch, Wolfgang 2010: *Bruno Kreisky 1911–1990. Egy osztrák államférfi életútja*. Budapest, Napvilág Kiadó.

- Pirityi Sándor 1996: *A Nemzeti Hírügynökség története 1880–1996*. Budapest, MTI Kiadói Kft.
- Polgár Dénes 2008: *Egy polgár a nagyvilágban* Budapest, Atlantic Press Kiadó.
- Práczki István 2014: *Kémjátszmák. Egy magyar hírszerző emlékiratai*. Budapest, Kárpátia Stúdió.
- Révész Sándor 1997: *Aczél és korunk*. Budapest, Sík Kiadó.
- Romsics Ignác 1999: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Schmidt Mária 2005: *A titkosszolgálatok kulisszái mögött. Hitek, ideológiák és hírszerzők a XX. században*. Budapest, XX. Század Intézet.
- Sipos Levente–Ungváry Krisztián 2008: Jelentés az Információs Hivatalban őrzött 1990. február 14. előtt keletkezett iratokról. In Kenedi János (szerk.): *A Szakértői Bizottság jelentése 2007–2008*. 217–233. <http://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf>, 2015. augusztus 4.
- Soós Mihály 2014: *A magyar polgári hírszerzés NATO elleni tevékenysége az 1980-as években*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet. http://hamvasintezet.hu/uploads/assets/files/soos_nato_beliv.pdf, 2015. július 13.
- Sziklai István 2009: Szemelvények Magyarország és az NSZK kapcsolatából: Kádár János és Willy Brandt. *Múltunk* 2009/1. 45–64.
- Szilágyi Gábor 2015: Az MDP és az MSZMP a „guruló dollárok” rendszerében. In Kiss Réka–Soós Viktor Attila (szerk.): *Keletről Nyugatra. A kommunista mozgalom titkos pénzei*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 7–70.
- Szönyi Tamás 2012: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990*. 2. Budapest, Noran Könyvesház.
- Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet–Corvina Kiadó Kft.
- Takács Róbert 2008: A csehszlovák sajtóirányítás a hatvanas és hetvenes évek fordulóján, Budapestről nézve. *Médiakutató* 2008/4. 69–82.
- Takács Róbert 2013: A Népszava hiányzó negyven éve. *Médiakutató*. 2013/4. http://www.mediakutato.hu/cikk/2013_04_tel/04_nepszava_40_ev.pdf, 2014. október 12.
- Takács Róbert 2009: A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban. *Médiakutató* 2009 ősz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_03_osz/07_sajtoiranyitas_kadar, 2014. augusztus 31.

- Takács Róbert 2012: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest, Napvilág Kiadó–Politikatörténeti Intézet.
- Tóth Eszter 2013: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L’Harmattan Kiadó. 381–445.
- Tóth István 1993: A mozi a koalíciós pártok gazdálkodásában (1945–1948). *Múltunk* 1993/4. 68–91.
- Tömpe István 2015: *Az elitek árulása*. Budapest, Noran Libro.
- Ujváry Gábor 2006: A magyar kulturális külpolitika a 20. században. *Debreceni Disputa* 2006/7–8. 4–10.
- Ulfkotte, Udo 2015: *Megvásárolt újságírók. Hogyan irányítják a politikusok, a titkosszolgálatok és a pénztőke Németország médiáját?* Budapest, Patmos Records.
- Unger Gabriella 2007: „Mi voltunk az első civilek a bevonulás után.” *Betekintő* 2007/2. http://betekinto.hu/2007_2_unger, 2014. augusztus 31.
- Ungváry Krisztián 2009: A Kádár-rendszer kémelhárítása. In Tischler János (szerk.): *Kádárizmus. Mélyfúrások. Évkönyv*. Budapest, 1956-os Intézet. 353–409.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban az 1956 utáni magyarországi hírszerzés egy speciális vonatkozását vizsgáltam. Azt mutattam be, hogy a belügyi és a katonai titkosszolgálat különböző tevékenységeik során miképpen használták fel az újságírókat és a külkereskedőket. A téma teljesen újszerű, hiszen a jelenlegi történeti szakirodalomban nem találkozhatunk olyan feldolgozással, amely az 1945 utáni hírszerzés működésével foglalkozna, egy-egy esettanulmányt leszámítva csak szervezettörténeti munkák születtek ezidáig.

Az értekezés első részében a Magyar Újságírók Országos Szövetségének (MÚOSZ) titkosszolgálati szerepvállalásával foglalkozom. A KGB fedőszervezeteként működő Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ) egyik legaktívabb tagja a magyar szövetség volt. 1963-tól Budapesten működött a NÚSZ nemzetközi újságíró-iskolája, amely elsősorban a harmadik világból toborozta a diákjait. Az iskola a KGB által folytatott titkosszolgálati tippkutatás, és a fejlődő országokra irányuló szovjet befolyásgyakorlás egy fontos helyszíne volt. 1966-ban a MÚOSZ mindenkori főtitkára a NÚSZ alelnöke és kincstárnoka lett. Ettől az időponttól kezdve a magyar újságírók kiemelt feladata az lett, hogy közelítsék a szovjet titkosszolgálat által irányított NÚSZ-t a nyugati újságíró-szervezetekhez. Feladatuknak kimagaslóan tettek eleget: a hetvenes évek közepére több nyugat-európai újságíró-szövetségbe is beépültek, sőt azt is elérték, hogy a keleti bloktól korábban teljesen elzárkózó International Federation of Journalists is felvette a kapcsolatot a NÚSZ vezetőségével.

A dolgozat második részében a külkereskedelmi vállalatok fedésével végzett valutakitermelésre koncentrálok, vagyis a titkosszolgálatok és a gazdaság összefonódására mutatok példákat konkrét eseteken keresztül. A dolgozat külön érdekessége, hogy bepillantunk a katonai felderítés törvénytelen üzletkötéseibe is, láthatjuk, hogy gazdasági érdekeltségeik sokkal kiterjedtebbek lehettek, mint a belüleges szervezeteknek. A két szolgálat rivalizálásának köszönhetően fennmaradtak olyan iratok, amelyek bizonyítják, hogy a titkosszolgálatok legalább a hetvenes évektől kezdődően offshore vállalatokat alapítottak adóparadicsomokban, és illegális tevékenységükkel pénzt vontak ki a népgazdaságból. Mindeközben képet alkothatunk a szovjetek által irányított befolyásolási politikáról, és megtudhatjuk azt is, a keleti blokk titkosszolgálatai milyen módszerekkel támogatták a nyugati kommunista pártokat, és a baloldali mozgalmakat.

SUMMARY

I have studied one special aspect of the post-1956 era Hungarian intelligence service. I have demonstrated the methods used by the internal and military secret services to influence the journalists and foreign traders. This topic is rather novel, since our present historiography does not deal in depth with the operation of the post-1945 intelligence services. Although there is a few case study, the rest of the scientific works only examine the organization history.

I have dedicated the first part of my study the Association of Hungarian Journalists (Magyar Újságírók Országos Szövetségének, MÚOSZ) involvement in the secret service operations. This association was the most active participant in the International Organization of Journalists (IOJ). The latter was also known as a front organization for the KGB. The IOJ operated an international journalist school in Budapest since 1963. The participants arrived mostly from 3rd world countries. This school was an important venue for the KGB's researches and also for gaining influence in the developing countries for the Soviet Union. The actual secretary general of the MÚOSZ became the treasurer and the vice-president of the IOJ after 1966. In that year the Hungarian journalists received a new main goal: they had to steer the KGB ran IOJ toward the western journalist associations. They achieve outstanding results: by the mid-70's they could joint to several western journalist associations. Even the International Federation of Journalists – who had previously refused entirely to talk with the eastern block – contacted with the IOJ leaders.

The second part of the study concentrates on the monetary operations covered by foreign trade companies. I present examples to the cooperation between the secret services and the economic actors. The further specialty of the paper that it demonstrates the illegal bargains of the military secret service, their interests were far bigger than their internal counterpart. The competition between the two services also provided documents which proves that they founded off shore companies in tax heavens from the 70's. These operations led to money withdrawal from the national economy. We can also see the influence politics managed by the Soviet Union and the ways the secret services of the eastern bloc supported the western communist parties and left-wing movements.